3211

491.99-8
Ц-44

ир
2010
2002

491-99-8ա-44
Լի-44 750
1002 / 9019
10889

Ղ. ԱՂԱՅԵԱՆՑ

ՈՒՍՈՒՄՆ

ՄԱՅՐԵՆԻ ԼԵԶՈՒԻ

ԵՐՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

ՎԵՑԵՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

...դ, չորրորդ և յաջորդ տարիների համար, նայած թէ
...որտեղ քանի դաս է աւանդւում շաբաթական։

Հ.Ս.Խ.Հ. ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
С.С.Р.А. Публичная Библио...
7/XI-1922
имени А. Мясникяна
Ա. ՄՅԱՍՆԻԿՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ

ԹԻՖԼԻՍ
Էլեկտրաշարժ Տպարան «ՀԵՐՄԷՍ» Ընկ. Մադաթեան փող. № 15
1906 (134)

521 | 542

[illegible]

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 11 ноября 1905 г.

866716-HZ405-95

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍՆ

Ընտանեկան կեանքից առած յօդւածներ՝ արձակ և բանաստեղծական, ղեկրդ[illegible] եւ քարոյակրթական։

40

1. ՀՐԱՒԷՐ

Աքլորը կանչեց, օրը լուսացաւ,
Արևն էլ վառ-վառ ելաւ, բարձրացաւ,
Մարդ և անասուն, գազան և թռչուն,
Ամենքն էլ իրանց գործին են գնում։
  Մրջիւնը բերնով իր կերն է տանում,
  Մեղուն ծաղկներից հիւթեր է ծծում,
  Դաշտը գոյնզգոյն ծաղկով զարդարւած,
  Մարգագետինը կանաչ հագնըւած։
Անտառը ձմեռւայ քնից արթնացած,
Իր տերևները շարժում է կամաց։
Ջկնորսներն իրանց ուռկանն են քաշում,
Հօտաղներն իրանց եզները քշում։
  Դուք էլ մանուկներ շուտ հագնւեցէք,
  Ձեր գրքերն առէք, դպրոց գնացէք.
  Դպրոցում կառնէք ուսում, կրթութիւն,
  Դպրոցը կը տայ ձեզ բարօրութիւն։

2. ՋԱՆԱՍԷՐ ՄԱՆՈՒԿԸ

Մի ջանասէր մանուկ լուսամուտի մօտ նստած, պատրաստում էր դասերը. փայլուն արևի շողքն ընկնելով գրքի վրայ, դուրս է հրաւիրում մանուկին, ասելով.

—Սիրուն մանկիկ, բաւական չէ՞, քիչ կարդա, դուրս արի քիչ էլ խաղա։

Մանուկը պատասխանում է.

—Ո՛չ, պայծառ արևիկ, ոչ. ես հիմա խաղալու չեմ, պէտք է դասերս վերջացնեմ։ Մանուկը շարունակում է իր գործը։

Մէկ էլ մի սիրուն թռչնակ թռթռալով գալիս է իջնում պատուհանի վրայ և ծլւլալով ասում.

—Սիրուն մանկիկ, բաւական չէ՞ ինչքան կարդացիր, դուրս արի երգիր, խաղա, զբաղուիր։

—Ո՛չ, սիրուն թռչնակ, ոչ, ես դեռ չեմ կարող խաղալ ու երգել, քանի որ դասերս դեռ չեմ պատրաստել։

Մանուկը շարունակ գրում է ու կարդում, բայց հիմա էլ կարմիր կեռասն է երևում նրա աչքին և փսփսում ականջին, թէ՝ բաւական չէ՞ ինչքան գրեցիր, արի իմ ծառիս վրայ բարձրացիր, հասած կեռասներս կեր ու կշտացիր։ Իսկ մանուկը պատասխանում է.—Շնորհակալ եմ, այժմ գործ ունիմ, ախորժակ չունիմ։

Վերջապէս մանուկն իր գործն աւարտեց, ոչ ոքի խօսքից չխաբուեց. իր դասերը լաւ պատրաստեց, յետոյ դէպի այգին վազեց և համարձակ ձայնով կոչեց.

—Այն ո՞վ էր, որ ինձ հրաւիրում էր, եկէք, այժմ ես պատրաստ եմ ամենից առաջարկութիւնը կատարելու։

Այնուհետև նրա երեսին ժպտաց արեգակը, իր քաղցրիկ տաղեր երգեց թռչնակը, կեռասն էլ դէմ արաւ իր կարմիր թշիկ, որ ողջոյնից առնէ համբոյր քնքուշիկ։

3. ԺՐԱՋԱՆ ՏՂԱՅ

Տղան սիրում է ձեզ շատ, արեգակ,
Դաշտ ու պարտէզում ճռըռող թռչնակ,
Ծիւղերից կախ-կախ պտուղներ հասուն,
Բայց ձեզնից աւել պէտ սիրէ ուսում։
Ուրեմն թողէք նա դպրոց երթայ,
Ընկերների հետ դասերը նա տայ,
Եւ երբ որ իր սուրբ պարտքը կատարէ,
Որքան որ ուզէ, թող նա ձեզ սիրէ։
Այնուհետև ցոլա՛, պայծառ արեգակ,
Այնուհետև երգէ դու, նախշուն թռչնակ,
Եւ անուշ համը հասուն պտուղին
Թող զինի վարձը ժրաջան տղին։

---

4. ՀՐԱՇԱԼԻ ԽՈՏ

Երկու աղախին, Աննան ու Կատարինէն, քաղաք էին գնում։ Նրանցից ամեն մէկը մի կողով խնձոր էր տանում։ Աննան շարունակ տրտնջում էր ու հառաչում, իսկ Կատարինէն ծիծաղում ու կատակներ անում։

—Ասա՛, խնդրեմ, ի՞նչ է պատճառը, որ դու այդպէս ուրախ-ուրախ ծիծաղում ես.—հարցրեց վերջապէս Աննան.—չէ՞ որ քո կողովն էլ իմիս պէս ծանր է և դու էլ ինձանից ուժեղ չես։

—Ճշմարիտ ես ասում, պատասխանեց Կատարինէն. բայց ես իմ կողովումս մի այնպիսի խոտ եմ դրել, որից ամեն բեռ թեթևանում է։

—Միթէ. այդ ի՞նչպիսի խոտ է և որտեղից ես ճարել,—հարցրեց Աննան զարմացած։

—Թէ որտեղից եմ ճարել, այդ ես էլ չըգիտեմ.—պատասխանեց Կատարինէն,—միայն անունը կարող եմ ասել. դա կոչւում է համբերութիւն, որից դու զուրկ ես, սիրելի Աննա։

5. ՆԱՄՈՒՍ ՈՒ ՂԷՅՐԱԹ

Դեռ թոթովախօս մի մանուկ էի,
Եօթը տարեկան անգամ չըկայի,
Երբ ինձ աւանդեց հայրս իմ անուս՝
Մի սրբազան խօսք—և դա էր՝ «նամուս»։

Դպրոցի շէնքին դեռ ոտք չըդըրած,
Դեռ նոր էի ես գիրք ձեռքս առած,
Երբ մօրըս համբոյր թըրջեց իմ ճակատ
Ու պատուիրեց ինձ՝ անել միշտ «ղէյրաթ»։

Բայց կարճ մնացի ուսումնարանում.
Աղքատի բախտը դէ՛ ինչ է լինում...
Հօրըս պատուէրով սովրեցի արհեստ,
Սիրեցի նըրա վաստակը համեստ։

Եւ այն օրից յետ,
Երբ ընկերացայ մուրճ ու սալի հետ,
Քրտինքը դէմքէս ծորում է կաթ կաթ
Ու ինձ յիշեցնում նամուս ու ղէյրաթ։

---

6. ՀԱՅՐԸ ԵՒ ՈՐԴԻՔԸ

Մի մարդ երկու որդի ունէր. մեծը տասներկու տարեկան էր, իսկ փոքրը՝ տասը։ Մի անգամ հարևաններն ասացին, թէ նրա որդիքը ծիծաղել են մի պառաւ կնոջ վրայ։ Հայրը խիստ յանդիմանեց նրանց և երեխաները խոստացան ուղղուել։ Բայց մի քանի ժամանակից յետոյ մանուկները մոռացան իրանց խոստումը և մի ծերունու պատահելով, սկսեցին ծաղրել նրան։ Այս բանը հօր ականջը հասաւ։

Միւս օրը հօր տօնն էր։ Որդիքը եկան շնորհաւորելու և առողջութիւն ու երկար կեանք մաղթեցին նրան։

—Զաւակներս,—ասաց հայրը, ես չեմ ցանկանում երկար ապրել. վախենում եմ, որ երբ ծերանամ, չար մանուկները ծիծաղեն ինձ վրայ։

Երեխաները հասկացան, թէ ինչ է ուզում ասել հայրը և սաստիկ ամօթից չըգիտէին ինչ անեն։ Այն օրից նրանք այլևս չէին ծիծաղում ծերունիների վրայ։

---

7. ԿԱՐԴԱ

Կարդա՛, ո՛վ իմ խելօք մանուկ,
Կարդա՛, գըրի՛ր տարին բոլոր.
Կարդացողի խելքն է կորուկ,
Միտքը պայծառ ու լուսաւոր։

Գիր կարդալով, դու գըրքերում
Շա՛տ նորանոր բան կիմանաս.
Շա՛տ շատերից, շա՛տ բաներում
Մըտքով հեռո՛ւ կըսըլանաս։

Գիր կարդալով դու աշխարհի
Կըճանաչես չա՛րն ու բարին.
Ո՞վ է խնդում, ո՛վ է լալիս,
Ո՞վ է զրկում խեղճ թշուառին.

Գիր կարդալով, դու քո սրտում
Առատ, անբաւ գանձ կըգտնես.
Այնպիսի՛ գանձ, որ աշխարհում
Ամեն հարուստ գլուխ կըտայ քեզ։

Կեանքում ծածուկ էլ քեզ համար
Բան չի՛ մնալ, որ չիմանաս.
Քո մէջ կապրի արար-աշխարհ,
Հոգով այնքա՛ն կըզօրանաս։

Դու կիմանաս, թէ ինչու մենք
Նուղորդի պէս կեանքի ծովում
Գիշեր-ցերեկ հա՛մ լողում ենք․
Ո՞րտեղ է ափն, ո՞ւր ենք լողում։

Դու կիմանաս, ինչու մարդիկ
Պէտք է ապրեն իրար համար,
Ի՞նչ է մարդկանց ցաւն ու կարիք,
Ի՞նչ է լոյսը, ինչ է խաւար։

Կարդա՛, որդիս, որ հօրըդ պէս
Դու էլ անուս, խեղճ չըմնաս,
Որ ամենքին վիզ չըծռես,
Եւ միշտ ազատ առաջ գընաս...

Անբախտ հայրըդ գիր չըգիտէր,
Հողագործ էր, կարօտ ուսման,
Գիւղի անգութ վաշխառուներ
Քաղցած, ծարաւ թողին նըրան։

Հազար ու մի թուղթ գըրելով,
Քո հօր տեղակ ստորագրեցին․
Յետոյ մէկ էլ օր-ցերեկով
Ձեր ողջ տունը կողոպտեցին։

Շատ թափառեց նա դէս ու դէն
Դատարանի շէմքը մաշեց․
Բայց անգրագէտ, անուս, անզէն—
Վերջին շունչը հողում քաշեց...

Կարդա՛, ա՛յ իմ խելօք մանուկ,
Կարդա՛, գըրի՛ր տարին բոլոր․
Կարդացողի խելքն է կարուկ,
Միտքը պայծառ ու լուսաւոր։

---

8. ՊԱՊԸ ԵՒ ԹՈՌՆԻԿԸ

Պապը սաստիկ ծերացել էր։ Նրա աչքերը լաւ չէին տեսնում, ականջները ծանրացել էին, նրա ձեռներն ու ոտները ծերութիւնից դողդողում էին, այնպէս որ՝ գդալը բերանը տանելիս՝ կերակուրը կաթկըթեցնում էր։

Այս բանը դուր չէր գալիս նրա որդուն ու հարսին։ Ծերին իրանց հետ հացի չէին նստեցնում, այլ մի անկիւնում առանձին տեղ էին տալիս հաց ուտելու։

Մի անգամ, ճաշի ժամանակ, ծերի ձեռները դողդողացին, կաւէ ամանը վայր ընկաւ և կոտրւեց։ Աւելի ևս բարկացան հարսն ու որդին խեղճ ծերի վրայ և դրանից յետոյ փայտէ ամանով էին կերակուր տալիս նրան։

Ծերունին մի թոռնիկ ունէր։ Մի օր մանուկը, յատակի վրայ նստած, տաշեղներից ինչ-որ բան էր շինում։

—Այդ ի՞նչ ես շինում, ո՛րդի,—հարցրեց նրան մայրը։

—Փայտէ աման եմ շինում, մայրիկ, որ երբ դու և հայրիկս ծերանաք, նրանով կերակուր տամ ձեզ,—պատասխանեց մանուկը։

Հայրն ու մայրը իրար նայեցին և ամօթից կարմրեցին։ Նրանք այնուհետև սկսեցին ծերին շատ պատւով պահել։

---

9. ՄԱՆԿԱՆԸ

Ուրախութիւն քեզ անպակաս,
Ո՛վ դու մանուկ սիրելի,
Ծլիս, ծաղկիս ու ծերանաս
Տալով պտուղ արժանի։

Որպէս ծաղիկ, մանուկ, քաղցր ես,
Եւ շնորհագեղ որպէս օր․

Մանո՜ւկ-մանուկ, ինձ չըխաբես,
Մի՜շտ կաց այդպէս լուսաւոր։

Նայի՛ր վերև, տե՛ս ինչ սիրուն
Այնտեղ փայլում են աստղեր,
Ե՛ւ անթիւ են, և՛ շողշողուն
Որպէս երկու քո աչեր։

Այնտեղ, հո՜գեակ, բնակւում է
Մեր սուրբ Հայրը երկնքի,
Նա՜ է, որ մեզ ուղարկում է
Ե՛ւ կեանք, և՛ սէր և՛ հոգի։

---

10. ՄԵԾՆ ՈՒ ՓՈՔՐԸ

Գարեգինը պատուհանի առաջ կանգնած, նայում էր դէպի փողոց, որտեղ պառկած էր նրանց գամփռը—Բօղարը և տաքանում էր արեգակի տակ։

Յանկարծ Բօղարին մօտեցաւ մի փոքրիկ քոթոթ և սկսեց սաստիկ անհանգստացնել նրան, յարձակւում էր վրան, հաչում էր և կծոտում նրա ահագին թաթերն ու դունչը։

—Սպասի՛ր, ասաց Գարեգինը. նա քեզ խրատ կըտայ։

Քոթոթը շարունակում էր իր չարութիւնները, իսկ Բօղարն ամենևին չէր բարկանում նրա վրայ և տեղից չէր շարժւում։

—Տեսնո՞ւմ ես,—ասաց հայրը Գարեգնին.—Բօղարը քեզանից բարեսիրտ է. նա իրանից փոքրին չի դիպչում։ Իսկ երբ քո փոքր եղբայրներն սկսեն քեզ հետ խաղալ, այն ժամանակ անշուշտ ձեր խաղը կըվերջանայ նրանով, որ դու նրանցից մէկին կամ միւսին մի գրկանք կըհասցնես։

11. ՈՐԲԻԿ

Մերկ ու թուլակազմ եկար այս աշխարհ,
Եւ մօրըդ գըրկում կառնէիր հանգիստ.
Ի՛նչ էր դառնութիւն, չարչարանք ու վիշտ
Քեզ ծանօթ չէին, խաղաղ էր հոգիդ։

Բայց միայն, աւա՜ղ, մահը տարաժամ,
Տառապեալ մօրըդ դըրաւ գերեզման,
Եւ քեզ, խե՜ղճ գառնուկ, որբ, անօգնական
Թողեց օտարի մըշտափակ դըռան...

---

12. ԵՂԲԱՅՐՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

Երուսաղէմ քաղաքի տեղը երբեմն մի մշակւած դաշտ էր և տաճարի տեղը պատկանում էր երկու եղբօր, որոնցից մէկն ամուսնացած էր, միւսը՝ ամուրի։ Հնձի ժամանակ նրանք իրանց խուրձերը կապեցին և երկու հաւասար բաժին անելով՝ սկսեցին տուն կրել։

Գիշերը ամուրի եղբայրը մտածում է.

—Եղբայրս կնոջ ու որդոց տէր է և նրանց պէտք է կերակրէ. իրաւացի չի լինիլ, որ նրա և իմ ունեցածը հաւասար լինին։ Գնամ, իմ բաժնից մի քանի խուրձ վեր առնեմ և ծածուկ աւելացնեմ նրա բաժնին. եղբայրս չի տեսնիլ և չի ընդդիմանալ ինձ։

Այս ասելով՝ նա գնաց և իր մտածածը կատարեց։

Նոյն գիշերը միւս եղբայրն արթնանալով իր կնոջն ասաց.

—Եղբայրս ինձնից փոքր է և ամուսնացած չըլինելով, ոչ ոք չունի, որ իրան օգնէ ու մխիթարէ. ուստի իրաւացի չի լինիլ, որ նրա և իմ ունեցածը հաւասար լինին։ Գնամ իմ բաժնից մի քանի խուրձ վեր առնեմ և ծածուկ

ուելացնեմ նրա բաժնին. եղբայրս չի տեսնիլ և չի ընդդիմանալ ինձ։

Այս ասելով՝ նա էլ գնաց իր մտածածը կատարեց։

Հետևեալ առաւօտը եղբայրները դաշտ գնացին և շատ զարմացան. երկու բաժինն էլ հաւասար էին և անփոփոխ։ Նրանցից ոչ մէկը չըկարողացաւ իմանալ այս հրաշքի պատճառը։

Հետևեալ գիշերը դարձեալ նոյնպէս արին։ Եւ այսպիսով նրանց դէզերը, ինչքան էլ որ տուն էին կրում, չէին պակասում, այլ շարունակ աճում էին։

Վերջապէս մի գիշեր, երբ խուրձերը շալակած տանում էին միմեանց դէզի վրայ դնելու, յանկարծ իրար տեսան և հասկացան խուրձերի աճելու պատճառը։

Մարդիկ օրհնեցին այդ երկու եղբայրների արար և Աստուծու տաճարը այնտեղ շինեցին։

---

13. ԵՐԿՐԻ ՄՇԱԿՆԵՐ

Օ՜, ծանր հոգսերի խղճուկ զաւակներ,
Որքան համբերող, քաջ է ձեր հոգին.
Տանջւում էք անվերջ, օրեր, տարիներ,
Կարծես, տանջանքն է միայն ձեր բաժին...

Մանուկ օրերից ձեր մէջ ապրելով,
Վկայ եմ եղել ձեր շատ ցաւերին.
Տեսել եմ, ինչպէս տանջանքի գընով
Դուք հաց էք տալիս հայրենի երկրին։

Տեսել եմ, ինչպէս յուսալից, գըւարթ
Դուք մշակում էք անմշակ դաշտեր.
Ինչպէս տանջանքում անլաց, անվրդատ
Դուք երգ էք երգում—փաստակի երգեր։

Տեսել եմ, ինչպէս ամառւայ շոգին,
Երբ կրակ է թափւում արևառ երկինք,
Ոսկէշող արտում, մանգաղը ձեռքին,
Դուք մէջք խոնարհած՝ թափում էք քրտինք։

Տեսել եմ, ինչպէս գունաթափ աշնան
Հայրենի երկրի կուրծքը պատռելով,
Այնտեղ թաղում էք, գանձերի նըման,
Ոսկի հատիկներ, ոսկի յոյսերով...

Տեսել եմ գարնան սիրուն օրերին,
Պայծառ արևը դեռ նոր ծագելիս,
Կանաչ, ալեծուփ արտերի մօտին
Ձեզ ծունկ խոնարհած՝ ջերմ աղօթելիս։

Տեսել եմ, ինչպէս և՛ ցուրտ, տաղտկալի
Ձմրան գիշերներ նստած խրճիթում.
Յոգնած ձեռքերից դադար չէք տալի—
Խոփն էք նորոգում, մանգաղը սըրում..

Եւ այդպէս ագնիւ գործին անձնըւէր,
Ապրում, տանջւում էք անբաւ հոգսերում
Եւ ձեր տանջանքում, հերոս-մշակներ,
Արդար փաստակն է ձեզ ոգևորում։

Օ՜, հայրենիքիս քըրտնաջան որդիք.
Որքա՜ն համբերող, քաջ է ձեր հոգին.
Ձեզնո՛վ է միայն կանգուն հայրենիք.
Համբո՛յր ու օրհնանք ձեր սուրբ փաստակին։

---

14. ԲԱՐԵԽՂՃՈՒԹԻՒՆ

Մի հնդկացի խափշիկ ծխախոտ խնդրեց հարևանից: Հարևանը ժլատ մարդ չէր, ձեռքը գրպանը տարաւ և դուրս հանեց մի բուռն ծխախոտ: Միւս առաւօտը հնդկացին դարձեալ եկաւ հարևանի մօտ և տըւաւ նըրան մի հատ արծաթի դրամ, որ գտել էր ծխախոտի մէջ:

«Ինչո՞ւ չըպահեցիր այդ դրամը քեզ մօտ, ասաց այնտեղ պատահող սպիտակադէմ մարդը. քեզ ծխախոտ տըւողը դրամն էլ է տւել»:

Խափշիկը ձեռքը դնելով սրտի վրայ՝ ասաց.

—Այս տեղումս երկու մարդ կայ, մէնը բարի, միւսը չար: Բարի մարդն ինձ ասաց. «Այդ փողը քոնը չէ, ուրեմն տա՛ր, տիրոջը տուր»: Իսկ չար մարդն ասաց. «Երբ տւել են քեզ այդ փողը, ուրեմն նա քոնն» է: Բարին վրայ բերաւ. «Ոչ, միայն ծխախոտն է քոնը և ոչ փողը»: Չարը նորից ասաց. «Ի զուր ես նեղութիւն քաշում, գնա դրանով ւրաղ առ, խմի՛ր»: Ես չգիտէի, թէ ինչ անեմ և պառկեցայ քնելու: Բայց բարի և չար մարդիքն ամբողջ գիշեր դադար չէին տալիս ինձ և կռւում էին: Առաւօտը ես զարթեցայ և յետ բերի փողը:

---

15. ԱՆԼՈՅՍ ԽԱՒԱՐԸ

Անլոյս խաւարը, չարութեան ոգին
Տիրել էր աշխարհ, և վաղուց մարդիկ
Ապառաժ սրտով կործանել էին
Խանդավառ զգացման պատկեր գեղեցիկ.
Անցած օրերի մաքուր պարզութիւն
Ապականութեան ասպարէզ դարձած,
Էլ չէր կարմրում նենգամըտութիւն,

Առաքինութեան փառքըն էր շիջած...
Բայց հասաւ օրը մի [illegible]որոգ կեանքի,
Եւ Բէթղեհէմից նոր արև ծագեց:
Այրից առաջին ճիչը Մանուկի
Փրկութեան ժամը մարդկանց աւետեց.
Նըրա ժպիտն էր, որ անհուն սիրով
Սրտերի սառույցը պիտի հալցընէր,
Եւ մարդկութիւնը նըրա շըթունքով
Ճշմարտութիւնը պիտի ուսանէր:

---

16. ՎԵՀԱՆՁՆՈՒԹԻՒՆ

Մի շատ հարուստ մարդ, ծերութեան օրերում ցանկացաւ իր ունեցած կայքը բաժանել երեք որդոց մէջ: Իւրաքանչիւրին իր մասը տալուց յետոյ նա ասաց. «Մընում է էլի մի շատ թանգագին գոհար. ես այն կըտամ ձեզանից նըրան, ով մի վեհանձնութիւն կանէ: Իսկ դրա համար ես ձեզ երեք ամիս ժամանակ եմ տալիս:

Շուտով որդիքը ցրւեցին. նըրանք ման եկան զանազան քաղաքներ և երբ հօր ուզածը կատարեցին, կրկին վերադարձան տուն: Նըրանք սկսեցին պատմել հօրը իրանց արած վեհանձնութիւնները:

Անդրանիկ որդին ասաց.

—Իմ ճանապարհորդութեան ժամանակ մի օտարական յանձնեց ինձ իր բոլոր հարստութիւնը, և թէպէտ նա ինձանից ոչինչ ստացական չառաւ, բայց ես կրկին հաւատարմութեամբ վերադարձրի նըրան իր գոյքը:

—Որդեակ, պատասխանեց հայրը, դու արել ես այն՝ ինչ որ պէտք է անէիր, և այն մարդը որ ուրիշ տեսակ կըվարւէր, խաբեբայ կըլինէր. ազնիւ լինելը մարդուս համար մի պարտականութիւն է: Քո արածի մէջ վեհանձնութիւն չըկայ:

Յետոյ խօսեց միջնակ որդին.

—Իմ ճանապարհորդութեան միջոցին մէկ օր ես անց էի կենում մի լճի եզերքով. մի փոքրիկ երեխայ ջուրն ընկաւ։ Ես իսկոյն օգնութեան հասայ և չխնայելով իմ կեանքը՝ ազատեցի նրան։

—Շնորհաւորում եմ, ասաց հայրը. բայց դարձեալ այդ գործի մէջ վեհանձնութիւն չըկայ։ Քո արածը կարեկցութիւն է, բարեգործութիւն է, բայց ո՛չ վեհանձնութիւն։

Վերջապէս խօսեց կրտսեր որդին.

—Մի օր ես իմ թշնամուն տեսայ խորը քնած մի անդունդի ծայրին։ Ամենաթեթև շարժողութիւնն անգամ կարող էր նրան անդունդը գլորել. բայց ես նրան զարթեցրի մեղմաբար և ազատեցի վտանգից։

—Ո՜հ, զաւակս,—աղաղակեց բարի ծերունին,—գոհարը քոնն է։ Ո՛րպիսի վեհանձնութիւն՝ լաւութիւն անել թշնամուն, մահից ազատել թշնամուն!

---

17. ՔԱՄԻՆ ԵՒ ԱՐԵՒԸ

Մի անգամ արեգակն ու հիւսիսային սաստիկ քամին վէճ բաց արին, թէ նրանցից ո՞րն է ուժեղ։ Երկար վիճեցին նրանք. վերջապէս վճռեցին, որ իրանց ուժը փորձեն այն ճանապարհորդի վրայ, որ նոյն ժամին մօտից անցնում էր։ «Նայիր թէ ինչպէս կընկնեմ նրա վրայ, ասաց քամին, և մի ակնթարթում կըխլեմ նրա վերարկուն»։ Այս որ ասաց, սկսեց փչել՝ ինչքան ոյժը կարում էր. բայց որքան շատ էր աշխատում քամին, այնքան աւելի պինդ էր փաթաթւում ճանապարհորդը վերարկուի մէջ. նա, ի հարկէ, դժգոհում էր վատ եղանակից, բայց միևնոյն ժամանակ աւելի շտապում էր առաջ գնալ։ Քամին բարկացաւ, կատաղեց և թափեց խեղճ ճանապարհորդի վրայ անձ-

րև ու ձիւն։ Նզովելով քամուն՝ ճանապարհորդը վերարկուի թևերը հագաւ, վերևից էլ գօտին կապեց։ Հիմա հասկացաւ քամին, որ էլ չի կարող նրա վերարկուն խլել։ Արեգակը՝ տեսնելով իր հակառակորդի անզօրութիւնը, ժպտաց, դուրս նայեց ամպերի յետքից, ջերմացրեց, ցամաքացրեց երկիրը, դրա հետ միասին և խղճուկ սառած ճանապարհորդին։ Արեգակի ճառագայթներովը տաքացած, նա քաջալերւեց, օրհնեց արեգակը, հանեց վերարկուն, ծալեց ու կապեց թամբին։ «Տեսնո՞ւմ ես, ասաց այն ժամանակ հեզիկ արևը բարկացկոտ քամուն. քաղցրութեամբ ու բարութեամբ աւելի բան կարելի է անել, քան թէ բարկութեամբ»։

1002/9019
405-95

18. ԿԱՆԱՆՉ ՏԵՐԵՒՈՎ

Կանաչ տերևով ծառը ծածկըւեց
Եւ կոկոններով քընքոյշ հագնըւեց.
Կենսատու ցօղով մարգարտանման
Ուռճանում էր նա շընչովը գարնան։
Բայց նըրա դալար շիւղերին մօտիկ
Թաքնըւեց դաժան ծեր-սառնամանիք։
—«Է՛յ, տո՛ւր ինձ, ասաց, մանուկ կոկոններ.
Չես տալ, տե՛ս, զօրով ինքըս կը խըլեմ...»։
«Ա՜խ, թո՛ղ տուր հանգիստ դու իմ բողբոջներ,
Գոնէ բացւէին նըրա ծաղիկներ...»։
Սառնամանիքին ծառը շըշընջաց
Եւ ողջ էութեամբ արմատից դողաց։

Եւ ահա կամաց-կամաց բացւեցան
Անուշ բուրմունքով քընքոյշ կոկոններ,
Եւ արեգակից ջերմ փայփայեցան.
Իսկ թռչունները անհոգ երամներ

Հ.Ս.Խ.Հ. ... С.С.Р.А. ... 7/XI 1922 ... Москва, Мясницкая ...

Հնչեցին ուրախ անուշիկ երգեր։
Յանկարծ ծառի մօտ թռաւ չար քամին.
—«Էյ, տո՛ւր ինձ, ասաց, սիրուն ծաղիկներ,
Կըյափշտակեմ, թէ չէ, այս ժամին։
«Ա՜խ, խընայի՛ր ինձ և մի՛ արգելիր
Իմ ծաղիկներին պտղատու լինել».
Կատաղի քամուն ծառը շըշընջաց
Եւ սարսափելով վախից դողդողաց։

Բայց ա՛հա մատաղ պտուղներին խակ
Ջերմութիւն տուաւ ամրան արեգակ,
Եւ ծառը զուգւեց հասուն մրգերով։
Մօտեցաւ նըրան յուշիկ քայլերով
Մատղաշ պատանին՝ տապիցը նեղւած.
—Ա՛խ տո՛ւր ինձ, ասաց, անուշիկ մրգեր.
Զօրով չեմ խըլիլ երախայրիքներ...
«Առ քեզ, պա՛տանի, ա՛ռ իմ ճըղներ
Քեզ են ըսպասում վաղուց անհամբեր,
Որ գաս, հեշտացնես նըրանց անուշ բեռ...»
Եւ ծառը սիրով նըրան ողջունեց
Ու խոնարհելով, ճղները կախեց։

19. ԱԳԱՀՈՒԹԻՒՆ

Երեք մարդ միասին ճանապարհորդելիս գանձ գտան և բաժանեցին իրանց մէջ։ Նրանք պէտք է շարունակէին ճանապարհը. բայց որովհետև ուտելու պաշարը վերջացրել էին, վճռեցին որ իրանցից մինը գնայ քաղաք կերակուր բերելու, և այդ գործը յանձնեցին աւելի փոքրահասակ ընկերին։ Սա գնաց և ճանապարհին սկսեց այսպէս մըտածել. «Ես այժմ հարուստ եմ, բայց աւելի հարուստ կըլինիմ, եթէ կարողանամ ընկերներիս բաժինն էլ ձեռք

գցել։ Եւ այս շատ դժւար չէ, կըթունաւորեմ այն ուտելիքը, որ պիտի գնեմ. իսկ իմ մասին կասեմ, թէ ճաշել եմ արդէն. ընկերներս առանց կասկածելու կուտեն ու կըմեռնեն»։

Միւս ընկերներն էլ այսպէս էին խօսում.

«Ինչո՞ւ պէտք է մենք անպատճառ բաժին տանք այս պատանի մարդուն. մի՞թէ չենք կարող գործ դնել մեր սուր դանակները, որ մեր հարստութիւնն աւելի կատարեալ լինի. ուրեմն գայ թէ չէ՝ սպանենք իսկոյն»։

Պատանին բերաւ թունաւորւած կերակուր. ընկերները շտապով սպանեցին նրան, իսկ իրանք մեռան թոյնի ներգործութիւնից։ Գանձը մնաց անտէր։

20. ԲԱԺԱՆՈՒԹԻՒՆ

Քանի մի վարպետ վաճառականներ
Սիրով միմեանց հետ գործ էին բռնել.
Լաւ աշխատեցին, քրտինք թափեցին,
Լաւ էլ շահեցին, մեծ փող դիզեցին։
Ժամը հասաւ. պէտք է հաշիւ տեսնէին,
Եղած վաստակն իրանց մէջը բաժնէին։
Բայց ո՞ւր գտնեմ ես ընկերներ այնպիսի
Որ բաժանուին առանց կռւի, վիճմունքի.
Այս պարոններն էլ մեծ վէճ յարուցին,
Որ ծայր-վերջ չունէր, կանչն էր ահագին.
Եւ ահա դըսէն
Ձայներ կըլսեմ.
«Կըրա՛կ կայ, կըրա՛կ.
Մա՛րդիկ, դո՛ւրս եկէք.
Շո՛ւտ ա՛րէք, փախէ՛ք,
Թէ չէ՝ կորած էք»։
Ընկերներից մէկը կանչեց.

«Դուրս գանք, տեսնենք ինչ պատահեց»։
Միւսն այն կողմից աղաղակեց.
«Հազար ոսկիս... առաջ իմ պարտքս տուէք»։
—Երկու հազար է առնելիքս, միւսն ասեց.
Մինչև փողս ես լիուլի չստանամ,
Այստեղից ո՞ւր պիտի գնամ։
Միւս կողմն երրորդն էր գորգոռում.
«Հաշիւն այդպէս չէ, ինչ կասես, եղբայր»։
Չորրորդը դարձեալ իր պահանջն անում,
Թէ իրան բաժին պիտ տան հաւասար։
Խեղճ մարդիկը մոռացել էին,
Որ բոցերի մէջ բռնուել էին։
Այնպէս իրանց կռւով էին զբաղուած,
Որ մուխն եկաւ, խեղդեց ամենքին յանկարծ,
Իսկոյն կրակն էլ հասաւ, պաշարեց,
Ապրանքն ու տէրերին այրեց, տոչորեց։
Այս առակը դու չըկարդաս առանց խրատ առնելու։
Շատ մեծամեծ գործերի մէջ վնասն ինչի՞ցն է գոյանում—
Երբ որ փոխանակ հասարակաց փորձանքին դէմ դընելու,
Ամեն մարդ իր օգտին հին ու նոր վէճն է բաց անում։

21. ՄԱՅՐԱՍԷՐ ՈՐԴԻ

Մի երեխայ, փողոցի միջով վազելիս, ընկաւ կառքի տակ. անիւն անցաւ նրա ոտի վրայով և ջարդեց։ Խեղճ երեխային վերցրին և տուն տարան։ Նրա մայրը տանը հիւանդ պառկած էր, և հէնց որ լսեց որդու լացուկոծը, վախից ուշաթափուեց։

Երեխան իսկոյն կտրեց ձայնը, և մինչդեռ ուղղում ու կապում էին ոտը, նա ամենևին ձայն չըհանեց։

—Մի՞թէ դու ցաւ չես զգում,—հարցրեց նրան բժիշկը։

—Օհ, սաստիկ,—հառաչեց մանուկը,—բայց ես չեմ ուզում, որ մայրիկս իմանայ այդ, նա շատ կըվշտանայ։

22. «ԿԵԱՆՔԸ ՍԻՐՈՅ ՄԷՋ Է»

Դուրսը փչում է բքաշունչ քամի,
Ձմեռուայ մի ցուրտ գիշեր է խաւար.
Նստած սենեակումս մենակ ու տխուր,
Տալիս եմ կեանքիս հարցեր անհամար։

Վառարանիս մէջ այրուող կրակը
Կարծես ասում է իր վառվռոցով—
«Ի՞նչ ես մտածում. ինչպէս ծուխ ու բոց՝
Քո կեանքն էլ կանցնի, կըմարի շուտով։

«Երևի, ուրեմն, կեանքը տրուած է
Մեզ իբրև պատիժ, որ միայն վիշտ, ցաւ
Կրելով, տանջուինք մեռնելու համար...»
Հէնց էն էր՝ մտքովս այս բանը անցաւ,

Յանկարծ բացուեցաւ սենեակիս դուռը.
Փոքրիկ Հրածինս՝ տիկնիկը գրկած՝
Վազեց ինձ փարուեց, և հրեշտակային
Անմեղ ժպիտով «Հայրիկ ջան», ասաց.—

«Տե՛ս, ի՛նչ գեղեցիկ շապիկ եմ կարել
Տիկնիկիս համար. երբ լինեմ այս չափ»,
Ձեռքը բարձրացրեց, «քեզ էլ կըկարեմ.
Քեզ շատ եմ սիրում, շա՜տ-շա՜տ, ամպի չափ...»

Մռայլ մտքերս ցրուեցան իսկոյն,
Ես ինձ զգացի զուարթ ու թեթև.
Կեանքի խորհուրդը պարզուեց ինձ համար.—
Նա մեզ պատիժ չէ, այլ անգին պարգև։

23. ՄԱՆՈՒԿԻՆ

Տեսնո՞ւմ ես մանուկ, երկնքի վերան
Ինչպէս այն ամպը լողում է հանդարտ—
Անծանօթ է նա բնաւ ստրկութեան,
Զբօսնում է օդում ազատ ու անդարդ…

Բայց, աւա՜ղ, ամպը չէ այն երջանիկ,
Թէպէտ ազատ է նա օդի միջին.
Ամպը չէ կարող, իմ խելօք մանկիկ,
Քեզ պէս մտածել ու սիրել մէկին։

* * *

Ապա՛ մէկ նայիր աստղերի խմբին…
Տես, որքան նրանք փայլում են պայծառ,
Կասես, թէ ոսկու կտորներ լինին
Երկնից կամարին կպցրած շարէշար…

Բայց արեւելքից կելնէ արեգակ,
Կըհանգչին մէկ մէկ աստղերն շտապով…
Եւ կըմնան այդպէս անդորր շարունակ,
Երբէք չըզգալով, չըմտածելով…

Տեսնո՞ւմ ես այնտեղ, կանաչ դաշտերում
Գոյնզգոյն ծաղկունք խոտերի միջում—
Վաղ-առաւօտեան ցօղի տակ ծածկուած—
Տատանւում են մեղմ զեփիւռի առաջ…

Բայց շուտով կըգայ ձըմեռ անհալից
Եւ ծաղկունք անշուշտ կըմեռնին ցրտից,
Անբախտ են նոքա, որ զուրկ են սիրուց,
Որ զուրկ են իսպառ զգալու շնորհից…

Եւ դու, իմ մանկիկ, նըման ես ամպին
Քո այդ թըրթըռան, սպիտակ ձեռքերով…
Դու գեղեցիկ ես, նըման աստղերին—
Քո պայծառ, անհոգ, ժպտող աչերով…

Բայց դու աւելի բախտաւոր կըլինիս,
Քան ամպը, աստղը և այն ծաղիկներ,
Դու կեանք կըմտնես, դու կըհամոզւիս,
Որ պէտք է «սիրել», պէ՛տք է «մտածել»…

---

24. ԱՐՑՈՒՆՔ

Շատ ու շատ դարեր սրանից առաջ ապրում էր մի թագաւոր։ Նա այնքան բարի և ողորմած էր, որ ժողովուրդը նրան հօր պէս սիրում ու պաշտում էր և ամեն րոպէ պատրաստ էր նրա համար իր կեանքը զոհել։ Պակաս չէր և թագաւորի սէրը դէպի իր ժողովուրդը։ Նա էլ ժողովուրդին էր իր որդու պէս սիրում և գիշեր-ցերեկ նրա մասին խորհում ու մտածում։ Նրա որևէ պակասութիւնը, կարիքը տեսնելիս, կամ մի վշտալի խօսք, մի տխուր պատմութիւն նրա մասին լսելիս — թագաւորի սիրտը ճըմլւում էր, հոգին տակնուվրայ էր լինում… Եւ ահա նա մի օր ուզեցաւ այնպէս անել, որ իր հպատակներից ոչ մինը իրան դժբախտ չըհամարի և հաստատապէս վճռեց վերջ տալ իր տէրութեան մէջ գտնւող բոլոր դատապարտեալների արցունքներին։ Նա պատւիրեց իր գըլխաւոր դեսպանին շրջել տէրութեան մէջ գտնւող բոլոր երկիրները, որոնել անբախտ մարդկանց և նրանց արցունքները ժողովել մի ոսկի սափորի մէջ։

Թագաւորական պաշտօնեան առանց մի րոպէ դանդաղելու, ճանապարհ ընկաւ իր պետի հրամանը կատարելու։

Նա երկա՜ր, երկա՜ր թափառեց դէս ու դէն և սաստիկ յոգնեց, բոլորովին նըւաղեց, ուժից ընկաւ։

Նա մի քանի անգամ վերադառնում էր այս կամ այն երկիրը, նորից ու նորից ուշիուշով որոնում էր տարաբախտներին, երկիւղ կրելով որ մի գուցէ մոռացութեան տրւած կամ աչքից թողած լինի մի ուևիցէ անկիւն, ուր կարող էր ծածկւած լինել մի մարդ, որ տառապում էր վշտից ու հոգսերից։

Նա շրջում էր սարերի ու ճանապարհների վրայ մութ-մութ ձորերում ու ճախճախուտ ճահիճներում, անցնում էր նեղ ու խուլ շաւիղներով, մինչև անգամ մըտնում էր ամայի, չոր ու ցամաք անապատները, սակայն այնտեղ էլ յայտնւում էին անբախտ, արտասուք թափող մարդիկ։ Թագաւորի դեսպանը մխիթարում, սիրտ էր տալիս նրանց բարւոք և երջանիկ ապագայի յուսով և նրանց արցունքները ժողովելով, ոսկէ սափորի մէջ՝ առաջ էր գնում։ Սակայն ուր էլ որ գնում էր—ամեն տեղ, ամեն անկիւնում, տարաբախտաբար, առատութեամբ էր գտնում այն, ինչ որ ինքը որոնում էր։

Մէկ տեղ մայրն էր ողբում իր սիրասուն որդոց մահը, միւս տեղ թոյլ ու սրտամաշ ձայնով որդիքն էին աղաչում, պաղատում հօրը, որ նա մի կտոր հաց տայ իրանց ուտելու, իսկ խեղճ հայրը վշտակոծ և աղիողորմ լալիս էր, որովհետև նաց չըկար, ինքը հիւանդ էր, գործելու ոյժ չունէր։ Մի այլ տեղ մանկահասակ և շնորհագեղ կոյսը կանգնած մեծ ճանապարհի վրայ, որտեղով պէտք է պատերազմից վերադառնար նրա անգին և կարօտեալ եղբայրը, անհամբեր և սրտատրոփ սպասում էր իր հոգու հատորին և արտասւալից աչքով նայում էր հեռուն։ Այստեղ որդին էր ողբում իր հօր մահը, այնտեղ մայրն էր հեծկլտում, աղի արցունք թափում իր դստեր գերեզմանի վրայ... Մի խօսքով՝ ուր էլ որ գնում էր թագաւորական պաշտօնեան, ամեն տեղ լաց ու արտասուք էր տեսնում, ամեն տեղ ախ ու վախ լսում...

Բայց ահա յանկարծ մի տեղ բոլորովին նոր տեսարան բացւեց նրա աչքի առջև։

Անշուք, բայց մաքուր խրճիթի խորքում, մահւան անկողնի մէջ պառկած էր մի պատկառելի ծերունի և հանգիստ ու անխռով վերջին հրաժարականն էր տալիս իր երկրաւոր կեանքին։ Մթագունած աչքերով նայում էր նա իր կնոջն ու որդոցը, որոնք նրա ոտների մօտ կանգնած՝ դառն արցունք էին թափում։ Բայց ահա նա իր երեսը շրջեց դէպի պատը, որի վրայ կախւած էին նրա սուրն ու նիզակը։ Նա մի խորը հայեացք ձգեց այդ զէնքերի վրայ, որոնք այնքան յաղթութիւններ էին տարել, և մի ակնթարթում նրա աչքերը պայծառացան, դէմքը վառւեց, որպէս ճաճանչափայլ արև։ Ծերունին հաւաքելով իր վերջին ոյժը, գլուխը մի փոքր վեր բարձրացրեց և մեղմ ձայնով արտասանեց.

—Ես մեռնում եմ հանգիստ և խաղաղ սրտով, որովհետև պատւաւոր կերպով ապրեցի։ Ինձ հետ դագաղ դրէք և իմ զէնքերը, որովհետև ես չունիմ ոչ ոք, որին կարողանամ կտակել իմ այդ փառքն ու պատիւը։ Անարգ որդիս յաւիտեանս արատաւորեց իմ անունը։ Նա արժանի չէ այդ զէնքերը կրելու։

Այս ասելիս, աղի արցունքները հեղեղի նման թափւեցին ծերունու աչքերից և թրջեցին նրա ձիւնի պէս սպիտակ մօրուքը։ Անշուք խրճիթում մեռելային լռութիւն տիրեց և ծերունու կրծքից դուրս թռաւ մի խորին հառաչանք...

Նրա մաքուր հոգին վերացաւ աւելի գեղեցիկ, աւելի չքնաղ աշխարհ...

Թագաւորական դեսպանը մեծ հոգատարութեամբ ժողովեց վշտահար ծերունու արցունքները և խրճթից դուրս գալով՝ շարունակեց առաջ գնալ։

Նրա սափորը հետզհետէ լցւում էր։

Նրա մէջ կային և՛ վշտի, և՛ տառապանքի, և՛ ուրախութեան, և՛ անհուն զգացման արցունքներ։ Ոսկէ սափորը փակ էր միայն ատելութեան և վրէժխնդրութեան արցունքների համար։

Մի քանի տարի անցնելուց յետոյ, թագաւորական դեսպանը վերադարձաւ իր պետի մօտ, արցունքներով լի սափորը դրաւ նրա առջև և սկսեց պատմել իր տեսածն ու լսածը։ Թագաւորը խորին կարեկցութեամբ լսում էր դեսպանի պատմածները. բայց երբ դեսպանը վերջացրեց իր պատմութիւնը, թագաւորը տխուր ու տրտում նայեց իր առջև դրւած սափորի մէջ և ապշած մնաց։ Դժբախտների ամէն մի կաթիլ արցունքը ամենայստակ և զուտ մարգարտի էր փոխւել, միմիայն անարգ որդու վրայ թափած ապաբախտ հօր արցունքները մի ահագին և ծանր քար էին դարձել։

—Այժմ պարզ տեսնում եմ, ասաց թագաւորը, որ ես կարող եմ լիովին վարձատրել բոլոր տառապեալներին նրանց կրած կորուստների և թափած արցունքների համար, միայն հայրական արցունքներն են, որոնց հնար չը կայ ոչ վարձատրելու և ոչ էլ աշխարհիս անհուն գանձով ու հարստութեամբ որ և է հատուցում տալու։

—Այո՛, այո՛, շարունակեց թագաւորը, անպատւած ծնողների արցունքները ծանր քար դարձած ճնշում են նրանց տակ անարգ զաւակներին և յաւիտեան անփրկելի պատասխանատու են դարձնում նրանց թէ մարդկանց և թէ Աստուծոյ առջև…

---

25. ՄԱՆՈՒԿԻՆ

Ինչո՞ւ այդպէս ամբողջ օրը
Զարչարւում ես, անչափ տանջւում,

Մի՞թէ քեզ էլ մթնոլորտը
Ծանր է գալիս, ծանր է ազդում։
Դու մանուկ ես. դեռ քեզ շատ օր
Խոստանում է քո արևը.
Դու դեռ ժպտա՛, խաղա՛ անհոգ
Եւ հեզ ընկէ՛ր մօրըդ գիրկը։
Ու թոթովէ՛ր մի երգ սիրուն
Քո մանկական անուշ ձայնով,
Ու միշտ յիշէ՛ր դու այն անուն,
Որ պաշտում է քեզ իր սիրով։
Մայրըդ է, որ օր ու գիշեր
Անթարթ աչքով քեզ է հսկում,
Եւ կարդալով շատ աղօթքներ,
Երկար օրեր է միշտ խնդրում։
Խաղա՛, մանուկ, թըրթըռալով,
Քնէ՛ր, զարթէ՛ր սիրահեզիկ.
Մայրըդ կերգէ քեզ փարելով,
Որ շատ ապրես դու երջանիկ։

---

26. ՈՒՍՈՒՄՆԱԾԱՐԱՒ ՄԱՆՈՒԿԸ

Մեր գիւղում ուսումնարան չըկար, ով որ ուսում առնել էր ուզում, պէտք է գնար Ախալքալաք, որ մեր գիւղից հեռու չէր։ Ես շատ նախանձում էի մեր քահանայի որդուն, Սարգսին, երբ նա շաբաթ երեկոներին «Լոյս զըւարթ» էր երգում։ Նա շատ յաջողակ ձայն ունէր, և երբ եկեղեցում սկսում էր «Լոյս զըւարթը»՝ բոլոր, ժամւորները զարմացած նրան էին մտիկ տալիս։ Եկեղեցուց դուրս գալուց յետոյ գաւթում խումբ-խումբ հաւաքւում էին գիւղացիք և չէին դադարում նրան զանազան գովեստներ տա-

լուց: Նրան գիւղացիների կողմից տուած անվերջ գովեստներն ինձ տեղիք էին տալիս անդադար խնդրել իմ մօրից, որ միջնորդէր իմ հօրս մօտ ինձ Ախալքալաք ուղարկել կարդալու համար, բայց խնդիրներս միշտ անկատար էին մնում և ես շարունակում էի հօտաղութիւնս:

Մի անգամ Ծննդեան տօնի, ճրագալոյցի երեկոյին, եկեղեցում ասեղ գցելու տեղ չըկար: Երբ սովորական աղօթքները ասում էին ու տիրացուները շատ գրքեր էին կարդում, յանկարծ տեսնեմ սեղանի վարագուրի մի կողմը բացուեց և Սարգիսը դեղին մետաքսէ շապիկ հագած երկու փոքր տղաների հետ, որոնք վառած մոմեր ունէին բռնած ձեռքերին, սեղանից դուրս եկաւ և վարագուրի այս կողմում կանգնելով՝ սկսեց Դանիէլի գիրքն անգիր կարդալ: Նրա կարդացած ժամանակ աղօթողների գովասանքի ձայներն արդէն հասնում էին ականջիս և ես դասից շատ լաւ տեսնում էի, թէ ինչպէս ետևից կանայք իրանց գլուխները վեր էին բարձրացնում տիրացու Սարգսին տեսնելու: Եւ այդ բաները նկատելով, իմ նախանձը հետզհետէ գրգռւում էր և ես ուզում էի անպատճառ Ախալքալաք գնալ և այնտեղի ուսումնարանում սովորել և Սարգսի նման Լոյս զըւարթ երգել և Դանիէլի գիրքը կարդալ: Իմ մէջ այդ ցանկութիւնը առաւել շատացաւ հէնց միևնոյն ճրագալոյցի երեկոյին, երբ մի քանի դըրացի մանուկների հետ տներումը «Աւետիս» ման եկած ժամանակ, տեսնում էի որ այդ երեկոյին ամէն մինի խօսակցութեան նիւթը տիրացու Սարգիսն էր: Այդ բաները լսելուց և աւելի ու աւելի բորբոքուելուց յետոյ՝ ես որոշեցի—Ծննդեան կիւրակէները վերջանալուց յետոյ—ծնողներիցս ծածուկ գնալ Ախալքալաք և այնտեղի ուսումնարանումը սովորել: Վերջապէս մի երեկոյ տրեխներս թրջեցի, խոտեցի, սըրմիները քաշեցի և պատրաստուեցի: Ոչ մի երեկոյ այնպէս ջերմեռանդութեամբ Աստծուն աղօթք չէի արել

անկողին մտած ժամանակս, ինչպէս այդ երեկոյին: Երեք անգամ կրկնեցի իմ սովորական երեկոյեան աղօթքը, որ մի ընդհանուր աղօթք էր՝ ինչպէս մեր ընտանիքի, նոյնպէս և բոլոր գիւղացիների համար: Տիրացու Սարգսի «Լոյս զըւարթով», նրա կարդացած «Դանիէլի գրքով», նրա դեղին «զանևուզի շապիկով» յափշտակուած և Ախալքալաքի ուսումնարանով ոգևորուած, ես անկողնիս մէջ անդադար երեսս խաչակնքում էի և լուռ ու մունջ կրկնում.

Կրակը մարեցաւ,
Ջարը խափանաւ.
Քրիստոս քօղն երեսին,
Հրեշտակները չորս դին,
Երկնքէն իջաւ,
Խաչապաշտից տները մտաւ:
—Տէր իմ, ուր կերթաս:
—Հուր ունիմ հրեղէն,
Բուրվառ ունիմ բոցեղէն,
Ամէն թել է լուսեղէն,
Գնացի հասնեմ պատարագիս»:
—Կէս գիշերին դուրս ելայ,
Մեծաւորիս խաչը տեսայ,
Աղաչեցի. Տէր, դու ով ես,
—Յիսուս Քրիստոսն եմ ես:

Առաւօտեան արշալոյսի ծէգը բացուելուն պէս՝ մայրս ըստ սովորութեան, ինձ ձայն տըւաւ վեր կենալու և հորթերը ջրել տանելու: Առաւօտեան աղօթքս անելուց յետոյ հորթերը քշեցի առաջս՝ քայլերս դէպի ձորի ճանապարհը ուղղելով. բայց հազիւ ձորի գլխին էի հասել և մօրս տեսութիւնից ծածկուել, թողի խեղոյն հորթերը ձորի գլխին՝ ճանապարհի վրայ և գիւղի ետևի կողմով ընկայ Ախալքալաքի ճանապարհը:

Շարունակ վազ տալով և անդադար ձիւնի մէջ խրուելով, վերջապէս ընկայ ուղիղ ճանապարհի մէջ: Տեսայ Սարգիսն էլ է գալիս ձիով Ախալքալաքի ճանապարհով:

—Սաքօ, ինչ գլլի ինձի գաւակդ առնես, այս եղաւ իմ առաջին խօսքը Սարգսին:—«Տօ, Ովակ, ուր»:—Ախր-

քէլէկ կարդլու։—«Հարըդ ու մարըդ գիտե՞ն»։—Չէ. Սաքօ ջա՛ն, Սաքօ, ի՞նչ գլլի ինծի գաւակըդ առնես։—«Իմ ձիս խրտան է»։—Տէ քիչմ կամաց գընը, ես հետդ կուգամ, ճամբան մենակ չիտեմ։—«Ծօ, դու ձիուն հետ չես կրնայ գայ, աշէ ճամբան կըմնաս, գայլըր կուգան քեզի կուտեն»։

—Սաքօ ջան, Սաքօ... Դեռ չէի վերջացրել իմ խօսքերը, երբ տեսայ, որ Սարգիսը իր ձիու գլուխը դարձրեց դէպի գիւղ և մի քանի մտրակ խփելով՝ թռաւ։ Ես հասկացայ, որ նա գնում էր հօրըս իմ փախուստն իմաց անելու, ուստի ուղիղ Ախալքալաքի ճանապարհը բռնելով ոյժ տըւի իմ ոտքերին և սկսեցի վազել, անդադար կրկնելով գիտեցածս «դալ-կապի» աղօթքը.

Գալը կապիմ երկու բթով,
Աստուածածնայ քաղցր կաթով,
Սուրբ Սարգսայ ձիան ձարով,
Տէր Մովսէսին գաւազանով,
Լուսաւորչայ սուրբ հաւատով,
Լեզուն կապւի, ակռան թափի,
Եկած ճամբան գայ մոլորի,
Իմ սիրոջս խաչը տեսնի,
Դիւանի պէս թող սասանի...

Բայց ահա տեսնում եմ ետևիցս ձիերով գալիս են հայրս և Սարգիսը։ Նրանք շուտով հասան ինձ. հայրս վըրաս յարձակւեց. ես ճանապարհից շեղւեցի, ընկայ ձիւների մէջ, բայց իմ գլխին և կողքերին եղած հարւածներից հազիւ ազատեց ինձ մայրս, որ գիւղի ծայրում ինձ վայր իջեցրեց գաւակից և գուրգուրելով ձեռքերից բռնած տուն տարաւ։ Այսպիսով իմ Ախալքալաք գընալս չըյաջողւեց։

---

27. ԱՆԳՐԱԳԷՏ

Երբեք մէկին չեմ նախանձում ես աշխարհի երեսին,
Միայն, գրագէտ դուք պարոններ, նախանձում եմ ձեր բախտին.
Ա՜խ, գթացէք գեղջուկ որբիս, մի լաւութիւն միայն արէք—
Տըւէք մի թերթ ինձ ճերմակ թուղթ, մի փետուրէ գրիչ տւէք։
Եւ ինձ գրել սովորցըրէք, սովորցըրէ՛ք լա՛ւ, շուտո՛վ,
Որ գըրիչըս կայծակից էլ արագ թռչէ գըրելով.
Որ պատմելով թղթի վրայ ես ձեզ ցոյց տամ ամեն բան—
Մեր աշխատանք, մեր չարչարանքն ու մեր խաչը վկայութեան.
Կը յայտնէի, ինչ ցնորքներ, ինչ մտքեր կան իմ գլխում,
Մի ողջ աշխարհ ցոյց կըտայի ես աննման պատկերում...
Բայց այժմ անհետ չըքանում են բոլոր իմ քաղցր երազներ.
Ես անգրագէտ, ես անուս եմ... Սովորցըրէք պարոններ։
Կըգրէի ես առաջուց, ինչ եմ տեսնում երազում։
Այս երազներն այնպէս չքնաղ, հրաշալի՜ են... Եւ դաշտում
Ահա գեղջուկ մատաղ աղջիկն հունձ է անում եռանդով,
Նորան հրեշտակն երկնքից ժպտում է վառ աչերով...
Երևի թէ կարեկցում է նա հնձւորին... Եւ նորան
Արտուտիկը կամի սփոփել իւր երգովը քաղցրաձայն...
Կըգրէի, ինչպէս ամառն արշալոյսն է փայլփլում,
Եւ քարերին զարնըւելով կայտառ ջուրն է կարկաջում.
Ի՛նչպէս արտում ցորենի հետ զրոյց է անում մեղմ քամին
Եւ աղօթքի հրաւիրում է փոքրիկ զանգը մեր ժամին.
Ես աղօթել կամենում եմ, բայց չըգիտեմ աղօթքներ—
Ես անգրագէտ, ես անուս եմ... Սովորցըրէք, պարոններ։

Ազնիւ գործ է, թէ մարդ գրել իր խօսքերը կարենայ,
Բոլորն ինչ որ մտածում է, բոլորն ինչ որ գլուխը գայ,
Գրչով պատմէ այն ամենը, ինչ գիւղել է իր սրտում,
Ճշմարտութիւն միշտ քարոզէ, բարի գործի մեծութիւն.
Լաւ է նոյնպէս, թէ կարող է գրչով կծու խօսքերին
Պատասխանէ—սուսերի պէս կըհարւածէ չարերին։
Ես շատ անգամ ծաղր եմ լսում, բայց իմ ուսեալ թշնամուն՝
Սիրտս այրւում է, պատասխանի չունիմ ոչինչ զօրութիւն,—
Եւ զուր տեղը ես տանջւում եմ և յուզւում եմ և դողում,
Եւ միմիայն թղթի վըրայ անմիտ կերպով խաղխզում,

Ինձ ծաղրում են և ամօթու կարմրում են իմ այտեր...
Ես անգրագէտ, ես անուս եմ... Սովորցրէք, պարոններ։

Շատ լաւ բան է գիր իմանալ։ Գրագէտ է վաշխառուն.
Գրագէտ են դատարանի ծառայողներն անկշտում.
Եռանդով էլ նրանք գրում են, նրանցն է գրախտն աշխարհի,
Իսկ այդ գրելն ինչ փոյթ որ խեղճ մարդու հոգին պիտ հանի։
Շուտով, շուտով, գրիչ տուէք, սովորցրէք գործածել,
Կամիմ գրել ազգի համար, նրա համար աշխատել.
Եւ ես նրան կըպաշտպանեմ չարագործից, յիմարից,—
Կարտագրեմ Աւետարանն ես բոլորը ըսկզբից...
Ա՛յ դու սագ իմ ճերմակ թևիկ, քեզ տուել եմ կերակուր,
Քեզ սիրել եմ—փոխարէնը թևից ինձ մի գրիչ տո՛ւր,
Սիրուն դու սագ, տո՛ւր խնդրում եմ ինձ թռչելու զոյգ թևեր,
Ուր բոլորը գրագէտ են.—սովորցրէք, պարոններ.

---

28. ԿՈՅՐԸ ԵՒ ԿԱԹԸ

Կոյր ծնուած մի մարդ հարցրեց մէկին.
—Ի՞նչ գոյն ունի կաթը։
—Կաթը թղթի պէս սպիտակ է, պատասխանեց միւսը։
—Ուրեմն թղթի պէս ձեռքումը ծալւում է, հարցրեց կոյրը։
—Ո՛չ, պատասխանեց նա, կաթը բամբակի պէս սպիտակ է։
—Ուրեմն կաթն էլ բամբակի պէս փափուկ ու թեթև՞ է։
—Ո՛չ, եղբայր, կաթի սպիտակութիւնը թէ ուզում ես հասկանալ, քեզ օրինակ սպիտակ հաւկիթը։
—Նշանակում է՝ կաթն էլ հաւկիթի պէս շո՞ւտ է կոտրւում։
—Ո՛չ, ոչ, կաթը ո՛չ կոտրւող է, ոչ էլ պատռւող, այլ ձիւնի պէս սպիտակ է։
—Է՜, հասկացա՛յ, ասեց կոյրը, ուրեմն կաթն էլ ձիւնի պէս սա՛ռն է։
Այսպէս, կաթի սպիտակութիւնը կոյրի համար անհասկանալի մնաց։

29. ԿՈՅՐԵՐԻ ԿՌԻՒԸ

Մէկ քանի կոյր մարդ մէկ ճանպա ընկած,
Այնպէս էին գնում, ինչպէս մոլորւած.
Ոտք էին փոխում, սայթաքում, ընկնում,
Կամ գլխի վրայ ցիցանակ լինում։

Անցորդի մէկը այս որ նկատեց,
Մէկ փայտ վեր առաւ և նրանց տուեց,
Որ էլ վայր չընկնին
Եւ ոչ սայթաքեն,
Փայտը դէմ տալով՝ գնան տեղ հասնեն։
Կոյրերի մէկը, գլուխը պատռած,
Փայտը ձեռքն առաւ
Եւ առաջ ընկաւ։
Ողջ հօտը քաշւեց, իրարից բռնած։

Առաջւայ նման թէպէտ վայր չընկան,
Լօք-լօք անելով՝ մի քիչ հեռացան,
Բայց յանկարծ մէկ թունդ կռիւ բաց արին,
Առջևից գնալն ամենքն ուզեցին։
Եւ այս կռիւը դեռ չըվերջացած՝
Մէջներից մէկը բըղաւեց յանկարծ.
—Տղէք, լսեցէք, ձեզ բան եմ ասում,
Այս փայտն ինչ՞ է, ո՞վ էք իմանում.
—Ես լաւ կիմանամ, տուր մէկ շօշափեմ,
Դրա անունը ես իսկոյն կասեմ։
Մէկն ասաց, առաւ, շօշափեց,
Հոտ քաշեց,
Տնտղեց,
Գլուխը շարժեց,
Խելքին զոռ տուեց,

Եւ յետոյ վճռեց, թէ սա բոխի է։
—Ոչ թէ բոխի է, այլ լաւ ջոխի է.—
Ասում է միւսը և ձեռքիցն առնում,
Նոյպէս շօշափում,
Եւ ձեռնահարում.
—Հը՞մ, ես լաւ գիտայ, ասում է յանկարծ,
Այս ջոխին կաղնի ծառիցն է կտրած։
—Ի՞նչ ես դուս տալիս, դա սերկևլի է։
—Իսկ ես կասեմ ձեզ որ դա գկըռի է։
—Բա ես խելք չունի՞մ, ես էլ լաւ գիտեմ,
Ամենքիցըդ լաւ ես կըճանաչեմ.
Դա ձեր ասածից և ոչ մէկը չէ,
Ես հաստատ գիտեմ որ դա աղնի է։
Այսպէս ամեն մէկն իր զուռնան փչեց,
Փայտն առաւ ձեռքը և մատնահարեց.
Ձեռքով ուզեցան այն բանը գտնել,
Որ երազումն էլ կոյրը չի տեսնել։
Եւ դրա վրայ այնքան վիճեցին,
Որ գործն իսկական կուի հասցրին.—
Գլուխ էր, որ ճղւեց, ատամ, որ ջարդւեց,
Որն էլ շնչասպառ գետնին տարածւեց.
Օգտաւէտ փայտից ոչ թէ շահւեցին,
Այլ նրանով միմեանց գլուխ ջարդեցին...

---

30. ՀԱՐՍՏՈՒԹԻՒՆ

Մէկ չքաւոր երիտասարդ հանդիպեց իր նախկին ուսուցչին և սկսեց գանգատւել իր անբախտութեան վրայ։

Նա ուսումնարանում եղած ժամանակը ամենալաւ աշակերտն էր։ Իրանից թոյլ ուսանողներն արդէն լաւ պաշտօնների ու հարստութեան տէր էին դառել, իսկ ինքը մնացել էր աղքատ ու թշւառ։

Մի՞թէ ասածիդ չափ աղքատ ես դու, ասաց ուսուցիչը, և բռնելով նրա ձեռքը, շարունակեց.—այս ձեռքը ուժեղ է և կարող է գործել. եթէ քեզ հարիւր մանէթ տան, թոյլ կըտա՞ս, որ կտրեն։

—Ի՞նչ էք հրամայում, վարժապետ, պատասխանեց երիտասարդը.—Աստւած հեռու տանէ, և ոչ տասը հազարով թոյլ կըտամ կտրելու։

—Հապա քո վառվռուն աչքերը, որ տեսնում են լոյս աշխարհքը, քո սուր ականջները, քո արագաշարժ ոտները. կարծեմ դու չես փոխել դրանց մի ամբողջ թագաւորութեան հետ։

—Ինարկէ, չեմ փոխել։

—Եթէ այդպէս է, եթէ այդչափ հարստութեան տէր ես, ուրեմն էլ ինչո՞ւ ես գանգատւում քո աղքատութեան վրայ։

---

31. ԱՐՈՒԹԻՒՆԻ ԱՂՕԹՔԸ

Ո՜վ Աստւած իմ, Աստւած, Դու բարի ես,
Դու միշտ ողորմած,
Շատ ժամանակ է, որ քո գթութիւնդ
Երբէք չեմ յիշած.
Ներիր ինձ, ներիր, Արարիչ երկնի,
Ես մեղաւոր եմ,
Դու ինձ շնորհել ես ուժ ու զօրութիւն,
Ես մոռացել եմ.
Դու հրամայել ես լինել գործունեայ,
Ես նոր եմ յիշում.
Այժմից կըսիրեմ գործունէութիւն
Իմ բոլոր կեանքում.
Գործունէութեամբ իմ մէջ կըզգանեմ
Ես ինձ բարերար,

Գործունէութեան դէմ չըկայ ոչինչ
Անհաս և դժւար։
Թող այս բազուկներս, որ այժմ զօրաւոր՝
Պարապին գործով,
Թող այս ճակատը, որ այժմ լայնացած՝
Մտածէ ուշքով,
Թող այս ոտները, որ այժմ ամրացած՝
Ուղղապէս քայլին,
Թող այս աչքերը, որ այժմ փայլուն՝
Շրջանկատ լինին։
Յօժար եմ, յօժա՛ր, հոգով և մտքով
Գործունեա լինել,
Հաստատուն յուսով, անվեհեր սրտով
Դէպ առաջ դիմել—
Դէպի նպատակ—դէպի կատարեալն
Եւ դէպի բարին,
Որ անհրաժեշտ լցուցանելու
Պարտք է մարդկային։
Դու մի ամրապինդ, ով իմ Ստեղծող,
Կամք տուր ինձ միայն,
Իսկ քեզ վայել է և փառք և պատիւ
Այժմ և յաւիտեան։

---

32. ՈՒՇԿԱԼ ԾԱՌԱՅ

Մէկ պարոն մի անփորձ ծառայ ունէր։ Մէկ օր պարոնը քնելիս ծառային պատւիրեց, որ զգոյշ կենայ և նայէ որ աղմուկ չըլինի։

Մի փոքր ժամանակ որ անցաւ, ծառան լսեց որ չը՛խկ-չուխկ, չը՛խկ-չուխկ, մի ձայն է գալիս սենեակից։

«Այս ո՞վ է, տէր Աստուած, այս ի՞նչ է», — մռմռաց ծա-

ռան ինքն իրան և ման եկաւ որ գտնի պարոնին անհանգիստ անողին։ Նա տեսաւ որ այդ աղմուկն անողը սենեակի պատից կախ արած ժամացոյցն է։

«Է՛յ, ձէ՛նըդ», — հրամայեց ծառան ժամացոյցին կամաց ձայնով. բայց ժամացոյցը չըլսեց նրան։

«Ձէնըդ կտրի՛ր, ասում եմ, էյ», — բարկացաւ ծառան։ Բայց ժամացոյցը շարունակեց չախկ ու չուխկը։

Զայրացաւ ուշկալ սպասաւորը. պատից վայր բերաւ ժամացոյցը, մի քար վեր առաւ և տո՛ւր թէ կըտաս, ջարդ ու փշուր արաւ։

Այս անգամ ժամացոյցը ձայնը կտրեց, իսկ ծառան ուրախանալով ասաց.

«Ահա այդպէս կըհանեմ հոգիդ ու սուս կըկացնեմ հա՛... դէ գնա հիմա, որտեղ քոնն ասես, իմն էլ այնտեղ ասա»։

---

33. ԷՇ ԵՒ ՍՈԽԱԿ

Իշուկը մէկ Սոխակ տեսաւ,
—Մէկ ինձ նայիր, նըրան ասաւ,—
Ասում են՝ դու լաւ ես երգում,
Բայց չըգիտեմ՝ ղո՞րդ են ասում.
Ես ականջներ ունիմ լայն-լայն,
Լաւ եմ լսում ամեն մի ձայն.
Բայց քո երգը ես չեմ լսած,
Թէև լսել շատ եմ ուզած.
Այս լաւ եղաւ, որ քեզ գըտայ.
Դէ, մէկ երգիր, մէկ բըլբըլա՛,
Տեսնեմ ուղիղ լա՞ւ ես երգում,
Թէ՞ իզուր են այնքան գովում։
Անմեղ Սոխակը նազ չարաւ.
Սիրուն կտուցը բաց արաւ,

Ուզեց ցոյց տալ աւանակին,
Որ սուտ չեն գովում Սոխակին։
Ձայնը լարեց և ըսկսեց...
Սոխակի ձայն... ինչե՜ր չասեց.
Մէկ խօսում էր ու մէկ երգում,
Հազար խաղով խաղացընում.
Մէկ գայլայլում, դըլդըլցնում,
Մէկ գեղգեղում, կըլկըլցընում,
Այնպէս շըւում սընգում էր,
Որ սար ու ձոր գըւգըւում էր.
Լեռ քարերն էլ դարձրին ուշ,
Այնքան քաղցր էր, այնքան անոյշ.
Ամեն մի շունչ և արարած
Լսում էր լուռ, ապուշ կտրած.
Քամին կտրեց իր վզզոցը,
Աղբիւրն իրա քըչքըչոցը,
Ոչ մի տերև չէր սըլսըլում,
Ոչ մի թռչուն չէր ծըլըլում.
Տաւարներն էլ չարածեցին,
Այլ նստեցին ականջ դրին.
Տաւարածն էլ շունչը քաշած,
Սոխակին էր լսում ապշած,
Անմեղ ժըպիտը բերանին,
Ձեռքով էր անում ընկերին։
Վերջապէս Սոխակը լռեց,
Իշի վճռին ականջ դրեց։
—Է՜հ, էշն ասաց,—վատ չես, երգում,
Լաւ ես ծըլում, ու ծըլծըլում,
Բայց ես շատ եմ ափսոսում քեզ,
Որ չես երգում աքլորի պէս.
Եթէ մեր աքլորին տեսնես,
Նրա երգին ականջ դնես,

Այնուհետև նըրա նման
Դու էլ կերգես շատ անման։
Այս վճիռը որ իմացաւ,
Մեր Սոխակը նոր աչք բացաւ,
Նա նոր տեսաւ, որ իր դիմաց
Մի անճաշակ էշ է կանգնած.
Թևին խփեց, թռաւ գնաց
Դէպի աշխարհն երանելեաց...

---

34. ԿԻՐԱԿՈՍՆ ՈՒ ՎԱՐԺԱՊԵՏԸ

Մէկ անգամ գիւղի վարժապետը Կիրակոսին ասաց.

—Կիրակոս, փափախդ շատ է մեծ, մի քիչ փոքրացնել տուր։

—Չեմ կարող, գլուխս կըմրսի, պատասխանեց Կիրակոսը։

—Կիրակոս, ինչո՞ւ կօշիկ չես հագնում, միթէ նա տրեխից լաւ չէ։

—Չեմ կարող, ոտներս եարա կըդառնան։

—Կիրակոս, ինչո՞ւ մի քանի փոխնորդ չես պահում, որ միջատներից ազատուիս։

—Ինչի՞, նրանք Աստուծու ստեղծածները չե՞ն...

—Ա՛յ Կիրակոս, տունըդ խոնաւ է, ոսկրացաւ կընկնիս, երեխէքդ կըկոտորուին։

—Որ տունս չոր լինի, մահից կըպրծնե՞մ։

—Կիրակոս, պարապ մի՛ նստիր, ափսոս է ժամանակը, զուր ինչո՞ւ ես կորցնում, գնա մէկ օրավար էլ ցանիր։

—Է՜հ, բանըդ կտրել է։ Աստուած որ տայ, մի ակօսիցն էլ կըտայ։

Կիրակոսին ինչ-որ ասում էր վարժապետը, նա իսկոյն մի սուր պատասխան էր տալիս, որ ցոյց տայ, թէ ինքը վարժապետից պակաս խելօք չէ։

Ճշմարիտ որ Կիրակոսը յիմար մարդ չէր. ինքն էլ էր իմանում, որ իր ասածը ճշմարիտ չէր, բայց ծոյլ էր և իր ծուլութիւնը աշխատում էր սրախօսութիւնով ծածկել։

Վարժապետը նրա պատասխաններն առաջուց գիտէր. ուզում էր միայն խօսեցնել և կոտրել նրա յամառութիւնը։

—Կիրակոս, դու էլ ես իմանում, որ այդպէս չէ,—շարունակեց վարժապետը,—դու էլ ես իմանում, որ Աստուած աշխատողին կըտայ, որ նա շատից շատ կըտայ, քըչից՝ քիչ։

—Իհարկէ, այդպէս է, բայց...

—Էլ ինչ բայց... երբ որ գիտես, թէ այդպէս է, էլ ո՞ր օրուան համար ես պահում քո խելքն ու հասկացողութիւնը։

—Պարոն վարժապետ, գիտե՞ս ինչ կայ.—դու ուզում ես որ ինձ շտկես, բայց ես շտկուող պտուղ չեմ, միանգամ ծուել եմ, այսպէս էլ պիտի մնամ. շատ որ զոռ անես, կըկոտրես, բայց չես շտկիլ։ Մենք մեծերս ինչ կանք՝ կանք. երևի մեր բախտն էլ այսպէս է։ Բայց ահա քո այդ փոքր աշակերտները որ կան, փափուկ մոմի պէս բաներ են. դրանք հիմա մի-մի պատրուք են. կուզես՝ կը վառես, կուզես՝ կըհանգցնես։ Դրանց լուսաւորիր, թող դրանք անեն այն, ինչ որ մեզանից պահանջում ես։

Վարժապետը շատ ուրախացաւ, որ Կիրակոսիցը այս խելօք խօսքերը լսեց։ Տեսաւ որ ճշմարիտ նրա չափ հասակն առած մարդիկը չեն կարող փոխուիլ, այնուհետև իր բոլոր ուշադրութիւնը դարձրեց փոքր մանուկների վրայ։

---

35 ԱՆՎՆԱՍ ՀԱԳՈՒՍՏ

Իմ գլխիս պէտք է մի թեթև գլխարկ,
Որ ինձ պահպանէ ցրտից, արևից,

Թէկուզ ճակատը աննշան լինի,
Այդ վնաս չունի։
Մի բաճկոն է պէտք պինդ շալից կարած,
Որ ինձ պահպանէ ցրտից, արևից,
Թէկուզ կոճակը ոսկորից լինի,
Այդ վնաս չունի։
Ոտքերիս համար պէտք են կօշիկներ,
Որ ինձ պահպանեն ցրտից, արևից,
Թէկուզ հասարակ և անբիտ լինի,
Այդ վնաս չունի։
Որքան խեղճեր կան մերկ, ոտաբոբիկ,
Զունին հագնելիք և ոչ ուտելիք.
Ինձ հարկաւոր է հասարակ հագնել
Եւ նրանց օգնել։

---

46. ԵՐԿՈՒ ԽՈՓ

Երկաթավաճառը երկու հատ խոփ ունէր, երկուսն էլ մի մեծութեան և մի վարպետի ձեռքով շինուած։

Մի երկրագործ դրանցից մինը գնեց և գործ ածեց, իսկ միւսը երկար ժամանակ մնաց խանութում ընկած։

Պատահեց որ մի քանի ժամանակից յետոյ այդ երկու ընկեր խոփերը պատահեցին իրար։

Գործածուած խոփը արծաթի պէս պըսպըղում էր, և աւելի էր գեղեցկացել քան թէ նոր շինած ժամանակն էր. իսկ խանութում անգործ մնացածը ժանգոտել ու սևացել էր։

—Այդ ինչի՞ցն է, որ դու այդքան գեղեցկացել ես, հարցրեց սևացած խոփը իր ընկերին։

—Աշխատելուցն է, բարեկամ, աշխատութիւնն է ինձ գեղեցկացրել, պատասխանեց ընկերը։

—Ա՜խ, ինչքան բախտաւոր ես դու, որ ընկար երկրագործի ձեռքը։ Ես այստեղ մնացել եմ բանտարկւած, և ինչպէս տեսնում ես, անգործութիւնից փտել ու սևացել եմ։

37. ԴՈՒ ՔԵԶ ՀԱՒԱՏԱ

Չհաւատաս դու, եթէ քեզ ասեն՝
Հանգիստ դու նստիր և յուսով եղիր,
Օրեր, տարիներ անհոգ թող անցնեն,
Քեզ համար գործը կըգայ ինքն իրեն։
Դու մի հաւատար, թէ որ քեզ ասեն՝
Ձեռքդ մի շարժիր, նստիր ինչպէս կուռ.
Արծիւն ու առիւծ ոսկի կըբերեն,
Քեզ համար օտարք անդուլ կը գործեն։
Դու մի հաւատար այլոց խօսքերին.
Աչքդ մի՛ ձգիր այլոց ձեռքերին.
Միայն հաւատա՛ քո իսկ ուժերին
Եւ քո խելացի առողջ մտքերին։

38. ԱՆԲԱԽՏ ՆԱԶԻԿԸ

1.

Շատ դարեր առաջ Բայազէդ քաղաքը բարբարոսների արշաւանքներից ազատ պահելու համար նոյն տեղի իշխանը կամեցաւ շրջապատել նրան հաստ և ամուր պարսպով. բերել տուաւ ուրիշ երկիրներից երևելի ճարտարապետներ և ամբողջ Բայազէդի գաւառի բնակիչներին հրաման գրեց, որ իւրաքանչիւր տանից մէկ մարդ գայ պարսպի կառուցմանն օգնելու։

Այսպէս անհագին բազմութեամբ մշակներ և վարպետներ սկսեցին ջերմեռանդութեամբ աշխատել։ Սակայն իզուր եղաւ բոլոր աշխատանքը, որովհետև երբ մի փոքր բարձրացնում էին պարիսպը՝ յանկարծ տակից քանդւում էր։

Այսպէս շատ չարչարւեցին, բայց ոչինչ չըկարողացան շինել։ Իշխանը սաստիկ բարկացաւ, հրամայեց կոտորել բոլոր ճարտարապետներին և նրանց տեղ բերել տուաւ մի նոր խումբ։ Սրանք էլ ոչինչ չըկարողացան շինել. մինչև երեկոյ շարում էին, բայց գիշերը դարձեալ քանդւում էր։ Ժողովուրդն այս բանը վերաբերում էր չար ոգիներին, որոնք զոհ էին պահանջում։

Իշխանն այս բանի վրայ տխրած, մէկ օր տրտում շրջում էր իր պարտիզում, մտածում էր թէ ինչ հնարք գտնի այս չարիքի առաջն առնելու, այս միջոցին եկաւ նրա մօտ մի դէրւիշ և ասաց, որ ինքը կարող է այդ բանի հնարը գտնել։ Իշխանն ասաց,—թէ մի այդպիսի բան կարողանաս անել, քո կշռովդ մէկ ոսկի կըստանաս, իսկ եթէ ոչ, պատիժ կընդունես. յօժա՞ր ես.

—Իշխանն ապրած կենայ, յօժար եմ, եթէ միայն իմ ասածս կըկատարէք։

—Շատ բարի, ասա, տեսնեմ ինչ ես ուզում։

—Ոչինչ, միայն մի աղջիկ պիտի դնես պարսպի մէջ և շարես, այն ժամանակ չի քանդւիլ։

Միւս օրն իշխանը յայտարարեց, թէ ով որ մի աղջիկ կըտայ, փոխարէնը մի կարաս ոսկի կըստանայ իմ գանձարանից։

2.

Այդ ժամանակ Բայազէդում ապրում էր մի որբ աղջիկ իր մօրաքրոջ մօտ, Նազիկ անունով։ Մօտ տասնըվեց տարեկան էր Նազիկը։ Շատ սիրուն և համեստ աղջիկ էր, նա սիրելի էր իր բոլոր հարևաններին, ամենքը նրա գլխովն էին պտըտւում։

Երբ իշխանի մարդկանց ձայնը լսեց մօրաքոյրը, որ

մի ագահ և չար կին էր, շտապեց նրանց մօտ և առաջարկեց՝ Նազիկին տանել։ Իշխանի մարդիկը խեղճ աղջկանը տարան պարսպի մօտ։

Նրա ետևից գնում էր իր մօրաքոյրը և բոլոր հարևանները. ամենքը լաց էին լինում, բացի անգութ մօրաքրոջից, որի սիրտը լեռ քար էր դառել և մի կաթիլ արտասուք անգամ չէր կաթում աչքերից։

Իշխանի մարդիկը Նազիկին կանգնեցրին պարսպի հիմքի վրայ և սկսեցին քարերը շարել, ականջ չդնելով խեղճ աղջկայ դառն հառաչանքներին և աղի արտասուքին։ Նազիկն օգնութիւն էր կանչում, բայց ով կարող էր օգնել նրան. մէկ որ իշխանի հրամանն էր, մէկ էլ որ Նազիկը ծախուած էր։

Նա դիմեց մօրաքրոջը. աղաչում, խնդրում էր, բայց նա ոչինչ չէր անում, այլ քարի նման պապանձուել էր և ծպտուն անգամ չէր հանում, և երբ վարպետներն արդէն շարել էին մինչև Նազիկի ծնկները, Նազիկը սկսեց հեկեկալով կանչել.

Շարեցի՜ն, մօրքուր, շարեցի՜ն.
Մինչև ծնկներս քարեցի՜ն.
Ազատիր, մօրքուր, ազատի՜ր,
Մատաղ կեանքիս խնայիր։

Անգութ մօրաքոյրը փոխանակ կարեկցելու խեղճ աղջկան, սկսեց խաբել նրան, մինչև վարպետներն իրանց գործը վերջացնէին, և զանազան խաբէական խոստմունքներ անելով՝ պատասխանեց.

Թող շարեն, բալա-ջան, թող շարեն,
Մինչև սրունքներդ թող քարեն.
Համբերիր, չարըդ տանեմ, համբերիր,
Դու կազատուիս, հոգիս, սիրտըդ պինդ պահիր։

Այս միջոցին վարպետներն արդէն սկսել էին շարել մինչև սրունքները. ծանր քարերը կոտրատեցին նրա ոտ-

քի ոսկորները և այդ անտանելի ցաւից ճնշուած, անօգնական Նազիկը դառն արտասուքով դիմեց կրկին իր մօրաքրոջը՝ գութ և օգնութիւն խնդրելու.

Շարեցին, մօրքուր, շարեցին,
Մինչև սրունքներս քարեցին.
Մօրքուր, ճար ունիս, ճարըդ տես,
Փրկէ ինձ, թէ Աստուած կսիրես։

Այս դառը աղերսանքից ժողովրդի գութը շարժուեց և լաց էին լինում. սկսեցին աղաչանք, պաղատանք անել իշխանի մարդկանցը, որպէս զի խնայեն խեղճ աղջկան, բայց լսող չըկար, որովհետև Նազիկը ծախուած էր։ Ամեն կողմից դիմեցին քարասիրտ մօրաքրոջը, որ ազատի. բայց անգութը փոխանակ ազատելու՝ շարունակեց իր խաբէութիւնները՝ ասելով.

Թող շարեն, բալա-ջան, թող շարեն,
Մինչև կուրծքդ թող քարեն.
Ցաւըդ տանեմ, փոքր էլ սպասիր,
Հրէս իշխանից կբերեմ մի գիր։

Մինչև նա ասում էր, ծանր քարերն ու ցեխը արդէն ծածկեցին թշուառ աղջկայ կուրծքը։ Խռնուած ժողովուրդը ականատես էր այս զարհուրելի տեսարանին, ամենքը լաց էին լինում, զգում էին թշուառի դրութիւնը. բայց այս տեսարանը չէր շարժում քարասիրտ մօրաքրոջ գութը։ Անտանելի ցաւից ճնշուած, ձայնը փոքր գցած, Նազիկը նորից դիմեց իր մօրաքրոջը.

Շարեցին, մօրքուր, շարեցին,
Մինչև կուրծքս էլ ջարեցին.
Բաշխիր մօրս գերեզմանին,
Մօրքուր-ջան հասակս անգին։

Մօրքուրը իր սատանայական խաբէութիւններն առաջ տարաւ.

Թող շարեն, բալա-ջան, թող շարեն.
Մինչև շլինքդ թող քարեն.
Իշխանը ձեռք քաշեց քո թղթին,
Նա անխիղճ չէ, կազատէ որբին։

3

Վարպետները շարեցին մինչև շլինքը. ծանր ճնշումից ոչ ույժ էր մնացել, որ լաց լինէր, աչքերն էլ արդէն ուռել էին և նրանցից վազող արտասուքը թրջում էր կոպիտ բանւորների ոտքերը, որ խեղճ աղջկայ գլուխը կոխ տալով՝ շարունակում էին իրանց գործը Շունչը կորւած, գլուխը թեքեց դէպի մօրաքոյր. բայց այս անգամ ձայնը դուրս չէր գալիս, եթէ դուրս էլ գար՝ ոչ ոք չէր լսիլ. թէ ինչ էր կամենում ասել, միայն նկատելի էր, որ արտասւաթոր աչքերը շուռ ու մուռ էին գալիս, երբեմն մօրաքրոջ երեսին էր ձգում, երբեմն ամբոխի։ Այս տեսնում էր ամբոխը և ականատես էր մօրաքոյրը, բայց նրա խիղճը մեռել էր, իշխանի տւած ոսկիները նրա աչքերը կուրացրել էին։ Ցեխն ու քարը շարունակ դիզւում էր Նազիկի վրայ և մի փոքր էր մնացել, որ բերանն էլ ծածկւէր, երբ նա իր վերջին շունչը հաւաքելով՝ նըւաղ ձայնով կանչեց.

Շարեցին, մօրքուր, շարեցին,
Մինչև գլուխս էլ քարեցին,
Սիրտդ քար է անխիղճ մօրքուր,
Հոգիդ ընկնի գեհենի հուր։
Անաստւած, դու ինձ ծախեցիր,
Ջահել ումրըս մաշեցիր։
Մօրքուր, մխիթար չունենաս,
Քեզ տեսնեմ սև ագռաւ դառնաս,
Բովանդակ երկիրը ման գաս,
Տեղ չըգտած, պարսպիս վրայ
Նստես, ղըռղըռաս...

Շունչը կտրւեց, քարերը ծածկեցին բերանը անյայտացաւ գլուխը։ Այդ միջոցին ապշած ժողովուրդը նկատեց, որ չար մօրաքոյրը սև ագռաւ դառաւ, թռաւ դէպի վեր։ Այդ օրից սկսած ամենայն օր գալիս էր ագռաւը նստում պարսպի վրայ, ղռում, ղռում էր և կտուցը երկարացնելով դէպի Նազիկի թաղած տեղը, անմխիթար թըռչում էր։ Այդ ժամանակից է, որ ագռաւների մէջ սովորութիւն է մնացել, որ իրանց ղռալու ժամանակ շլինքները երկարացնում են, որպէս զի յիշեցնեն մարդկանց Նազիկի տխուր անցքը։

---

39. ԵՐԳՉԻ ԱՆԷԾՔԸ

Դարեր առաջ կար բարձրաբերձ պարիսպներով մի դղեակ,—
Հոյակապ էր, փառքն հասել էր մինչև ովկեան կապուտակ.
Շուրջը փռւած ծաղկեպսակ անուշաբոյր պարտէզներ,
Թարմ, զովաշունչ շադրւաններ ցայտում էին վառ շիթեր։
Ու բազմայաղթ այնտեղ նստող գոռող արքան հողաշատ
Բազմած էր իր գահի վրայ մռայլ դէմքով ու գունատ.
Ամեն խորհուրդ արհաւիրք էր, կատաղութիւն աչքերում,
Նրա ամեն խօսքը՝ կորուստ, արիւն էր նա միշտ գրում։
Այս ամրոցը երկու ազնիւ երգիչ գնացին մի անգամ՝
Մէկն ալեզարդ, միւսը մանուկ ոսկեգանգուր ու փարթամ.
Տաւիղն ուսին, մի գեղեցիկ նժոյգ հեծած ծերունին,
Նըրա կողքին ընթանում էր ծաղկահասակ պատանին։
Ծերունին ասաց իր ընկերին. «Պատրաստ եղիր, իմ որդեակ,
Մեր սրտառուչ տաղերն յիշիր, երգիր ազատ, համարձակ.
Երգիր և՛ վիշտ, և՛ խնդութիւն մատաղ ձայնով դու հզօր,
Գոռ արքայի քարէ սիրտը պիտի շարժենք մենք այսօր»։
Արդէն շքեղ և սիւնազարդ նրանք սրահումն են կանգնած.
Գահի վըրայ թագաւորը և թագուհին են բազմած.

Նա սիգապանծ՝ ինչպէս փայլը արիւնավառ հիւսիսի,
Իսկ Թագուհին քնքուշ՝ նման արուսեակին յուսալի։
Զարկեց ծերուկն ոգեւորւած նուրբ լարերին մատներով,
Ճոխ արձագանք տուեին նրան լիահնչիւն ձայներով.
Եւ գեղեցիկ տաղ երկնարժան չքնաղատես պատանին,
Ինչպէս համերգ ոգիների, և խլաձայն ծերունին։

Նրանց երգն էր գարուն և սէր, երանաւէտ ոսկեդար,
Ազատութիւն, խօսք ճշմարիտ, արիութեան գործ արդար,
Եւ հեշտութեան ամեն վայելք, որ յուզում է սիրտ մարդկան,
Եւ այն ամենն, որ կարող է մարդուն տալ տիպ վեհութեան։

Պալատական ասպետները ծաղրի խօսքեր մոռացան
Եւ անվեհեր զինւորները հզօր երգիցն յաղթւեցան.
Իսկ Թագուհին, սիրտը շարժւած, աչքին արցունք բերկրալից,
Ահա հանեց, ձգեց երգչին չքնաղ մի վարդ իր կուրծքից։
«Գայթակղեցիք դուք իմ ազգը, կամիք խլել և իմ կին»,—
Ահեղ գոչեց, դողաց մարմնով Թագաւորը մոլեգին.
Ձգեց սուսերն, օդում ցոլաց, մատաղ կուրծքը պատառեց,
Ոսկեհնչիւն երգերի տեղ կուրծքիցն արիւն դուրս ցայտեց։

Ասես մրրիկն խուռն ցրւեց այն ունկնդիր ամբոխին.
Իր վարպետի գրկումն հոգին փչեց անբախտ պատանին.
Ծածկեց մարմինն նա թիկնոցով, նստեցրեց երիվար,
Ամուր կապեց և ամրոցից նա հեռացաւ վշտահար։

Եւ դուրս եկաւ, կանգնեց բարձր դարբասի դէմ ծերունին
Եւ ձեռքն առաւ տաւիղն, ամեն տաւիղներից մեծագին։
Զարկեց նրրան կճեայ սեանը, փշուր-փշուր խորտակեց.
Դէպի ամրոց ու պարտէզներ սոսկալի ձայն արձակեց.
«Վա՜յ քեզ, խրոխտ դու ապարանք. թո՛ղ ոչ մի ձայն քաղցրութեան,
Լարի հնչիւն, երգ չլսւի քո յարկի տակ յաւիտեան,

Այլ ստրուկների երկչոտ քայլեր և հառաչանք, հեծութիւն,
Մինչ չար ոգին վրէժխնդրութեան քեզ դարձրնէ սև աճիւն։
«Վա՜յ ձեզ և դուք, անուշաբոյր, գարնանազեղ պարտէզներ,
Տեսէք, ահա, մանուկ երգչի դէմքին վառւած տանջանքներ.
Թո՛ղ սրա տեղ դո՛ւք թառամիք, աղբիւրներդ ցամաքեն.
Գալ օրերին թո՛ղ քար կտրած և ամայի ձեզ տեսնեն։

«Վա՜յ քեզ, նզովքդ երգիչների, վա՜յ քեզ, անարգ մարդասպան,
Արիւնպասակ փառքի համար մարտերդ լինի թող ունայն.
Թող մոռացւի քո անունը մշտագիշեր խաւարում,
Ինչպէս մահւան վերջին հառաչք, սին ձայն ցնդի թող օդում»։

Ծերուկն ասաց, և երկինքը լսեց նորա պաղատանք.
Պարիսպները փոշի դարձած, կործանւած է ապարանք։
Բարձր մի սիւն դեռ վկայ է հին օրերի փառաւոր,
Այն էլ շուտով պիտի լինի մի փլատակ սրգաւոր։

Չըկայ բուրմունքն այգիների, շուրջը միայն անապատ,
Չըկայ վտակ, սաղարթախիտ չըկայ մի ծառ ստւերաշատ.
Եւ չի յիշում մի տարեգիր կամ երգ անունն արքայի.—
Այսպէս ահա կատարւեցաւ անէծքն ահեղ ծեր երգչի։

---

40. ՀԱԳԱՐ ԵՒ ԻՍՄԱՅԷԼ*

Թխադէմ գիշերը աչք-ունքը կիտած՝ տարածել էր իր սևաթոյր թևերը հարթ, աւազուտ անապատի վրայ։ Մութկապոյտ երկնքի միայն բարձր կէտն էր երևում իր աղօտ, առկայծեալ կանթեղներով. իսկ հորիզոնը մթութեան մէջ

* Հագարը Աբրահամ նահապետի աղախինն էր, իսկ Իսմայէլը Աբրահամի որդին էր Հագարից ծնւած։ Աբրահամի իսկական ժառանգը Իսահակն էր Սառայից ծնւած։ Սառան չուզեց, որ Հագարը Իսմայէլի հետ մնան իրանց մօտ, Աբրահամին ստիպեց, որ դուրս անէ նրանց, նա էլ դուրս արաւ։

էր ընկղմուած։ Մեռելութիւն էր տիրում այդ միապաղաղ տափարակի վրայ. ձայն-ձուն չըկար. անշարժ էր աւազի ծովը.—ոչ քամին էր ուժգին շառաչում, թումբեր կազմում, մարդ, անասուն տակը թողնում և ոչ շնչաւոր արարածներն էին իրանց երևակայութեամբ լռութիւնը խանգարում. բայց մի վայրկեան ևս՝ և ահա ամայի անապատը դղրդաց, շարժուեց տեղից, անցաւ մի վայրկեան ևս, կրկնուեց նոյն դղրդոցը աւելի հուժկու և սարսափեցուցիչ կերպով և տարածուեց ամբողջ հարթութեան վրայ, տիրած խաղաղութիւնը վրդովեց։

Կենդանիների թագաւորն էր, որ իր մռնչիւնով սարսափահար արաւ. նա՝ կիզող արևից թաքնուած՝ ամբողջ օրը մրափած էր իր որջում, այժմ դուրս է եկել իր ըստորադրեալներին աչք ածելու։ Նա ազդարարութիւն է կարդում բոլոր կենդանիներին. «Ով ականջ ունի, թող լսի, պաշտպանուեցէք, քաշուեցէք շուտափոյթ, ապա թէ ոչ՝ յետ մնացողները զոհ կըգնան իմ թաթի հարուածին»։

Սարսափահար ազդարարութիւնը տարածուեց մի ակնթարթում և բոլոր կենդանիները փշաքաղուած ու զարհուրած, յետ-յետ փախան իրանց որջերը. բայց ո՞վքեր էին այն երկու խօսուն արարածները՝ անապատի մէջ մոլորուած, մի՞թէ նրանք չըլսեցին և չե՞ն սարսափում ահեղագոչ մռնչիւնից, և մի՞թէ չի տարածւում գազանների թագաւորի հրամանը բանաւորների վրայ։

Մայր ու որդի են այդ երկուսը. մթութեան մէջ մոլորուած, խարխափելով դէս-դէն են գնում. այո՛, նրանք լսեցին հզօր ազդարարութիւնը, զարզանդեցին, սարսուռ անցաւ նրանց մարմնով և քիչ էր մնում երեսներն ի վայր գետին ընկնէին, բայց նրանք յետ-յետ չեն փախչում, որովհետև չըգիտեն որտեղից են գալիս, նրանք խոնջացած քայլերով գնում են աջ ու ձախ, առանց իմանալու, թէ ուր են գնում։

«Դարձեալ այն սարսափելի ձայնը, ինչ որ մի քիչ առաջ լսեցինք. ո՜ւհ, մայրիկ, սառսռում է ողջ մարմինս... նա մի զարհուրելի կենդանու ձայն է. բայց նրա մռնչիւնը մօտենում է... կարծես դէպի մեզ է գալիս... ո՜ւհ, մայրիկ, էլ չեմ կարողանում քայլել... Եւ շունչը կտրած, մօր փեշից կըպած՝ էլ չկարողացաւ խօսել և փոքրիկ, անզօր ոտները աւազի միջից դուրս քաշել։

—Ոչինչ չըկայ, մի վախենար, որդեակս. եկ, եկ, շալակս առնեմ, վաստակել ես, ասաց մայրը և իր միակ աչքի լոյս որդուն՝ ահ ու դողի մէջ ընկած՝ շալակն առաւ։

Համբերատար մայրը՝ իր թանգագին բեռը կռնակին՝ շտապում էր, ինքն էլ չըգիտէր՝ դէպի ուր։ Նա գնում էր յետ ու առաջ, աջ ու ձախ նայելով, բայց ոչինչ չէր տեսնում. նա աչքով կարծես որոնում էր առիւծին և մի կերպ ուզում էր վտանգից ազատել իր սիրասուն մանուկը։

Մռնչի՜ւն... վեր թռաւ գորովագութ մայրը, սրտի բաբախը սաստկացաւ, ոտները թուլացան. ամբողջ մարմինը սառը քրտինքով ծածկուեց և «վա՜յ իմ երեխաս» ասելով, վայր ընկաւ։ Խելքը դեռ գլխին էր. նա մտածում էր. «Վա՜յ, գալիս է առիւծը... մօտեցաւ... երեխաս քնած է, աւազի տակ ծածկեմ, թող ես արտաքսուածս միայն անկըշտում գազանի փորին կուլ գնամ, միայն իմ սիրելի որդին նրա ճիրաններից ազատուի...» Բայց նրա ձեռքերում ոյժ չըկար. նա փխրուն, սառն աւազը չկարողացաւ դէսդէն անել, մնաց նըւաղած, ձեռքն աւազի մէջ խրած։

Դարձեալ մռնչի՜ւն... բայց այս անգամ փոխանակ Հագարին սարսափեցնելու և աւելի ու աւելի ուժասպառ անելու, մի քիչ ոյժ տըւաւ. նա սրտապնդեց՝ ինքն իրան սիրտ տալով։ «Առիւծը հեռացաւ. ձայնը հեռուից է գալիս. նրա հակառակ կողմը գնում։» Ծալապատիկ նստած, տղին համբուրում և գանգուր մազերն էր փայփայում ուրախացած։

«Բայց չպէտք է ուշացնել, պէտք է հեռանալ» ասելով՝ որդուն կռնակն առաւ, գնաց։

Բաւականին ճանապարհ կտրեց նա կարճ ժամանակամիջոցում, բայց վերջը տեսաւ որ էլ ոտներումն ոյժ չի մնացել, ինքն իրան հարց տըւաւ՝ կարծես խելքի գալով՝ «Ո՞ւր եմ գնում»։ Կանգնեց. շալակից առաւ զգուշութեամբ իր քնած մանուկը, առաւ և պաշարը և տկի մէջ տաքացած ջուրը, նստեց։ Ի զուր էր աչքերին ոյժ տալիս. նա ոչինչ չէր տեսնում, բացի իր գլխի վերև մութ կապոյտ երկնակամարը իր աղօտ աստղերով. խոր յոգոց քաշեց, ասելով. «Արտաքսեցի տանից մի չնչին պատճառով. Աբրահամը ինձ սիրում էր՝ երբ իր օրինաւոր կնոջից որդի չունէր. մ՛խ, երբ նրա Իսահակը ծնուեց, էլ կորաւ իմ նշանակութիւնը, կորաւ և ինձանից ծնածի—իմ թանգագին Իսմայէլի նշանակութիւնը։ Բայց ես Աբրահամից չէի սպասում. նա բարի, ողորմած է։ Է՜հ, թող նա ապրի ծերութեան օրում անվրդով. էլ Սառան իր անվերջ գանգատներով խեղճ ծերունուն անհանգիստ չի անիլ։ Բայց անցածն անցած է, հարկ էլ չըկայ նրանց մասին խօսել. այժմ ես ճանապարհս կորցրել եմ. մութն է, ոչինչ չի երևում. այս գիշեր այստեղ անցկացնեմ, առաւօտը լուսաբացին շարունակեմ ճանապարհս. բայց եթէ չըկարողանամ ճանապարհ գտնել, ահա Աբրահամի տուած պաշարն ու ջուրը հատել է... Ա՜խ, եթէ դարձեալ մոլորւինք և շուտով տեղ չըհասնենք, իմ Իսմայէլն ի՞նչ պիտի ուտի ու խմի»։

Այս մտածմունքի մէջ, քունը ծանրացաւ նրա աչքերին և պինդ-պինդ գրկելով իր թխադէմ, գանգրահեր տըղին՝ քնեց։

Արևը նոր էր ճաճանչել, երբ եգիպտացի Հագարը տղին զարթեցրեց և ձեռը բռնելով շարունակեց ճանապարհը։ Արևի ճառագայթները սաստկանում էին. աւազը

տաքանում էր, բայց նրանք անդադրում քայլում էին։ Կէս օրւայ ժամը հասաւ, կրակ էր թափում վերևից արևը. կրակ էր կտրել հատիկ-հատիկ աւազը. այրւում էր Իսմայէլի ոտները. անդադար յետ էր մնում. վերջապէս էլ չըկարողացաւ առաջ գնալ, ուժասպառ ընկաւ գետնին. Տկի մէջ եփ եկած ջուրը, որ մի խմելու էր մնացել, ծարաւից տապակւած մայրը, իրան զրկելով՝ որդուն տըւաւ, բայց այդ ջուրը նրա ծարաւը չըկտրեց։

Հագարը շալակն առաւ որդուն մորմոքւած սրտով և դարձեալ շարունակեց իր անվերջ ճանապարհը։ Յոգոց էր հանում մայրը ամեն անգամ՝ երբ ազանձւած բերանով հազիւ հազ արտասանում էր որդին. «Մայրիկ, ծարաւ եմ»։

«Ջուր չըկայ, ի՞նչ անեմ, ի՞նչ մոխիր տամ գլխիս, բայց որդիս թուլանում է, էլ ձայնձուն չեմ լսում. շունչ չըկայ... վա՜յ. մի՞թէ նա... խօսքը չկարողացաւ վերջացնել, շտապով շալակն առաւ որդուն և ձայն տըւաւ. «Իսմայէ՜լ, Իսմայէ՜լ». իսկ նա միայն շարժւեց և թխւած շրթունքները հազիւ հազ կարողացաւ շարժել։ Մօր աչքերում արտասուք չէր երևում, չորացել էր. նրա սիրտն էր մորմոքում։

«Աչքիս առաջ չտեսնեմ որդուս մահը. հեռացնեմ սրտն... սա մեռնում է... բախտաւոր եմ, որ իմ վախճանը ևս հեռու չէ։ Գնա՛, որդի՛, մեզ վիճակւած չէ էլ ապրել այս աշխարհում. քեզ միայնակ չեմ թողնիլ», ասաց և դողդոջ ձեռքերով գրկեց որդուն, ջերմաջերմ համբոյր տալով, թողեց և սկսեց հեռանալ։

«Ի՞նչ եմ անում ես, որդուս թողնե՞մ միայնակ այնտեղ։ Ո՛չ, ո՛չ, թո՛ղ նա իմ աչքիս առաջը մեռնի. բայց ոչ, ես կըգրկեմ նրան և մենք երկուսս միասին կըմեռնենք» ասելով, վազեց գլխապատառ դէպի որդին և գրկեց նրան։

«Ո՜հ, սա մեռնում է... ես դեռ կենդանի եմ և զուցէ

դեռ շատ ապրեմ... չէ, չեմ կարող իմ ջուխտ կուրացած աչքերովս տեսնել քեզ, իմ սիրուն Իսմայէլ» ասելով, կըրկին դրաւ աւազի վրայ և խելացնորի պէս վրան ընկաւ, համբուրեց, լիզեց և ապա կուրծքն ու գլուխը ջուխտ ձեռքերով ծեծելով, հեռացաւ։

Կանգնած է Հագարը անշարժ արձանացած և անթարթ նայում է որդու անշարժ մարմնին։ Նա կարծես էլ չի ապրում, էլ չի շնչում և ոչինչ չի տեսնում, բայց միայն որդուն։

Այս պահին էր որ Հագարի ականջովն ընկաւ. «Հագա՛ր, Հագա՛ր, աչքդ դարձրու հակառակ կողմդ, մի յուսահատւի՛ր, առ շալակդ որդուդ, այնտեղ կըգտնես և՛ ջուր, և՛ հով տեղ. որդիդ մեռած չէ։ Աստուած լսեց մանուկի ձայնը»։

Այլայլւեց Հագարն սկզբում, բայց յետոյ ուշքի գալով, նայեց և դալար նշմարեց հակառակ կողմում։ Ցատկեց, գիրկն առաւ որդուն և ուրախ-ուրախ վազեց դէպի կենսատու, փրկարար ջուրը։

---

41. ԲՈԼՈՐ ՄԱՐԴԻԿ ԵՂԲԱՅՐՆԵՐ ԵՆ

Որքա՛ն ուրախ և երջանիկ մեզ կըժպտար այս աշխարհ,
Թէ որ բոլոր մարդիկ անկեղծ սէր տածէին դէպ իրար.
Թէ հարևանն հարևանին ձեռք մեկնելով օգնութեան՝
Ասէր. «Չէ՞ որ մենք եղբայր ենք, տո՛ւր ինձ ձեռքդ,
եղբա՛յր ջան»։
Եւ ինչո՞ւ մենք չենք հալածում քէնն ու ոխը մեր սրտից
Եւ չենք կազմում մի գերդաստան օրհնաբանւած Արարչից.
Ինչո՞ւ մեզնից ամեն մէկը քաղցր ժպտով ընկերին
Չի ասում. «Եկ, մենք եղբայր ենք, եկ դու ինձ մօտ, իմ
անգին։

«Դու չես խաբում ոչ ուժեղին, ոչ տկարին կեղեքում,
Ես էլ նոյնպէս, ինչպէս և դու, սուրբ եմ պահում իմ խոստում.
Երկուսս էլ մի աչքով ենք նայում բախտին մարդկութեան.
Այո՛, այո՛, եղբայրներ ենք, տո՛ւր ինձ ձեռքդ, եղբայր ջան։
«Քեզ սիրում էր քո մայրիկը, սիրում հոգւով ու սրտով,
Իսկ իմ մայրը ինձ պաշտում էր. երդւում միշտ իմ արևով.
Ի՞նչ փոյթ, թէ դու մեծ իշխան ես, ես մի տկար շինական.
Չէ՞ որ իրար մենք եղբայր ենք, արի բազմենք մի սեղան։
«Մենք սիրում ենք երեկոյեան վերջալոյսը արևի,
Հայրենիքը վեր ենք դասում ողջ գանձերից աշխարհի.
Կեանքի խաչը երկուսիս էլ ճնշում է միշտ անդադա՜ր.
Ուրեմն մենք եղբայրներ ենք՝ իրաւունքով հաւասար։
«Բայց ահա մեզ, եղբա՛յր, արդէն սպառնում է մի այլ հարւած,
Խոր ծերութիւն և ապա մահ — ահա վախճան մեր կենաց.
Եւ շիրիմն է այնուհետև դառնում վերջին մեր կայան.
Այո՛, այո՛, բոլոր մարդիկ եղբայրներ են անբաժան...»։

---

43. ԱՂԱՍԻ

Աղասու անուշ բնաւորութիւնը, բարի սիրտն ու հոգին ինչ մարդ կունենար։ Այն հասակը հասել էր, քսան տարին անց կացել, նա դեռ հօրն ու մօր առջևն այնպէս էր, ինչպէս մէկ անմեղ գառը։ Մէկ օր նրանց անհնազանդ չէր գտնւել, մի օր նրա բերանից մի թթու խօսք չէր լսւած. աչքը նրանց աչքին հանդիպելիս՝ նա նրանց միտքն իսկոյն հասկանում ու ամեն կերպ աշխատում էր, որ նրանց կամքը կատարէ։ Գիւղացիք բոլորը նրանով էին ուրախանում, նրա անունով երդւում։ Ամենքի աչքը նրա վրայ էր, նրան էր գովում, նրան էր օրհնում։ Մէկին մի փորձանք պատահելիս կամ մի հոգս ունեցած ժամանակ

Նա անձնանուիրութեամբ նրա ցանկութիւնը կատարում, իր փափագին էր հասցնում։ Բերանի պատառը հանում էր՝ ուրիշին ուտեցնում։ Այնքան իր ապրանքին իր հանդին ու տաւարին չէր զգուշանում, որքան իր դրացիների։ Տանուտէրի որդին էր, աղքատի ու ողորմելիի ընկերը։ Ո՛րբ էր գնում նրա դուռը, սփռոցն էր բաց անում կամ քսակը. ով գութան չունէր, նրան իրանցն էր բան տալիս, ով եզ ու հօտաղ չունէր, նրան իրանցն էր ուղարկում. ով փող չունէր որ մշակ վարձէ, այգումը բանեցնէ, ինքն էր առաջ ընկնում, գիւղի տղայքը հաւաքում ու գնում՝ առանց կանչելու ու խնդրելու, նրա գործը կատարում, այնպէս որ՝ երբ այգու տէրը ներս էր մտնում այգին՝ աչքը սառած էր մնում և նրան կեանք ու արև էր մաղթում։ Շատ ծնողներ երանի էին տալիս նրա ծնողներին, որ այդպիսի բարի զաւակ ունեին։ Ո՛րտեղ հրաւէրք ու խնջոյք էր լինում, նա էր հիւրերի գլուխն անցնում, նրան կառավարում և ուրախացնում։

Նրա երկայն հասակը, նրա թուխ-թուխ աչքերը, նրա ղալամով քաշած ունքերը, նրա աննման գեղեցիկ դէմքը, նրա անուշ լեզուն, քաղցր ձայնը, նրա լայն թիկունքն ու բարձր ճակատը մարդու խելք էին տանում. տեսնողը երեսին նայելուց չէր կշտանում։ Սազը ձեռքն առնելուն պէս, քարին, փայտին շունչ, հոգի, լեզու էր տալիս։ Ուղիղ է՝ արևը երեսն այրել, գոյնը փախցրել էր, բայց ծիծաղելիս՝ երբ աչք ունքը բաց էր անում, կարծես վարդ էր բացւում, երեսից լոյս թափւում։ Նրա հրացանի գնդակը նշանից չէր շեղւում։ Սիրտն այնքան բարի էր, որ զուր տեղը թռչուն էլ չէր սպանում, մրջիմը չէր կոխում. բայց երբ թուրքերը գնում, այգին լցւում էին, կամ իրան էին ուզում սպանել կամ դրացուն, այն ժամանակ՝ եթէ երկնքում էլ լինէր, ցած էր իջնում. գիւղի ծայրից ձայն տային, իսկոյն, մի ակնթարթում պատրաստ էր, և

եթէ բանը խօսքով չէր վերջանում, այն ժամանակ նա իր սրի, հրացանի ու բազկի շնորհքն այնպէս էր ցոյց տալիս, որ թշնամին մնում էր կատու դառած, կամ նրա ձեռքին զոհ էր գնում։

Այնքան ուժեղ էր, որ ձեռքը տղամարդու գօտիկը ձգելիս՝ հաւի ճտի պէս բարձրացնում, իր գլխի ծայրին էր հասցնում, պտոյտ տալիս և կրկին ցած բերում։ Ձի հեծնելիս՝ հէնց որ ձեռքը բարձրացնում էր, առիւծ ձին խոնարհում էր ու մէջքը դէմ անում։ Գոմշի կամ եզան պարանոցին մէկ սուր խփելով՝ այնպէս էր դուրս կտրում, որ սրի ծայրը գետնին էր խրւում։ Շատ անգամ քսան աւազակ իր սրի կոթով էր փախցնում։ Թուրքերը, նրա անունը լսելիս, լեղապատառ էին լինում։ Յաճախ, կռուի ժամանակ, հէնց որ նրա ձայնը լսում էին, ճանճի պէս ցրւում, ցիր ու ցան էին լինում, կորչում։ Մականունը Ասլան-բալասի* էին դրել։

Բայց այսքան զարմանալի յատկութիւններ ունենալով՝ դարձեալ երեխայի հետ երեխայ էր, մեծի հետ՝ մեծ։ Խանի, շահի առաջն այնպէս էր կանգնում, պատասխան տալիս, որ կարծես թագաւորի որդի լինէր։ Ծիծաղն ու խնդութիւնը նրա երեսից պակաս չէր երբէք. այնքան պարզ էր նրա սիրտը, այնքան հանգիստ նրա խղճմտանքը, այնքան արդար նրա հոգին։ Նրա ամեն մի խօսքը անգին գոհար էր։

---

43 ԱՂԱՍՈՒ ՄՕՐ ԵՐԳԸ

Զարթի՛ր, մանուկ իմ նազելի, բաց այդ պայծառ աչերդ,
Թերթերունքէդ քունը թօթւէ, գիրկը հանգիր քո մօրդ,

* Առիւծի-կորիւն։

Բաւ քեզ՝ որքան բարի հրշտակք հեքեաթ ասին երազում,
Այժմ արի քեզ այն պատմեմ, ինչ պիտ տեսնես աշխարհում։
Զարթիր, որդեակ, քանի՜ քնես,
Բաց աչերըդ այդ նախշուն,
Ուր որ մայրդ իւր բախտ, փառքը,
Կեանքն ու արևն է տեսնում։
Դու կըմեծնաս, բոյ կըքաշես, չինար բոյիդ ես ղուրբան,
Քեզ ուժ կտան Մասսի քաջեր, որ դու լինիս քաջ Վարդան։
Իմ մատներով մի ոսկեթել մէջքիդ գօտիկ եմ կարել,
Գօտիկիցդ թուր կըկապեմ, այն էլ ինքս եմ սրբել։
Զարթիր, որդեակ, քանի՜ քընես,
Բաց աչերըդ այդ նախշուն,
Ուր որ մայրըդ իւր բախտ, փառքը,
Կեանքն ու արևն է տեսնում։

ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍՆ

ԿԵՆԴԱՆԻՆԵՐԻ ԿԵԱՆՔԻՑ

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԱՌԱԿԱՒՈՐ

43. ՄԵՐ ԴՈՒՐՍՈՒՆԸ

(Մանկական յիշողութիւնից)

Ա.

Մենք գոմէշներ շատ ունէինք մինը քանըզ միւսը գեղեցիկ և վայելչակազմ, բայց ամենին գերազանցում էր Դուրսունը՝ ոչ միայն իր գեղեցկութիւնովը, այլ և իր ուժովը, իր խելքովն ու ճարպիկութիւնովը։

Բնաւորութեան կողմանէ մարդկանց պէս անասուններն էլ են տարբերւում միմեանցից։ Նրանցում էլ մէկն աւելի աշխոյժ է լինում, միւսը դանդաղ, մէկը սրտոտ, միւսը վախկոտ, մէկը բթամիտ, միւսը սրամիտ։ Մեր Դուրսունը գոմէշների բոլոր լաւ յատկութիւններն ունէր։

Դուրսունը գեղեցիկ էր իբրև գոմէշ, և շատ գեղեցիկ։ Նրա հայեացքի մէջ ամեն ինչ արտայայտւում էր. երբեմն ուրախութիւն և հաճոյք, երբեմն զարմանք և տխրութիւն, երբեմն զայրոյթ և բարկութիւն, երբեմն խելք և ուշիմութիւն։ Երբ նա կանգնում էր իբրև մի առիւծ, պոչը շըպրտում գցում մէջքի վրայ, վիզը թեքում և նայում երեսիս, ես մնում էի հիացած, թէև անգիտակցաբար։

Նա ամեն բան հասկանում էր, ամեն ասած լաւ ըմբռնում էր. կանչում էին՝ պատասխան էր տալիս. աւ-

սոս միայն, որ իր միտքն ու զգացմունքը յայտնելու համար միայն չորս ու հինգ բառաձայն ունէր, այն էլ այնպէս դժւար արտասանելի, որ տառերով չեն գրւում։

—Դուրսուն, հասկանո՞ւմ ես, ինչ եմ ասում,—հարցնում էի շատ անգամ։

—Վույ՜,—պատասխանում էր Դուրսունս և պռշկում։ Ինչքա՜ն քաղցր էր նրա պռշկալը։

—Դուրսուն, արի՛ այստեղ։

Դուրսունը հասկանում էր միտքս։ Գալիս էր մօտս, ցածրացնում էր գլուխը, ես երկու ոտքով կանգնում էի վրան և նա բարձրացնում էր դնում մէջքին։

Բայց ինչո՞ւ Դուրսուն էր անունը, գուցէ կըհարցնէք, որ մի քաղցրահնչիւն անուն էլ չէ և ոչ իսկ հայերէն։ Ես այդ բառը կըբացատրեմ ձեզ, եթէ չէք ձանձրանալ։

Մեզանում վաղուց սովորութիւն էր դառել կենդանիներին Թուրքերէն անուն դնելը, շատ սակաւ դնում են և հայերէն անուններ։ Բայց թէ Թուրքերէնը և թէ հայերէնը ըստ մեծի մասին կենդանու արտաքին յատկութիւնիցըն են վերցնում։ Աննշան սև գոմշին ասում են Ղարա (սևուկ), եթէ ճակատը ղաշղայ է, սպիտակ նշան ունի, ասում են՝ Թափալ· (ղաշղայ, նշանաւոր, բաշօ). եթէ կրծքին կամ վզին չէկ կամար ունի,—Հէքեալ, և այլն։ Գոմշակովերին ջոկ անուն են տալիս, և այն աւելի քնքոյշ, ինչպէս՝ Մարջան (բուստ), Թելլի (հուսաւոր), Շէկիկ, Թուխծամ, և այլն։ Եզներին ու կովերին էլ ուրիշ-ուրիշ անուններ են տալիս։ Այս անունների ընդհանուր կանոնից դուրս է Դուրսուն անունը, թէև բացառութիւն չէ։ Դուրսունը Թուրքերէնի մէջ նոյն է, ինչ որ մեզանում «մնացական» բառը։ Մնացական են անւանում այն երեխաներին, որոնք իրանց ծնողաց միակն են լինում, որոնցից առաջ ծնւածները ապրած չեն լինում։ Այս տեսակ պատճառից է առաջ եկել և մեր Դուրսուն-մնացական անունը։

Բ.

Դուրսունը իբրև բեռնակիր։ Ամեն անգամ սար գնալիս և այնտեղից վերադառնալիս իմ ձին Դուրսունն էր։ Մեծ Թաղիքը, (ալաչուխի քէչան) ծալում, գցում էինք վրան, երկու չըւալ էլ աման-չամանով լցնում, բարձում, ես էլ միջին նստում էի և ճանապարհ էինք ընկնում դէպի սար։ Նա ինձանից աւելի լաւ էր իմանում ճանապարհը և լաւ էլ հասկանում էր, թէ ուր են ուղարկում։ Շատ գոմէշներ առուների ու ցեխոտ լճակների մօտով անցնելիս, արևի շոգից և ճանճ ու բոռից նեղանալով՝ ընկնում էին գեօլերի մէջ, և ցեխի մէջ թաւալւելով, բեռներն ապականում էին և միջի ամանները կոտրատում։ Դուրսունս նրանց օրինակին չէր հետևում։ Նայում էր նրանց և գլուխը շարժում, որով պախարակում էր նրանց արարմունքը։ Անտառ մտած ժամանակն էլ՝ շատ գոմէշներ ծառերին էին քսւում, ցածրացած ճղների տակովն էին անցնում, որ իրենց բեռներից ազատւին, բայց Դուրսունը այդպէս բան չէր անում, թէև խորամանկութեան գալով՝ նա կարող էր ամենին դաս տալ։ Երևի նրանք մի ոխ ունէին իրանց տէրերի դէմ, բայց մեր Դուրսունը այդպիսի պատճառ չունէր, քանի որ նա մեր ամենիս սիրելին էր և ամենքից փայփայւած։ Հայրս նրան ճանապարհ ձգելով՝ ասում էր. «Տես, Դուրսուն, քեզ եմ պահ տալիս այս բեռն էլ, այս երեխէն էլ, պիտի անվտանգ տեղ հասցնես»։—Վույ՜, պատասխանում էր Դուրսունը և իր խոստումը կատարում ամենայն հաւատարմութիւնով։ Նա գլուխը քաշ գցած, բոլոր ձիաւորների առջևն էր գընում, այնքան արագաքայլ էր, թէև մասամբ էլ նրանից էր այդ, որ ինքը մեզանից շատ էր ցանկանում ժամ առաջ հով ու զով սարերն ընկնել և ազատւիլ ճանճ ու մժեղից։

Գ.

Դուրսունը իբրև պահապան։ Գոմէշներն առհասարակ գայլերից երկիւղ չունին։ Գայլերը գիտեն որ գոմէշներն իրանց ժանիքի բանը չեն, այդ պատճառով նրանց մօտենալ չեն յանդգնում։ Այդ բանը գիտեն և տաւարները. այս պատճառով գոմէշների մօտ իրանց միշտ ապահով են զգում։ Դուրսունը իբրև պահապան և պաշտպան տաւարների՝ շատ գոմէշների գերազանցում էր իր ասպետական քաջագործութիւնովը։ Գայլերի յարձակմունքներից նա ոչ միայն այն ժամանակն էր պաշտպանում տաւարներին երբ որ նրանց մօտն էր լինում, այլ հեռու եղած ժամանակն էլ։ Երբ որ ականջն էր հասնում յայտնի վտանգաւոր գոռոցը, նա մի ակնթարթի մէջ կատաղի վագրի պէս վազում էր և օգնութիւն հասցնում սարսափած նախիրին։ Նա շատ անգամ յարձակւում էր սովից յանդըգնացած գայլերի վրայ ու նրանց եղջերահար և ոտնահար անում։ Նրա օրինակին էին հետևում և միւս գոմէշները, և այսպէս յաղթութիւնը միշտ իրանց կողմն էր մնում։ Այսպիսի յաղթութիւններից յետոյ տաւարները միշտ մօտենում էին Դուրսունին և հոտոտում նրանից. դրանով նրանք յայտնում էին իրանց շնորհակալութիւնը։

Դ.

Դուրսունը իբրև ըմբիշ։ Գոմէշների մենամարտութիւնը մի զարհուրելի տեսարան է։ Մենամարտութեան ժամանակ մեր Դուրսունը խելքը կորցնում էր. ոչ խօսքով, ոչ ծեծով ուշքի չէր բերւում, այլ աւելի էլ տաքանում էր և դառնում մի կատաղի գազան։ Իր ծանօթ գոմէշներից ոչ մէկը նրա հետ չէր մենամարտում, փորձով գիտէին, թէ ինչ գազանի հետ գործ ունին. բայց եթէ հանդիպում էր նրան մի անծանօթ և իր ուժի վրայ մեծ համարում ունեցող անբարտաւան գոմէշ, նրան խրատում

էր Դուրսունը, և շատ անգամ ճանապարհ ձգում ուղղակի դէպի միւս կեանքը։

Մէկ անգամ մի օտար անծանօթ գոմէշ հեռուից նըկատելով Դուրսունին՝ իր քայլերն ուղղեց դէպի նա, բայց այնպիսի մի ձևով՝ որ կարծես գետինը պիտի դողդողայ ոտների տակ։ Այդ ձևը շատ յարմար էր գալիս նրա հըսկայամարմին հասակին։ Նրա եղջիւրներն երկարումէկ ձգւել էին վզի ուղղութիւնով և հասել մինչև էրաթաթերը։ Ամբողջ ճակատը բաց և դուրս պրծած էր, ինչպէս մի ահագին թումբ։ Սրա հակառակ՝ Դուրսունի եղջիւրները դէպի առաջ էին թեքւած և կեռացած, որ հարկաւոր դէպքում վահանաձև գլխի երկու կողմից նիզակների պաշտօն կատարեն։

Անծանօթ գոմէշը քիչ-քիչ մօտենալով, կանգ առաւ, վիզն սկսեց ծաղրական ձևով ծռմռել, գլուխը թեքեց դէպի վեր և բարձրից մի արհամարհական հայեացք ձգեց Դուրսունի վրայ։ Դուրսունը անշարժ նայում էր անծանօթի վրայ, բայց այնպէս, որ կարծես ասում լինէր իր մէջ։—Այս յիմարն ինչ է ուզում ինձանից։ Անծանօթը շարունակելով ծամածռութիւնները, սկսեց մօտենալ։—

—Վզզ՛, ասաց Դուրսունը; իբր՝ հասկացայ քո միտքը, համեցէք. ես պատրաստ եմ, և գլուխն սկսեց աւելի ևս բարձրացնել և խեթ-խեթ նայելով՝ դիմաւորել անծանօթին կողմնակի ճանապարհով։ Գոմէշներն սկսեցին իրար նայելով՝ մի ձըւաձև պտոյտ անել և շրջանը քիչ-քիչ փոքրացնելով հանդիպեցին իրար և գլուխ գլխի զարկեցին։

Սովորաբար մի րոպէի մէջ գոմէշներն իրար հասկանում են։ Եթէ կռւողներից մինը միւսից թոյլ է լինում, նա առանց կատաղեցնելու հակառակորդին, իսկոյն հեռանում է, իսկ եթէ ուժ ուժի է հանդիպում՝ կռիւը շարունակւում է, և հետըզհետէ այնպէս է թնդւում, որ էլ բաժանել չի լինում, և տևում է շարունակ մի քանի ժամ։

Դուրսունը, թէև զօրաւոր հակառակորդի էր հանդիպել, բայց փախուստ տուողներից չէր։ Նա իր կեռ-կեռ պոզերով հակառակորդի ականջատակերին ու քթին խփելով ու վիրաւորելով, աւելի շուտ զայրացրեց և կռիւը շատ շուտով թնդացրեց։ Հակառակորդը մի քանի անգամ չոքեց, բարձրացաւ, տեսաւ որ բանը վատ է գնում, բայց ուշ էր, էլ յետ դառնալ չէր կարող, անճարացած՝ մինչև վերջը պիտի տանէր Դուրսունի հարուածները։ Վախենում էր յետ քաշուել, որովհետև կատաղած թշնամին օգուտ քաղելով այդ հանգամանքից, կարող էր նրան մահացու հարուած հասցնել։ Գլուխը մի տեսակ վահան է, որով գոմէշը թէ կռւում և թէ պաշտպանում է իրան. գլուխը հեռացնելուց յետոյ՝ նա զինաթափ է լինում ու մնում է անպաշտպան թշնամու յարձակմունքից։ Եթէ փախչելու էլ լինի, պէտք է այնպէս շուտ և արագ կատարէ այդ բանը՝ որ թշնամին չըկարողանայ ետևիցը հասնել։ Այս անգամ մեր օտարական գոմէշը լաւ երազ չէր տեսել։ Նա երկար ընդդիմանալուց յետոյ փախչելու փորձ արաւ, բայց կատաղած Դուրսունը հասաւ նրա հետևից և իրան յատուկ գոմշային ուժով այնպէս խփեց նրա փորին, որ խեղճը գլորւեց տակառի նման և ձորաբաշից ցած ընկնելով, ջարդուփշուր եղաւ։ Գոմէշի տէրը, որ մի խեղճ գիւղացի էր, շատ ուշ վրայ հասաւ։ Բայց մեր գիւղացիք նրան չըթողեցին շլինքը ծուռ, իսկոյն իրանց մէջ փող ժողովեցին և նրա համար մի գոմէշ առան։ Այս բանում իմ հայրս աւելի օգնեց, որովհետև մեղաւորը մեր Դուրսունն էր։

Դուրսունը լինելով քաջ ըմբիշ, միևնոյն ժամանակ և ուժեղ լծկան էր։ Հարկաւո՞ր էր արդեօք դժւար տեղից մի հսկայական գերան դուրս քաշել, ցեխում և զառիվայրի տակ մնացած ծանր սայլը վերև հանել, կարճ «առաւել» ունեցող հողի ակօսը մի լծով տեղ հասցնել,—ահա այդպիսի նեղ և դժւար տեղերում Դուրսունի օգնութիւ-

նը անհրաժեշտ էր։ Այսպիսի ծանր ուժ հարկաւոր եղած տեղերում Դուրսունի կողմի լծակաբաժինը միշտ կարճացնում էին, որ աւել է՝ ծանրութեան երկու բաժինը միշտ նրան էին տալիս, որ ընկերը կարողանայ հետը քաշել։ Նա դալը չէր. դժւարութիւնից փախս տալու համար շատերի պէս սամիք չէր կոտրատում։ Նրա ժամանակ գիւղում էլ տուն չըմնաց, որ Դուրսուն անունով մի չիշակ չունենար։ Ամենքն էլ անտեղի կերպով իրանց գոմշաձագերի անունը Դուրսուն էին դնում, որ նրա պէս քաջ, նրա պէս խելօք և ուժեղ լինի։

Ե.

Դուրսունի վարքը։ Լաւ վարք ու բարք ունենալը շատ օգտակար է։

Գողութեան սովոր շունը պահող չի ունենալ. դալը եզը շուտով սպանդանոց կուղարկւի։ Մեր Դուրսունը իր կեանքի վերջին օրերում, աւելի խելահաս ժամանակը մի տարօրինակ բնաւորութիւն ստացաւ։ Նա սկսեց գողութիւն անել և այն էլ ոչ թէ գոմշավարի, այլ մարդավարի, հասկանալով, որ արածը մի արգելւած բան է։ Շատ անգամ կէս գիշերին վեր էինք կենում և տեսնում որ Դուրսունը տաւարի մէջը չէ։ Երկիւղ չունենալով ոչ գայլից և ոչ գողից, էլ չէինք որոնում, յուսալով, որ ցերեկով կերևայ։ Բայց ընդհակառակը Դուրսունի կորուստը մինչև ցերեկ չէր տևում. նա դեռ լուսը չըբացւած՝ էլի գալիս էր տեղը նստում, որպէս թէ ոչ մի տեղ գնացած չըլինի։ Սրա վրայ հայրս ասաց, որ Դուրսունը գնում է գողութեան, բայց դա վտանգաւոր բան է, կարող են սպանել. հարկաւոր է՝ գիշերները կապել։ Հօրըս նախազգուշութիւնը երբեմն կատարում էինք, երբեմն մոռանում, բայց լաւ ստուգեցինք, որ յիրաւի, մեր Դուրսունը ամեն անգամ կէս գիշերին վեր է կենում սուսուփուս, կամաց կամաց,

առանց չփլթուն հանելու, բոլորովին գողավարի, և գնում հարևան Թուրքերի կորեկները մտնում, լաւ արածում և գալիս էլ էտ իր տեղը նստում։

Մի գեղեցիկ լուսնեակ գիշեր ձի հեծայ, գնացի Դուրսունիս գտայ կորեկի մէջ։ Նա այնպէս էր արածում, ինչպէս մի վայրենի. ամեն մի փունջ հախռելիս՝ գլուխը բարձրացնում, այս ու այն կողմն էր նայում, որ ապահով լինի թէ իրան տեսնող չըկայ։ Ինձ իսկոյն նկատեց և այնպէս դուրս ընկաւ արտից, ինչպէս մի եղջերու, մինչև տուն մի շնչում վազեց։

Կորեկները հնձւելուց յետոյ նա սովորութիւն արաւ մտնել այգիքը։ Այգի մտնելիս՝ չափարը չէր ճմռում, որ ձայն չըլսւի, այլ գտնում էր ցածր տեղ և կատվի ճարպկութիւնով ոստնում վրայից։ Սրա վրայ շատ չանցաւ, մեր Դուրսունը գողութեան պատիժն ստացաւ, ըստ որում ասած է՝ «Տասն ամեն օր գաթա չի ուտիլ»։

Մի առաւօտ՝ տաւարը հանդ տանելու ժամանակ, Դուրսունիս գտայ արիւնի մէջ շաղախւած։ Սկսեցի բղաւել—վա՜յ, ամի, ամի… Ամիս ու ապիս եկան և զննելով տեսան, որ Դուրսունի ետևի աջ ոտքին այնպէս են խփել կացնով, որ մինչև քուփը ներս է գնացել։ Յայտնի էր, որ մի ուրեւիցէ բաղում է պատահել այդ չարագործութիւնը, բայց ո՞վ կասէր, որ ինքն է արել։ Սկսեցին դեղուդուղ անել և վէրքը շատ ուշ լաւացաւ։ Այնուհետև մեր Դուրսունը այլ ևս գողութեան չըգնաց և իր խփողին էլ վերջ ի վերջոյ ինքը գտաւ։

Մէկ անգամ տաւարը տանում էի դէպի առուն ջուր տալու։ Երբ որ հասայ առւի ափը, մի կնիկարմատ նոր լցրել էր կուժը, ուզում էր վերադառնալ։ Բոլոր տաւարները վրայ ընկան ջրին, իսկ Դուրսունը այդ կնկանը տեսաւ թէ չէ, իսկոյն դուրս ընկաւ տաւարի միջից և մի քիչ տեղ փախչելով՝ յետ դառաւ և սկսեց աչքերը պլշացնել

կնկայ վրայ։ Կնիկն այնպէս վախեց, որ կարծեց թէ հիմի ուր որ է Դուրսունը պիտի նրան ոտնատակ տայ։—«Ա՛ գոմէշ, ինչի՞ ես էդպէս մտիկ տալիս, ես խոմ չեմ խփել քեզ,—ասաց կնիկարմատը։ Ես այդ կնկանից Դուրսունի չափ վախեցի, ըստ որում նրանից ամեն բան սպասելի էր։ Վերադառնալով տուն, այս անցքը պատմեցի մօրս։ Վերջն ստուգւեց, որ Դուրսունին կացնով խփողը յիշեալ կնիկարմատն էր եղել։

Ջ

Դուրսունի մահը։ Մեր Դուրսունը դեռ առոյգ հասակի մէջն էր, որ մի սարսափելի ցաւ եկաւ և անխնայ կոտորեց բոլոր տաւարներին։ Այդ ցաւին զոհ գնաց և մեր Դուրսունը։ Մեր գիտցած բոլոր հնարները գործ դրինք՝ թէ արիւն առնել էր, թէ սառը ջուր ածել վրան, թէ սուրբի չորս կողմը պտըտացնել, թէ սուրբ հող և օրհնած աղ ուտեցնել, թէ մատաղ անել և ճրագ վառել, բայց բոլորը զուր անցաւ, Դուրսունը չըփրկւեց։ Ես յիշում եմ նրա հիւանդութիւնը, նրա քաշած չարչարանքը՝ նրա աղիողորմ նայւածքը։ Այդ տարին քառասուն գլուխ տաւար կոտորւեց մեր տանից, բայց մենք ամենքս լաց եղանք միայն Դուրսունի վրայ, այնքան սիրելի էր նա։ Հայրս նրա գլուխը չըթաղեց մարմնու հետ, այլ կաշւից ու մսից մաքրելով, չոր գագաթը ցցեց աղալի բհրի վրայ։

Լաւ կենդանի է գոմէշը և շատ օգտակար, բայց մենք մեր ունեցած բաների արժէքը ճանաչել չըգիտենք։ Խելօք եւրոպացիների մօտ յիմար անասուններն էլ խելօք են լինում, իսկ մեզ մօտ մեր իմաստուն անասուններն էլ են յիմարանում, որովհետև մենք չըգիտենք նրանց գրաւել, կրթել և խնամել։

---

44. ԽՈԶՆ ՈՒ ԵԶԸ

Խոզն ինչ գլուխ ունի, որ ինչ գլոյց տայ,
Բայց մէկ օր սկսեց Եզին խրատ տալ նա.
Խոզը խրատ կըտա՜յ,
Ո՞վ կըհաւատայ:
Լսիր, սիրելի, նահլաթ սատանին,
Միթէ խոզի պէս մարդիկ քիչ կըլինին:
—«Զուր չեն քեզ մարդիկ եզուկ անւանում,
Ու ծանր լուծը շինքիդ դնում.
Քեզ այնքան ընկճել, խեղճացրել են,
Որ ոչ միայն լծում, այլ բարձում էլ են:
Ու քեզ, որ այդքան գործ ես կատարում,
Դըրա փոխարէն ինչպէ՞ս են պահում:
Մի բուռ խոտն ինչ է, այն էլ չեն տալիս,
Դունչդ էլ կապում կալը կասելիս,
Որ դու քո կասած դարմանից չուտես,
Կրած հասկերիդ համը չտեսնես:
Ինձ որ ուտելու ոչինչ չեն տալիս,
Դըրանց հախիցը շատ լաւ եմ գալիս.
Էլ ոչ հաւին եմ խնայում, ոչ ճըւին,
Ինչպէ՞ս է պէտքը, քարն իրանց գլխին.
Ինչ-որ գտնում եմ, փորս եմ ածում,
Ինչ կուզի լինի, ես չեմ ջոկջըկում.
Օրէնը հազար տուն էլ որ քանդես,
Դեռ էլի քիչ է, որ լաւ մտածես:
Այսպէս եմ արել, չաղացել այսպէս,
Որ ճրագուս եկել, լցւել է աչքերս.
Իսկ դու չորացել, կմախք ես դառել,
Մէջքդ բարակել, շլինքդ ծուել.
Ու ե՞րբ է եղել որ մէկն ասի քեզ,
Թէ դու լաւ եզն ես, շատ ապրիս, կեցցես,

Կամ ինձ բանտարկել և յանդիմանել,
Թէ դու ինչու ես այդքան չաղացել:
—«Խոզն իր խոզութիւնը ձեռքից չի թողնիլ:—
Մեր եզն սկսեց լեզուն բաց անիլ.
«Ցեխն է քո տեղը՝ գնաս թաւալ տաս,
Լաւութիւն անելն ինչ կըհասկանաս:
Ի՞նչ օգուտ ունի այն քաղցր արեգակը,
Կամ այն գեղեցիկ պայծառ լուսնեակը,
Որ լոյս են տալիս, իրանք մայր մտնում,
Մեզնից մի անուշ խօսք էլ չեն լսում:
Անձրևը գալիս, արևը բացւում,
Սար ու ձոր այնպէս ցնծում ու ծաղկում.
Մեղուն անդադար մեղր պատրաստում,
Աղքատ, հարստի բերան քաղցրացնում,
Վարդն էլ իր հոտը չի պակասցնում,
Ծառն իր պտուղը ինքը չի ուտում,
Հողը ծառին է նիւթ տալիս, պահում,
Ծառն էլ նրան է շըւաք անում, սիրում.
Երկինքն անձրև է տալիս մեր երկրին,
Երկիրն էլ ծովից բարձրացնում ամպին:
Ինչու ուրեմն ես էլ չաշխատեմ,
Հազար խեղճ, որբի կարիք չլցնեմ:
Էլ երկրի խոտը ինչ սրտով ուտեմ,
Էլ աղբրի ջուրը ես ի՞նչպէս խմեմ,
Որ աշխարհումս բանի պէտք չըգամ,
Իմ գլխիս նայեմ, իմ ցաւը հոգամ:
Ես իմ բախտիցը չեմ էլ գանգատւում.
Իմ տիրոջ տանը ես լաւ եմ ապրում.
Ինձ շատ սիրում են և շատ էլ պատւում,
Քաղցած չեն թողնում և լաւ են պահում.
Ով էլ մէկ մուրազ ունի իր սրտում,
Ինձ է Աստուծուն մատաղ խոստանում:

Բայց քեզ ամենքն էլ սրտով ատում են,
Թուրք ու չըրնուղ խօմ խալառ գզւում են.
Քրիստոնեան էլ որ տուն է թողնում,
Թուրք ու չըրնուղի ջգրու է անում:
Ով մէկին մէկ վատ անուն է դնում,
Խոզ է ասում նրան կամ զոճի կանչում:
Դու քո խրատը քեզ համար պահիր,
Իմ մաքուր սիրտը դու չես պղտորիլ:
Միշտ աշխատել եմ, էլի կաշխատեմ,
Ու իմ արածով կըմխիթարուեմ:

---

45. ԼՇԸ ԵՒՐՈՊԱՅՈՒՄ ԵՒ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ

Ա.

Սիրելի մանուկներ, դուցէ դուք կարծում էք, որ ես մտադիր եմ ձեզ անբան անասունների արտաքին տեսքը նկարագրել, որ իմանաք թէ քանի ոտք ունի ամեն մէկը, քանի աչք, քանի ականջ, քանի քիթ, պոչը կարճ է թէ երկար, մազոտ թէ անմազ, միսը, կաշին, ոսկորները բանի պէտք են գալիս թէ ոչ. կամ աւելի խորը գնանք— քանի ատամ ունի, որկորը նեղ է թէ լայն, ստամոքսը քանի պարկ ունի, սիրտ, թոքեր, աղիք-մաղիք ինչպէս են դասաւորուած և այլն և այլն: Ոչ, ամենևին. միայն ես կուզենամ ձեզ ծանօթացնել թէ ինչ հանգամանքներում է ապրում Եւրոպայի և Կովկասի անբան անասունը, որ իմանաք թէ որչափ իրաւացի են պ. Ազգայեանցի ասած խօսքերը, թէ՝ «խելօք եւրոպացիների մօտ յիմար անասուններն էլ խելօք են, իսկ մեզ մօտ խելօք անասուններն էլ են յիմարանում»:

Ես չեմ երկարացնիլ խօսքս ու կսկսեմ էշից:

Չեմ կարծում որ էշ տեսած չլինիք, այն կենդանին,

որին երկայնականջ էլ են ասում մեզանում և մեծ թէ փոքր համոզուած են, որ նրա պէս յիմար արարած չըկայ աշխարհումս: Ցիրուսի, կանգնիր էշի դիմացը, մի լաւ նայիր նրա քիթ ու մռութին, դդումի պէս կախ ընկած կարկաժ գըլխին, լառան-լառան ականջներին, խոշոր ու թմրած աչքերին, տգեղ կերպարանքին ու շարժւածքին և կըտեսնես որ «էշ» անունը շատ սազ է գալիս նրան:

Շուռ տուր աչքերդ նաև միւս էշերի վրայ, և լինին նրանք թէ մոխրագոյն, մեծ լինին թէ փոքր, գիւղում լինին ապրում թէ քաղաքում, դարձեալ նոյն յիմար, նոյն թմրած, կեանքից ձանձրացած էշերն են: Բայց ինչու այդպէս են, դուցէ կըհարցնէք ինձ, երևի Աստուած դրանց էլ թմրած է ստեղծել: Ամենևին, կըպատասխանեմ ես, և կըհամոզուիք ասածիս, եթէ տեսել էք և կամ կըտեսնէք փոքրիկ էշերին—իշուկներին:

Մեզանում իշուկը, քանի որ մէջքին փալան չի դրուել ու կողքերին ճիպտո չի դիպել, մի շատ ուրախ ու կայտառ կենդանի է. նա մարդից չի քաշւում, ում տես՝ մօտենում է, հոտոտում, ականջները խըրշում, լռք-լռք անում, աջ ու ձախ թռչկոտում, կապկութիւններ անում, մի խօսքով՝ նա շատ զըրաւիչ է իր խաղերով, բայց ոչ մեծերն են ուշադրութիւն դարձնում նրան և ոչ էլ փոքրերը. մի՞թէ արժէ իշուկը այդ պատւին... Մեր իշուկի տարին դեռ չըլրացած, տեսնում ես խեղճի մէջքին մի ծանր փալան դրին, փորքաշով պինդ կապեցին ու մի քանի փութ ծանրութիւն բեռնեցին, գիւղ կամ քաղաքը տանելու: Մեր իշուկի ուժը չի պատում այդ բեռանը. նա ճըկըռ-ճըկըռ է անում, մէջքից երկտակւում է, ոտքերը դողդողում են, ուզում է ճխլուել բեռի տակ, մէկ էլ յանկարծ տիրոջ ճիպտոը պաւակին այնպէս է շըմփում, որ դարմանքից թէ սարսափից երկու գազ առաջ է թռչում: Էլ կըհամարձակւի՞ մեր իշուկը տեղը կանգնել կամ ճըկռել,

ճիպոտը միշտ ճըմճըմում է ետևից, ինչքան ուզումէ թող մէջքը կոտրեի, ո՛վ է նրան հարցնողը…

Գնում է տնքալով մեր խշուկը, քրտինքը ջրի պէս վազում է նրանից, բերանը փրփուր է կապում, աչքերը մթնանում են ու ծռւում է ճանապարհից. ճիպոտն ուղղում է նրա ծուռ քայլը. ուշքը գլուխն է գալիս, տեսնում է որ իր երազած երջանիկ աշխարհը չէ սա, ուր միշտ կարելի է տրտինգներ տալով ապրել. մի րոպէ մտածում է փախչել տիրոջից, սրում է ականջները, խլըշում դէսուդէն, բայց մի կողմից բեռն է ճնշում, միւս կողմից՝ «չո՛ւ, թո՛շ, թո՛շ» լսում է տիրոջ սպառնալի ձայնը…

Շարունակում է լուռ ու մունջ խշուկը իր ճանապարհը. ահա յանկարծ տեսնում է քթի տակին գլխները բարձրացրած փափուկ ու գիլ-գիլ խոտեր, բանջարներ. ախորժակը բացւում է, գլուխը ծռում է դէպի բոյսը, բերանը լայն բաց անում ու հէնց որ ուզում է հափ—կծել, տիրոջ դագանակը՝ թըր՛խկ՝ դիպչում է չոր գլխին, աչքերը կրակ են անում ու դատարկ ծնօտները իրար չըխկչըխկում…

Գալիս է մի առու, գըլգըլգըլ, քըչքչում է ջուրը, մեր խշուկը տաքից խաշւում է, նրա լեզուն պապակւում է վրայ ընկնել մի լաւ խմել, բայց դեռ մաքից չի անցել, տիրոջ դագանակի զօրութիւնը, դեռ ևս մրմնջում է խփած տեղը, այս անգամ թողնում անցնում է։ Գալիս է երկրորդ առուն, երրորդը, մէկը միւսից աւելի պարզ, աւելի վճիտ. ծարաւը աւելի ևս տանջում է, ճար չկայ, որ մեռնի, պիտի խմէ այս անգամ, և ահա վիզը երկարացնում է, գլուխը կախում կամաց կամաց ու դեռ խեղճը հաստ շրթունքները ջրի երեսին չըդիպցրած՝ շըր՛մփ, էլի դագանակը հասնում է դնչին…

Աչքերը ճպճպալով ու ներքևի շրթունքը կախ գցած, տխուր հեռանում է առուից. ահա նրան պատահում են իր ծանօթներից ու ազգականներից շատերը, որը իր նման

բեռնւած է, որը անբեռ. նկատում է նրանց մէջ և իր հին ընկեր Չալէշին, կուրծքը զանգակներով զարդարւած, մի րոպէ մոռանում է խշուկը իր վիշտը. հեռուից զռիկ-զռիկ անելով նրան բարևում է, քայլերը արագացնում է, որ մի րոպէ շուտ բարեկամի տեսութեանն արժանանայ։ Չալէշն էլ պակաս կարօտ չէ նրան, և ահա երկու հին բարեկամները դէմուդէմ են գալիս, քիթ-քթի դնում, մէկմէկու հոտոտելով բարևում, և դեռ իրարու ցաւը չըհարցրած, իրարու կարօտը չառած, փայտը՝ թրա՛խկ՝ դիպչում է երկուսի քթին ու բաժանում…

Վերջապէս հասնում է մեր խշուկը տուն բոլորովին թուլացած, բոլորովին յուսահատ, բեռը վեր են առնում մէջքից, մի քիչ դարման կամ չոր խոտ թափում առաջը որ ուտի։ Ագահութիւնով մի երկու բերան հախռում է կերակուրից ու յետ կանգնում խռոված երեխի պէս. դարմանը խոնաւ կամ փշոտ է լինում, խոտը ժանգալներով, կածուկներով լիքը, այնպէս որ ուտելիս տաշում է բերանը։ Մի երկու ժամից նրան ջուր են տալիս. նոյն ագահութիւնով խմում, լցնում է դատարկ փորը. այժմ ախորժակը աւելի ևս բացւում է, բայց էլի նոյն կերակուրն է առաջին, ուզի չուզի՝ պիտի ուտէ…

Այսպէս նա մի կէրպ փորի հոգսը վերջացնում է թէ չէ, այժմ նրան անհանգիստ են անում մի կողմից իշաճանճերը, միւս կողմից ականջներում հաւաքւած լըւաները, փորին ու ոտերին կպած տիզերն ու ցեխի փշուրտանքը, փալանի հարած տեղերը, մի խօսքով նրա ամբողջ մարմինը քոր է գալիս. ինչ անէ, լեզու չըգիտէ, որ իր դրութիւնը մարդկանց հասկացնէ, ձեռներ չունի, որ ինքն իրան քորէ. շատ շա՛տ՝ ատամներով կարողանում է միայն առջևի ոտերն ու գաւակը ղրփել և գուգուլ պոչը տատանելով՝ ճանճերին փախցնել, բայց փո՞րը. մէ՞ջքը. նա գռում է մի քանի անգամ, բայց չէ, տէրը դաշխը չի

բերում. ճարահատեալ նա չոքում է, թմփ՝ ընկնում կողքի վրայ, ոտները օդի մէջ բարձրացնում, պարան-պարան գալիս ու թաւալ տալիս. վա՜յ նրան, եթէ տէրը այդպիսի դրութեան մէջ տեսաւ, դարձեալ անիծած գաղանակը փշրւում է գլխին... բայց շատ անգամ էլ պատահում է, որ մեր մոխրաթուալը տեղից բարձրանալիս, մի քեզ բան, փալանը շուռ է գալիս, ընկնում փորի տակը, փորքաշը կտրւում մէջքի սէջը. ամբողջ ժամերով նա անշարժ մնում է այսպէս և անիծում իր թաւալ տալու ժամը...

Բոլորում է իշուկը չարչարանքի երեք տարին, այժմ նրա հետ հանաք անել չի լինիլ. նա թողել է իր առաջուան խնդիկ-խնդիկ անելը, թաչկոտալը, ուրախ-ուրախ զըռզռոցը, լաւ քէֆի ժամանակ շանը, կատուին ու չար երեխաներին մի-մի աքացի խփելը, այժմ ճիպոտից էլ չի վախենում. ինչքան ուզում ես՝ հարցրու, նրա համար ողջ մէկ է. կեր ու խումի մէջ էլ նազ ու տազ չկայ, ինչ որ տալիս են, ինչքան բեռնում են, ուր տանում են, նա անտրտունջ հպատակւում է, մի խօսքով՝ նա կատարեալ էշ է դարձել...

Եւ ահա մենք այդ էշին տեսնում ենք ինչպէս գլուխը քաշ, տնքալով, չորս հինգ փութ մէջքին, շատ անգամ էլ տէրն էլ վրան նստած, ոտները գետնին քսելով, գիւղը կամ քաղաքն է մտնում, նրան տեսնում ենք և մեր հրապարակներում, ուր անձրևի, ցեխի կամ ձիւնի մէջ, փայտի, փշի, քարի, հողի, ածուխի կամ մրգեղէնի բեռան տակ, սոված, ծարաւ վեց եօթը ժամ շարունակ մընում է ականջները կախ կանգնած և մեծ թէ փոքր արհամարհանքով նայում են նրան, թօշ-թօշ սաստում ու անցնում...

Տարիներ անցնում են և մեր էշը պառաւում է ու առաջւայ ունեցած յարգանքն էլ կորցնում. նրան այժմ օրերով չեն քշում, գարի չեն տալիս, առանց դրան էլ

նա կարող է ապրել, մտածում է տէրը. բայց թէ փալանը և թէ ծանր բեռը նրանից չի հեռանում, ինչ վնաս թէ ծերացել է։ Մի բան, որ էշի կեանքում փոխւել է՝ այդ ծեծի եղանակն է. նրա կաշին ծնւած օրից սկսած գաղանակի հարւածների տակ այնպէս թմրել անզգայ է դարձել, որ· էլ թակը նրան չի ներգործում. այժմ հնարագէտ տէրը բզած փայտ է բանեցնում, որ դըղդըղալով ծակում է խեղճի կաշին ու աչքերից ջրեր թափեցնում. վա՜յ նրան, որ մի քիչ դանդաղ գնաց ու հազար վա՜յ, երբ պառաւ էշը ցեխի մէջ մնայ կամ սառուցի վրայ գնալուց սահի ընկնի ու չկարողանայ տեղից շարժւիլ. էլ ոտ, քիթ, բերան, գլուխ, ողջ տեղ չի մնալ, ջարդուփշուր կըլինի։ Նա ամենայն ուրախութիւնով իր շունչը կըփչէր ընկած տեղը, եթէ մարդիք պոչից, ոտից, գըլխից բռնած՝ ծեծելով չըբարձրացնէին ու բզբզելով էլի առաջ չըքշէին...

Այսպիսի դառն օրերի մէջ անց է կացնում մեզ մօտ էշը իր կեանքը և քսան-քսանհինգ տարին դեռ չըհասած, մի օր բեռան տակ ընկնում, ոտքերը մի քանի անգամ գետնին խփում ու յաւիտեանս աչքերը փակում։

Խեղճ անասունի սատկելուց յետոյ էլ հանգիստ չի թողնում տէրը. ապցանով հանում է սմբակներից մեխերն ու պայտը, կաշին մաշկում տրեխների համար, իսկ գլուխը՝ մի թոկ կապելով, քաշ տալիս դէպի ձորը... այնտեղ միայն ազատւում է նա իր փալանից ու տիրոջ գաղանակից...

Բ.

Բայց բոլորովին ուրիշ կեանք է Կովկասի էշերի այն ազգակիցների կեանքը, որոնք բախտի բերմամբ ընկել են Եւրոպայի հողի վրայ։

Ես չեմ խօսիլ մարդւած էշերի մասին, որոնք յայտ-

նի են կրկէսներում իրանց խաղերով, և ոչ էլ այն ուշիմ, կաթ բաժանող էշերի մասին, այլ վեր կառնեմ Ֆրանսիայի գիւղացու բեռնակիր էշը, որ նոյն չորքոտանի երկայնականջ արարածն է, ինչ որ մեզանում, միայն այն տարբերութիւնով, որ տէրը կովկասցի չէ, այլ եւրոպացի։

Ես կսկսեմ էլի իշուկից։

Իշուկին սիրում են ամենքը. նրան տեսնելիս թէ մարդ, թէ կին, թէ գիւղացի, թէ քաղաքացի, թէ հարուստ և թէ աղքատ փաղաքշում է, «ա՜հ, ինչ ազնիւ է, ինչպէս խելօք է», ասում են փոքրիկները, շփում նրա թաւ ճակատը, ճպռոտ աչքերը, քիթուպռունգը. ով մի քաղցր բան ունի, իշուկին է համեցէք անում. նա էլ խունջիկ-մունջիկ մօտենում է ամենքին. առնում համեղ պարգևները, հոտոտում, լիզում նրանց ձեռքն ու երեսն ու փնգալով թռչկոտում է նրանց շուրջը։

Քանի մեծանում է իշուկը, տիրոջ խնամքն էլ շատանում է. Նրան ամեն օր թիմարում է, տարին մի քանի անգամ լողացնում, միշտ լաւ խոտ ու գարման, աղած գարի ուտեցնում, անմաս չի թողնում և քաղցր ճակընդեղից, կաղամբի ու խամբարի (եգիպտացորենի) տերևներից, ուտեցնում է և տանը մնացած հացի աւելցուկը, այնպէս որ իշուկի աչքը միշտ կուշտ է մնում. Նրա գոմը ևս կարգին է, տաք, մաքուր, յատակը խոզանով ծածկած. չուլ ու փալանը եղանակի համեմատ փոխում է. մի խօսքով՝ իշուկը գոհ է մնում իր վիճակից...։

Գալիս է բեռ քաշելու ժամանակը, տէրը գիտէ որ նա դեռ թոյլ է, ոսկորները չեն ամրապնդուել, նրա ուժի համեմատ մի թեթև սայլակ է կապում ետևից, մի փոքր բան դնում մէջը և ճանապարհ ընկնում ուզած տեղը. իշուկը թռչկոտում է, սայլակի չխչխոցը նրան զուարճութիւն է պատճառում, տէրը դագանակի փոխանակ նրան

զուրգուրում, աշխոյժ է տալիս ամեն քայլափոխում, ճանապարհին պատահած խոտից կտրում, բերանն է կոխում և նա տափ-տափ անելով՝ միշտ սրանում է։

Հասնում է տուն իշուկը, նրան արձակում են սայլակից, իսկոյն շփում նրա աչքերը, ականջները, կերակուրը առատ թափում նրա առջևը, եթէ եղանակը ցուրտ է, լաւ ծածկում մէջքը, փորը, որ չըմրսի, ժամանակին ջուր տալիս. փոքրիկները մօտենում են նրան, դարձեալ սկսում է առաջուան փաղաքշանքը երկու կողմից։

Նա մեծ էշ է դառնում, ուժը կրկնապատկել է. Նրան լծում են աւելի մեծ սայլակում, այժմ աւելի մեծ բեռ է քաշում, բայց երբէք չես լսիլ նրա տնքոցը, տիրոջ սպառնալի ձայնը. Նա միշտ նոյն աշխոյժ էշն է, ինչ որ առաջ, նրա մէջքը դեռ մտրակի հարուած չի տեսել ու ծեծի մասին գաղափար չունի։ Մօտեցիր նրան ուր որ էլ լինի, ազատ թէ բեռան տակ, նա գլուխը կըծռի դէպի քեզ, կըհոտոտայ, ականջներն ու պոչը ուրախութիւնից կըշարժի ու կըփնգայ։

Այդպիսի հարիւրաւոր էշեր ամեն օր կըպատահեն քեզ ճանապարհներում, շատ անգամ առանց տիրոջ, ահագին սայլը քաշելիս, և կամ չորս հինգ կնիկ նստած, սանձը բերանում գիւղը գնալիս։

Ծերացաւ էշը, պատիւն էլ շատացաւ. Նրա բեռը թեթևանում է, աշխատութիւնը քչանում. Նա շատ ազատ ժամեր ունի դաշտում արածելու, իր ցանկացած խոտն ուտելու, իր ուզած ջուրը խմելու, ոչ ոք նրան չի արգելում, ոչ ոք նրան բէզամաղ չի անում. առաջուան պէս ամենքը սիրում են նրան, ինքն էլ նրանց է սիրում. սէրը՝ սիրոյ փոխարէն...

Մեռնում է Եւրոպայի էշը ոչ թէ բեռան տակ, ոսկր ու կաշին մնացած, այլ հանգստութեան մէջ, խոր ծերութեան հասած. Նրա վրայ ցաւում է տէրը, մանրիկները

արտասւում են սև էշի վրայ ու յարգանքով թաղում գիւղից մօտիկ մի փոսի մէջ։

Սահում են տարիները, փոքրիկ գիւղացին մեծանալով՝ երբ անցնում է այնտեղից, յիշում է հօր սև էշը, նրա արած ծառայութիւնները. մի րոպէ կանգնում է տխրադէմ ու հառաչելով անցնում դէպի առաջ…

Ահա այսպէս են վարւում եւրոպացիք, որ յիմար անասուններն էլ խելօք են, իսկ մեզ մօտ մեր խելօքներն էլ յիմարանում են, որովհետև մենք չըգիտենք նրանց գրաւել, կրթել, խնամել։

---

46. ԷՇՆ ՈՒ ԳԻՒՂԱՑԻՆ

Մէկ գիւղացի մի պարտէզ ունէր,
Չըգիտէր ինչպէս պահէր պահպանէր
Անիրաւ ագռաւներից
Ու սրիկայ ճընճղուկներից։
Մի էշ բռնեց,
Վարձը կտրեց,
Դըրաւ նրան պահապան իր աղքատիկ պարտէզին։
Շիտակ, ազնիւ անունը տալիս էին իշուկին.
Մի բան ուտել, գողանալ, զըրկել դուռ ու դրացի՝
Քաւ լիցի.
Տիրոջը մէկ տերևի չափ իսպառ վընաս չէր տուել.
Թռչուններին բան ուտեցնել երբեք նա չէր յօժարել։
Բայց արի տես, որ գիւղացին
Իր պարտէզից շահ չունեցաւ այն տարին։
Գիտէ՞ք ինչու, բարի էշը՝
Չիմանալով գործի լաւն ու գէշը՝
Թռչունների ետևից վազվզելով անդադար՝
Կոխոտել էր պարտէզի ամեն բանը իշաբար,

Այնպէս որ չէր մընացել ամենևին բոյս դալար,
Ոչ կաղամբ և ոչ բանջար։
Մարդը տեսաւ որ զուրկ մընաց բոլոր արդիւնքից՝
Փայտը առաւ, ոխը հանեց ալխմար իշի կըռնակից։
Դըրացիները որ տեսան՝ «հախն է»—ամենքն ասացին,—
«Արժանի է իշուկը կերած ծեծին ու պատժին.
Նըրա խելքի բանն էր այդպիսի մեծ պաշտօնը.
Բեռ կըրել տիրոջ տունը՝ այդ է նըրա փեշակը»։
Բայց ես՝ գիտէք՝ ինչ կասեմ,
Եւ չըկարծէք, որ իշուկի պաշտպան եմ.
Էշը յանցաւոր էր, խօսք չըկայ,
Ուստի պատիժն էլ առաւ,
Բայց կարծեմ թէ յանցաւոր էր նաև նա՝
Որ պարտէզի պահապան մի էշ դըրաւ։

---

47. ՎԱՆԱՅ ԿԱՏՈՒՆ

Շատերն են լսել Վանայ կատուի մասին, բայց քչերն են տեսել և շատ քչերն են ուսումնասիրել նրան։ Այդ կատուն սիրուն է, բրդոտ, գեղեցիկ, կլոր գլխով ու փայլուն սիրուն աչքերով. նրա բուրդը փռւում է մինչև ոտները և մարդս ախորժանքով է շոյում այդ խիտ, մետաքսանման մազերը։ Իմ հօրաքոյրս մի այդպիսի կատու ունէր և այդ կատուն մի օր երկու ձագ բերաւ։

Մենք նրան գտանք պառկած և ձագերը գրկի մէջ ամփոփած։ Շատ սիրուն էին այդ ձագերը, բայց այդ օրը նրանք չէին շարժւում և մայրը լիզում էր նրանց։ Ես կամեցայ խաղալ նրանց հետ, հեռացրի մօրը և ձեռքս առայ միայն երկու խեղդած կատուի ձագեր… Որքան ցաւեցինք.. Մայրը մօտեցաւ ձագերին, լիզեց, շարժեց նրանց և երբ տեսաւ, որ չէին շարժւում, մի քայլ հեռու

գնաց, մեզ նայեց։ Մենք շոյեցինք նրան. նա կրկին մօտեցաւ, լիզեց ձագերին և ես նկատեցի կատուի աչքերում արտասուքի կաթիլներ... Խեղճ ձագուկներ. արուկատուն էր խեղդել նրանց։ Մայրը հանդարտութիւնով նայեց մեզ և դուրս գալով անհետացաւ։

Հօրաքրոջս մանուկները մի փոս փորեցին և ձագուկները թաղեցին։

Այդ օրը կատուն չերևաց այլևս. ես շատ փնտրեցի, բայց չըգտայ։ Միւս օրը առաւօտեան նկատեցի, որ մի մոխրագոյն, գզգզուած կատու կանգնել է այնտեղ, որտեղ թաղեցին խեղդուած ձագուկներին։ Չա՛ր, անգութ կատու։ — Դա ձագուկների խեղդողն էր։ Աչքս դարձրի և մի քանի քայլ հեռու ծառի տակ կծկուած տեսայ ձագերի մօրը, որ սարսափելի աչքերով արուին էր նայում։ Արուն նկատեց այդ, երկու ոստիւն գործեց և յետ փախաւ։ Էգը վազեց նրա ետևից և երկուսն էլ անհետացան։ Ես յետ դարձայ, բայց լսելով կատուների մլաւոցը, բարձր նայեցի և տեսայ, որ արուն ու էգը՝ միմեանց դէմ կանգնած, մլաւում էին—խօսում էին։ Նրանք առաջ մեղմօրէն էին մլաւում. երևի էգը հաշիւ էր պահանջում արուից նրա արած անգթութեան համար։ Արուն արդարանալ աշխատեց։ «Ո՛չ», գոռաց էգը կատաղի մլաւիւնով։ «Դու անգութ ես», ասում էր այդ մլաւոցը։ «Էլ չեմ անիլ», գոչում էր արուն յանցաւորի ձայնով և պոչը շարժելով... Էգը մեղմացաւ, մլաւիւններն էլ մեղմացան և երկուսն էլ ցած իջնելով՝ բաժանւեցին։

Շատ տխուր էր փիսօն իր ձագուկներից զրկւելու համար և երբէք հաց չէր ուտում։ Ես խնդրեցի մեր դրացուն և նա տւաւ ինձ իր կատուի ձագերից մէկը, որին ես դրի մեր կատուի առջևը։ Նա նայեց ձագուկին տխուր աչքերով, մի քանի րոպէ մտածեց, և յետոյ, գրեթէ ակամայ, բերնով վերցրեց նրան և, տանելով ննջարանը,

սկսեց թոյլ-թոյլ լիզել նրան. նա թէև հասկացել էր, որ իր ձագուկը չէ այդ, բայց որդեգրեց նրան։

Մեր փիսօի կաթը կտրւել էր՝ և մենք ձագուկին ոչխարի կաթն էինք տալիս։

Հօրաքրոջս մօտ նստած, մի կիւրակէ օր խօսում էինք, երբ նրա որդին իմաց տըւաւ, որ արուն կրկին ձագուկին խեղդել է։ Մենք դուրս վազեցինք և մտանք կատուի մօտ... Փիսօն այս անգամ լաց չէր լինում. նա կատաղի աչքերով չորս կողմը նայեց և դուրս թռաւ սենեակից։ Այս անգամ անգութ արուն ուղղակի ձագուկի գլուխը բաժանել էր մարմնից։ Մենք դուրս գնացինք սենեակից և այնտեղ մի սարսափելի տեսարան ներկայացաւ մեր առջև։ Մեր փիսօն բռնել էր արուի կոկորդից և խփում էր նրան պատէպատ, խուլ մռնչիւն արձակելով... մի կատարեալ փոքրիկ առիւծ էր դարձել... Չար արուն ոտներով աշխատում էր վիրաւորել մեր փիսօին, բայց նա սաստիկ արագութիւնով նրան պատէպատ խփեց, մինչև որ արուն շունչը փչեց. յետոյ էգը թող տւաւ նրան, մի բաւականութիւն արտայայտող աչքերով մեզ նայեց և սուր ճանկերը կրկին մխեց արուի կոկորդի մէջ, ապա յետ քաշւելով՝ կանգնեց և սկսեց նայել, թէ ինչպէս արուն կրում էր իր արժանի պատիժը...

---

48. ԱՌԻՒԾՆ ՈՒ ՄՈԾԱԿԸ

Խեղճի վրայ մի ծիծաղիր,
Անճարին մի վիրաւորիր.
Խեղճ մարդն էլ շատ անգամ քեզ այնպէս
Կըխայթէ, որ կըմնաս սևերես։
Քո գլխին շատ էլ մի հաւատար,
Լսիր այս առակը, ականջդ առ։

Այնպէս պատահեց, որ Առիւծը հզօր
Մոծակի սիրտը խիստ խոցեց մէկ օր։
Մոծակն այդ բանից շատ վիրաւորուեց,
Առիւծ արքային պատերազմ յայտնեց։
Կռուողն էլ ինքն էր, փողհարն էլ ինքը,
Վըրան էր բոլոր զրահն ու զէնքը.
Բզզալով ընկաւ Թշնամու վրայ,
Որ մէկ հարուածով մահացու վէրք տայ։
Առիւծն սկզբում մի հանաք կարծեց,
Բայց մեր Մոծակը նրան մէկ լաւ խայթեց.
Տեղից վեր թռաւ մեր առիւծ արքան,
Սկսեց զարկել պոչովն ինքն իրան։
Բայց քաջ Մոծակը արնի համն առած,
Սիրան էլ նեղացած, ինքը բարկացած,
Ձի՛ւ արաւ, թռաւ, ճակատին նստեց,
Տզրուկի նման արիւնը ծծեց։
Անճար առիւծը շատ էլ զօռ արեց,
Բաշը թափ տըւաւ, գլուխն օրօրեց,
Բայց, դու ո՛չ մեռնիս, Մոծակն իր քեփին,
Մէկ քթին էր զարկում ու մէկ ականջին։
Առիւծի ճարը հէնց որ կտրւեց,
Տեսաւ որ Մոծակն իր հոգին հանեց,
Ընկաւ գետնի վրայ և այնպէս գոռաց,
Որ նրա ձայնից սար ու ձոր դողաց.
Մէկ ժանիքներն էր զըճըռեցընում,
Ու մէկ գետինը ճանկըռում, պոկում։
Ամբողջ անտառում էլ շունչ չըմնաց,
Նըրա գոռոցից փախան սըրսափած.
Կարծես սար ու ձոր կրակ էր ընկել,
Կամ կարկուտ եկել, ջըհեղեղ արել։
Եւ այսքան շփոթ, այսքան աղմուկը
Հնարել կարաց փոքրիկ Մոծակը։

538

Երբոր Առիւծը խպառ թուլացաւ,
Գետնի վրայ չոքեց ու մեղայ եկաւ.
Խնդրեց մոծակից որ իրան ների,
Եւ այնուհետև էլ կռիւ չանի։
Մոծակն էլ իրան վրէժը հանած,
Թշնամուն այսպէս քարովը տըւած,
Մեր փառքըշահի յանցանքը ներեց
Եւ լաւ պայմանով նրա հետ հաշտուեց։

49. ՍՈԽԱԿ

Գարնան գեղեցիկ երեկոյին մէկ փոքրիկ տղայ իր վարպետի հետ պտտում էր անտառի շուրջը։ Խիտ ծառերի միջից լսւում էր սոխակի հրապուրիչ ձայնը։ «Ի՜նչ գեղեցիկ ներդաշնակութիւն, ասաց տղան, երկար ժամանակ հիացած ականջ դնելուց յետոյ, սաստիկ ցանկանում եմ այդ գեղեցիկ երգը մօտիկից լսել, մի քիչ առաջ գնանք վարպետ, որտեղից ձայնն է գալիս»։

—Զգո՛յշ կաց, ասաց վարպետը. սոխակը վայրենի թռչուն է և անչափ կասկածոտ. եթէ փոքր ինչ մօտենանք, կըխրտնի և կըդադարեցնի երգելը։

«Բայց ինչի՞ համար, ասաց տղան, ինչի՞ այդ թռչունը, որ իր երգի ճոխութեամբ ուրիշներին խափանում է, վայրենի միայնութիւն է սիրում. ինչի՞ իր քաղցր ձայնը մարդկային բնակութիւնից հեռու է հնչեցնում, մինչդեռ մեր պարտիզի փոքրիկ ծառերն անգամ մանրիկ թռչունների ձանձրացուցիչ ճուռղիւններով լիքն են»։

—Սոյդ արժանաւորութիւնը պատասխանեց վարպետը, համեստ է լինում և սիրում է առանձնութիւն. նրան պէտք է մեծ յարգանքով մօտենանք, և եթէ չի կարելի ձեռք ձգել, պէտք է բաւականանանք հեռուից նրա արգիւնքը վայելելով,

50. ՍՈԽԱԿՆԵՐ

Մի ճարպիկ թռչնորս գարնան օրերում
Անտառների մէջ սոխակ էր որսում.
Խեղճ սոխակները վանդակում փակւած,
Ծուարում էին, ճարները կտրած.
Թէև, ի հարկէ, նրանք կուզէին,
Որ անտառներում ազատ ման գային.
Բանտում փակւածներն ինչ սիրտ կունենան,
Որ դեռ երգեն էլ, կամ զւարճանան.
Բայց էլ ինչ անէին՝
Որ գոնէ չերգէին
Եւ իրանց սև օրը
Միասին չողբային։
Նրանցից միայն մէկը չէր երգում,
Նա իր սիրելու կարօտն էր քաշում.
Արտասուաթոր աչքերով
Նա դաշտերին էր նայում,
Գիշեր ցերեկ տանջւելով,
Ընկերուհուն էր յիշում։
Իր ընկերուհուց խեղճն անջատուած՝
Հալւում, մաշւում էր վանդակում փակւած։

Անբախտ սոխակը վերջը մտածեց,
«Այսպէս չի լինիլ», ինքն իրան ասեց,
«Անխելք մարդիկն են շարունակ տխրում,
Իսկ խելօքները հնար են փնտրում,
Որ դժբախտութեան
Մի կերպով վերջ տան.
Կարծեմ ես ինքս էլ եթէ աշխատեմ,
Իմ թշուառութեան մի ճար կըգտնեմ։
Մեզ հօ չեն բռնել, որ մեր միսն ուտեն,

Այլ որ մենք երգենք, իրանք էլ լսեն,
Մեր այս պարոնը, ինչպէս կերևի,
Երգեր լսելու սաստիկ սէր ունի.
Եթէ իմ ձայնով ես դուր գամ սրան,
Վերջ կըտայ, անշուշտ, իմ ստրկութեան»։
Եւ ոգևորւեց,
Երգել սկսեց,
Անուշիկ ձայնով,
Սիրուն երգերով
Նա իր պարոնին զմայլեցրեց։
Պարոնն էլ միայն նրան հաւանեց
Եւ լաւ խնամեց.
Իսկ միւսներին,
Վատ երգողներին
Իսկոյն արձակեց։
Եւ այնուհետև մեր լաւ երգողին
Աւելի ամուր և պինդ փակեցին։

---

51 ՀԱՒԱՏԱՐԻՄ ՇՈՒՆԸ

Մի վաճառական ձիով ճանապարհորդելու դուրս եկաւ։ Նրա ետևից վազում էր իր հաւատարիմ շունը։ Վաճառականը գնում էր մի մեծ գումար ստանալու։ Փողերն ստացաւ, լիքը քսակը կապեց թամբի ետևը և վերադարձաւ դէպի տուն։ Ճանապարհին քսակը կտրւեց, վայր ընկաւ, իսկ վաճառականն այդ չընկատեց։ Սրատես շունը տեսաւ այդ բանը և փորձեց վեր առնել ատամներով, բայց երբ զգաց, որ ուժիցը վեր է, թողեց պարկը, վազեց հասաւ տիրոջը, և կամենալով նրան մի կերպ իմաց տալ, սկսեց ձիու առաջը կտրել, յարձակւել վրան և յա-

մառութեամբ ու կատաղութեամբ հաչելով աշխատում էր նրան կանգնեցնել։ Չիմանալով պատճառը՝ վաճառականը բարկանում էր շան վրայ, նախատում էր նրան, խփում էր մտրակով, բայց ոչինչ չէր օգնում։ Հաւատարիմ կենդանին շարունակում էր ձիու վրայ յարձակւել այնպիսի կատաղութեամբ, որ կարծես կամենում էր տիրոջը վայր քաշել։ Տեսնելով որ ոչինչ չի օգնում և որ վաճառականն աւելի ու աւելի հեռանում է, շունն սկսեց կծոտել ձիու ոտները, որ գոնէ այդպիսով կանգնեցնէ և յետ դարձնէ տիրոջը։ Վաճառականը վախեց. նա մտածեց՝ մի՞ գուցէ շունը կատաղել է, և գիտենալով թէ որքան վտանգաւոր են կատաղած շները, վճռեց սպանել իր հաւատարիմ ծառային։ Սակայն դեռ երկար ժամանակ աշխատում էր նա հեռացնել շանը մերթ փայփայանքներով, մերթ սպառնալիքներով և մերթ մտրակի հարւածներով։ Վերջապէս՝ տեսնելով որ ոչինչ չի օգնում, հանեց ատրճանակը և սրտամորմոք արձակեց հաւատարիմ կենդանու վրայ։ Շունը վայր ընկաւ, բայց մի րոպէից յետոյ դարձեալ վեր կացաւ և ցաւալի ճչիւնով ու արիւնաթաթախ սկսեց հետևել տիրոջը։ Վաճառականը շատ էր սիրում շանը, ծանր էր տեսնել նրա չարչարանքը, այդ պատճառով շարժեց ասպանդակները և առաջ գնաց։ Մի փոքր հեռանալով՝ նա կամեցաւ տեսնել, թէ ինչ եղաւ խեղճ կենդանին, և այստեղ ահա՛, յետ նայելիս, նկատեց, որ փողի քսակը չըկայ։ Այն ժամանակ միայն հասկացաւ վաճառականը իր շան արարքը, և նա շան վրայ աւելի ցաւեց, քան կորցրած փողի վրայ։ Ճանապարհորդն իսկոյն ձիու բերանը յետ դարձրեց, բայց շանը նոյն տեղը չըգտաւ, ուր թողել էր։ Արիւնի հետքը ցոյց էր տալիս, որ կենդանին յետ է դարձել։ Ո՛րքան ցաւեց բարի վաճառականը, երբ արիւնը բռնած գնալով՝ նա գտաւ հաւատարիմ կենդանուն վայր ընկած փողի քսակի մօտ։ Գիտակցաբար նայեց շու-

նը իր տիրոջը և սկսեց փաղաքշանքով լիզել նրա ձեռները... խեղճ կենդանին յայտնապէս գոհ էր, որ տէրը վերադարձաւ և գտաւ կորուստը։ Մի քանի րոպէից յետոյ շունը մեռաւ. իսկ վաճառականը տխուր ու տրտում վերադարձաւ տուն։

---

52. ԻՄ ՇՆԻԿԸ

Արի՛, իմ սիրուն շնիկ,
Գրկեմ նախշուն այդ թաթեր,
Բախտաւոր եմ, երջանիկ,
Որ ունիմ քեզ պէս ընկեր։
Ես սիրում եմ միշտ ազատ
Անտառներում զբօսնել,
Եւ դաշտերում ծաղկաշատ
Այս ու այն կողմ թռչկոտել։—
Այնտեղ օդը մաքուր է,
Ոչ թէ այսպէս նեխ, խոնաւ...
Ծաղկանց հոտը բուրում է,
Երգիչ թռչունքն են անբաւ։
Բայց այնտեղ ման են գալիս
Միշտ կատաղի գազաններ,
Թէ դու հետս չըլինիս,
Կարող են ինձ կլանել։
Ուրեմն արի՛, իմ շնիկ,
Գրկեմ նախշուն այդ թաթեր,
Բախտաւոր եմ, երջանիկ,
Որ ունիմ քեզ պէս ընկեր։

---

53. ԱՐԾԻՒՆ ՈՒ ՀԱՒԸ

Մի անգամ գիշատիչ կենդանին ընկել էր երկաթեայ վանդակի մէջ. տխուր ու մունջ էր նա և կատաղաբար չորս կողմը նայելով՝ չէր մօտենում առաջն ածած մսի կտորներին։ Վանդակը դրած էր դուրսը և մօտովը ման էին գալիս հաւերը, որոնք սկզբում բաւականին հեռու էին շրջում արծւից՝ դող ի դող մտիկ տալով ահարկու թռչունին, բայց յետոյ, հասկանալով որ նա չի կարող վընաս տալ վանդակի միջից, փոքր առ փոքր սիրտ առան, սկսեցին պտըտել վանդակին շատ մօտ, վերջապէս մինչև անգամ սկսեցին խօսել արծւի հետ։

«Ինչո՞ւ չես ուտում, ասաց նրան մի բարեսիրտ հաւ. մի՞թէ չես տեսնում առջևդ թափած քո սիրելի կերակուրը։ Տե՛ս՝ ինչպէս ախորժակով ուտում ենք մենք գարու հատիկները։ Կե՛ր, մեր տէրն էլի կըտայ քեզ։ Որ չուտես՝ կըմեռնես։ Հոգս մի անիր, անազատ կեանքն այնքան վատ չէ, ինչպէս դու կարծում ես. վանդակդ էլ բաւականին ընդարձակ է»։

—Այո՛, այդպէս է՝ միայն հաւերի և ոչ արծիւների համար,—ձայն տուաւ վերջապէս տխուր կալանաւորը, հաւի բոլոր դատարկախօսութիւնը զզւանքով լսելուց յետոյ։—Վաղը, աւելացրեց նա, ձեզ շամփրի կանցկացնեն կամ կըձգեն կերակրի մէջ, իսկ դուք այնքան տխմար էք, որ չէք հասկանում ձեր թշւառ դրութիւնը և այնչափ կուրացած էք ստրկութեամբ, որ չէք կարողանում սիրել ազատութիւնը, ինչպէս ես եմ սիրում նրան։ Դուք փոխել էք նրան չնչին հատիկների հետ, որ ձրի թափւած են դաշտերում. իսկ ինձ համար անազատ կեանքը ոչինչ գին չունի։

---

54. ԱՐԾԻՒՆ ՈՒ ՃԻՃՈՒՆ

Հսկայ թևերը լայն-լայն տարածած,
Հզօր արծիւը ուղղեց իր թռիչք
Դէպի բարձրաբերձ լեռներ սեպացած,
Դէպի անսահման կապուտակ երկինք։
Երկար սաւառնեց նա խիտ ամպերում,
Քանի ոյժ ունէր զօրեղ թևերում.
Եւ վերջ ի վերջոյ՝ յոգնած ու դադրած,
Նա նստեց հսկայ մի լեռան կրծքին,
Որի գագաթը մինչ երկինք հասած,
Սարսափ էր ազդում վերև նայողին։
Նստեց նա հանգիստ, անվախ, անվրդով
Եւ շուրջը գոռոզ հայեացք ձգելով,
Իր արքայական ձայնովը ահեղ
Որոտաց ուժգին. «Մենա՛կ եմ այստեղ,
Մենակ ու ազատ այս լեռան վրայ,
Որպէս քաջազօր լիազօր արքայ.
Իմ գահն է անհուն այս երկրակամար,
Որոտ ու ամպեր—ոտքիս պատւանդան.
Ո՞վ կայ աշխարհում փառքիս հաւասար,
Ո՞վ կարէ հասնել գահիս բարձրութեան»։
—Ե՛ս...

Լսեցաւ յանկարծ մի ձայն թոյլ, բարակ,
Մեծապանծ թռչնի հէնց ոտերի տակ.
—Ես՝ անձրևային ճիճուս աննշան»։
—«Ի՞նչպէս, դու այստեղ իմ դէմ յանդիման։
Ասա՛ ինձ շուտով, ճիճո՛ւ անպատկառ,
Որտեղի՞ց դու այս ամպերին հասար...
«Այն նեխւած ճահճից, արծիւ ինքնագով,
Ուր դու ծնւած ես քո այդ վեհ փառքով.
Այն նեխւած ճահճից, որտեղ այժմ դու
Զզւում ես անգամ հայեացք ձըգելու»։

—Բայց ինչ հնարքով դու, միջատ չնչին,
Հասար իմ անհաս ամպագարդ գահին.
Ասա՛, պատմի՛ր ինձ, ինչպե՞ս, ինչ կերպով…»։
—«Ինչպե՞ս.—սողալո՛վ, արծի՛ւ, սողալո՛վ»։

---

55. ԱՐԾԻՒՆ ՈՒ ԿԱՂՆԻՆ

(Հին գրոյց)

Եղաւ՝ մի անգամ Արծիւն ու կաղնին
Մի անտառի մէջ վէճի բռնուեցին,
Թէ ո՞րն իրանցից շատ տարի կապրի,
Ո՛րն է դիմացկուն ու պինդ աւելի։
Արծիւն ասաց՝ ես. կաղնին էլ թէ՝ ես։
Երկուսն էլ յամառ ու հըպարտ այսպէս,
Մեծ մեծ պարծեցան, սաստիկ վիճեցին,
Վերջն այս տեսակ պայման կապեցին։
Ժամանակ դըրին հինգ հարիւր տարի,
Արքան հաւքերի, արքան անտառի,
Որ թէ որոշած այն օրին հասնին,
Այն օրը դարձեալ մէկ մէկու տեսնին։
Ու արծիւն իսկոյն կաղնուցն հեռացաւ,
Հըզօր թեւերը շարժեց, վերացաւ
Դէպի ամպերը, դէպի ժայռերը,
Ուր անց է կացնում իր լաւ օրերը։
Կաղնին էլ փռեց ճիւղերն երկաթի,
Խո՛ր ու խոր մըխեց ճանկերն արմատի
Ու այնպէս հուժկու կանգնեց անտառում,
Որ վայր չընկնի էլ հինգ հարիւր տարում։
Դարե՛ր անցկացան։
Եւ ահա մի օր

Արծիւը եկաւ ծերացած, անզօր,
Ծըւոցը կըտրած, տըկար, հեւալով,
Թոյլ-թոյլ թեւերը հազիւ քարշ տալով,
Տեղ հասաւ մի կերպ, նայեց դէս ու դէն,
Տեսաւ որ կաղնին ընկել էր արդէն.
Ընկել էր անեղ փոթորկի առաջ,
Ճիւղերը թէև դեռ թարմ ու կանաչ։
—Հէ՜յ, կանչեց,—գոռոզ, պարծենկոտ կաղնի,
Դէ լաւ ճանաչիր ինձ ու քեզ հիմի.
Հինգ հարիւր տարուց մի ժամ էլ դեռ կայ,
Ընկել ես արդէն, անկոտրում հըսկայ,
—Հինգ հարիւր տարի ապրել եմ կանգնած,
Այդքան էլ կապրեմ, այսպէս թէք ընկած,
Մինչև լրանայ մի հազար տարին.
Պատասխան տըւաւ ընկած վիթխարին։

---

56. ՃՆՃՂՈՒԿ

Որսորդութիւնից վերադառնալիս՝ ես անցնում էի պարտէզների միջով։ Շունս վազում էր իմ առջևից։ Յանկարծ նա իր քայլերը փոքրացրեց և կամաց ու զգուշութեամբ սկսեց առաջ գնալ, կարծես թէ որսի հոտ էր առել։

Ես նայեցի փոքր ինչ հեռուն, ճանապարհի վրայ, և տեսայ մի փոքրիկ ճնճղուկ, որի կտուցի շուրջը դեռ դեղին էր, իսկ գլուխը աղւամազով ծածկւած։ Նա ցած էր ընկել բնից (քամին սաստիկ շարժում էր ճանապարհի երկու կողմի ծառերը) և անշարժ պառկել էր միայնակ և անօգնական, փռած ունենալով դեռ հազիւ դուրս եկած փոքրիկ թևերը։

Երբ իմ շունը ծանրաքայլ մօտենում էր նրան, յանկարծ մօտակայ ծառի վրայից մի պառաւ, սև կրծքով

ճնճղուկ, քարի պէս նետուելով, ընկաւ ուղղակի նրա առաջը և յուսահատ ու սաստիկ ճռճռոցով մի երկու անգամ թռաւ ուղղակի դէպի շան դունչը։ Նա յարձակւեց, որ փրկէ, պահպանէ իր ձագը։ Բայց նրա փոքրիկ մարմինը դողում էր երկիւղից։ Նրա ձայնը կատաղի էր. նա ուժից ընկնում էր. նա զոհւում էր։ Ի՜նչպիսի ահագին հրէշ պիտի երևար նրան շունը. բայց այնուամենայնիւ նա չըկարողացաւ հանգիստ նստել բարձր ու անվտանգ ճիւղի վրայ. Նրա ուժը աւելի թոյլ լինելով քան իր կամքը, վայր ձգեց իրան այնտեղից։

Շունը կանգ առաւ, յետ քաշւեց...։ Երևի նա էլ ճանաչեց այդ ուժը։

Ես շտապեցի շփոթւած շանս յետ կանչել և հեռացայ՝ զգալով իմ մէջ յարգանք դէպի այդ փոքրիկ թռչունը։

Այո՛, մի՛ ծիծաղէք, ես յարգում էի այն փոքրիկ հերոս թռչունին. նրա սիրոյ ուժգնութիւնը։—Սէրը, մտածում էի ես, մահից ու մահւան երկիւղից աւելի զօրեղ է. միայն սիրով է պահպանւում ու շարժւում կեանքը։

57, ԹՌՉՈՒՆ

Մի ձմրան օր էր. փչում էր քամին.
Ձիւնի քուլէքը ամեն տեղ ծածկում.
Մարդ և անասուն ցրտի երեսից
Փախչում էր, մտնում, տան մէջը պահւում։
Իմ պատուհանին, որ պինդ փակած էր,
Յանկարծ մօտեցաւ մի փոքրիկ թռչուն.
Նա դողդողում էր, թևերը շարժում,
Եւ իր կտուցով խփում ապակուն։
Տեսնելով թռչնի դառն վիճակը,
Յուզւեցաւ սիրտըս, գթացի վըրան.

Չըթողի երկար տանջւիլ այն ցրտում,
Իսկոյն սենեակս առայ ես նրան։
Դադարեց ձիւնը, հանդարտւեց քամին,
Իմ սիրուն թռչնակը նորից ուժ առաւ,
Ուղղեց թևերը, սաւառնեց օդում
Եւ մի քաղցր երգ երգել ըսկսաւ։
Անուշ էր երգը, մեղմ ու գրաւիչ.
Նա շարժեց իմ սիրտս, ազդեց իմ հոգուն.
Բռնեցի նորից, դրի վանդակում,
Որ զոհ չըգնայ կատաղի քամուն։
Բայց մի ժամ չանցած, նա տխուր, տրտում,
Գլուխը կախեց, արձակեց մի ճիչ.
Մօտեցայ նրան,—նա յետ-յետ քաշւեց,
Կասես ես նրան լինէի դահիճ։
«Այո՛, դժւար է, ասացի նրան,
Վարել քեզ այդպէս բանտարկեալի կեանք.
Ընկերից զատւած, ընիցդ հեռի,
Աննման երգիչ, սիրելի թռչնակ։
Ահա՛ կըբանամ քո բանտի դուռը,
Թըռիր դէպի դաշտ և կամ խոր անտառ,
Գտի՛ր ընկերիդ, սիրէ՛ քո բունը.
Մահ ու գերութիւն մի է քեզ համար»։

---

58. ԱՂԱՒՆԻՆԵՐ

Ես կանգնած էի սեպացած բլուրի վրայ. իսկ իմ առջև սփռւած էր հաճարի հասունացած արտը. Նա երբեմն ծածանւում էր ոսկեայ գոյնով, երբեմն տարածւում էր արծաթեայ ծովի նման և պսպղին էր տալիս։

Բայց ալիքները բնաւ չէին օրօրւում այդ ծովի վրայ, խեղդող օդի անշարժութիւնը դուշակում էր մի մեծ փոթորիկ.

Իմ շուրջը արեգակը դեռ ևս լուսաւորում էր իր ջերմ և աղօտ լուսով. իսկ այնտեղ, հաճարի արտի միւս կողմում, ոչ այնքան հեռու, մոյգ կապտագոյն մառախուղը ահագին կուտակութեամբ բռնել էր երկնակամարի ամբողջ կէսը։

Ամէն ինչ լռութեան մէջ էր... ամէն ինչ հառաչում էր արեգակի վերջին ճառագայթների փայլման ներքոյ։ Չէր լսւում, չէր երևում ոչ մի թռչուն. թաքնւած էին մինչև անգամ ճնճղուկները։ Միայն մի ինչ-որ տեղ մերձակայքում, մենաւոր ջրածաղկի խոշոր տերևները յամառ կերպով շշնջում էին և թափահարւում։

Ի՜նչպէս սաստիկ բուրում էին դաշտերի խոտաբոյսերը։ Ես նայում էի կապտագոյն ամպակոյտի վրայ... մռայլը տիրում էր իմ սրտում։ Դէ, շուտով, շուտով, մըտածում էի ես, փայլատակի՛ր, ոսկեղէն օձ, դղրդա՛, որոտա՛, շարժւի՛ր, գլորւի՛ր, հեղեղւի՛ր, ո՜վ չար մառախուղ, վերջ տուր այդ տխուր հեծութեանը։

Բայց մառախուղը անշարժ էր։ Նա առաջւայ նման ճնշում էր անմռունչ երկիրը... միայն, կարծես թէ աւելի ուռչում էր և մթնանում։

Եւ ահա նրա միագոյն կապուտակութեան վրայ նըշմարւեց մի ինչ-որ բան, որ սլանում էր հարթ-հաւասար կերպով. կարծես թէ խակ և խակ մի սպիտակ թաշկինակ լինէր կամ ձիւնի պատառ։ Դա մի սպիտակ աղաւնի էր, որ թռչում էր գիւղի կողմից։ Թռչում էր, թռչում էր, միշտ միևնոյն ուղիղ գծով... և խորասուզւեց անտառի ետևում։

Անցաւ մի քանի վայրկեան,—դեռ տիրում էր միևնոյն խիստ լռութիւնը։ Բայց նայի՛ր։ Այժմ նշմարւում են երկու թաշկինակներ. ձիւնի երկու պատառներ յետ են սլանում։ Դրանք երկու սպիտակ աղաւնիներ են, որ թռչում են դէպի տուն հաւասար թռիչքով։

Եւ ահա վերջապէս պայթեց փոթորիկը և սկսւեց բնութեան կատաղի խաղը։

Ես հազիւ կարողացայ փախչել մինչև տուն։—Քամին մռնչում էր, սոսկալի կերպով պտըտւում էր։ Պատառ-պատառ եղած շիկագոյն ամպերը ներքևից առաջ էին մղւում։ Ամէն ինչ տակն ու վրայ էր լինում. խառնաշփոթութեան մէջ էր, գղրգռում էր։ Անձրևի սարսափելի տարափը ջրային սիւների նման ցած էր թափւում։ Կայծակների հրեղէն-կանաչագոյն փայլատակումը աչք էր կուրացնում։ Որոտի բոմբիւնը, կարծես թէ թնդանօթներից էր արձակւում։ Փչում էր ծծմբային հոտ...

Բայց կտուրի ծածկի տակ, երդիկի կողքին, միմեանց մօտ նստած էին երկու սպիտակ աղաւնիներ—և այն, որ թռչում էր իր վարուժանի ետևից,—և այն, որին բերաւ նա և կարելի է ազատեց նրան։

Երկուսն էլ գուրգուրում էին միմեանց—և իւրաքանչիւրը շօշափում էր իր թևիկով դրացու թևը...

Երջանի՛կ էին նրանք։ Եւ ես ինձ երջանիկ էի զգում, նրանց վրայ նայելով...

---

59. ՆԵՆԳ ԱԳՌԱՒ

(Ժողովրդական զրոյց)

Վախկոտ նապաստակը յուսահատւած գիշատիչ թռչունների ձեռից, ընկերացաւ, բարեկամացաւ ագռաւի հետ։ Ամէն օր միասին դաշտը որսի էին գնում, լիքը պաշարով յետ դառնում՝ մինը ընկուզենու վրայ բարձրանում ճուտերին կերակրում, միւսը ծառի բնի մօտ տանձի տակ իր ձագերին կաթ տալիս ու ննջում։

Մի առժամանակ սիրով, կուշտ-կուշտ, սուրբ-սուրբ, մաքուր-մաքուր ապրեցին, և երջանկութիւն վայելեցին։ Յետոյ բախտը կապւեց, քանի-քանի անգամ սար ու դաշտ ելան, թուփ ու ծառ փնտրեցին, բայց դարուդարտակ

յետ դառան. մի օր, երկու օր որ այսպէս շարունակեց, ալապաստրակներն սկսեցին քաղցից վռվռալ, վըյվըյալ, իսկ ագռաւի ճուտերը «ղի՛ւ—ղա՛ւ» անել և մօրն օղիկ-մօղիկ բերել։

Նրա էգը, երբ գնացել էին որսի և դարձել լըւացած ձեռներով պիտի սոված գային, ագռաւը միտքը փոխեց։ Մի անգամ թեւին արաւ, հասաւ ալապաստրակի մինը վերկալաւ տըւաւ ճուտերին ուտելու, իսկ ինքը տխրադէմ հարևան պարտէզում Նապաստակին տեսնելով, ասաց.

—Սանամայր, չար բախտը որ գալու լինի՝ կըգայ. բա ի՞նչ կասես, ալապաստրակիդ մինը չկա՛յ. անիրաւ կաչաղակներն իրանց ոխը հանեցին, նրանք թշնամացել էին ինձ հետ, որ քեզ պահապան ու պաշտպան կանգնեցի։ Շատ ականեցին, մինչև օրս ոչինչ անել չըկարացին, տեսել են, հէնց որ մենք հեռացել ենք, եկել են խեղճ անմեղ ձագը տարել. ա՜խ արիւնարբու կաչաղակներ...

Միամիտ Նապաստակը հասաւ միւսներին, լալով, արտասուքով գըրկեց համբուրեց և նրանց հետ դողրած, քաղցած, անուշ քուն մտաւ։

Առաւօտը վաղ-վաղ ագռաւը չամաչեց, իջաւ բնից, բարի լոյս տաց և սանամօրը վերցրած, գնացին որսի։ Ջափեցին չափչփեցին, բան չըգտան. Նապաստակն իսկի նիւթ չունէր, ոտները թուլացել էին, ականջները կախ ընկել։ «Վա՜յ իմ խեղճ ալապաստրակներս, ջան իմ քաղցը ալապաստրակներս, արդեօք ձեր անուշ արեւով պիտի մեծանաք, թէ՞ մէկիդ աղւէսը կըխեղդի, միւսիդ շունը»։ Այսպէս լալիս էր Նապաստակը և ագռաւը թաքուն լսում էր, որ յանկարծ շան հաչոցը խեղճին գցեց դէպի անտառ, անտառից ձոր, ձորից դարիվայր, իսկ ագռաւը ծլկեց տուն։ Այդ իսկ րոպէին ալապաստրակները քաղցը մոռացած, բնին մօտիկ ծուլ-ծուլ էին լինում, միմեանց ականջներից քաշքշելով խաղում։ Ագռաւի «ղա՛ւը» լսելուն

պէս՝ փախել էին, բնում կուչուր արել, որ ագռաւը նետի պէս թեքւեց, բամփեց ալապաստրակի գլխին և առանց նրա ծմրոցին ուշ դնելու, քըքրեց, տըւաւ ճուտերին։ Նայեց տեսաւ ագռաւը, որ Նապաստակը հեռու դաշտում շանից պըծած, կրակի պէս գալիս է. բարեխօս գնաց առաջը։ «Սանահայր, բա չե՞ս ասիլ, գնացի տեսայ խորամանկ աղւէսը ձագերիդ մինը բերանում փախցնում է, «ղա՛ւ ղա՛ւ» արի, իսկի ըռխիս չնայեց, առաւ ագին ցից գնա՛ց»։

Նապաստակը կրկին լաց եղաւ. «վա՜յ իմ ալապաստրակ ջան, իմ ձագուկս», և թուլացաւ մնաց։ Ագռաւը մխիթարեց նրան և բերաւ հասցրեց բոյնը, բարձրացաւ իր գահը, այնտեղից լսում էր խուլ ականջով Նապաստակի դառն մղկիտը և չէր խղճահարւում...։

Նապաստակի սիրտը կասկած էր մտել։

Երրորդ անգամ որսի ելնելով, երբ ոչինչ չըգտան, ագռաւը խաբէութիւնով ջոկւեց, որպէս թէ քանի սանահայրը դաշտումն է, ինքն իր բանը տեսնի. Նապաստակը գլխի ընկաւ և կրակը ջանն առած, առանց քար, փուշ հարցնելու, փաղըկոթած, մի շնչում եկաւ տեսաւ, որ վերջին ձագուկն ագռաւի ճանկերում, բերանը բացուխուփ անելով, կլափին է տալիս։

—Այդ ի՞նչ եմ տեսնում, կուրանամ ես, լալով բացականչեց Նապաստակը, ահագին ոստում անելով։

—Ղը՛ը՛ը՛... շփոթւեց ագռաւը, Նապաստակին անակընկալ իր առջև տեսնելով, ղը՛ը՛ը... այդ ես չեմ, ճագարն էր, ճագարը. ուզում էր ուտել արիւնարբուն...։

—Ճագարը, Աստւած սիրող, միս չի ուտում, բացի հունդից, նա իմ ձագը ի՞նչ կուտի, ո՞վ կըհաւատայ...։

Նապաստակը հազիւ իրան թրևելով հասաւ բնին և դառնագին լալիս էր իր սևակոլոլ ձագերը, իր չարաբաստիկ օրն ու կեանքը։ Նա կասկածում էր ագռաւին, բայց հաստատ չըգիտէր, որ նա է յափշտակողը։

Օրը մթնել, կէս գիշեր էր դառել, դեռ նապաստակը տխուր-տրտում իր դառը վիճակն էր անիծում:

Շատ լալէն, մղկտալէն յոգնած, նապաստակն ուզում էր քնի, որ առաւօտը կանուխ նենգ բարեկամից հեռանայ.

—Ահա ծառի վրայից խօսւածք լսեց: Ագռաւը հաւատի լինելով, որ նապաստակը վաղուց շնթըռկած կըլինի, ինքն իր հետ թոնթորալով, կէս մաս էլ նապաստակին սպառնալով, խօսում էր.

—Յիմար անասուն, խօսքիս չի էլ հաւատում, որ ասում եմ ճագարի ձեռքից խլեցի: Տես, ուզում է հիմիկ ինձ աշխարհիս առաջ սուտ բռնի. ինձ, որ բովանդակ աշխարհս չի կարողանում ասել,—աչքիդ վերև սև ունք կայ: Լմռւ, քնիր, քնիր, աչքերըդ հանեմ, այն ժամանակ ես գիտեմ քո «ի վերին Երուսաղէմը» ինչ ձայնով կասեմ:

Այսպէս խօսելով, ագռաւը իջաւ ծառից, գնաց նապաստակի բնին սուսուփուս մօտեցաւ, կտուցը մեկնեց դէպի աչքը, սարսափով նկատեց, որ զարթուն է, ուստի կեղծաւորելով հարցրեց.

—Սանամայր, արդէն գիշերը կէս է, ինչո՞ւ չես քընում, հերիք լաս:

—Դու ասում էիր. «քնիր, քնիր, աչքերդ հանեմ». էլ դըրա լսողի քունը կըտանի: Լաւ է, շնորհակալ եմ քո բարեկամութեան և սրտացաւութեան համար: Հեռացիր, գնա. դու քեզ համար, ես ինձ համար:

Այդ օրից ագռաւը նապաստակի կատաղի թշնամին դարձաւ և ամեն կերպ աշխատում է քնած պատահեցնել, որ աչքերը հանելով՝ նրան ուտի. նապաստակն էլ իր կողմից զգոյշ է կենում և քնելիս անգամ աչքերը բաց է պահում, որ թշնամուն իսկոյն նկատէ:

---

60. Գ Ա Ռ Ն Ո Ւ Գ Ա Յ Լ Ը

Հնուց մնացած մի լաւ առակ կայ,
Եւ շատ ուղիղ է, Աստուած է վկայ,
Որ «հզօրի դէմ, թէև մեղաւոր,
Անզօր արդարն է լինում յանցաւոր»:

Այսպէս՝ մէկ անգամ, շոգից նեղացած, հօտից մոլորւած՝ մի ծարաւ գառնուկ խայտալով վազեց դէպի առուակը, որ քիչ ջուր խմի, ծարաւը կտրի, փոքր ինչ զովանայ, վազէ տուն գնայ:

Այդ իսկ րոպէին, որտեղից որտեղ, մի գայլ դուրս պրծաւ, և կամաց-կամաց, սուս-փուս, գողի պէս, շան կերպարանքով, գառին մօտեցաւ:

Ի՞նչ ասել կուզի՝ թէ ինչի համար,—
Քաղցած գազան,
Փափլիկ գառնուկ.
Կառնէր կըտանէր
Եւ անուշ կանէր:
Բայց մէկէնիմէկ նա այդպէս չարաւ,
Իսկոյն չըտարաւ:

Չըգիտեմ որտեղ՝ մեր ծաղկաթաւալն ուսում էր առել, օրէնք սովորել, ուզեց իր գործը խեղճ գառնուկի հետ օրէնքով տեսնել, որպէս զի չասեն, թէ գառն արդար էր, գայլը մեղաւոր:

Բայց ինչ էլ լինէր, դարձեալ գազան էր, կոպիտ բաւական, հետք չըկար վրան ուսման, կրթութեան, ինչպէս կըտեսնէք նրա խօսելից, վարւելու ձևից.

—Ա՜յ դու անպիտան,
Կենդանի անբան,
Ասում է գառին
Գայլն իրաւաբան.
Ի՞նչ իրաւունքով, և ո՞ր օրէնքով համարձակել ես

իմ մաքուր ջուրըս, պարզ խմելիքս քո պիղծ բերանով այսպէս պղտորել, աւազով, ցեխով և հազար տեսակ աղբ ու գիբիլով։ Քո այդ յանդուգն չարութեան համար գիտե՞ս ինչպիսի պատիժ կայ գրած։

—Վսեմափայլ տէր, ասում է գառը,—ես գիր չըգիտեմ, բայց թէ թոյլ կըտաս, այսքանը կասեմ, որ ջուրը ցածից վերև չի գնալ, դու էլ կիմանաս։

—Ի՞նչ ես դուրս տալիս, ես չեմ հասկանում. ջուրը ներքևից վերև չի գնալ... այդ ով չըգիտէ, էլ ասելդ ինչ է...

—Իմ ասելն այն է, վսեմափա՜յլ տէր, որ դուք վերևից եկաք դէպի ինձ։ Այդ էլ չըլինի, մէկ լաւ նայեցէք, տեսէք ինչ պա՜րզ է, ինչքա՜ն մաքուր է։ Ջո՛ւր է, ճշմարիտ, ձեր բարկութիւնը։

—Տեսէք, մէկ տեսէք այս ըստահակին,
Սըրա ասածին.
Համարձակո՞ւմ ես, կենդանի անբան,
Տալ ինձ պատասխան.
Ես լաւ եմ յիշում, և չեմ մոռացել,
Որ մէկէլ տարին էլի դու էիր,
Որ յանդգնեցար ինձ հակառակել,
Եւ հայհոյելով այստեղից փախար, .
Ջեռիցըս պրծար։
—Ա՜խ, ինչ էք ասում,
Տէր իմ պատուական,
Դեռ ես չըկամ
Ես մէկ տարեկան...
—Ուրեմն եղբա՜յրըդ էր,
Էլ ո՞վ կըլինէր
Այնքան քեզ նման,
Քեզ պէս անպիտան։
—Ողորմա՜ծ տէր իմ,
Ես եղբայր չունիմ։

—Ինձ համար մէկ է,
Ով կուզի լինի.
Միթէ դու չունիս
Քաւոր, խնամի.

Մի խօսքով, նա ձեր յիմար ցեղիցն էր։ Դուք, ձեր շները, ձեր հովիւները, ինձ չըսիրելով, իմ չարն ուզելով,

Երբ որ կարենաք,
Միշտ վնաս կըտաք։
Այդ մեղքի համար
Ես հիմա գիտեմ,
Թէ քեզ ինչ կանեմ...

—Ա՜խ, Աստուա՜ծ իմ, Աստուա՜ծ, գառն աղաղակեց, ինչ է իմ մեղքս—սա չըհաստատեց... վսեմափա՜յլ տէր...

—Լռի՜ր, անպիտան, ուխտաբեկ լակոտ,
Իմ բան ու գործըս խօս չի՞ կտրել,
Որ քո յանցանքներդ սկսեմ քննել.
Ե՛կ գնանք անտառ,
Ես այնտեղ կանեմ
Քո դատաստանը.
Ասաց գազանը,
Եւ մեր գառնուկին
Դրաւ կոնակին . . .

61. ԼՈՒՍՆԱՀԱՉ

—Հայրիկ, ինչո՞ւ մեր Բօղարը
Միշտ հաչում է լուսնի վրան.
Միթէ պայծառ լուսնեակը
Մէկ վնաս է տալիս նըրան.

—«Ո՛չ, որդեակ իմ, ոչ թէ վնաս,
Այլ լոյս, սիրայն լոյս է տալիս,

Իսկ շանն՝ իբրև գայլի ցեղի՝
Լոյս գիշերը դուր չի գալիս։

Բայց լուսինը խոմ չըգիտէ՞,
Որ իր վրայ հաչողներ կան,—
Նա լուռ ու մունջ՝ բակ բոլորած՝
Շարունակում է իր ճանպան։
Մենք էլ, որդեակ, լուսնի նման
Պէտք է լոյս տանք մութ աշխարհին,
Եւ համարենք թէ չենք լսում.
Մեզ վըրայ զուր հաչողներին»։

62. ԾԻԾԵՌՆԱԿՆԵՐԻ ՎՐԷԺԸ

Մի անգամ ճնճղուկը կամեցաւ զոռով տիրել ծիծեռնակի բնին և այնտեղ բնակել։ Բնից արտաքսուած ծիծեռնակը աղաղակ բարձրացրեց, որի վրայ իսկոյն հաւաքուեցին նրա ընկերները և սկսեցին յետ ու առաջ անել բնի մօտ. Նրանք մտիկ էին տալիս ներսը աղաղակում էին, կարծես այդպիսով կամենում էին թշնամուն դուրս անել բնից։ Բայց կամակոր ճնճղուկը ներս էր քաշել բնի խորքը և դուրս գալու միտք էլ չունէր։ Վերջապէս, տեսնելով որ ոչինչ չի օգնում, ծիծեռնակները բոլորը միասին յանկարծ անհետացան։ Նրանք թռան-գնացին մօտիկ ճահիճը, կտուցներով մի-մի փոքրիկ կտոր ցեխ առան և եկան, մի քանի րոպէի մէջ ծածկեցին բնի մուտքը։ Այսպէս մեր յանդուգն ճնճղուկը բնի մէջ փակուած մնաց և սովամահ եղաւ։

63. ԹՌՉՆԻԿՆԵՐ

Շատ էի սիրում մանուկ հասակում
Ես թռչունների սիրուն ձայներին,

Ես որսում էի նրանց մեր այգում
Կանաչ, ցօղապատ թըփերի միջին,

Ես հիւսում էի անխնայ եռանդով
Փափուկ մամուռից քընքուշիկ բըներ.
Հոգս էի տանում կարեկից սըրտով
Մերկ ձուտիկներին ցերեկ ու գիշեր։

Բայց ահա նրանք թեւաւորւեցան
Եւ ազատ օդում ճախրել են ուզում.
Ես բաց եմ անում դուռն ու պատուհան,
Որ ուրախ թըռչեն, վըխտան թըփերում։

Թըռչում են նրանք, երգում, ճըլըլում,
Անհուն ցընծութեամբ լցւում է հոգիս.
Եւ նորից նրանց ես յետ եմ կանչում.
Նրանք գալիս են—ունկընդիր խօսքիս։

64. ԹՈՒԹԱԿՆ ՈՒ ՍՈԽԱԿԸ

Մի թութակ տան մէջ այնքան ճըղղաց, շըւշըւաց, որ տանտէրը նրան տանից դուրս անել տըւաւ։

Թութակի ինքնասիրութեանը դիպաւ այս բանը և նա սկսեց գանգատուել սոխակին, որ եկել էր նրան տեսնելու։

—Աչքիս լոյս,—ասաց թութակը սոխակին.—ես լսել եմ, որ դու լաւ վարպետ ես երաժշտութեան մէջ, խնդրեմ լսես իմ երգերը և ասես թէ ինչ պակասութիւն կայ նրանց մէջ, որ իմ տիրոջը դուր չեն գալիս։

—Շատ լաւ,—ասաց սոխակը.—երգիր, տեսնեմ՝ ինչպէս ես երգում։ Ես ուրախութեամբ կըլսեմ քեզ պէս սիրուն թռչունի երգը։

Թութակն սկսեց իր բոլոր ճարտարութիւնը թափել, հաւի պես կըչկըչաց, շան պես հաչեց, կատւի պես մլաւեց, մի խօսքով՝ կրկնեց իր բերան արած բոլոր բառերն ու երգերը։

—Այժմ, սիրելիս,—ասաց նա սոխակին.—խնդրեմ ասես, դու լսած կա՞ս մի այդպիսի բան երբ և իցէ։

—Սիրուն թութակ,—պատասխանեց սոխակը.—դու ինձ կըների՞ս, եթէ ես քեզ, մի նկատողութիւն անեմ։ Դու երգում ես ուրիշների ձայնով, ուրիշների երգեր ես երգում։ Եթէ ունենաս քո սեպհական երգը, էլ քեզ տանից դուրս չեն անիլ։

65. ԳԵՐԻ ԹՈՒԹԱԿ

Իմ տիկինը կերակրում է
Ինձ նշերով, շաքարով,
Իմ վանդակը զարդարում է
Իր քնքուշիկ ձեռներով։
Բայց պէթ մի ժամ ուրախ լինիլ
Ես չեմ կարող իմ կեանքում,
Երբ յիշում եմ, թէ գերի եմ
Այս նեղ, փակուած վանդակում։

66. ԹՈՒԽՍԿԱՆ

Ամառն էր։ Փոքրիկ Անահիտը կալումն էր։ Նա դէզի ստւերում շինել էր մի փոքրիկ տուն և տիկնիկներին մէջը հաւաքած՝ խաղում էր։ Մայրն ուղարկել էր նրան, որ դէզը պահպանէ հաւերի քջըջելուց։ Անահտից մօտիկ կըրկռում էր նրանց թուխսկանը։ Նա փախցրել էր մի հասկ,

կտցահարում էր և թափում դեղին ցորենի հատիկները բաժանում էր իր ձագուկներին։

Թուխսկանը յանկարծ մի սարսափելի ճիչ արձակեց և թևերը լայն բացեց։ Անահիտը ոչինչ չէր հասկանում. բայց փոքրիկ ձագուկները մօր արածը շատ լաւ հասկացան, որովհետև լսելով մօր ձայնը, մի փոքր հեռու եղողները հաւաքւեցին և մտան մօր բացած թևերի տակ։ Անահիտն ուշադրութեամբ նայում էր, առանց մի բան հասկանալու։

Բայց Անահիտը շուտով հասկացաւ թէ թուխսկանն ինչու հաւաքեց իր ձագուկներին թևի տակ։ Ահա պտըտում է նրա գլխին մի ուրուր։ Նա յարձակուեց հաւի վրայ, կամենում է նրա ձագուկները յափշտակել. մայրը չի թողնում։ Հաւը կռւում է ուրուրի հետ իր թոյլ կտցով։ Բայց նա դադարել է երկար կռւելուց։

Անահիտն էլ երկար չնայեց, վազեց թուխսկանին օգնութեան։ Ուրուրը տեսնելով Անահիտին, իսկոյն փախաւ և մայրն ու իր ձագուկներն ազատւեցին ուրուրի ճանկերից։

Անահիտը աքաղաղկռիւներ շատ էր տեսած, բայց երբէք չէր տեսած, որ մի հաւ կռւէր մի ուրիշ թռչնի հետ, մի վախկոտ հաւ կռւէր մի զօրեղ ուրուրի հետ.

Անահիտն իսկոյն վազեց տուն և մօրը պատմեց իր տեսածը։

—Հապա ինչո՞ւ ես ասում ինձ՝ «վախկոտ հաւ ես», մայրիկ,—ասաց Անահիտը,—հաւը մի՞թէ վախկոտ է. ես տեսայ ինչպէս քաջութեամբ կռւում էր մեր թուխսկանը ուրուրի հետ։

—Հաւերը վախկոտ են,—պատասխանեց նրան մայրը,—բայց ոչ այն ժամանակ, երբ նրանք թուխս են լինում նստած։

Թուխսկանը մայր է, իսկ մայրը վախ չըգիտէ, Աստ-

ւած իրան ձագեր է ունել, նրանց բաժին սէրն ու զօրութիւնն էլ հետն է տւել մօրը, որ նրանց սիրէ, պահէ և մեծացնէ: Մէկ մայր որքան որդի որ ունի, այնքան անգամ էլ աւելի է նրա սէրն ու զօրութիւնը: Մեր թութականը տասներկու ձագիկ ունի: Նրա ոյժն ու սէրն էլ տասներկու հաւի ուժի ու սիրոյ չափ է:

---

67. ԱՆԲԱԽՏ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՆԵՐ.

Մի օր Ջղջիկն ու Ճայն եկան,
Թէ՝ եկ դառնանք վաճառական:
Ասին ու խելք խելքի տուին,
Հաւան կացան, պայման դրին.
Բայց արի տես, որ փող չունեն.
Տառ միտք արին, թէ ինչ անեն.
Վերջը եկան Փշի մօտը,
Ընկան նրա ձեռն ու ոտը,
    Ու մուրհակով,
    Տահով, կարգով
Փող վեր առան բաւականին,
Ինչքան պէտք էր իրանց բանին:
Ջիղջը մնաց, տնպահ դառաւ,
Ճայը բոլոր փողերն առաւ,
Առաւ, նստեց գետառ միջին,
Հասաւ Մըսըր, Ջինումաչին,
    Ֆարս, Հընդստան,
    Արաբըստան . . .
Է՛լ թանգագին քիրմանի շալ,
Է՛լ մարգարիտ, զըմրուխտ ու լալ,
Հընդու խուրմա, փըստա-բադամ,
Էլ . . . մը մէկի անունը տամ.

)

Ինչ-որ տեսաւ, աչքը սիրեց,
Բօլ-բօլ առաւ, գեամին լըցրեց,
Գեամին լըցրեց հազար բարով,
Ու ետ եկած ճանապարհով
Ուրախ-ուրախ տուն էր գալի,
Ճամբին ծովում սարսափելի
Բուք վեր կացաւ, քամի արաւ,
Գեամին մինչև երկինք տարաւ,
Հանեց վերև, բերաւ ներքև,
Բացւեց, զռաց անդունդը սև,
Բոլոր ապրանքն անգին ակը,
Ողջ կըլանեց մութ անտակը.
Լոկ սովդաքեար խեղճ Ճայն էր, որ
Ազատւեցաւ մերկ ու տըկլոր:
Ազատւեցաւ—փառք իր Աստծուն,
Բայց ինչ սըրտով խեղճը գայ տուն.
Գայ—ինչ տայ պարտատէրին,
Ո՞նց երևայ իր ընկերին . . .
Ընկերն էնտեղ՝ գուռը կըտրած,
Աչքը ճանպին, վիզը ծռած,
Համբում է օրն օրի վըրայ,
Թէ՝ մեր Ճայը երբ պիտի գայ . . .

    Երկար նայեց
    Ճանպէն պահեց,

Տառ լաւ ու վատ երազ տեսաւ,
Մինչև պարտքի օրը հասաւ,
Ու՝ մուրհակի թուղթը ձեռին,
Փուշը տնկւեց կըտեր ծէրին:
—Է՛յ, բարեկամ, ինչ բանի էք,
Էլ չէք տալիս թէ պարտք ունէք . .
Գործ բըռնեցիք—Հօրս ողորմի,

Ետ տըւէք դէ փողըս հիմի։
Թուղթ էք տըւել—վախտ իմացէք,
Ամօթ, աբուռ, ահ ունեցէք . . .
Թալան հօ չի՞... մեզք եմ ես էլ . . .
Ախպէր, էսպէս բա՞ն էք տեսել.
Ոսկի տայ մարդ իրան ձեռով—
Չըկարենայ առնել զոռո՞վ . . .
Տրանից ետոյ դէ արի դու
Ու ձեռ մեկնիր աղքատ մարդու.

Գոռգոռում էր ողջ թաղակում,
Հայհոյում էր, խայտառակում.
Ամեն մարդ էլ, ով որ լսում,
Հէնց մի բերան էն էր ասում.
—Այ ամօ՛թ ձեզ, Զըղջիկ ու Ճայ.
Ի՞նչ ենք լսում, վա՜յ, վա՜յ, վա՜յ, վա՜յ.
Անուններըդ վաճառական
Ու էս տեսակ խայտառակ բա՞ն...
Վա՜յ, վա՜յ, վա՜յ, վա՜յ,
Զըղջիկ ու Ճայ...»
Խեղճ Զըղջիկը միշտ լսելիս՝
Սիրտը բերնով դուրս էր գալիս։
Բարկանում էր իրան մըտքում,
Անիծում էր, չըքում, թըքում.
—Ա՛յ քու տունը քանդւի, ա Ճայ,
Ա՛յ դու դառնաս գըրողի փայ,
Էս ի՞նչ բան էր որ դու արիր,
Գլուխս էս ի՞նչ փորձանք բերիր . . .
Ու խընդրում էր ամեն անգամ.
—Մի նեղանար, Փուշ բարեկամ,

Շատ ես կացել։
Կաց մի քիչ էլ.

Թուղթ ստացայ երէկ Ճայից,
Թէ դուրս եկայ Արաբիայից.
Որտեղ որ է՝ շուտով կըգայ,
Դեռ մի բան էլ աւել կըտայ...»
—Ես չեմ ուզում աւելն, ախպէր,
Կանխիկ համրած իմ փողը բեր,
Շահ էք գըրե՞լ,
Վախտ էք դըրել.—
Ինչ գըրած ա՝ էն եմ ասում,
Ձեզնից աւել բան չեմ ուզում»։
—Չէ, աղա-Փուշ,
Թէ վաղ, թէ ուշ,
Փողն իր կարգին, շահն իր կարգին
Իսկ պատիւըդ... ես իմ հոգին...
Ես յոյս ունիմ... ասենք պարտ ենք...
Բայց չէ՞, ախըր, մենք էլ մարդ ենք...
Չէ, քու արածն ով մոռանայ,
Իր Աստուածն էլ նա կուրանայ...
Խեղճը էսպէս լեզու ածաւ,
Շատ յոյս տըւաւ, շատ խոստացաւ,
Շատ սուտ ասաւ պարտքատէրին,
Շատ ըսպասեց իր ընկերին,
Բայց ընկերը չըկա՜յ, չըկա՜յ։
—Էս ինչ ցաւ էր, Աստուած վըկայ.
Ի՞նչ իմ բանն էր՝ մըտայ մէջը,
Որ խայտառակ լինիմ վերջը...
Ինչպէս պըրծնեմ էս կըրակից.
Էս ահագին պարտքի տակից.
Էլ ի՞նչ ասեմ,
Ո՞նց ըսպասեմ.
Նա երբ կըգայ, ի՞նչ իմանամ,

Ո՞ր ջուրն ընկնիմ... ո՞ւմ մոտ գնամ...»
Շատ միտք արաւ,
Դէս դէն թռաւ,
Ինչ որ ունէր տանը, հագին,
Ողջ հաւաքեց տըւաւ պարտքին,
Ցիփ մերկացաւ,
Էլ չըպըրծաւ:
Վերջը տեսաւ, որ ճար չեղաւ,
Թևերը առաւ, ինքն էլ փախաւ.
Փախաւ, կորաւ, որ էլ էնպէս,
Դատարկ, սընանկ ու սևերես,
Ոչ պատահի պարտքատէրին,
Ոչ երևայ լոյս-աշխարհին:

—

Այնուհետև իր նամուսին,
Զըղջիկը մերկ, փախած լուսից,
Ցերեկները դէս դէն թաքչում,
Գիշերն է միշտ մըթնում թըռչում,
Որ չերևայ իր թայ-թուշին,
Ոչ պարտքատէր աղա Փուշին:
Ճայն էլ ծովում,
Ճըչում, ծըւում,
Ջուրն է մըտնում,
Դուրս է պըրծնում,
Թևին տալիս,
Ման է գալիս,
Թէ մի գուցէ բախտը բանի,
Կորուստն էլ ետ ջրից հանի:
Իսկ Փուշն արդէն յոյսը հատած,
Ճանկ ու ատամ սուր պատրաստած,
Կողքովն ով որ անց է կենում

Քաշում է փէշն ու հարցնում,
Թէ չե՞ն տեսել մէկն ու մէկին.
Էն լիրբ Ճային կամ Զըղջիկին,
Ու էն օրից մինչև օրս էլ,
Մէկը մէկին դեռ չեն տեսել:

---

68. ԱՆՃՈՌՆԻ ԲԱԴԻԿԸ

(Հէքիաթ)

Ամառւայ ամենաթունդ ժամանակն էր: Որքա՜ն հրաշալի էին այդ ժամանակ քաղաքից դուրս եղած տեղերը: Ցորենի արտերը դեղնին էին տալիս, հաճարինը՝ կանաչին. ծաղկաւէտ չայիրների խոտն արդէն հաւաքել էին դէզեր դրել, կռունկն էլ զբօսնում էր այդտեղ իր երկայն ու սիրուն ոտներով և բըլբըլում եգիպտերէն, որովհետև այդ լեզուն էր սովորել իր մայրիկից:

Արտերի ու չայիրների չորս կողմից ձգւած էին մեծամեծ անտառներ, իսկ անտառների մէջ կային խոր-խոր լճեր: Արևի ամենաշատ այրող տեղը մի հին դաստակերտ կար, չորս կողմը պատած բաւական խոր առուով: Առւի և շինութեան մէջ տեղը եղած տարածութիւնը բոլորովին ամայի էր: Այդտեղ տեսակ-տեսակ փշաթուփեր և ժանգալներ իրար խառնւած մի այնպիսի դալենկուտ էին շինել, որ մարդը չէր կարող միջովը անցնել: Այստեղ ահա պատսպարւել էր մի ջահել բադ և թուխս նստել մի քանի ձըւաների վրայ: Խեղճը ձանձրացել էր շատ նստելուց և սպասում էր անհամբեր, թէ երբ պիտի դուրս գան իր ճուտիկները: Հազիւ էր պատահում, որ իր ծանօթ բադերից հիւր գային մօտը. նրանք աւելի լաւ էին համարում առւի մէջ լողանալ շարունակ, քան թէ երթալ փշաթուփերի մէջ նրա հետ զրոյց անել:

Վերջապէս ձըւաները մինը միւսի ետևից ճեղքճըղք-

ւեցին և բադիկները նրանց միջից հանեցին գլխիկները և դուրս պրծնելով՝ զարմացած նայեցին իրանց չորս կողմը: Մայրը չէր խանգարում, որ նրանք նայեն կանաչ խոտ ու թուփերին, որովհետև կանաչ գոյնը առողջարար է նրանց աչքերի համար:

—Ո՜ւհ, ինչքա՜ն մեծ է այս աշխարհքը,—ասացին ձուից նոր դուրս եկած բադիկները:

Իրաւ որ հիմա աւելի մեծ տեղ ունէին, քան թէ երբ կուչ էին եկած իրանց ձուերումը:

—Դուք կարծում էք հէնց սա՞յս է մեր բոլոր աշխարհքը, ոչ, ձեր տեսածից աւելի է մեծ,—ասաց մայրը,—այնքան մեծ է, որ տարածւում է, է՜, մինչև պարտէզի միւս կողմը, և հասնում է, հրէ՜ն, մինչև այն տափը, որ այստեղի տէրտէրինն է: Ես դեռ ոչ մէկ անգամ այնտեղ չեմ եղած, շատ է հեռու, է՜, որտեղ է հա՛... Այստե՞ղ էք արդեօք ամենքդ էլ, հարցրեց մայրը և ուզեց տեղից վերկենալ, մէկ էլ տեսաւ, որ մեծ ձուն դեռ չի բացւել, կըրկին նստեց քրթմնջելով.—Ա՜խ, բա ե՞րբ պիտի վերջանայ. ես յոգնեցի բոլորովին, զահլէս գնաց, էլ սիրտ չըկայ:

Այս միջոցին նրան այցելութեան եկաւ մի պառաւ բադ և հարցրեց.

—Հ՜ը, ինչպէս է առողջութիւնդ, լաւ բոլ նստեցիր, Աստուած ապաշխարանք համարի:

—Է՜հ, ինչ առողջութիւն, մօքիր, կրակն եմ ընկել մի ձուի ձեռքից, ի՞նչքան ժամանակ է նստած եմ վրան յամառել է, չի ուզում դուրս գալ: Բայց նայիր արդէն դուրս եկած երեխոցս, տես ի՜նչքան սիրուն են, ես դրանց նման սիրուն բադիկներ չեմ տեսած, ամենքն էլ իրանց հօրն են քաշել, ասես թէ նրա հետ մի խնձոր ըլին կէս արած: Բայց էս-էս-էս անիրաւը ցաւ է դառել գլխիս, չի դուրս գալիս:

—Աբա մէկ թող տեսնեմ այդ ինչ ձու է, որ չի ուզում բացւիլ, ասեց պառաւը, և երբ որ տեսաւ, բացականչեց

—Վա՜յ իմ աչքին, էս խօմ հնդուհաւի ձու է: Մէկ անգամ ինձ էլ է պատահել էսպէս բան: Դուրս գալուց յետոյ աւելի պիտի տանջւես: Սրանք էդ անպիտանները ջրից վախենում են, որ սպանես՝ ջուրը չեն մտնիլ: Զէ՛ հոգիս, աւելի լաւ կանես, որ հէնց հմիկւանից ձեռք վերցնես դրանից և միւսներին տանես ջուրը, լող տալ սովրեցնես:

—Զէ՛, մօքիր, մե՜ղք է. այսքան ժամանակ նստել եմ, էլի կը նստեմ մի քանի օ՞ր, ով գիտէ, կարելի է քո ասածը չէ:

—Ինչպէս կամենաս, ասաց պառաւ բադը և գնաց:

—Վերջապէս մեծ ձուն ճեղքւեց և միջիցը դուրս եկաւ մի բադիկ, բայց միւսներից մեծ ու տափակ: Մայրը նայեց վրան և բացականչեց.

—Ո՜ւհ, ամմա մեծ է, հա՛... Եւ իմ երեխոցս ոչ մէկի նման չէ, չըլինի՞ թէ ըզորդ հնդուհաւի ճուտ է: Ա՛յ, ես հիմա կըտեսնեմ. հիմա կըտանեմ ջուրը. թէկուզ սատկի, ես սրան կընկղմեմ ջրի մէջ:

Միւս օրը եղանակը շատ լաւ էր: Մայրը հաւաքեց բոլոր ձագերին և նրանց հետ ուղևորւեց դէպի առուն: Ինքը ցատկեց ընկաւ ջուրը և այնտեղից կանչեց ձագերին, որ իրան հետևեն: Ձագերը մօրն սպասել չըտւին, իրար ետևից ընկղմւեցին ջրի մէջ: Նրանց գլխները թըրջւեց ջրումը, բայց շուտով դուրս հանեցին և ջրից բարձըր պահելով՝ սկսեցին լող տալ իրանց մօր նման: Վերջնածին խոշոր բադիկը նրանցից յետ չըմնաց, նա լող տըւաւ միւսներից աւելի լաւ:

—Զէ՛, սա հընդուհաւի ճուտ չէ, ասաց մայրը.—տես ինչպէս լաւ է բանեցնում ոտները, ինչպէս, ուղիղ է բըռնում իրան: Զէ, սա թէպէտ մի քիչ անճոռնի է, շատ է

խոշոր ու տափակ, վիզն էլ մի քիչ աւելի է երկար՝ բայց ինչ կուզի լինի՝ իմ հարազատ զաւակս է։ Չէ՛, ո՞վ կարող է ասել, որ սա անճոռնի է. ընդհակառակը, մինչև անգամ գեղեցիկ էլ է. պէտք է միայն լաւ նայել վրան։ Այսպէս ինքն իրան սիրտ տըւաւ մայրը և միամտւեց, որ իր ձագուկն անճոռնի չէ։

—Դէ հիմա հետս եկէք, երեխէք, ես ձեզ կը տանեմ միւս բադերին, կը ծանօթանաք ամենի հետ։ Միայն կշտիցս չը հեռանաք, միշտ մօտս կացէք, որ ոտքի տակ չընկնիք. մէկ էլ՝ զգոյշ կացէք կատուներից։ Նրանք սուր սուր ճանկեր ունին և սուր ատամներ, երկայն պոչ, պլստրան աչքեր։

Այսպէս մայր ու ձագեր լընգլընգալով, մտան հաւանոցի բակը։ Այստեղ մեծ աղմուկ կար, երկու գերդաստան մէկ տեղ հաւաքւած, կռիւ էին սկսել իրար հետ և կտցահարում էին միմեանց մի օձաձուկի գլխի համար, որ խլում էին իրար կտցից. վերջը կատուն վրայ հասաւ և նրանց կռւից օգուտ քաղելով՝ խլեց ու փախցրեց։

—Տեսնո՞ւմ էք, այսպէս են ապրում անհա աշխարհքումս,—ասեց մայրը բադիկներին, և սկսեց կտուցը սրել գետնին քսելով, որ եթէ մի բան գտնէ՝ պատրաստ լինին կտցելու։—Է՜, եկէք ետևիցս, և երբ կը մօտենաք անհա այն պառաւ բադին՝ ցածրացրէք գլուխներդ և բարև տւէք։ Դա ամենից ազնըւատոհմն է այստեղի բադերի մէջ. դա սպանիական ցեղից է, էնդուր էլ այնպէս հաստ է։ Տեսնո՞ւմ էք, նրա ոտին կարմիր չիթ կայ կապած. դա ամենից մեծ զարդն է և ամենասեծ նշանը, որպիսին կարող է ստանալ բադը։ Այդ նշանն ունեցողը չի կորչիլ. ամենքն էլ նրան կը ճանաչեն և կըզանազանեն միւսներից։ Դէհ, եկէք, ոտքերնիդ մէկ մէկով մի գցէք, փոխեցէք լայն-լայն, մէկը միւսից հեռու, ինձպէս անհա, տեսնէք... Դէ, գլուխ տըւէք, ասեցէք՝ ռա՛փ։

Բադիկները կատարեցին մօր հրամանը։ Միւս բադերը նայեցին նրանց վրայ և ասացին բարձրաձայն.

—Սրանք էլ ո՞րտեղից լոյս ընկան. իբր թէ մենք քիչ էինք, նոր ուտողներ աւելացան։ Եւ ինչքա՜ն անճոռնի է այդ մէկը. նայեցէք, նայեցէք, ֆի՜, ինչի՞ նման է. մենք դրան չենք ընդունիլ մեր մէջ։

Եւ մէկը նրանցից մօտեցաւ տգեղ բադիկին ու նրա վզիցը մէկ պինդ կծեց։

—Ի՞նչ ես ուզում դրանից, բարկացաւ մայրը. քեզ հօ մի բան չարաւ այդ խեղճը։

—Շատ լաւ եմ անում, ասեց կծողը,—բա ինչո՞ւ դա էլ մեզ նման չէ, դրան պէտք է մի լաւ քոթակել...

Աւելի քաղաքավարի էր ոտնանշան ունեցող պառաւ բադը. նա մտիկ տըւաւ ամենքին էլ և ասեց.

—Շատ սիրուն են երեխէքըդ, բացի անհա այս մէկից. սա անյաջող է դուրս եկել. սրան պէտք է շտկել։

—Ո՛չ, հարկաւոր չէ, ձերդ պայծառափայլութիւն,—ասեց մայրը,—իրաւ է, մի քիչ տգեղ է երևում, բայց շատ բարի է, շատ հնազանդ, իսկ ջրումը լող է տալիս ամենքից էլ լաւ։ Ես հաւատացած եմ, որ տարիքի հետ կըգեղեցկանայ և կըփոքրանայ, այդ մեծութիւնը չի ունենայ։ Դա շատ երկար մնաց ձըւի մէջ, էնդուր էլ այդպէս դուրս եկաւ։

Այս ասելով, մայրիկն սկսեց անճոռնի թըւացող ձագուկի վիզը քորել, փետուրները ողորկել։—Մէկ նայեցէք, սրա ինչն է պակաս, մանաւանդ որ սա հաբիկ է (արու), և ոչ մարիկ (մարի, էգ). ուրեմն շատ էլ հարկաւոր չէ որ գեղեցիկ լինի։ Ժամանակով շատ ուժեղ կըլինի, հիմիկւանից ցոյց է տալիս իր շնորհքը։

—Է՜հ, վնաս չունի, ասեց պառաւը,—միւս երեխէքըդ գեղեցիկ են։ Դէ հիմա պտըտեցէք այստեղ, տունը ձերն է. եթէ օձաձուկի գլուխ գտնէք՝ ինձ իմաց տըւէք...

Ամենքի համար լաւ էր այստեղ. բայց ոչ անճոռնի բադիկի համար. Նրան տանջում էին շարունակ ոչ միայն բադերը, այլ և հաւերը։ Ո՛րը կծում էր խեղճին, ո՛րը կըտցահարում, ո՛րը չանգռտում. ամենքն էլ իրանց չարութիւնը նրա վրայ էին թափում։ «Այսպէս զափի ճուտ կըլինի. սա որ տարիքն առնի՝ մեզ ամենքիս կուտի», ասում էին ամենքը։ Իսկ կալկաթայի որձակը (հնդուհաւ) որ ահագին խթաններ ունէր ոտների վրայ և սրա համար ինքն իրան սուլթան էր համարում՝ սկսեց ուռչիլ ինչպէս մի փչած ռումբի, և ձայնի բոլոր ուժովը որոտաց՝ «կրմ-կըլի—կրու-կլօ»... որով ուզեց ասել՝ «այս հրէշը ո՞րտեղից է լոյս ընկել»,

Այսպէս անցաւ առաջին օրը, իսկ միւս օրն աւելի վատ եղաւ նրա համար։ Ամենքն էլ սկսեցին հալածել խեղճ բադիկին, իր քոյրերն անգամ բարկանում էին վրան և անիծում, ասելով.

—Կատուի ճանկն ընկնիս դու, հրէշ, քեզ պէս եղբայր չունենանք...

Մայրը չըկարողանալով նրան պաշտպանել ամենի յարձակմունքից, ինքն էլ սկսեց յարձակուիլ նրա վրայ՝ ասելով՝ «Հեռացիր մեզանից, գնա մի թաքուն տեղ մտիր, որ քեզ չըտեսնենն»։ Բադերը շարունակում էին կծոտել, հաւերը ծեծում էին, թռչունների համար կուտ բերող աղջիկն էլ չէր հաւանում նրան, և ամեն կուտ տալիս՝ ոտքով մի կողմ էր հրում նրան։

Այսպէս շատ որ նեղացրին խեղճ բադիկին՝ նա հեռացաւ միւսներից և թռաւ ցանկապատի միւս կողմը։ Այնտեղ փոքրիկ թռչուններ կային, նրանք բադիկին որ տեսան, այնպէս վախեցան՝ որ թռան իսկոյն։ Բադիկն այդ նկատեց և ասաց ինքն իրան. «Ինչքա՜ն անճոռնի եմ, որ ամենքն էլ զզւում են ինձանից և փախչում». և նա շատ տխրեց, բայց էլի շարունակեց մինչև հասաւ

մի մեծ ճահճի, ուր վայրենի բադեր էին կենում։ Այստեղ նա մնաց մի ամբողջ գիշեր, որովհետև շատ էր բեզարել։

Առաւօտը վայրենի բադերը զարթնեցին և իրենց մօտ տեսան մի նոր ընկեր։ «Դու ի՞նչ թռչուն ես», հարցրին նրանք։ Բադիկը շուռ ու մուռ եկաւ դէպի ամեն կողմ և խոր գլուխ տըւաւ ամենքին։—Դու շատ անճոռնի ես, ասացին վայրենի բադերը, բայց մի և նոյն է մեզ համար, մենք քեզ կը պահենք այն պայմանով միայն, որ դու մեզանից աղջիկ չուզես։

Խեղճ բադիկի մտքովն անգամ չէր անցնում աղջիկ ուզելը. նա ուզում էր միայն, որ իրան թոյլ տան բնակւելու եղեգնուտի մէջ և խմել ճահճի ջրից։ Երկու օրից յետոյ մեր բադիկի մօտ եկան երկու վայրենի սագեր, որոնք իր նման դեռ նոր էին ձըւերից դուրս եկել։

—Լսիր մեզ, ընկեր, ասացին նրանք բադիկին,—դու այնքան ոչինչ բան ես, որ մեզ չես կարող մի վնաս տալ։ Կուզե՞ս մեզ հետ թռչել և դառնալ չըւող թռչուն։ Այստեղից մօտիկ մի ուրիշ ճահիճ կայ, որտեղ կենում են շատ սիրուն սագուհիներ, նրանցից մէկը կառնես և կըբախտաւորուիս, չընայած որ դու այդպէս անճոռնի ես։

Սագիկները դեռ իրանց զրոյցը չէին վերջացրել, որ մէկ էլ յանկարծ՝ պա՛փ, պո՜ւփ՝ հրացաններ արձակւեցին և խեղճերը թրպրտացին գնդակահար եղած։ Պա՛փ, պո՜ւփ, նորից արձակւեցին հրացաններ, ամբողջ երամներով սագեր բարձրացան եղեգնուտից։ Որսորդներ էին եկել ահագին թւով և շրջապատել ճահիճը։ Շներ էլ ունէին հետները, որոնք վազվզում էին դէս ու դէն և սպանւած սագերը տանում էին որսորդներին տալիս։

Այս միջոցին մեր անճոռնի բադիկը սաստիկ վախեցած՝ չը գիտէր ո՛րտեղ թաքցնէ գլուխը. կուչ էր եկել կիսաշունչ եղած և հէնց ուզում էր, որ գլուխը կոխի թևի տակը՝ յանկարծ վրան կանգնեց մի ահագին շուն, լեզուն

բոլոր երկարութեամբ հանած, աչքերը կարմրատակած, ռեխը բաց արած և սարսափելի ժանիքները ցոյց տալով ուզեց հախռել ազատուած բադիկին, մէկ էլ՝ հա՛ֆ հա՛ֆ անելով՝ ետ քաշուեց ու փախաւ, կարծես բադիկից վախեցած։

—Ո՛ւֆ, ի՛նչ լաւ պրծայ, ասեց բադիկը և ազատ շունչ քաշեց.—այնքան անճոռնի եմ, որ շունն էլ է վախում ինձանից ու փախչում։

Բադիկն այլ ևս տեղից չը շարժուեց. նա թաք կացաւ տեղն ու տեղը և այնպէս մնաց կուչ եկած մինչև երեկոյ։ Երեկոյին, երբ դադարեցին հրացանների ճայթիւնները և գնդակների սուլոցները՝ բադիկը վեր կացաւ և սուս ու փուս փախաւ այդ վտանգաւոր տեղից։ Ճանապարհին էլ մի այնպիսի փոթորիկ բարձրացաւ, որ խեղճ բադիկը չէր կարողանում ոտները շարժել։ Ինչպէս եղաւ՝ մինչև մութն ընկնելը հասաւ մի աղքատիկ խրճիթի և նրա պատի տակին կուչ գալով՝ ինքն իրան պատըսպարեց փոթորկից։ Այստեղ փոքր ինչ շունչ առնելուց յետոյ նկատեց խրճիթի կիսաբաց դուռը և ուղղակի ներս մտաւ։

Խրճիթումը կենում էր մի պառաւ կին. նա ունէր մի հաւ և մի կատու։ Պառաւը անզաւակ էր և այդ երկու արարածներին նա իր զաւակներն էր համարում։ Կատուն նրա տղան էր, իսկ հաւը՝ աղջիկը։ Կատուն մլաւում էր զանազան եղանակով, նայած թէ ինչ էր ուզածը, ճլըմկոտում ու կոտրատւում էր տեսակ տեսակ. նա մինչև անգամ իրանից կայծեր էր արձակում, երբ շփում էին մազերը քծիվեր։ Հաւը շատ լաւ ձուեր էր ածում։ Նրա ոտները շատ մանր էին և կարճիկ, սրա համար էլ պառաւը նրան անւանում էր «հաւիկ կարճոտնիկ», և սիրում էր նրան ինչպէս իր հարազատ աղջկանը։

Առաւօտը որ լուսացաւ՝ նոր նկատեցին բադիկին։ կատուն սկսեց մլաւել, իսկ հաւը՝ կըռկըռաց։

—Այս ի՞նչ է նշանակում, ի՞նչ են իմացել զաւակներս,

հարցրեց ինքն իրան պառաւը և սկսեց չորս կողմը նայել. որովհետև պուշ էր (կարճատես), բադիկին որ տեսաւ՝ գէր բադի տեղ ընդունեց նրան,—Ա՜յ թանգագին գիւտ, բացականչեց պառաւը։—Ես հիմա կունենամ բադի ձըւաներ, միայն թէ սա մարի լինի։ Պէտք է փորձել։

Բադիկին փորձելու համար՝ պառաւը նրան պահեց մինչև երեք շաբաթ, բայց ձու չերևաց։

Կատուն իրան տան տէր էր համարում, իսկ հաւը՝ տանտիկին. ասում էլ էին. «Մենք ենք որ կանք աշխարհքումս»։ Բադիկը համարձակւում էր ուրիշ կարծիք յայտնել, բայց հաւը չէր հաւանում և ասում էր։

—Դու կարո՞ղ ես ձու ածել.

—Ո՛չ։

—Ուրեմն նեղութիւն քաշիր լռել։

Իսկ կատուն հարցնում էր.

—Դու կարո՞ղ ես ճկճըկւել, մլաւել ու կայծեր արձակել.

—Ոչ։

—Ուրեմն էլ ինչո՞ւ ես մէջ ընկնում, երբ խօսում են խելօքները։

Եւ այսպէս խեղճ բադիկը նստել էր մի անկիւնում տխուր ու տրտում։

Մէկ անգամ արևի ճառագայթներն ընկան խրճիթը և փչեց թարմ օդ։ Բադիկի սիրտն այնպէս ուզեց ջրում լողալը, որ նա չըկարողացաւ իր ցանկութիւնը չը յայտնել հաւիկին։

—Պարապութիւնից յիմար բաներ ես մտածում, ասեց հաւիկը։ Ձու ածա, կամ քթիդ տակ մի բան մռմռա, ինչպէս մեր կատուն է անում, այնուհետև էլ այդպէս անմիտ բաներ չես անցկացնիլ մտքովդ։

—Բայց որ իմանաս ինչքա՜ն լաւ է ջրում լող տալը, ինչքա՜ն դուրեկան է։ Պէտք է գլուխդ թաղես ջրումը, մէկ

էլ հանես, պէտք է սուզւես մինչև ջրի յատակը և մէկ էլ երեսն ընկնես՝ որ իմանաս թէ ինչքա՜ն սքանչելի բան է, ինչքա՜ն զուարճալի...

—Այո՛, ինչպէս չէ, մե՜ծ, շա՜տ մեծ բաւականութիւն է, ծաղրեց հաւիկը։—Դու կարծեմ բոլորովին ցնորւած ես։ Մեր կատուի նման խելօք արարած չըկայ աշխարհքումս, մէկ հարցրու նրան, տես նա էլ սիրո՞ւմ է լողալ ջրումը։ Իմ մասին ես դեռ ոչինչ չեմ ասում։ Հարցրու թէկուզ մեր պառաւ տիրուհուն, որի պէս իմաստուն ոչ ոք չըկայ, տես նա կըհաւանի՞ քո ասածին։

—Դուք ինձ չէք կարող հասկանալ, ասեց բադիկը։

—Մե՛նք չե՛նք կարող հասկանալ քեզ։ Ուրեմն դու աւելի խելօք ես քան թէ մեր կատուն է և տիրուհին։ Իմ մասին ես ոչինչ չեմ ասում. բայց եթէ խելք ունիս՝ ինձ կըլսես և զանազան յիմարութիւններ չես մտածիլ։ Գոհ եղիր այն բարիքի համար, որ դու գտնում ես այստեղ։ Մի մոռանար, որ դու տաք սենեակում ես գտնւում և խելօք հասարակութեան մէջ, ուր դու կարող ես շատ բան սովորել։ Աշխատիր միայն ձու ածել, սովորիր մլաւել և կայծեր արձակել։

—Ո՛չ, ես այստեղ մնալ չեմ կարող, կերթամ ուրիշ տեղ, ուրիշ աշխարհք։

—Գնա՛, գնա՛, ուրիշ տեղ վէր ածած է, գնա հաւաքիր, հէնց իմանում ես, թէ ամեն տեղ էլ քեզ կուտ կըտան կը պահե՜ն...

Բադիկը դուրս եկաւ խրճիթից և ճանապարհ ընկաւ։ Նա գնաց ընկաւ ջրերը, լողացաւ իր ուզածի չափ, բայց ոչ մի կենդանի նրան չընկերացաւ, ամենքն էլ խորշում էին նրանից, ամենքն էլ նրան անճոռնի էին համարում։

Աշունքը վրայ հասաւ. անտառում տերևները դեղնեցին և սևացան. քամին ճանկ էր գցում նրանց և օդի մէջ բարձրացնում։ Հետզհետէ սկսեց ցրտել։ Երկրի վրայ կախ

ընկան ծանրացած կարկտաբեր և ձիւնաբեր ամպեր։ Ագռաւը մրսելուց կռաւում էր ցանկապատի վրայ։ Բադիկի օրերը դառնացան։ Մէկ անգամ իրիկնապահին, երբ արեգակը մայր էր մտնում շատ փառաւոր կերպով՝ անտառից դուրս թռան երամով խոշոր թռչուններ՝ ձիւնի պէս սպիտակ, երկայն ու ճկուն վզերով. դրանք կարապներ էին։ Դուրս թռչելիս նրանք արձակեցին մի բոլորովին ուրիշ տեսակ ձայն, փռեցին իրանց հիանալի թևերը և թռան ցուրտ տեղերից դէպի տաք երկիրներ։ Նրանք թռան վեր ու վեր՝ մինչև հասան ահագին բարձրութեան։ Այդ տեսնելիս՝ մի տեսակ թախծութիւն և տխրութիւն եկաւ բադիկի վրայ։ Նա պտըտւեց ջրի երեսին ինչպէս անիւ, երկարացրեց վիզը՝ ինչքան կարող էր՝ դէպի թռչող կարապները և վերջապէս ճըչաց այնպէս ամուր և հրաշալի ձայնով, որ ինքն էլ վախեց իր ճըչալուց։ Խեղճը չէր կարողանում մոռանալ այդ հրաշագեղ և բախտաւոր թռչուններին, և երբ նրանք ծածկւեցին արդէն ամպերում՝ նա սուզւեց ջրի մէջ մինչև յատակը, և երբ մէկ էլ երեսն ընկաւ, նա խելագարւածի նման էր։ Նա չըգիտէր, թէ ինչ էր այն թռչունների անունը և ոչ էլ գիտէր, թէ ո՛ւր էին թռչում նրանք։ Նա տեսաւ միայն, որ նրանք շա՜տ երջանիկ են ապրում աշխարհիս վրայ։ Բադիկը չէր նախանձում նրանց. նրա մտքովը չէր կարող անց կենալ— որ ինքն էլ կարող էր լինել նրանց պէս բախտաւոր. խեղճը նրանով էլ գոհ կըլինէր, եթէ գոնէ բադերը չըհալածէին նրան իրանց միջից։

Վրայ հասաւ ձմեռը։ Այնպէս ցուրտ էր, որի նմանը չէր եղած։ Ջուրը սառչում էր. բադիկն անընդհատ լողում էր, որ թոյլ չըտար բոլորովին սառչելու, բայց ամեն գիշեր այն բացւածքը, ուր նա լողում էր՝ փոքրանում, հուփ էր գալիս։ Բադիկը բոլոր ուժովը բանեցնում էր ոտները, որ դրա առաջն առնի, բայց չըկարաց, այլ

շատ դադրելուց թուլացաւ և ինքն էլ սառաւ ջրի հետ։

Առաւօտը վաղ մի գիւղացի եկաւ և տեսնելով սառուցի մէջ մնացած բադիկին, իր փայտէ կօշիկներով կոտրեց սառուցը և բադիկին վերցրեց տարաւ կնոջը տըւաւ։ Հէնց որ մտաւ տաք խրճիթը՝ այստեղ բադիկը կենդանացաւ։ Երեխէքն ուրախացան և ուզեցին հետը խաղալ, բայց բադիկը վախեց, վեր թռաւ և ընկաւ կաթով լիքը դոյլի մէջ և վեր ածեց կաթը։ Տանտիկինը քըշ արաւ, որից աւելի շշկլեց բադիկը և թռաւ ընկաւ իւղով լիքը չանի մէջ, այնտեղից էլ ալիւրի արկղի մէջ։ Կարող էք երևակայել, թէ ինչի՜ նման կըլինէր այդ ժամանակ ալրաթաթախ բադիկը։ Տանտիկինը մաշան ձեռքն առած բղաւում էր և վազում ետևից, որ բռնէ, երեխէքը նոյնպէս վազում էին միմեանց առաջ կտրելով՝ ծիծաղելով և ճչալով, որ բռնեն բադիկին։ Դուռը բաց էր, բադիկը դուրս թռաւ և վայր ընկաւ նորեկ ձիւնի վրայ բոլորովին ուժից ընկած։

Շատ տխրալի կըլինի, եթէ մի առ մի պատմենք բոլոր այն զրկանքներն ու տանջանքները, որոնց ենթարկւեց բադիկը այդ խիստ ձմեռը... Նա ընկած էր ճահճի ափին, եղեգնուտի մէջ՝ երբ արևը նորից սկսեց տաքացնել երկիրը, երբ սարեակներն սկսեցին երգել, վրայ հասաւ հրաշագեղ գարունը։

Այն ժամանակ ահա բադիկը կարողացաւ կրկին բաց անել թևերը, որոնք այժմ բաւական ուժեղացել էին և նրան թռցնում էին շատ արագ և շատ հեռու։ Շուտով նա ընկաւ մի մեծ այգու մէջ, ուր արդէն ծաղկել էին խնձորենիքը, անուշ հոտ էին բարձրացրել թանթրւենիքը և իրանց կանաչ գլուխները կոացրել օձապտոյտ առուի վրայ։ Այստեղ մեր բադիկի ուրախութեանն էլ չափ չըկար, այնքան լաւ էր նրա համար։ Եւ ահա խիտ ծառերի մէջ երևեցան երեք սպիտակ ու գեղեցիկ կարապներ։ Նրանք փռփռացնում էին իրանց թևերը և ապա սահում ջրի երեսին ինչպէս սառուցի վրայ։ Բադիկն արդէն ճանաչում էր այդ հրաշագեղ թռչուններին, և հիմա էլ որ դրանց տեսաւ, մի տեսակ տխրութիւն զգաց։

—Ես կըմօտենամ դրանց, մտածեց բադիկը, կըմօտենամ այդ արքայական թռչուններին։ Եւ դրանք կըսպանեն ինձ՝ այն յանդգնութեանս համար, որ իմ հրէշ տեղովս համարձակել եմ մօտենալ իրանց։ Է՜հ, միևնոյն է, ինչ կուզի՝ թող լինի։ Աւելի լաւ է, որ կարապներն սպանեն ինձ, քան թէ բադերը կտցահարեն, հաւերը ծեծեն և թռչնապահները վռնդեն, ձմեռն էլ զրկւել ամեն բանից և ջրումը սառչիլ։

Եւ բադիկը բոլոր ուժը հաւաքելով՝ ընկաւ ջրի վրայ և լողալով դիմաւորեց նրանց։ Կարապները նկատեցին բադիկին և շեշտակի նետւեցին դէպի նա։

—Սպանեցէք, սպանեցէք ինձ, շըշնջաց բադիկը, և գլուխը քաշ գցած՝ սպասեց իր մահին։ Բայց փոխանակ մահւան՝ նա ինչ տեսաւ այդ ժամանակ։ Ջրի վճիտ և անապակ հայելու մէջ նա տեսաւ ինքն իրան. տեսաւ որ ինքը մի անճոռնի և զզւելի բադիկ չէ, այլ մի հրաշագեղ կարապ, բոլորովին նման իր մօտ եղած կարապներին...

Բադերի մէջ ծնւելը մի դժբախտութիւն չէ, եթէ մինչև ծնւելդ պառկած ես եղել կարապի ձըւի մէջ...

Նա շատ ուրախացաւ իր կրած տանջանքների համար։ Միայն հիմա հասկացաւ իր բախտաւորութիւնը և իրան շրջապատող փառաւորութիւնը։ Մեծ կարապները լողում էին նրա չորս կողմումը և համբուրում նրան իրանց կտուցներով։

Այգու մէջ մտան մի քանի մանուկներ. Նրանք ջրի մէջ ձգում էին հացի կտորներ և հունդեր։ Մանուկներից մէկը գոչեց՝ «ահա և մի նոր կարապ»։ Միւս մանուկներն

ուրախանալով կրկնեցին՝ «այո, նոր է, նոր, է»։ Նրանք ուրախությունից ծափ զարկեցին և ոստոստելով վազեցին իրանց ծնողաց մոտ։ Նրրանք շուտով վերադարձան և ջրի մեջ ածեցին զանազան ուտելիքներ, մինչև անգամ քաղցր կարկանդակներ։ Նրանց շատ էր դուր գալիս նոր կարապը։ Ասում՝ էին՝ «Նոր կարապն ամենից գեղեցիկ է, և շատ ջահել է, և շատ հրաշագեղ»։

Ծերունի կարապները գլուխները խոնարհեցրին նրա առաջ։ Նա շատ ամաչեց և գլուխը թաքցրեց թևի տակ։ Խեղճը չէր իմանում ինչ աներ, նա չափից դուրս էր բախտավոր, բայց գրանով բնավ չէր հպարտանում, որովհետև բարի սրտումը հպարտություն չի լինիլ։ Նա մտածում էր իր անցեալում քաշած նեղությունների մասին և միևնույն ժամանակ լսում էր, թէ ինչպէս իրան հիմա անւանում էին գեղեցիկ թռչուններից ամենից գեղեցիկ։ Մինչև անգամ թանթրվենին իր ճղները ցածրացնում էր նրա առջև, իսկ արեգակը իր լոյսը տալիս էր նրան մեղմ տաքութեամբ։ Փափռացրեց նա իր թևերը, վեր քաշեց վայելչակազմ պարանոցը և ուրախալից սրտով ասաց. «Այս բախտաւորութիւնը երազումս անգամ չէի կարող տեսնել այն ժամանակ, երբ ես դեռ ևս մի անճոռնի Բադիկ էի»։

ԵՐՐՈՐԴ ՄԱՍՆ

ՏԱՐԻԱՑ ՉՈՐՍ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԸ

ԳՒՒՂԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔ ԵՒ ՊԱՐԱՊՄՈՒՆՔ

---

69. ԳԱՐՈՒՆ

Տարին չորս եղանակ ունի, բայց ամենից սիրունը, ամենից դուրեկանը գարունն է։

Ինչ որ մեռած ու թմրած է լինում ձմեռը, գարնանը կենդանանում ու արթնանում է։

Սառած գետինը տաքանում է և սկսում է կանաչիլ։ Փէտացած ծառերը բացւում, փթըթում են։ Սար ու ձոր ծլում, ծաղկում է։

Երբոր տեսնում ես գոյն-գոյն ծաղիկները արևի տակ փայլելիս, կարծում ես թէ փոքրիկ մանուկներ են ժըպտում երեսիդ, ճխում, ճըչում, խնդում, ծիծաղում։ Եւ երբ որ նորեկ երգեցիկ թռչուններն էլ ձայն ձայնի տուած, ծլըլում են, կարծում ես, թէ բոլոր արարածները ձեռք ձեռքի տուած, պար են գալիս, ցնծում, գըւարճանում, գարնան գալը շնորհաւորում։

Ով ասեմ՝ որ անհամբեր չի սպասում գարնան գալուն։ Թէ մարդ, թէ գազան, թէ անասուն և թէ թռչուն՝

ամենքն էլ գարնան գալուն են սպասում, ամենքն էլ ուզում են որ գարունը շուտով գայ և իրանց անուշ արև և քաղցր օրեր տայ։

Ձմեռւայ վերջերին ամենի կերակուրը պակսում է. ընտանի կենդանիներին խոտ ու յարդ է պէտք—չկայ։ Նրանք նիհարում են, և մինչև անգամ սովամահ են լինում։ Թէպէտ լեզու չունին, որ մեզ նման պարզ ասեն. «քաղցած ենք, խոտ ենք ուզում», բայց ամեն անգամ իրանց տիրոջը տեսնելիս՝ այնպէս աղխողորմ ձայնով մայում, բառաչում են, որ տիրոջ սիրտը կտոր-կտոր է լինում։

Ի՞նչ անէ խեղճ տէրը։ Էլ մարաքումը յարդ չի մնացել, էլ ամառւան դրած ահագին դէզը չըկայ։

Սրանից լաւ վիճակի մէջ չեն լինում և վայրենի անասունները, գազաններն ու թռչունները, և ոչ էլ այն մարդիկը, որոնց ձմեռւայ պաշարը հատած է լինում, էլ ոչ վառելու փայտ ու ածուխ են ունենում և ոչ ուտելու հաց,

Ահա ամենքի այս տեսակ յուսահատած ժամանակը գալիս է գարունը և իր հետ բերում նոր կեանք և ուրախութիւն։

Այնուհետև ձիւնը հալւում է, կապւած ճանապարհները բացւում են, գնալ գալը՝ թէ ձիով և թէ սայլով հեշտանում է։

Այնուհետև ով ինչ որ չի գտնում իր գիւղումը, գընում է ուրիշ գիւղից է բերում։ Ով որ քաղաք տանելու և վաճառելու բան ունի, հիմա կարողանում է տանել։ Քաղաքումն էլ աժանանում է ապրուստի պաշարը։

Ահա թէ ինչու գարունը սիրելի է բոլոր արարածների համար, մանաւանդ մանր ու մրսկան երեխանց համար։

Գարունը մտնում է մարտի իններին և շարունակւում է երեք ամիս։ Գարնան ամիսներն են—մարտ, ապրիլ և մայիս։

---

70. ՀՐԱՒԷՐ ԳԱՐՆԱՆ

Արի՛, գարուն,
Արի՛, սիրուն,
Բեր պարզ արև,
Առատ անձրև,
Խնդրէ Տէրէն
Հաճար, ցորեն։
Ձմեռն էր մեծ,
Ողջ սպառեց,
Ամբար, մառան
Դատարկ դառան։

---

71. ԽՆԴԻՐ ԳԱՐՆԱՆ

Կարօտ ենք տեսքիդ, աննման գարուն,
Շուտ արի մեզ մօտ, բեր ծաղիկ սիրուն.
Բեր պայծառ արև, բեր մեզ տաք օրեր,
Ծլւլող թռչուն, բեր կանաչ դաշտեր։
Բաց մեր դռները, բաց մեր պատուհան,
Թող բացւին, ծաղկին վարդ, մեխակ, շուշան.
Փակւած սենեակից ենենք ազատւինք,
Կանաչ դաշտ երթանք, խաղանք, գլորւինք։

---

72. ՄԱՆԻՇԱԿ

Դեռ ո՞ւր է ծիծեռ, դեռ ո՞ւր է սոխակ,
Գարնան կարապետ եկաւ մանիշակ.
Երկնային խունկը չորս կողմը բուրեց,
Նորածին աշխարհ նախ նա համբուրեց։

Երկինքն է անամպ, շողշողուն արև,
Տանք մանիշակին, երեխէք բարև,
Որ մեր դաշտերին բերաւ նոր գարուն,
Նախշուն հաւերով, ծաղկով զարդարուն։

---

73. ՏՈՒՆԸ ԿԱԹՈՒՄ Է

Գարունը նոր էր մտել։ Մի քանի օր եղանակը շատ գեղեցիկ էր։ Բայց մէկ էլ անձրևն այնպէս սկսեց, որ կարծես էլ դադարելու չէ։

Էլ տուն, գոմ, մարագ, մառան չմնաց, որ չկաթէր։ Ամենից շատ կաթում էր Կիրակոսի տունը։ Այդ խեղճի տանը էլ մի ցամաք անկիւն չմնաց։

Հէնց այդ ցաւն օրերին գաւառապետը եկաւ մեր գիւղը։ Նա ոչ մի ցամաք տուն չգտնելով, մի վրան սարքեց, մտաւ մէջը։ Գիւղացիներից ով ինչ գանգատ ունէր, գնաց գաւառապետին յայտնեց։ Ամենից յետոյ գնաց Կիրակոսը։

Կիրակոսը մի զւարճախօս և ծաղրածու մարդ էր։ Նրան որ տեսաւ գաւառապետը, ժպտալով հարցրեց.

—Դու ինչ գանգատ ունիս, Կիրակոս, ինչո՞ւ համար ես եկել։

—Աղա, գլխիդ արևիդ մատաղ, տունս կաթում է, ասաց Կիրակոսը։

—Ցետոյ, ես ինչ անեմ, որ քո տունը կաթում է։

—Աղա, ախր քո ասած չի կաթում։ Ես ինձ համար նստած՝ հաց եմ ուտում, հէնց որ ուզում եմ գդալը տանեմ բերանս, մէկ էլ տեսնես—ծը՛լթ, — կաթեց գդալիս միջին։ Էլ չի թողնում, որ հալալ հաց ուտեմ։

—Շատ լաւ, բայց ես ինչ կարող եմ անել։

—Աղա, ախր ես քեզ ասում եմ, որ քո ասած չի կաթում, սա մի ջոկ բան է։ Ես ինձ համար պառկած քընած եմ լինում. գլուխս կարպետի տակից հանում եմ, որ տեսնեմ լուսացել է, թէ դեռ մութն է։ Հէնց որ աչքըս բաց եմ անում որ հերթին մտիկ տամ, մէկ էլ տեսնես—ծը՛լթ,—աչքիս միջին... բա սրան մի դատաստան չըկա՞յ։

—Ինչու չըկայ, եթէ կը յօժարիս։

—Կըյօժարիմ, աղա, կըյօժարիմ. ինչ որ դու կըհրամայես, ես յօժար եմ։

—Շատ լաւ։ Քո տունը կաթելու համար դու պէտք է այնքան օր բանտումը նստես, որքան օր որ կաթել է։

—Վո՜ւյ, աղա, այդ ինչ ես հրամայում։ Ես էլ հէնց իմացայ թէ մի լաւ բան պիտի ասես։ Համ իմ տունը կաթի, համ ես բանտ նստեմ. այդ ինչ դատաստան է։

—Շատ լաւ դատաստան է և շատ էլ արդար։ Եթէ մի կծող շուն լինի և չըկապեն նրան, նա էլ սրաննրան կծի, դրա համար ո՞ւմ կըպատժես դու, շանը, թէ տիրոջը։

—Ի հարկէ, տիրոջը. շանից խօմ տուգանք չե՞ս առնիլ, պէտք է տիրոջից առնես. շունն ինչ գիտէ պատիժն ինչ է։

—Ողորմի քո հօրը։ Ես էլ հէնց քո բերանովը կանեմ քո դատաստանը։ Քո տունը խօմ ինքը չի իմանում, որ կաթում է. բայց դրա համար դու պատժի արժանի ես, որովհետև այն տեսակ հող չես ածում և այն ձևով չես շինում, որ չըկաթի։

—Հա՜... աղա, դու ինձ յաղթեցիր։ Ես հէնց իմացայ, թէ քեզ կըկապեմ, բայց չեղաւ, լաւ տեղ չըմթնացրի, ասաց Կիրակոսը և գլուխը քորելով դուրս գնաց։

---

74. ԽՈԶԱՐԱԾԻ ԲԻՆԸ

Խիտ անտառի մութ խորքումը
Մի տեսակ խուղ կայ շինած,
Անդուռ, անպատ, անպատուհան,
Գերաններ են թեք դրած։
Ցերեկն այնտեղ մարդ չի լինում,
Թէև լիքն է պաշարով.
Թուրքեր, քրդեր չեն մօտենում,
Խուղը մնում է ապահով։
Միակ շէնքն է, որ ազատ է
Գող թուրքերից, քրդերից,
Որովհետև խոզի մսի
Հոտ է գալիս այնտեղից։

---

75. ԲՆՈՒԹԵԱՆ ԿԵՆԴԱՆԱՆԱԼԸ

Ա.

Մայիս ամիսն է. գարունը իր բոլոր փառաւորութիւնով ամեն շնչաւորների վրայ իր հրաշալի ազդեցութիւնն է ներշնչել։ Վարդահոտը՝ բարակ զեփիւռի շնորհիւ ամեն կողմը հեռու ման է գալիս. լեռ ու դաշտ կանաչներով, սէզերով և սիրի-սիրի համեստ երեքթեւեան խոտերով զարդարուել են. հազարաւոր գոյնզգոյն ծաղիկներ երեսիդ ծիծաղում, խաղում են և առհասարակ մի բուռը հող եղած տեղը բուսական թագաւորութիւնը իր գահն է դրել։

Քարափների ծերպերիցն էլ կեանք է արտադրւում. մի կտոր կոշտ ընկած տեղն էլ կանաչի գլուխ է դուրս ցցել. էլ ապառաժ ու մերկ գետին չի մնացել։ Աքանչելի է մայիսը։ Թռչուններն իրանց աղւամաղ ձագերի հա-

մար կերակուրներ են տանում։ Ո՜ւր է վազվզում օդի մէջ ծլւծլւալով ծիծեռնակը։ Նայիր այն ճնճղուկի՝ փայտփորի բներին. ինչպէս քնքուշիկ ձագուկները՝ դեղին երիզը կտուցի չորս կողմը, բաց են անում իրանց բերանները և լեզուիկները հանած ճիչ ու ծլւոց բարձրացրած՝ կերակուր են խնդրում իրանց մօրից. ինչ քաղցր ճ ռ ւ ո ղ ի ւ ն են բարձրացրել։

Սակայն այնպէս չէ կարգադրել բնութեան ամենագէտ Արարիչը. թող ինչքան ուզում են սիրուն ճուտիկները միմեանց առաջը կտրեն. մայրը իր կարգը լաւ գիտէ. նա հերթը չի կորցնում, իր հաշւի մէջ չի սխալւում. նա լաւ գիտէ, թէ առաջ կերակուրը որի բերանն է դրել. նա դեռ այն էլ է հասկանում, թէ իր ընկեր արուն որին է կերակրել։ Նա ուրախանում է իր նախշունիկների վրա. մի րոպէ էլ կանգ է առնում բնի մօտ, քրքրում է կտուցիկով ձագերի դեղին, փափուկ բուրդը, փափկացնում է նրանց անկողինն ու թռչում կրկին դէպի դաշտ։

Բ.

Ի՜նչ ախորժալուր է հովւական սրնգի ձայնը մայիս ամսին, երբ նա մի քարի վրայ նստած, կամ լեռան գլխին թեկնած՝ սուլում է ինքնագոհ։ Դուք չկարծէք, թէ նա միայն իր սրտի ուրախութեան համար է ածում, ո՛չ, նա դրանով հասկացնում է իր սիրելի հօտին, թէ ժամանակ է ժողովւել իր չորս կողմը և գնացքն ուղղել դէպի փարախը, ուր սիրունիկ գառներն սպասում են լսելու իրանց մայրիկների մայիւնը։

Ո՜հ, ինչ հրաշալի տեսարան է, ինչ քաղցր րոպէ։ Գառները լսում են հեռուից մօր ձայնը և անհամբերութիւնից ուզում են կտրատել գ ր ւ ո ւ կ ի[1]) դուռը, դուրս

---

[1]) Փարախ՝ ցանկով պատած։

թափել՝ դիմաւորելու ամենաթանգագին մօրը, որ իրանց համար կուրծը լի ախորժահամ կաթն է բերում։ Մինչև որ հովիւը բաց կանէ գոլուկի դուռը, ուլերը՝ այդ ճարպիկ պստիկ սատանաները, քիչ է մնում որ բարձրանան նրա ուսերը։

Նախանձելի է հովւի դրութիւնը հօտի վերադառնալու ժամանակ։ Ուլերի ու գառների մկըկոցը, այծ ու ոչխարի հարայ-հրոցը նրա սրտի վրայ անպատմելի տպաւորութիւն են գործում։ Ոչ ոք չի կարող բոլոր ցաւերը չմոռանալ այն միջոցին, երբ գառնուկներն իրանց փափլիկ դմակները շարժելով, և ուլերն իրանց անհանգիստ պոչիկները խաղացնելով՝ իրար գլխով են դիպչում։

Գառն ու ոչխարը իրար են խառնւում և նրանցից իւրաքանչիւրն աշխատում է գտնել իր մօրը կամ ձագին։ Բաւական է, որ մաքին մի փոքր հեռանէ, իսկոյն յետ է խփում իրան մօտեցող օտար գառանը և հոտոտելիքը դէպի վեր բռնած՝ ցատկում է դէպի այն կողմը, ուր իր սիրելի հարազատն է։ Մօր անուշ մայիւնը և խանդաղատական ակնարկը թափանցում է ամեն գառնուկի սիրտը և վստահութիւն է տալիս նրան վազելու դէպի ինքը եկող ոչխարի կուրծը. իսկ վերջինս իսկոյն ոտքերը յետ է բաց անում և թոյլ է տալիս ամենասիրելի զաւակին փշփշալով ծծել մօր պտուկները։ Եւ սրտի ուրախութիւնն ու մայրական քաղցր զգացմունքն աւելացնելու համար՝ նա անդադար լիզում է փոքրիկ գառնուկի թաւշանման մորթը։

Անխիղճ են այդ միջոցին մարդիկ. նրանք իրանց կենսական պիտոյքը հայթայթելու համար, խլում են խեղճ գառան բերանից նրա մօր պտուկը և կաթնի մեծ մասն իրանք են կթում։ Անբան անասունն ի հարկէ լաւ գիտէ մարդկանց անիրաւութիւնը. ինչքան էլ նրանք կթեն, նա իր զաւակի բաժինը թաքցնում է կուրծի մէջ։

Ուշադրութեան արժանի է նաև կթողների իրարանցումը։ Գալիս են մանկահաս հարսները և մատաղահաս աղջիկները. նրանք լաւ գիտեն ճաշւայ կթի ժամանակը։ Գիւղական փարախները առհասարակ շինուած են լինում գիւղից մօտիկ, մի ձորամիջում կամ բլրի ստորոտում, քամուց ու տօթակէզ արեգակից ապահով։ Եւ ահա մեր ամօթխածներն ուսում են կամ շալակում կովկիթն ու կճուճը, գլուխներին են դնում կաթ-քամիչն ու մաղը և գիւղից միասին դուրս գալիս՝ երեք-երեք չորս-չորս, խումբ-խումբ բաժանուած՝ խնդալով, կատակներ անելով գալիս են փարախը և սպասում են հօտի վերադառնալուն արօտից։

---

76. ԳԱՐՆԱՆ ԳԱԼՈՒՍՏԸ

Անցաւ ձմեռը, եկաւ վառ գարուն,
Զարթնեց խոր քնից ամբողջ բնութիւն.
Ամեն տարրկայ շունչ-հոգի առաւ,
Եւ սիրոյ ողջոյն գարնանը տուաւ։

Օդը մաքուր է, արևը պայծառ,
Կանաչ են դաշտեր, սար, հովիտ, անտառ.
Եւ սըլսըլալով զեփիւռը մեղմիկ
Դալար բոյսերին ասում է նանիկ։

Ահա արտոյտը դայլայլիկներով
Ճեղքում է օդը քնքոյշ թևերով,
Եւ սիրով վառուած քաղցրաձայն սոխակ
Գտել է վարդին, երգում անուշակ։

Սարերի գլխի ձիւները յստակ
Հալւում են, կազմում կարկաչուն առուակ.
Նըրա ափերին գոյն-գոյն ծաղիկներ
Ներկայացնում են հրաշալի պատկեր։

Ժայռի կատարին, քարին տւած թինկ,
Նստած է հովիւն, սուլում է սրինգ,
Ու նրա չորս կողմ փռւած այծ, ոչխար,
Կարծես թէ բռնած լինին սիրուն պար։
Այսպէս ամեն տեղ խինդ ու ցնծութիւն,
Ուրախ են, մարդիկ ուրախ բնութիւն.
Գարունը բերաւ անուշ եղանակ,
Վանեց ծուլութիւն, շնչեց աշխատանք։

---

77. ԱՌԱՒՕՏ

Առաւօտ է։ Ամենքը շարժողութեան մէջ են։ Գիւղացիներն արդէն զարթել են այն փոքրիկ թռչնիկի ձայնից, որ գալիս նստում է երդիկների վրայ ու կանչում. «Լծէ, լծէ»։ Նրանք արդէն լծել են իրանց եզներն ու գոմէշները և բաւական վարել են գետինը։ Տների մէջ մատակներն ու կովերը կթել են։ Ոչխարների հօտն էլ դաշտումը մատղաշ արօտներից արդէն մի քաղցր նախաճաշ է արել։ Տանտիկինն էլ կովերն ու հորթուկներն է դուրս հանում։

Գիւղի աղջկէքը խումբ-խումբ գնում են դէպի կանաչ մարգագետինը, ծաղիկները կոխելով, ծաղիկներ քաղելով և իրար վրայ ածելով, ծիծաղելով, խայտալով։ Նրանք հանդիպում են կաքաւների երամին, լորին, արտուտիկին, որոնք խոտերի տակից թռչկոտում են թփից թուփ, ուզենալով իրար նմանել. դու ասա՝ աղջկէքը թևաւոր թռչուններին, թէ՞ թռչունները ոտնաթոփկ աղջկանց։ Նրանք անցնում գնում են առաջ՝ բանջարներ ժողովելու և կանչելու, աղջկէքը՝ «քա՛, բա՛». կաքաւները՝ «գա՛, գա՛»։

Կռունկը երամով կարաւան է կազմել սլաքաձև, օդի

բարձր տեղերովն անցնելով՝ «կռո՛ւ—կռո՛ւ» է կանչում։ Ծառայ եմ ձայնին։

Երկարասրունք արագիլը կտուցը սրած բոյնից դուրս է եկել, «հո՛ղ—հո՛ղ» ձայնելով դէպի դաշտն է վազում ջրի ու ցամաքի օձերը բռնելու և սպանելու։

Ջկնկուլը գետերի ափերն է վազում ու «ծը՛կ—ծը՛կ» կանչելով՝ ձուկ-մուկ է որոնում՝ կուլ տալու։

Բադն ու սագը ջրերի վրայ նստած՝ կայտառ նաւավարների պէս թուրում են ու երգում։

Սանդրակատար յոպոպը անհանգիստ ոստոստում է և անդադար աղաղակում. «յո՛պ-յո՛պ»։

Դեղնապորտիկը փափուկ ու մաքուր, ճերմակ ու դեղին շորեր հագած՝ փոքրիկ մացառների ու թանձր խոտերի միջից գլխիկը ցոյց տալով ու թագցնելով՝ իր ձայնըն է լսեցնում։

Սոխակի ձայնն էլ լսւում է բոլոր երգողների ձայների հետ և ամեն լսողի ուշք ու միտքը վերացնում։

Բարբարոս բաղէն որոտացող ձայնով վեր ու վայր է սլանում՝ մի անմեղ ու անզգոյշ աղաւնի կամ տատրակ պատառոտելու։

Անգղները, ձրի ապրող աւազակների պէս, մի սպանւածի հոտ առել, գնում են նրա դիակի մսերը կողոպտելու։ Ահա արծիւն էլ երևում է. նրա հզօր թևերի բախումից օդը շառաչելով պատռւում է. բոլոր թռչունները միանգամից լռում են, մինչև անցնի, հեռանայ այդ ահեղ ու փառահեղ թագաւորը։

---

78. ԼՈՒՍԱԴԷՄԻՆ

Ազատ ծովը կաշկանդել է մառախուղ,
Քամին փչեց—և նա ցրւեց որպէս ծուխ.

Քամին ճանալին ասաց անշարժ նաւերին.
«Լուսադէմ է, առագաստներդ թող բացւին»:
Եւ հասնելով ծովի եզերք, նա ուժգին
«Ելէք, ելէք,—գործի կանչեց ամենքին:

Անտառի խորք սլանալով՝ շշընջաց.
«Զարթի՛ր, անտառ, կանաչ կուրծքդ շուտով բա՛ց».
Թռչնիկների աչքից խլեց անուշ քուն.
«Երգէք»—հընչեց նրա շունչը հովասուն.
Թռաւ նա գիւղ, գոչեց. «Վե՛ր կաց, գիւղի մարդ,
Լոյսը բացւել, քեզ են մընում դաշտ ու արտ»:

Հասկին ասաց, սլանալով արտի մօտ.
«Լցւի՛ր, լցւի՛ր, քեզ ժըպտում է առաւօտ».
Զանգակատան նա հասնելով՝ քաղցրալուր
Սուլեց. «Ժամկոչ, առաւօտեան զանգը տո՛ւր».
Բայց երբ մտաւ գերեզմանոցն անբարբառ՝
Խուլ հառաչեց ու ասաց.
«Քնէք հանգիստ, մեռեալ մարդիկ, քո՛ր աշխարհ,
Ձեր ժամը դեռ չէ հասած»...

---

79. ՄԻ ՊԱՏԿԵՐ ԳԱՐՆԱՆԱՅԻՆ ԿԵԱՆՔԻՑ

Գարուն էր. տաքացել էին օրեր, բարձր սարերի հալ ընկել ձիւներ, քըչքչան առուներ ու աղբիւրներ դաշտ ու ձոր բռնել: Կանաչել էր խոտը, ծաղիկներ ծաղկել և անուշ բուրմունք ամեն տեղ սփռել: Մարդ ու անասուն, թիթեռ ու թռչուն ուրախ ու զւարթ ամեն կողմ լցւել...

Մաճկալը հանդում իր վարն էր անում, նախըրչին՝ դագանակն ուսին՝ կով ու գոմշուկին արօտը տանում. հորթարածը իր հորթերն առած, խոզարածն իր խոզն ու գոջին, գառնարածը՝ փափլիկ ու նախշուն գառներն

առաջին, ինչպէս և հովիւը խուրջինը շալկած, բրդոտ ոչխարները առաջը ձգած, «հի՜, հէ՜ս, հօ՜, հա՜» բարձր բղաւում, կանչում ու շըւում և կանաչ խոտում արածացընում:

Իսկ մեր թռչնիկները, բմբլոտ հաւիկներ, ծիծեռնակ, սարեակ ու քաղցրիկ սոխակ, լոր ու մշահաւ, արտոյտ ու կաքաւ, սիրուն ճըլւոցով, անուշիկ երգով, թփից ծառ թռչում, ծառից դէպ ծաղկունք, ամենքի սիրտը իրանց են գրաւում...

Բայց այն թիթեռներ, նախշուն բզէզներ, որ խոտերի մէջ վեր վար են ցատկում, բզզում ու տըզզում ու յանկարծ խոտից մի այլ տեղ թռչում, դըռդռան ձայնով թռչնոց երգերի դամը լաւ պահում, ինչքա՜ն քաղցրութիւն է մեզ պատճառում...

Բայց այս դեռ ոչինչ. ահա կէս օր է. արևը վերեւից կրակ է թափում, բաց դաշտավայրից ամենքին քըշում դէպ խոր խոր ձորեր և կամ տերևոտ ու զով անտառներ:

Հանդն ու արօտը պահ մի լռեցին, թռչկան հիւրերից զրկւեցին, միայն դեռ հովտում, քըչքչան առւի վըշշոցն է լսւում: Ահա մեր մաճկալ իր մաճը թողեց, եզների վզից սամիքն արձակեց, հօտաղ ու մշակ իր շուրջը առած, թանէ սպասը մէջ տեղը քաշեց...

«Կերէք, աղէք ջան, ձեր ջանին ղուրբան, այսօր լաւ օր է, աջուկ է մեր բան»:

Բայց ահա հովտում մի ձայն է լսւում. լուռ կացէք. այդ հովիւն է իր սրինգը փչում, բրդոտ ոչխարներ ջրելու տանում: Ահա ոչխարի տուտը երևաց, գլխները քարշ՝ գնում են գնում, մի-մի բառաչում, կամ թէ խոտ կծում ու սատրիկ տաքից հազիւ հազ քայլում: Վերջապէս հասան առւի ափին, գլխներն իսկոյն ամենքը մեկնեցին ու պաղուկ ջուրը անուշ փսսոցով իրանց քաշեցին: Սրանք

մայրերն են, բայց ո՞ւր են գառնե՛ր սրանց զաւակներ։ Նրանք քիչ հեռու՝ մի բլրի վրայ, կաթի փոխարէն խոտ են արածում, գլուխնին ծռում, դէս ու դէն նայում, անուշ մայինով կանչում, բղաւում։ Եւ ահա հասաւ կթելու ժամը. ոչխարը նստած տեղից վեր կացաւ. իսկ բլրից գառները խունջիկ ու մուջիկ, առւի մօտ եկան... մայրը գառնուկին, գառը մայրիկին պտրում, պտրտում է հարիւրի միջին... բառաչ ու մայիւն ու իրարանցում, շարժում է ամենքի սիրտն ու հոգին...

Տե՛ս, ա՛հա ձայնով գտան մէկ մէկու, լուռ ու մնջիկ կանգնեց մեր մաքին. գառնուկն առաջի երկու ոտք ճկեց և մօր ստինքներն իր բերան քաշեց. անուշ մշշոցով ծըծում է ծծում, իր փոքրիկ դնչով մօր կուրծքին խփում, երբեմն էլ մօր ծիծը ատամների տակ ձգում ու կծում ու շատ ցաւեցնում, բայց ներող մայրը իր լեզուն հանած՝ սիրուն զաւակի դնչիկն է լիզում ու մի հրճւանքով նրան գուրգուրում...

Անցաւ մի րոպէ. ահա կովկիթներ, կաւէ պտուկներ շըր՛խկ ու թըր՛խկ մէջ տեղ շարեցին և հարս ու աղջիկ՝ ձեռքերնին ծալած՝ հովիւների հետ կիթն սկսեցին. խը՛ժ, բը՛ժ, խը՛ժ, բը՛ժ, լսւում են ձայներ, փրփրուն կաթնով լցւում ամաններ, իսկ մեր հեզ մաքին միամիտ կանգնած է տիրոջ առաջին...

Երբ վերջացրին, հովիւներն իսկոյն մայրը իր որդուց նորից բաժնեցին, առաջւայ կարգով արօտ քշեցին...

Սիրում եմ, այո՛, գարնան եղանակ,
Երբ որ ծաղկում են հանդ ու դաշտորայք,
Անցնում եմ յաճախ ես նրանց միջով,
Եւ միշտ հրճւում եմ բնութեան տեսքով...

80. ՀՈՎԻՒ

Ծառի հովանին, տերևի շրշիւն,
Տխուր ողբերգակ աղբիւրի շաչիւն,
Հաճելի գիրքը զմրուխտ կանաչով,
Մի սքանչելի գեղեցկութիւնով
Միշտ ասում են քեզ.—Ո՛վ դու անցաւոր,
Ո՛վ ինքնահաւան դու ճանապարհորդ,
Ինչո՞ւ չես գալիս այս հազարաւոր
Բարութեան լինում մասնակից, կցորդ։
Եւ ահա հովտից մի քաղցր քամի
Բերում է իր հետ աննշան ձայներ։
Լա՛ւ ականջ դիր դու... Այն խաշնարածի
Սրնգի երգն է։ Եկել է գիշեր.
Կանչում է գառներին հանգչել խաղերից,
Եւ պատսպարւել պատառող գայլից։

81 ՄԻ ՕՐ ԳԻՒՂՈՒՄ

Սիրելի քաղաքացի ընթերցող, թէև քեզ մի քիչ անախորժ կթւի ինձ հետ պտրտել գիւղի մէջ, ուր առաջին անգամ ոտք պիտի դնես և ուր չես գտնիլ այն մեծ-մեծ տներն իր կարքուսարքով, այն լայն-լայն փողոցներն իր գրաւիչ խանութներով, այն կոկիկ հագնւած պարոններն ու տիկինները, որ անդադար չափչփում են վերուվար, մի խօսքով այն նիստուկացը, որին դու սովոր ես, սակայն արժէ գոնէ մի օր գիւղականի պարզ կեանքը տեսնել և նրա մխոտած կտուրի տակով անցնիլ...

Ահա մօտեցանք. տեսնո՞ւմ ես այն քարաժայռին կըպած հարիւրաչափ տները, որոնց երդիկից ծուխ է բարձրանում և ուր լսւում են շների հաչոցը, աքաղաղների

կուկլիկուն, եզան ու կովի բառաչը, գոմշուկի տըրլընգոցն ու ձիաների խըրխինջը, մի գիւղ է։

Կանգնիր մի րոպէ. ահա մեր շինականը՝ մոթալ փափախը գլխին, տրեխները հագած, խուրջինն ուսին՝ հանդըն է շտապում եզներն առաջին։

Ահա նախըրչին, պառզ հացերն իր մէջքին կապած, գիւղի մի ծայրում նախիրն է սպասում, իսկ գամփռ շունը պոչը վեր տնկած, դէսուդէն է նայում։

Տես այն փայտահատը, չըւանն ուսովը, ցաքհատը գօտկում, ճախեր կտրելու անտառ է գնում. իսկ այն ծերունին՝ ցուպը դէմ տալով, պարկը շալակած՝ ջաղաց է տանում։

Ահա հնձւորը իրան մանգաղով, խոտհար, այգեպան գերանդով, բահով, ծիծաղ ու ժպիտ ամենքի դէմքին, գնում է մէկը դէպի իր արտը, միւսը իր արօտ, երրորդը այգին...

«Դը՜նգ, դը՜նգ, դը՜նգ»...

Այս առաւօտեան ժամի կոչնակն է. դէ, մտնենք գիւղը։ Նայիր, ինչպէս ծերեր ու պառաւներ փայտերը տըմտմբացնելով եկեղեցի են գնում, իսկ հարսները քըթկալով բերանները ծածկած, աղջիկները կարմիր աղլուխը գլխներին փաթաթած, կժերն ուսերին՝ դէպի աղբիւրն են վազում։ Տես այն տանտիկինը՝ թոնրի մօտ նստած, հացհանը կողքին, տէփն իր ձեռքում, տան հացն է թըխում, իսկ իր աղջիկը թաբախը գլխին պիւլերն է կրում։

Ահա մի ուրիշն աւիլը ձեռքին տան բակն է աւլում, իսկ նրա դրացին իր հաւ ու ճըւին կուտ է շըպրտում։

Տես այն կնիկը՝ կովկիթը ծնկան՝ կթում է կովեր, իսկ իրա մարդը, ուրագը ձեռին՝ շինում է լուծեր...

Անցնենք միւս կողմը. նայիր այն տղաներին, որոնք գլխաբաց, ոտաբաց՝ որն այծն է տանում արածեցնելու, որը հորթի կապը բռնած՝ ետևից քաշ է տալիս, որն է-

շըն առաջին չըռ-չու է անում. այնտեղ մի պառաւ ճախրակ է մանում, իսկ իր հարսները ստայնը հինած՝ կարպետ են գործում...

Սիրելի քաղաքացի, թողնենք մի րոպէ փողոցներն ու սրահները և մտնենք տները։ Կասկածում ես, որ քեզ չեն ընդունիլ. ո՛չ, գիւղացու դուռը բաց է ամենքի համար, ուր որ գնաս, աչքի վրայ տեղ ունիս. մտիր համարձակ...

Տեսնո՞ւմ ես այս մխոտած մեծ տունը, որ չորս հըսկայ սիւների վրայ կռթնած մի դուռն ունի միայն ու մի երդիկ, որից թէ լոյսն է մտնում և թէ օջախի ծուխը բարձրանում։ Այստեղ աչքի չեն ընկնում մեր աթոռներն ու սեղանները, հայելիքն ու կանթեղները, շողշողուն զարդըն ու զարդարանքը...։ Առաստաղը սև կոճեր են, յատակը՝ չոր հողը, կահկարասիքը՝ կարպետներն ու գորգերը, կաթսաներ ու կճուճներ, թաբախներ ու դուշեր, բոխու կումգուկի, դանդուռի ու խիարի օշնակներ, պանրի մոթալը, եղի ու թանի կարասները, ալրի ամբարը, սիսեռի ու լոբու չըւալները, սոխի ու սխտորի շարոցները, պատին քաշ արած ժանգոտ թուրն ու հրացանը, դռան մօտ ընկած խոփն ու ձկիչը, կացինն ու ցաքհատը։

Ահա այս կտուրի տակ է ապրում մեր գիւղացին իր եղբայրներով, որդիներով, հարսներով ու թոռներով, որոնց թիւը հասնում է երեսնի, քառասնի։

Այս կտուրի տակ է անցնում և նրա ուրախութեան ու տխրութեան ժամերը...

Կուզե՞ս տեսնել ցորենի ու գարու հորերը, գոմանոցըն ու ախոռը, կալն ու մարաքը, բոստանն ու այգին, բայց այդ էլ մի ուրիշ անգամ...

Արդէն կէս օր է, հնձւորի ճաշի ժամանակն է. նայիր, տանտիկինը վեր կացաւ, կրակը թեժացրեց, կասկարանքն ուղղեց ու թանով լիքը կաթսան վրան դրեց... օ-

ջախը վրթվրթում է, ծուխը քուլա-քուլա երդիկից բարձրանում և մեր տանտիկինը՝ աչքերը ջրակալած, շերեփը ձեռքին՝ կաթսան է խառնում... Ահա պլթպլթաց, եփ եկաւ... աղն ու բրինձը ձգեց... մի քանի պլթպլթոց էլ՝ ու թանապուրը պատրաստ է... Տես քոյր ու եղբայր դուրս եկան տանից, մէկը հացն ու պանիրը, սոխն ու մածնի քասը շալակին. միւսը սաթլով թանապուրը ձեռքին, քրչփրչալով տանում են իրանց հօրը...։

Թողնենք տղաներին ու աղջիկներին, որ հանդի ու այգիների ճանապարհը բռնեն՝ հնձւորի, մշակի հացը տանեն, մենք դառնանք տանեցիներին, որ ձեռքները լուացած, նստել են ճաշի։ Բայց այն ճաշը չէ, ինչ որ քաղաքում. սփռոցի տեղը փայտէ թաբախն է, դանակ-չանգալի՝ իրանց հինգ մատները, սուփ ու բուլիօնի՝ թանովն ու մախոխ, կատլետ-ժարկօյի՝ փիփերթն ու գունդ սոխ։

Ուտում է ախորժակով մեր գիւղացին, ցուրտ ջուրը գլխին խմում, փառք տալիս Աստծուն, երեսը խաչակնքում ու նորից իր գործն սկսում...

Երեկոյ է. արևն անցաւ սարի քամակը, գիւղը նորից կենդանութիւն առաւ. մի կողմից լսւում է գզրի ճըղճըղոցը, որ կտուրներին կանգնելով՝ յայտնում է տանուտէրի հրամանը. միւս կողմից մարդկանց հարայ-հրոցը, շների, ձիերի, կովերի խառն աղաղակը։ Հօտաղ, հնձւոր, նախրչի, հովիւ, այգեպան, պարտիզպան ամենքն էլ դառնում են տուն, որը երգում է, որը շըւշըւեցնում, որը դուդուկը փչում կամ ձիուն, էշին դա՜հ ու չո՜ւ տալիս...

Ահա մեր գիւղացին իր տուն հասաւ, անասունները տեղաւորեց, գլխին հաւաքեց ընտանիքը և լուսնի լուսով իր ընթրիքն է անում...

Գիշեր է... բաց երկնքի տակ, մի չոր անկողնում քընած է գիւղացին... ձայն-ձուն չըկայ. քնած է և բոլոր գիւղը, միայն գիշերային այդ լռութեան մէջ երբեմն-երբեմն լսւում են ծծկեր երեխաների լացի ձայնը, գորտերի կռկռոցը, մժեղների տզտզալը և շների հաչոցը...

Աստղերը վերևից պլպլում են, լուսինը ծառերի ճըղներից, տների երդիկներից թափանցելով՝ լուսաւորում է յոգնած մշակների սևացած դէմքերը...

Բարի գիշե՜ր ու հանգիստ քո՜ւն, չարքա՜շ գիւղացի. քեզ էլ բարի գիշեր, փափկասուն քաղաքացի...

---

82. ԳԻՒՂԻ ԺԱՄԸ

Տա՜ն-դօ, տա՜ն-դօ... Նազլո՜ւ, վե՛ր կաց,
Արևն արդէն մայր է մտնում.
Տե՛ս Թաթունն էլ գործը պրծած,
Փողոցումն է, ժամ է շտապում։

Ժամը տըւին—տա՜ն-դօ, տա՜ն-դօ,
Տէր, փառքդ շա՜տ. տա՜ն-դօ, տա՜ն-դօ...

Շուտով նախիրն հանդից կըգայ.
Գընանք որ շուտ էլի յետ գանք,
Կովը կթենք, թը՛ռ-թը՛ռ կաթ տայ,
Կովը կթենք, մեր ցաւն հոգանք...

Ա՜խ, Նազլո՜ւ ջան, չես իմանում—
Էգուց էլի աղան կըգայ.
Նրա սիրտը միշտ անկշտում,
Էլ ամպի պէս պիտի գոռայ.

«Շուտով, Գրիգո՛ր, փողերը բե՛ր...—
Էլի չըկա՞յ. կովըդ հանի՛ր»...
Ա՜խ, Նազլու ջան, այն ի՞նչ բան էր,
Մի՞տդ է, հերու... Տէ՛ր, դու փրկի՛ր։

Հայրիկդ արդէն գընացել է
Որ փող ճարի. Երբ պիտի գայ,
Տեսնենք մէկը խղճացե՞լ է...
Ա՜խ, սև օր։ Տէրն էլ չըտայ։

Շուտով, Նազլու, գընանք ժամը,
Աղօթք անենք. քո ձայնն Աստուած
Շուտ կըլսի—այս անգամը
Մեզ չի թողնիլ անկով, անհաց...

Բարի մարդիկ միշտ կըլինին,
Հայրիկդ հետը փող կըբերէ.
Փողը կըտանք չար ագային,
Որ մեր հորթուկն էլ չըխլէ...

Տա՜ն-դօ, տա՜ն-դօ... Նազլու, գնանք.
Արևն արդէն մայր է մտնում,
Էգուց տեսնենք, որ վեր կենանք,
Ի՞նչ նոր արև է մեզ ծագում...
Ժամը տըւին—տա՜ն-դօ, տա՜ն-դօ.
Տէր, փառքըդ շա՜տ, տա՜ն-դօ, տա՜ն-դօ։

---

83. ԳԱՐՈՒՆՔԻԱՅ ՄԵԾ ՏՕՆԵՐԸ

ՄԵԾ ՊԱՍ

Մեծ պասն ու ձմեռը շատ նման են միմեանց։

Մեծ պասը ապաշխարութեան պաս է. ափսոս միայն, որ աւելի նրանք են ապաշխարում, որոնք ոչինչ մեղք չունին։

Մեծ պասին քաղցր կերակուրներից զրկւում ենք և ուտում թթու, կծու, դառը, աղի, տըտիպ և ամեն տեսակ անհամ ու անհիւթ բաներ։

Զատիկը որ գալիս է, պրծնում ենք այդ տեսակ կերակուրներից։

Զատիկը որ կայ, Մեծ պասի գարունն է։ Կարծես հարազատ եղբայրներ լինին—Ձմեռն ու Մեծ պասը և Գարունն ու Զատիկը։

Մեծ պասի վերջերին՝ դաշտային տեղերումը հասնում են տեսակ-տեսակ կանաչեղէններ ու սունկեր, բայց դըրանք ամենն էլ միևնոյն գաւառումը չեն լինում։

Մի տեղ լինում է փիփերթ և աւելուկ, մի տեղ կըռմզուկ, ձնեփակ և խազազ. մի ուրիշ տեղ՝ տոմբալան, խնջլող, շրէշ և ուրիշ կանաչեղէններ։

Այդ խոտերը եփում են դառը կամ քաղցր ձիթով և կամ շոր-շոր։ Տաւարածները հանդումը եղինձ են ուտում, որ առաջ աղով տըրորում են բուռներումը. ուտում են և կոթխաշ տըւած ձնեփակ, որ շատ համեղ է լինում։

Եթէ Մեծ պասը ձմեռւայ կարճ օրերին լինէր, շուտ անց կըկենար, բայց մեծ պասին օրերը երկարում են։ Օրէնը հինգ անգամ հաց ենք ուտում, էլի չենք կշտանում։

Լօբին ու սիսեռը, ոսպն ու մաշը, բակլան ու կարտոֆիլը թէպէտ բարի պտուղներ չեն, բայց ամեն տեղ չեն էլ գտնւում, որ էլի, ինչ կուզի լինի, սոխ ու սըխտորից, զոխ ու բոխից աւելի սնունդ կըտան մարդու։

---

84. ՕՐՕՐՈՑԻ ԵՐԳ

Արի՜, իմ սոխակ, թող պարտէզ, մէրին,
Տաղերով քուն բեր տղիս աչերին.
Բայց նա լալիս է. դու, սոխակ, մի՛ գալ,
Իմ որդին չուզէ տիրացու դառնալ։
Ե՜կ, աքեղաձագ, թող արտ ու արօտ,
Օրօրէ տղիս, քնի է կարօտ.
Բայց նա լալիս է. դու, ձագուկ, մի՛ գալ,

Իմ որդին չուզէ աբեղայ դառնալ։
Թող դու, տատրակիկ, քու ձագն ու բունը,
Վուվույով տղիս բեր անուշ քունը.
Բայց նա լալիս է, տատրակիկ, մի՛ գալ,
Իմ որդին չուզէ սպաւոր դառնալ։
Կաչաղակ ճարպիկ, գող, արծաթասէր,
Շահի զրուցով ոսկուս քունը բեր։
Բայց նա լալիս է. կաչաղակ, մի՛ գալ,
Իմ որդին չուզէ սովդագար դառնալ։
Թող որսորդ, արի, քաջասիրտ բազէ։
Քու երգը գուցէ իմ որդին կուզէ.
Բազէն որ եկաւ, որդիս լռեցաւ,
Ռազմի երգերի ձայնով քնեցաւ։

---

85. ԾԱՂԿԱԶԱՐԴ

Մեծ պասը ամբողջ վեց շաբաթ տխուր ու բարկացած մնալուց յետոյ, յանկարծ սկսում է ծիծաղել, խնդալ, ուրախանալ։

Այդ լինում է ծաղկազարդին։

Ամբողջ տարւայ մէջ եկեղեցին ոչ մէկ անգամ այնպէս լիքը չի լինում, ինչպէս Ծաղկազարդի գիշերը։

Մեծ ու փոքր, ծեր ու մանուկ, մարդ ու կին, նորահարսներ ու նորափեսէք, նշանած ու նշանւելու տղէք ու աղջկէք, հանդերից հաւաքւած տաւարածներ, հովիւներ, խոզարածներ,—մի խօսքով՝ ամենքը, ամենքը Ծաղկազարդի գիշերը ժամումն են լինում։

Հէնց որ մտնում ես եկեղեցին, կարծում ես թէ մի հարսնքատուն ես մտել։ Ամենքն էլ իրանց հին ու կեղտոտ հագուստը փոխած, նոր զարդարանքներով զարդարւած, մաքրւած, գեղեցկացած։

Եկեղեցու պատերի, սիւների, ջահերի, աշտանակների վրայ էլ տեղ չի լինում, այնքա՜ն մոմեր են լինում վառած։ Բացի դրանցից՝ ամեն մի հոգի մէկ-երկու վառած մոմ էլ ձեռին է ունենում բռնած։ Նշանած աղջկերանց ձեռքի մոմերը ոսկի վարաղով նախշած են լինում։

Եկեղեցու մէջ այնպիսի աղմուկ ու աղաղակ է լինում, որ չի լսւում, թէ տէրտէրն ինչ է ասում, տիրացուն ինչ։

Փոքր երեխաների ճիչն ու աղաղակը, հարսների քրչփրչոցը, տաւարածների քըրքջոցը, ծերերի հազալը, ժամհարի բարկանալը, այդ ամենն իրար խառնւած, եկեղեցին շինում են մի ճշմարիտ որ հարսնքատուն։ Ծառամն ու ճչանակն էլ միասին հարիւր երեխայի ձեռքում, մի այնպիսի աղմուկ ու աղաղակ են բարձրացնում, որ կարծես եկեղեցու պատերի բոլոր քարերը լեզու առած՝ գոռալիս լինին։ Եւ շատ ճիշտ է կատարւում այն ասածը, թէ՝ «Եթէ մարդիկը լռեն, քարերը կաղաղակեն»։

Այդ խօսքը Քրիստոսի ասածն է։ Նա որ Երուսաղէմ էր մտնում, քաղաքի բոլոր երեխայքն ու ծերերը գնում են նրա առաջը, ձեռքերին ձիթենու և արմաւենու թարմ ճիւղեր բռնած, և միաբերան կանչում են.

—Բարո՜վ, հազա՜ր բարով ես գալիս Դու, օրհնեա՜լ և բարի լինի Քո գալուստը, Քեզ Աստւած է ուղարկել մեզ մօտ, որ մեզ ազատես գերութիւնից...

Այս որ լսում են քաղաքի իշխանները, սաստիկ բարկանում են և ասում են Քրիստոսին.

—Ասա այդ մանուկներին ու ծերերին, որ լռեն և քեզ այդքան փառք ու պատիւ չտան։

Այդ ժամանակ Քրիստոս նրանց պատասխանում է.

«Եթէ սրանք լռեն, քարերը կաղաղակեն»։

Ծաղկազարդը իր այս կերպարանքով մեր այն տօներիցն է, որոնց մէջ մարդկայինն աստւածայինի հետ,

երկրայինը երկնայինի հետ, ազգայինը եկեղեցականի հետ այսպէս հաշտ ու գեղեցիկ կերպով խառնւած, միացած է։

Այս տօնի մէջ մարդ աշկարա տեսնում է, որ մեր Փրկիչ Յիսուս Քրիստոսը, Նա, որ այնքան սիրում էր երեխաներին և գեղեցիկ խրատներ էր տալիս,—մտել է մարդկանց մէջ և ուրախակից է նրանց ուրախութեանը։

Ահա ուռի ճղներից մեծ-մեծ խուրձեր կապած՝ դրած են եկեղեցու մէջ տեղը։

Երբոր ժամանակը հասնում է, վրայ են թափւում և կոտրտում.

Պէտք է տեսնել, թէ ինչ ճռթճռթոց է բարձրանում, ինչպէս շտապում են ամենքն էլ, որ մի-մի ճիւղն ունենան ձեռներին և նրանով դիմաւորեն Քրիստոսին, ինչպէս որ դիմաւորել են նրան երուսաղէմացիք արմաւենու և ձիթենու ճղներով։

Երբոր ժամասացութիւնը վերջանում է, դեռ լոյսը բացւած չի լինում։ Ամենքն էլ դուրս են գալիս և տուն գնում խումբ-խումբ, ճղները ձեռքներին, վրան մոմեր վառած։

Այս ու այն կողմ ցրուելով, ամբողջ գիւղը լուսաւորւում է։ Ամեն դռան, ամեն կտրի, ամեն փողոցում լոյս է երևում և ամեն կողմից ուրախութեան ձայներ են լսւում։

Վերջապէս ամենքն էլ մտնում են իրանց տները, ճղները խրում են պատերի արանքները և սուրբի պէս պահում։ Մոմերն էլ հանգցնում են, որ երբ, Աստւած մի արասցէ, տան մէջ մի նեղութիւն պատահելու լինի, կամ կարկուտ լինի գալիս, վառեն։

Այսպէս ամենքն էլ ուրախ են լինում այդ օրը, ամենքն էլ հաղորդւում են. բայց ամենից շատ ուրախ են լինում այն նշանւած աղջկեքը որոնք խնամոնց տանից լաւ լաւ ընծաներ են լինում ստացած եկեղեցումը։

86. ՓՐԿՉԻ ԳԱԼՈՒՍՏԸ

Փրկիչն եկաւ, մըտաւ քաղաք,
Ցընծանք, եղբարք միաբան,
Համբոյր իրար, ողջոյն կարդանք,
Ձգադրենք գոչել «ովսաննան»։
Փրկիչն եկաւ, քաղաք դողաց,
Շարժւեց հիմքը ագիտութեան.
Փարիսեցին է շըւարած,
Շինում է խաչ և գարան։
Ամչ, խաչ առէք, մի՛ վախենաք
Եւ բարձրացէք Գողգոթա,
Խաչով կանգնի աւեր քաղաք,
Խաչի վրայ մեզ կեանք կայ։
Դուք թափեցէք արիւն քրտինք,
Թող լա՛ն դըստերք Սիօնի,
Դուք զոհւեցէք և ցընծացէք,
Ձեզ յարութիւն կըլինի։

---

87. ԶԱՏԻԿ

Ծաղկազարդից մի շաբաթ անցած՝ գալիս է Զատիկը։ Այդ վերջին շաբաթն այնքան երկարանում է երեխաների համար, որ նրանց թւում է, թէ մեծ պասը էլի նոր մէկանց սկսել է։

Երեխէքը մի-մի կարմիր ձու ձեռքերն առած, մտիկ են տալիս վրան, բերանների ջուրը գնում է, բայց ուտելու իրաւունք չունին։ Պաչպըչում են, գնում գրպաններումը, մէկ էլ հանում, մէկ էլ պաչպըչորում, գնում ծոցներումը, էլի հանում, էլի պաչպըչում...

Խեղճ երեխէքն այսպէս տանջւում են, մինչև լսում են զանգի ձայնը, վազում են եկեղեցի, ձուն կճպում, պատրաստ պահում, և հէնց որ տէրտէրն ասում է՝ «Առէք կերէք», իսկոյն բերաններն են ձգում։

Վերջապէս ժամը դուրս է գալիս, ամենք էլ իրար Զատիկ շնորհաւորում են՝ ասելով.

«Քրիստոս յարեաւ ի մեռելոց»։

Զատիկը Քրիստոսի յարութեան յիշատակն է։ Հրէաները Քրիստոսին խաչեցին խաչափայտի վրայ այնպէս, ինչպէս որ տեսնում էք եկեղեցում. յետոյ թաղեցին, բայց նա երեք օրից յետոյ կենդանացաւ, վերկացաւ գերեզմանից, գնաց իր աշակերտների մօտ և ասաց նրանց.

«Ահա տեսնում էք, որ ես կենդանի եմ։ Դէ, գնացէք այսուհետև, ամեն երկրում և ամեն ազգի մէջ քարոզեցէք, որ ես կենդանի եմ և կենդանի կըմնամ միշտ այն մարդկանց սրտումը, որոնք կըհաւատան իմ ասածներին և կըկատարեն իմ պատուէրները»։

Աշակերտներն էլ տարածւեցին ամեն կողմ, ամեն աշխարհք և Քրիստոսի ասածները քարոզեցին։

Այդ քարոզութեան օրինակն է, որ Զատկին տէրտէրը պտըտում է ժողովրդի մէջ և ամենի տունն օրհնում։

---

88. ԶԱՏԿԻ ԵՐԳԸ

Հողմը հնչեց ի հարաւէն,
Ազատւեցան դաշտք ձիւներէն,
Բերկրութիւն է ամեն տղոց.
«Քրիստոս յարեաւ ի մեռելոց»։

Առուները խոխոջացին,
Ծառերը բողբոջ արձակեցին,

Օդը լի է ձայնիւ թռչնոց.
«Քրիստոս յարեաւ ի մեռելոց»։

Տղայ, աղջիկ ուրախ, զըւարթ,
Փթթեցան զերդ մայիսի վարդ.
Ու, քէն չունի սիրտը մարդոց.
«Քրիստոս յարեաւ ի մեռելոց»։

Քրիստոս յարեաւ... կասկած չըկայ,
Բնութիւնն համայն է մեզ վկայ...

89։ ՀԱՅՐ ՅՈՎՍԷՓ ԵՒ ՄԱՆՈՒԿ ՅԻՍՈՒՍ

«Հայրիկ, խնդրեմ ինձ ասես,
Այսօր ինչո՞ւ են այսպէս
Կարմիր հագնում ամենքը
Եւ կատարում մեծ հանդէս».
Հարցնում է Զատկի տօնին
Մանուկ Յիսուսն Յովսէփին,
Որ նստած էր տխրադէմ
Իր խրճիթի առաջին։
Յովսէփ տըւաւ պատասխան.
—«Կարմիր գոյնը, հոգի ջան,
Եթէ կուզես իմանալ,
Ուրախութեան է նշան.
Այսօր բոլոր աշխարհում
Ուրախութիւն է տիրում,
Արեգակն էլ երկնքից
Ուրախ զըւարթ է նայում.
Դաշտերն էլ են կարմրել,
Կարմիր ծաղկով զարդարւել,
Այսօր է մեր պարտէզն էլ
Վարդի նման բաց էլել։

Տես՝ ծառերը պարտիզում
Ի՜նչ ուրախ են ճռճռւում,
Կարծես նրանք էլ մեզ պէս
Զատկի տօն են կատարում»։

—«Իսկ դո՛ւ, հա՛յրիկ, դու միայն
Ենթարկւած ես տխրութեան.
Դէմքիդ վրայ չեմ տեսնում
Ուրախութեան մի նշան»։

—«Այո՛, որդեակ, ուրախ չեմ,
Քեզանից ի՞նչ թաքցընեմ.
Ամեն Զատիկ լինելիս՝
Ինձ կըտեսնես տխրադէմ։

Զատկի կարմիրն իմ աչքում
Արիւնի է փոխարկւում,
Արիւն անարատ գառին՝
Խաչ-կապ քսւած դռներին,
Որ անդրանիկ մանուկներ
Մահւան ձեռից ազատւին։

Մահն արիւնով է յաղթւում,
Արիւնն արնով լըւացւում,
Եգիպտական ճանկերից
Արիւնով ենք ազատւում։

Այսօր կարմիր արեան տեղ
Գործ են ածում կարմրադեղ,
Կարմիր գինի, կարմիր ձու,
Կարմիր հագուստ փառահեղ»...

Ասաց Յովսէփ և լռեց,
Դէմքն արեան պէս կարմըրեց,
Որդու վրայ նայելով՝
Խոր հառաչանք արձակեց։

—Հայրի՛կ, հայրի՛կ, մի տխրիլ,—
Ասաց հօրը Սուրբ Որդին,—
Ես արիւնըս չեմ խնայիլ,
Զոհ կըլինիմ իմ ազգին։

---

90. ԱՄԱՌ

Տարւայ եղանակներն այնպէս են յաջորդում միմեանց, ինչպէս մարդուս հասակը։

Գարունը երեխայի նմանութիւն ունի։ Գարունքին ամեն ինչ նոր է ծլում, բողբոջում։ Թռչնիկները դեռ ոչ ձու ունին, ոչ ձագ։ Նրանք աշխոյժ և ուրախ մանուկների պէս անդադար թըռթըռում, անդադար թռչկոտում են, և նրանցից շատերը իրանց կեանքի մէջ առաջին անգամն են բոյն շինում։ Միւս բոլորն էլ, ինչ-որ տեսնում ենք գարունքին—խոտ, ծառ, ծաղիկ, ճանճ, բզէզ, ամենքն էլ երեխայի կերպարանք ու բնաւորութիւն ունին։

Երեխան քիչ-քիչ աճում, զարգանում է։ Այդ աճման շարժւիլը մենք չենք տեսնում, բայց մէկ էլ տեսում ենք մեծացած, հասակն առած։ Գարունքն էլ այսպէս մեծանալով, օրէցօր նորանոր գեղեցկութիւններ ցոյց տալով, մտնում է իր երիտասարդութեան հասակը, այսինքն դառնում է ամառ. յետոյ էլ աւելի չափահաս է դառնում, այսինքն աշունքանում է և վերջապէս ծերանում է և սպիտակում, ինչպէս ձմեռը։

Ճշմարիտ որ՝ գարնանային օրերը քանի գնում, երկարանում են և աւելի տաքանում։ Ծաղկազարդ ծառերը փոխում են իրանց ծաղկեայ բարուրն ու պատմուճանը և զարդարւում աւելի խիտ ու պինդ հագուստով, այսինքն գոյն-գոյն տերևներով և նրանց մէջ թաքցնում իրանց գոյն-գոյն և անուշահոտ պտուղները։ Քանի որ անմեղ երեխայ

էին, իրանց կիսամերկութիւնից չէին ամաչում, ինչպէս Ադամը, որ երբ արգելուած պտուղը կերաւ, իր լուսեղէն և ծաղկեայ պատմուճանից էլ զրկուեց, և ծածկուեց լայն-լայն տերևներով. որովհետև երեխայական անմեղութիւնը կորցրել էր և սկսել էր ամաչել իր մերկութիւնից։

Երեխաների բերանների ջուրը գնում է, երբ որ տեսնում են նորափթիթ պտուղները—շլորն ու ծիրանը, տանձն ու խնձորը, հաղարճն ու կեռասը, դեղձն ու դամոնը։

Էլ այնքան համբերութիւն չունին, որ սպասեն մինչև նրանց լաւ հասունանալը։

Խակ-խակ ուտում են, բերաններն առցնում, այնպէս որ՝ էլ հաց ուտել չեն կարողանում՝ թէև փորները վեց-վեց է անում։

Եթէ մանուկներն իմանային, թէ որքան վնասակար են խակ պտուղները թէ ատամներին և թէ իրանց առողջութեանը, երբէք չէին ուտիլ։ Ճաշակը նրանց իմաց է տալիս, ասում է՝ «խակ է, թթու է, դեռ ուտելու ժամանակ չէ, մի՛ ուտէք», ատամներն աւելի են կրճըտում, բարկանում, թէ «էլ չենք կարողանում կրծել, մեզ մի տանջէք». բայց կամակոր և անմիտ մանուկներն ուտում են և պատիժն էլ կրում, թէպէտ իրանք չեն հասկանում, թէ այն ցաւը, այն ջերմն ու տենդը ինչից հանդիպեց իրանց։

Վերջապէս խակ պտուղները միմեանց ետևից հասունանում են։ Կեռասը դեղնում, կարմրում է և թուշերը պլպլացնում։ Սև ու սպիտակ թութը ծածկում է ծառի յատակը։ Կանաչ վարունգի հոտով ամբողջ բուրաստանը բուրում է։ Նրա ետևից հասնում են և սեխն ու ձմերուկը, անուշահոտ ու նախշուն շամամը։

Ամառը երկրագործի աշխատանքի ամենաթունդ ժամանակն է։ Երկրի բերքերն այնպէս շուտ-շուտ են հասնում իրար ետևից, որ եթէ տան մէջ աշխատող ձեռքերը շատ չլինին՝ մենակ մարդը կըշըշկլէ, և ոչ մի բան էլ չի կարող անել։

Դեռ գարունքավարը, ցել անելը չըվերջացրած, խոտը գալիս հասնում է, որ եթէ շուտ չըհարւի, կըվըղանի, այսինքն հարելու ժամանակը կանցնի, կըփչանայ։ Ջեռք է զարկում խոտին, միւս կողմից գարին է հասնում. եթէ թութն ունի, արագ պիտի քաշի, նա է թափւում ծառերից. եթէ այգի ու բանջարանոց ունի, նրանք էլ այնտեղ են չորանում, ջրել են ուզում։ Մինչ այս, մինչ այն, աշնանացանն է հասնում. նրան հետևում է գարնանացանը։

Եթէ դաշտային տեղ է գիւղը, պէտք է երեխէքը, տաւարը սար տանել. ամառուան շոգերին նրանց դաշտումը կարելի չէ պահել, բայց սարումն էլ նրանց պահող պահպանող է պէտք։

Հունձն ընկնում է, մշակ չի ճարւում։ Մենակ մարդն ինչ կարող է անել, ո՞ր մէկին հասնէ։ Մինչև մէկ արտը կըհնձի, միւսը կըկծղի։

Այսպէս՝ երկրագործի ամառնային աշխատութիւնն այնքան շատ է և բազմակողմանի, որ մի հոգին ամեն բանի հասնել չի կարող։

Այս հանգամանքը մէկ լաւ պատճառ է, որ ամենքն էլ ընկերովի աշխատեն, եղբայրները միմեանցից շուտ չըբաժանուին, մինչև որ հասած որդիք չունենան. դըրացին դըրացու հետ ամեն բանում հարաքաշ լինի, այսինքն աշխատակից, ընկերակից։ Եւ առաջ հէնց այպէս են եղել ամենքը։ Բայց հիմա այդ ընկերութեան, եղբայրսիրութեան ոգին վերացել է մեր գիւղերից։

Ամառնային աշխատութեան շատ մեծ օգնութիւն են անում և մանր երեխէքը, թէ տղէք և թէ աղջկէք։ Նրանք եզները պահում են, խոտ ու խուրձ բարձելիս՝ սայլի առջև կանգնում են, հօտաղութիւն են անում, բանւորներին հաց ու ջուր են տանում։ Ամեն բանում թեթևաշարժ սուրհանդակի պաշտօն են կատարում, արագ-արագ ռստոստելով և ուրախ-ուրախ թռչկոտելով։ Բայց լինում

են շատ ծոյլ, խլականջ, դանդաղ և անպէտք երեխէք էլ, որոնք ոչ մի բանի պէտք չեն գալիս։ Ափսոս այդպիսիների կերած հացը։

Տղան ամեն բանում պէտք է քաջ և ճարպիկ լինի, աշխատելուց չըպիտի փախչի, բանից չըպիտի վախենայ, ամեն բան, ինչ-որ ձեռքիցը կըգայ, պիտի անի։ Կարդալու ժամանակը պէտք է կարդալ, խաղալու ժամանակը՝ խաղալ, բայց բան ու գործի ժամանակն էլ պէտք է բանել, գործել։ Դեռ լսած չէ, որ աշխատելուց մարդ վընասուած լինի, բայց չաշխատելու և ծուլանալու վնասը ամեն օր տեսնում ենք։

Ամառը մի գեղեցիկ պատկեր է ժրաջանութեան և աշխատասիրութեան։ Զմեռն ուսումնարանումն այնքան բան չի՛ կարող սովորել երեխան, ինչքան ամառը դաշտումը, թէ աշխատելով և թէ իր չորս կողմի երևոյթների վրայ նայելով։

Ամեն մի ծառ, ամեն մի թուփ, ամեն մի գեռուն շարժման մէջ է, գործի, աշխատանքի վրայ է։ Շերամը կամաց-կամաց իր մետաքսն է գործում սուս ու փուս, մեղուն իր բջիջներն է մեղրով լցնում, մրջիւնն իր ձմեռուայ պաշարն է տուն կրում, թռչուններն իրանց ձագուկներն են շահացնում։

Յիրաւի, ինչքա՜ն տեսնելու բաներ կան։ Շերամի կերպարանափոխութիւնը, թրթուրների թևաւորւիլը, շերեփուկների գորտ դառնալը, մեղուների ձագ տալը, թռչունների բոյներն ու ձուները, տեսակ-տեսակ բզէզներ, գեռուններ, սողուններ, ձկնիկներ, խոտեր, ծառեր, ծաղիկներ, բոլորն էլ իրանց կեանքի կայտառ ու երիտասարդ ժամանակ...

Իսկ ինձ (որովհետև ես հիմա երեխայ չեմ, որ թիթեռնիկների ետևից վազվզեմ, որ տեսնեմ որը որից աւելի նախշուն է)—ինձ ամեն բանից շատ դիւր է գալիս

այն, որ այդ ընդհանուր աշխատութեան, այդ ընդհանուր գործունէութեան մէջ տեսնում եմ մի շատ գեղեցիկ ներդաշնակութիւն—մ ի ո ւ թ ի ւ ն։

Ամեն բանի մէջ մի խմբակցութիւն, մի կապ, մի միութիւն կայ։ Ի՞նչ բան է, օրինակ՝ արտը, եթէ ոչ մի խումբ անհամար ցողունների, որոնք իրար վրայ յենւելով, իրար վրայ շւաք անելով, միասին աճում, միասին հասնում և մէկին վաթսուն և հարիւր պտուղ են տալիս։

Ի՜նչ գեղեցկութիւն կունենար մի ձմերուկ, եթէ նա մեն մենակ ընկած լինէր մի դաշտի մէջ։ Բայց ուրիշ գեղեցկութիւն ունի բոստանը, ուր հարիւրաւոր ձմերուկներ կողք կողքի պառկած՝ իրար ականջի քչփչում են, թէ այն օրը պարտիզպանը իրանցից քանի հատ պոկեց։ Կարծես անհամբեր սպասում լինին, թէ երբ պիտի իրանք էլ կտրւին, բացւին ու մարդկաց երեսին ծիծաղելով՝ նրանց ծարաւը զովացնեն։

Ամառային ամիսներն են—յունիս, յուլիս և օգոստոս։

---

91. ԱՄԱՌ

Ստեղծողն իր առատ ձեռքը բաց արեց,
Արտեր, անտառներ հաստատեց.
Ծառեր ու թփեր զարդով ծածկւեցան,
Ամենայն կողմում ծաղկունք փայլեցան։
Ազատ շրջում են հօտերը դաշտում,
Ազատ լողում են ձկները ծովում.
Արտերում հարուստ ցանքսերը հասան.
Դաշտում գերանդին սկսաւ փայլել
Եւ անտառներում թռչնակներ երգել.

«Ինչքա՜ն սիրուն է այս սաւերներում.
«Ե՛կ, հանգստացի՛ր, մանկիկ, հովերում.
«Ականջ դի՛ր, ինչպէս մենք երգ ենք երգում,
«Առատ ամառւան փառք վերընծայում»։
—Ո՛չ թէ ամառւան, ասաց, փառք տըւէք,
«Ով ամառ տըւաւ, Նրան օրհնեցէք»։

---

92. ԱՂԱՍԻՆ ԴԱՇՏՈՒՄԸ

Աղասին որ հանդն էր դուրս գալիս, իր բերքն ու պտուղը, դաշտերի ծառն ու ծաղիկը, երկնքի, պայծառ արեգակի, լուսնի, աստղերի լոյսը տեսնելիս՝ նրա հոգին վերանում էր, խելքը թռչում, շատ անգամ աչքերը ծով դառած, տեղն ու տեղը մնում կանգնած, հէնց իմանում էր թէ իրան դրախտը տարան։

Ջեռները կցում էր, գլուխը բաց անում, երեսը մէկ երկինքը, մէկ երկրի վրայ գցում, յօգոց հանում ու ցանկանում էր որ կանչի...

—Ա՜խ, ո՞վ ես դու, ո՞վ, հոգուդ մատաղ, Աստւած, որ այսքան բարիքն ստեղծել ես մեզ համար։

Ա՜խ, ինչի՞ չես քո սուրբ երեսը մէկ օր մեզ ցոյց տալիս, որ ոտներդ ընկնինք, մեր սիրտը, մեր հոգին քեզ մատաղ տանք։

Թէ ասեմ երկիրն է միայն գեղեցիկ, հազար ծաղիկներով, բոյսերով զարդարած, բա երկինքն ո՞ւր թողեմ, որ ցերեկն ինձ լոյս է տալիս, հանդիս պտուղը հասցնում, գիշերն էլ մութն իմ աչքիցս հեռացնում, ու այնպէս վրանի նման գլխիս կանգնած, անձրև, արև տալիս, որ ես ապրեմ, որդիքս պահպանեմ, աշխարհքին պէտք գամ, որ մեռնելիս էլ՝ գան հողիս վրայ կանգնեն, ինձ մէկ դադարկ ողորմի ասեն։

Ա՜խ, երկնային Թագաւոր Աստւած, քանի աչքս բաց եմ անում Քո արարած աշխարհքը տեսնում, սիրտս կրակ է դառնում, աչքս ծով, մնում եմ տաքացած, բայց ա՜խ, ոչ այս կրակն է ինձ այրում, ոչ այս ջուրն է ինձ խեղդում։

Աչքս մոլորւած, այս թուփից այն թուփը, այս սարից այն սարն է ընկնում, ծառի տակին ասես, սարի գլխին ասես, մտիկ անելով, աչքս շաղւում, ջուր է կըտրում։

Հէնց իմանաս մէկ ձայն, մէկ թև մէկ աներևոյթ հոգի—տերևները խշշալիս, թռչունը թռչելիս, աղբիւրը քըչքչալիս, բլբուլը երգելիս, հովը փչելիս, շաղը երեսիս թափելիս, ամպը գոռալիս—ինձ ձայն ըլի տալիս, ինձ ձեռով ըլի անում, ինձ վրայ խնդում, թէ «վայելի՛ր էստոնք, հողածին մարդ, բարի կաց, բարութիւն արա։ Արարչիդ մեծութիւնն ու խնամքը ճանաչի՛ր, ծառի պէս պտուղ տուր, ծաղկի պէս հոտ, սարի պէս աղբիւր, դաշտի պէս բերք, երկրի պէս հաց, երկնքի պէս լոյս։ Վայելի՛ր Աստուծոյ բարութիւնը, ուրիշին էլ բաժին տուր։ Աղքատ տեսնելիս՝ ուտացրու, կշտացրու։ Թռչունը վրովդ անց կենալիս՝ կանչի՛ր կուտ տուր. դու առատ ձեռն ունեցիր, որ առատ առնես ու բախտաւոր լինիս»։

Ա՜խ, բոլորը կանեմ, կեանքս ուզե՛ն՝ չեմ խնայիլ, բայց ի՞նչ կըլինի, ով Տէր իմ Աստւած, որ այդ հոգին մէկ օր ինձ երևի, որ այսպէս կարօտ չըմնամ, չայրւիմ, չըմաշւիմ Նրա սիրով։ Երազումս էլ որ մէկ Նրա պատկերը տեսնէի, էլ սրտումս ցաւ չէր մնալ, էլ այսքան չէի կարօտ լինիլ ու տանջւիլ։ Թէ դու ես Նրան ուղարկում, ով Տէր իմ Արարիչ, ինչի՞ չես հրամայում, որ մէկ օր, գոնէ մէկ րոպէ, աչքս բաց ու խուփ անելիս, նա մէկ աչքովս ընկնի, Նրան տեսնեմ, սիրտս հովանայ, ու էլի Նրա ասածն անեմ, բերնիս թիքէն հանեմ, ուրիշին ուտա-

ցնեմ, հագիս շորը հանեմ, ուրիշի լաշը ծածկեմ, ու իմ հօրն ու մօր սիրտն էլ ուրախանայ, ասեն թէ՝ Աստուած իրանց բարի զաւակ է պարգևել, ու իրանց խրատը գետինը չի գցում, իրանց բարի ճամպին է հետևում, իրանց ասածն անում։

---

93. ԵՐԱՇՏ

Գարունը հետզհետէ տաքացաւ։ Մայիսի մէկին կարծես օգոստոս ամիսը լինէր. երկինքը ամեն օր այնպէս պարզ էր լինում, որ դեղապէտի համար ամպի նշան չէիր գտնի, արևի սաստկութիւնը մարդու գլուխ էր այրում. այն այգիները, որ մի փոքր ջրգլխի են, էլի ափներումը կանաչի ծեղ է երևում՝ սուերոտ տեղերումը. իսկ ցածի այգիները այնպէս են չորացել, որ կարծես ամայի դաշտ լինին. կանաչ տեղ ամենևին չի երևում։

Երաշտը կարծես բաւական չէր՝ թրթուրն էլ միւս կողմիցն էր ծառերը փչացնում։ «Տնաշէններ, ասում էին գիւղացիք, մեր քրիստոնէութիւնը վերացել է, հաւատներս բոլորովին պակասել է, ամեն տարի այս ժամանակ ս. Գէորգի Մասունքը, մեռնեմ նրա սուրբ զօրութեանը, երկու անգամ բերած էինք լինում, այս տարի սուրբն էլ ենք մոռացել, Աստուածն էլ հետը»։

Հետևեալ օրը արևը մի փոքր բարձրանալուց յետոյ զանգակները խփեցին. տիրացուները հագան ժամաշապիկները. ո՛րը քշոցը վեր առաւ, ո՛րը խաչվառը, ո՛րն էլ մոմերը բռնած՝ առաջ ընկան։ Գարեգինն էլ նրանց կարգի ձգելուց յետոյ բուրվառն ու շապիկը վեր առաւ գընաց. մի տիրացու էլ շարականը խոտեց տարաւ. տէրտէրներն էլ շուրջառները ժամկոչի կռնակը տըւած, ո՛րն էլ իր ուսին ձգած՝ գնացին դէպի Մողնի։ Ժողովուրդն էլ մայր ու մանուկ, տէրտէրների ետևից իրանց զարդարանքով, տիրացուներով, առաջ ընկան գնացին Մողնի, այնտեղի վանահայր վարդապետի մօտ՝ ժողովրդի կողմից խնդրեցին որ ս. Գէորգի մասունքն առնի գայ։ Փառաւորւի Հայր սուրբը. իսկոյն պատրաստուեց, գնաց եկեղեցու դուռը բաց արաւ, մասունքները խորանից հանեց, տէրտէրների հետ ինքն էլ շուրջառն առաւ ու ամենքը մի-մի մասունք վեր առան, ինքը բռնեց ս. Գէորգի արծաթի ոսկեջրած աջը, իսկ քահանաներից մէկը՝ գլխաքարը, միւսը գագաթը, երրորդը պահարանաւոր մասունքը՝ զգեստաւորուած, շարական երգելով՝ մեծ հանդիսով գնացին դէպի Աշտարակը։

Հէնց որ հասան «Պատաշարը» [1]), ջերմեռանդ ժողովուրդը, որ այնտեղ սպասում էր՝ գառան նման բառաչելով, գլխները բաց, արտասունքն աչքերին՝ թափւեցին առաջը։ Կանայքն էլ բոբիկ ոտքով, ճանապարհի քարին ու փշին, գետնի տաքութեանը չնայելով՝ «Ով ս. Գէորգ են կանչում, քո զօրութեանը մատաղ. մեր տէրն ու պահապանը դու ես, այս տաք ջրին մի հով ջուր ածա, մեր լացն ու աղաղակը լսիր, մեր երեխաներին խղճա»։

Հայր սուրբը կանգնեց այստեղ, մինչև ողջ ժողովուրդը համբուրեցին, ու մասունքի ետևից ընկած՝ եկան Կարմրաւորի առաջը և այնտեղ թափոր արին։ Թափորից յետոյ դարձեալ շարական երգելով գնացին գիւղի ս. Մարիամ եկեղեցու թաղը։ Շատերն էլ առաջը մատաղ արին։ Երբ հասան գիւղի միւս ծայրը, այնտեղ էլ թափոր արին ու պտըտելով տարան Ամենափրկիչ եկեղեցու առաջը. այնտեղ էլ թափոր անելուց յետոյ, խաչլըւայ արին առուի վրայ, ս. Գէորգի աջը ջուրը ձգեցին, որ գնայ այգի-

---

1) Ճանապարհի մի յայտնի տեղ։

ները՝ թրթուրը ոչնչացնի։ Յետոյ տարան եկեղեցի, սեղանի վրայ բազմեցրին։ Ժողովուրդը առատ սրտով գալիս՝ գանձանակ էր ձգում։

Երեք օր ս. Գէորգը մնաց Աշտարակ. աստուածապաշտ ժողովուրդը այնչափ մատաղ ու կարասներով գինի խոստացաւ, բացի տուած գանձանակից՝ որ եթէ Մողնու միաբանքը ութ ամիս ուտէին, չէր հատնիլ։ Երեք օրից յետոյ ս. Գէորգի Մասունքը առաջւայ հանդիսով յետ տարան։ Երեխաներն էլ «Նուրին» շինեցին ու ման ածեցին. երկուսը կռներից բռնեցին, մէկն էլ տոպրակ վեր առաւ, միւսն էլ մի փոքրիկ բղուղ, և սկսեցին ման գալ տները։ Ամէն դռան առաջը կանգնում, երգում էին.

«Նուրին Նուրին եկել է,
Աչքա հուրին եկել է.
Շիլա շապիկ հագել է,
Կարմիր գօտիկ կապել է։
Եղ բերէք, պորտին քսենք,
Ջուր բերէք, գլխին ածենք.
Մեր Նուրինի փայը տուէք,
Ուտենք, խմենք, քէֆ անենք»։

Կանայք էլ մի աման ջուր են բերում թափում Նուրինի գլխին, և երեխաներին բրինձ, իւղ կամ հաւկիթ տալիս, որ տանեն քէֆ անեն։

94. ԱՆՁՐԵՒԻ ԿԱԹԻԼ

Փայլուն կաթիլը ամրան անձրևի
Մի օր հարց տուաւ իր ընկերներին.
—«Ինչու մենք այս հին, աղքատ խրճիթի
Լուսամուտն այսպէս բախում ենք ուժգին»—

Կաթիլներն իսկոյն տուին պատասխան.
—Այստեղ երկրագործ մշակն է ապրում.
«Քաղցր աւետիք տալիս ենք նրան,
«Որ արտում ցորենն աճում է ծաղկում»։

95. ՕՏԱՐԻ ՕԳՆՈՒԹԻՒՆԸ

Լորը բուն էր դրել գիւղացու արտում և ձագեր հանել։ Հնձի ժամանակ էր։ Մի օր արտատէրը իր կնոջ հետ եկաւ արտի գլխին կանգնեց և ասաց. «Արդէն ժամանակն է հնձելու—հասկները թափւում են. վաղը ես կըխնդրեմ հարևաններիս, որ գան ինձ օգնեն»։ Ճուտիկները լսեցին այս խօսքերը և սաստիկ վախեցան։ «Հեռանանք այստեղից»,—ասացին նրանք իրանց մօրը։ Բայց մայրը պատասխանեց. «Մի՛ վախենաք, վտանգը դեռ այնքան էլ մօտ չէ»։ Գիւղացին գնաց հարևաններին խնդրելու։ Նրանք խոստացան առաւօտը գալ, բայց խաբեցին ու չեկան։

Միւս օրը երեկոյին գիւղացին դարձեալ եկաւ արտը և ասաց. «Վաղն իմ ազգականներին կըկանչեմ աշխատելու, նրանք անշուշտ ինձ չեն խաբիլ և կըգան»։ Ճուտիկներն այս անգամ աւելի ևս վախեցան, «Գնանք, գնանք շուտով»,—կանչեցին միաբերան։ Բայց փորձւած մայրն ասաց նրանց. «Մի վախենաք, դեռ տեղափոխւելու ժամանակը չի հասել»։ Գիւղացու ազգականներն էլ չեկան նրան օգնելու։ Վերջապէս գիւղացին ասում է կնոջը. «Ուրիշ ճար չըկայ. պէտք է, որ մենք ինքներս անենք մեր գործը. Աստուծոյ օգնութեամբ մենք էլ կարող ենք հնձել մեր արտը»։ Լորն այս խօսքերը որ լսեց, իսկոյն ձայն տուաւ իր ճուտերին. «Զաւակներս, այժմ ահա այստեղից հեռանալու ժամանակն է. գիւղացին քանի դեռ իր յոյսն

տարների վրայ էր գրել, ես չէի վախենում, իսկ այժմ, երբ նա վճռել է անձամբ կատարել իր գործը, հաւանական է, որ շատ շուտով արտը հնձւի»։

Այս ասաց ու ձագերին առաւ, արտից հեռացաւ։

---

96. ՀՈՒՆՁ

Ահա բանւորները շարեշար կանգնած,
Մանգաղը ձեռքին, գոգնոցը կապած,
Մինչև գոտկատեղ բարձրացող արտում
Ժպիտն երեսին՝ ցորեն են հնձում։

Ընդարձակ դաշտը, որ ամիսուկէս
Մեղմ քամու դիմաց, կապոյտ ծովի պէս,
Ճկւում, թեքւում էր ու հօրանց գնում,
Նորից յետ դառնում, իր տեղն էր բռնում,

Այժմ բաց-դեղին ոսկու գոյն առած,
Տիրոջ օգնութեամբ հասկերը լցրած,
Արևի դիմաց փայլում է, խաղում,
Ամբողջ հովիտը հուր ու ծով շինում։

Կարծես հրեշտակը Տիրոջ հրամանով
Ծիծաղ է սփռել իր առատ ձեռքով,
Ուրախ ու քրքիջ, խինդ ու բերկրութիւն
Դաշտը բռնած է, կասես, օրնիբուն։

Ահա բանւորները շարեշար կանգնած,
Մանգաղը ձեռքին, գոգնոցը կապած,
Հնձում են ցորեն ու խուրձեր կապում,
Կապած խուրձերից տասնեակներ կազմում։

---

97. ԱՄԱՌՆ ԵՐԵՒԱՆՈՒՄ

Ճաշւայ շոգն անց էր կացել։ Սար ու ձոր գլխները էլ եա բարձրացնում էին, որ փոքր շունչ առնեն։ Արեգակը Մասիսի քամակից հանդարտ աչքը բաց էր արել, մունջ-մունջ Երևանու բերդին էր մտիկ տալիս և ուզում էր, որ կամաց-կամաց մայր մտնի։

Թանձր խաւարը, սև մառախուղը եկել, բոլոր դաշտերի, ձորերի երեսը բռնել, օդը ծանրացրել, կալել էր։

Թռչունը տեղից չէր ուզում շարժի, հաւը բնից գլուխը հանի։ Ամեն տեղից ոտքը խաղաղւել, ամեն տեղից ձէն ու ձոր լուել, պապանձւել էր։

Ջուր ջրողը առւի վրայ էր թեք ընկել, քնած մնացել, ու ցանք անողը հանդումը, այգեպանը՝ իր ծառի տակին՝ շւաքումը քուն մտել, հանգստացել։ Մարդ, ինս, ջինս գիւղերումը էլ չէին երևում։ Բացի կոնդի ծայրից, բացի սարի լանջից, բացի ճանպում, հանդում, մէկ սև մազի չափ դարալթու սևին էր տալիս, ձիու քամակից դէս ու դէն թեքւում, երեսի, քամակի վրայ շուռ գալիս, էլ եա գլուխը շրտկում, օրգանգուն դանթարղէն ժաժ տալիս, ձիուն թափիկ տալիս, կամ մտրակում, որ ոտները մի քիչ շուտ-շուտ փոխի, շուտ տեղ հասնի։ Բագինն էլ, ձեռն ականջի քամակին դրած, տխուր, բարակ ձայնով մէկ բայաթի էր բարձրացրել, քթի տակին, ձիու սանձը գլխին գցած, ինքն իրան նզզում, գնում էր, որ տուն հասնի, իր յոգնած, ջարդւած մարմինը կամ մի շւաքի տակի հանգստացնի, կամ իրա տան դուռը, իր ընտանիքի երեսը, քանի որ դեռ մութը վրայ չէր հասել, տեսնի ու սիրտը բացւի։

Հօտաղներն էլ իրանց գութանի լծկանը բաց էին թողել, լուծը եա արել ու մէկ քօլգի տակի գութանը

մէկ կողմը, եզները միւս, ջրերի ափին վեր էին թափել, քաղցր քուն մտել։ Նախիրը մէկ դաշտում, ոչխարի հօտը միւս, շւաք տեղ նստել, ծնօտ ծնօտի էին քսում, փրնչացնում, արօճ անում։ Հովիւն էլ գլուխը մէկ քարի վրայ դրած, նղզել, աչքը կպցրել էր, որ շոքը քաշւի թէ չէ՝ վեր կենայ, հօտը իրիկնահովին մէկ լաւ խոտաւէտ տեղ տանի, արածացնի։

Սրթուն շների մէկը այս ցցի վրայ, մէկը միւս բլրի ծայրին, կամ հովւի ոտի տակին՝ գլուխը դրել, նօթերը կխտել, մարդ էր մտել, որ թէ գող, գայլ, գազան սիրտ անի մօտենայ, մէկէնիմէկ վրայ թռչի պատառ-պատառ անի, իր տիրոջ ոչխարները պահի։ Մէկ կանաչ խոտ, մէկ դալար թուփ, կամ մէկ ծաղիկ ոչ մէկ տեղ չէր երեւում, որ մարդ հօտն առնի, կամ երեսին մտիկ տայ, սիրտը բացւի, ու իր ճանպի երկարութիւնը մոռանայ, կամ շոքի ձեռիցն այրւած, խորովւած ջանին հովութիւն տայ,—այսպէս էր սար ու ձոր, դաշտ ու հանդ չորացել, խանձւել, պապանձւել։ Միմիայն խոտերի ցօղուններն ու թուփերի սուր-սուր ծայրերն էին այստեղ այնտեղ ցից-ցից գլուխ բարձրացրել, տխուր, տրտում, մոլորւած, պաշարւած կանգնել, մնացել։

Սև-սև գիշակեր ագռաւները կամ վախլուկ տուլաշներն էին հէնց մենակ մնացել, որ այստեղ մէկ քարափի ծայրի կամ մէկ բուրջի գլխի, կամ թէ չէ՝ ճանպի միջում իրար գլխի հաւաքւել էին, նստել, կամ պտոյտ էին գալիս, իրար կոցահարում, իրար թևերից քաշում, որ մէկի գտած որսը ձեռիցը խլեն, բաժին անեն, իրանց ձագերին էլ տան կամ հետները տանեն։

Օձ, կարիճ, խլէզ, բզէզ, ու ինչ կերպ գազան ասես, մորեխ, մժեղ, հանդէս էին բաց արել։ Որը մէկ թուփի տակից, որը մէկ քարափի գլխից, որը խոտերի միջից՝ կամաց-կամաց ժաժ գալով, պոչ ու գլուխը իրանց քաշե-

լով, կամ ծլունդ լինելով, էլ ետ տաք անելով, կամ գետնի, ապառաժի վրայ սողալով, փշտացնելով, շւացնելով, ծււալով, ծղրտալով, ոտն էին էլել, ուզում էին իրանց արևի ձէնն ածեն։

Որն էլ իր բնի առաջին արևակող անելով, գլխները հանել, մունջ-մունջ ականջ էին դրել, սուր-սուր աչքները ցցել, պելացել, շլացել, այս կողմ, այն կողմն էին մտիկ տալիս, որ ոտք խաղաղւելիս դուրս գան, մի քիչ շունչ քաշեն, իրանց կերը ճանկեն, էլ ետ իրանց բունը մըտնեն, էլ ետ գնան քնեն, հանգստանան։

Բազի պատածակի արանքից, կամ քարի ծայրից էլ մէկ անճար բու, գլուխը վեր թողած, քիթ ու պռունկ կխտած, ծանրացած, գետնին էր նայում, իր սև օրը ողբում։ Հաւի թշնամի ուրուրն էլ՝ թևերը փռած, չանգերը սրելով, բաց ու խուփ անելով, կտուցը սրբելով, կամ կուրծքը քուջուջելով, երկնքի տակին, գլուխը կուրծքի տակին քաշ գցած, սուր աչքերը այս դէհն, այն դէհն էր գցում, պտըտում, պատրաստւում, որ մէկէնիմէկ, ական թօթափել վայր վազի մէկ լիպոր ճուտի գլխի—որ իր մօր թևերի տակին, կամ մօր գլուխը քորելով, թևը քաշելով, ծւծւալով կռկըռալով, կամ կտուց կտցի տալով, մօր կրխալուն ականջ դնելով, սուս ու փուս նստում էին իրար հետ, կամ քջուջ էին անում—կամ մէկ խեղճ, անճար լորի քամակի խփի, ճւճւացնելով՝ վեր քաշի, քրքրի, փետրի ու իր ագահ փորին մատաղ անի...

Այսպէս մեռել, լռել էր բնութիւնը ու ոչ մէկ շփըլթու մէկ տեղից չէր լսւում։ Միմիայն հեռու տեղից մէկ բարակ քամի, երբեմն-երբեմն փչում, ծառի տերևները սլսլացնում, ժաժ էր գցում ու գոլ-գոլ մարդի երեսին, բերնին քնքուշ ձեռը քսում, շւտով անց կենում ու փշերի, խոտերի, քարափների, ձորերի մէջ մտնում։

Ինչպէս ծխի մէջը խրւած՝ հեռու տեղից դաշտի գե-

դերը, հանդերը, փոսերը՝ մթնած, լուած, ինչպէս սև ամպի կտորներ, կամ այրուած, խանձուած տեղեր՝ այստեղից, այնտեղից սևին էին տալիս ու խառնիխուռն երևում:

Արաքսը՝ ինչպէս մէկ նետ օձ, կամ արծաթի գօտի՝ արևմտեան կողմիցը, ձորերի միջիցը՝ իր սուր, լուսափայլ ճակատն ու գլուխը բաց էր արել, որ մրմունջ, լուռ, հանդարտ գալիս՝ Մասիսի փէշին մի քիչ խփում, շփում էր ու էլի խեթ-խեթ նայելով, նրան սպառնալիք տալով, ձէնըձոր անելով, գլուխը պտըտելով, գնում Ջանգուն ու Գառնու գետն իր ծոցն առնում ու խաղալով, խայտալով, վշվշալով՝ հեռանում քըւերտանց հետ ու պտունկ պտունկի. լանջ լանջի, քամակ քամակի տըւած, իրար գըլխի, իրեսի ձեռ քսելով, փաղաքշելով, հանաք անելով, աչքերը խփում, նզզում ու Շարուրի տափարակ ծոցումը ծեծւած, ջարդւած քուն մտնում:

---

98. ՊԱՐՏԻԶՊԱՆ

Ամառն է: Կարծես կրակ է բարձրանում
Գետնի երեսից և հուրհրատում.
Ոչ շունն է հաչում, ոչ ճիճին երգում,
Գործն էլ է լռել, էլ չի կրկռում:

Ամենքն էլ փախել, հով տեղ են գտել,
Իրանց բներում լռել, պապանձւել.
Միայն մի հատիկ մարդ է երևում
Խորընկած դաշտում, առւի եզերքում:

Կանգնած է մարդը արևի տակին,
Ոտն ու ծունկը բաց, բահը դրած ուսին,
Մի շապիկ միայն ունի նա հագին
Եւ մի սպիտակ թասակ կայ գլխին:

—Բայց ի՞նչ մարդ է նա և ի՞նչ է շինում,
Արևի տակին ինչո՞ւ է այրւում.
—Նա պարտիզպան է, պարտէզ է ջրում,
Ծերին ու ձմերուկը նա է հասցնում:

---

99. ՍԱՐ ԳՆԱԼԸ

Ուզունթալըցիք, ինչպէս և Ղազախի կողմերի բոլոր գիւղացիք, սովորութիւն ունին ամառային ժամանակ իրանց անասուններով բարձրանալ դէպի մօտակայ սարերը: Այդ պաշտօնը կատարում են բացառապէս կանայք:

Ուզունթալըցոց սարը մի բարձր գեղեցիկ տեղ է, Սրւէղից դէպի հարաւ: Մի օր ձիաներով գնացինք սար: Ինչպիսի՜ հրճւանքով ես անցնում էի այն խիտ անտառների միջով, ծուռը ճանապարհներով, ձորերի և աղբիւների վրայով: Ահա՛ անցանք Սրւէղի ջուրը. բարձրանանք դէպի «Մութը Ջորը», ձեր առաջն է «Ծըմծըմանը», ահա՛ «Գիւռ Աղբիւրը»:

Այս ի՜նչ հոյակապ անտառներ են, որ մեզ շրջապատել են, այս ի՜նչ ուղղահայեաց և բարձր հաճարի ծառեր են որ կլանել են արևի ճառագայթները: Գոյնզգոյն ծառակուտկուտները պինդ կպած ծառերին՝ կրտկրտացնելով կտցահարում են նրանց կեղևը՝ միջատներ կուլ տալու:

Դուրս եկանք «Գիւռ Աղբիւրի» հովիտը. ի՜նչ գեղեցիկ հարթավայր է նա. մէջտեղը բղխում է մի վճիտ, առնորակ աղբիւր, որ իր առատութեան համար ստացել է «Գիւռ» 1) կոչումը. նրա վրայ շինած է մեծ փայտէ նաւ՝ անասուններին ջրելու համար:

---

1) Մեծ, վարար, յորդառատ:

Մենք կանգ առանք այս սքանչելի աղբիւրի վրայ. ատամնիս սեղմելով կուշտ խմեցինք, երեսներիս զարկեցինք այդ անմահական ջուրը, զովացանք և զովացրինք մեր ձիերին։ Նորից նստելով ձիերի վրայ, մենք մի փոքր էլ շարունակեցինք մեր ճանապարհը դէպի վեր. և ահա դուրս եկանք անտառից լոյս աշխարհ. և մեր առաջ փռուեց լայնանիստ, կանաչազարդ, ծաղկափթիթ տարածութիւն, որ, տեղ բարձրանալով, տեղ ցածրանալով՝ ստանում է ալեծածան տեսք։

Ուզունթալըցոց՝ ուռից հիւսած, եղէգնէ լաստերով շրջապատած՝ գլուխը հաստ թաղիքով ծածկած դագեաները[1]) շարեշար կանգնած էին այս բլրի վրայ, այն աղբիւրի մօտ, միւս ձորի կամ անտառի բերանում։

Առաւօտ էր, արեգակը բաւական բարձրացել էր հորիզոնի վրայ. կանաչ խոտերի մարգարտափայլ ցօղը դեռ ևս տեղ առ տեղ երևում էր։ Մենք կոխելով այդ ցօղը, շարունակում էինք մեր ճանապարհը։

Ես առանձին հետաքրքրութեամբ նայում էի այս վայրենի դրախտի վրայ իր վայրենի բնակիչներով։ Երիտասարդ կանայք բոբիկ ոտքերով, չըւանները ձեռքներին, վազվզում էին՝ հորթերը կապելու։ Միւսները հարում էին երեք ձողից կախուած խնոցին։ Տաւարածները Սոխ լանջով, «Իրիցի Աղբիւրի» կողմից բերում էին կթի կովերը՝ կթելու։

Հորթերի ու կովերի բառաչը, կանանց խառը ձայները, հովիւների երգն ու սրինգը, շների հաչոցը, ձիերի խրխինջը, այդ բոլորը իրար խառնելով՝ մի նահապետական կենդանութիւն էին տալիս այդ կանաչ լեռներին։

Մենք իջանք դագեայի առաջ. ձիերն արձակեցինք արածելու. դրացի հարսները բերին մեզ համար կարագ,

[1]) Վրան։

սեր, մածնի երես, թերթերուա, գաթա և այլն՝ մեր գալուստը շնորհաւորելու։ Այդպէս անցաւ ամբողջ օրը։

Երեկոյեան ժամանակ տաւարը նորից եկաւ, և իւրաքանչիւրը կանգնելով իր տիրոջ դագեայի առաջ, ծանր ու բարակ որոճում էր։ Գիշերը շատ մթին էր։ Իւրաքանչիւր դագեայի առաջ վառուած էր մեծ խարոյկ. և ինչու չվառես, երբ շուրջդ անտառով պատած է և փայտը՝ ձրի։ Խարոյկի շուրջը նստած էին կանայք, տաւարած, շներ։ Մի խարոյկի մօտ բարձր խօսում էին, միւսի մօտ երգում, երրորդի մօտ սրինգ ածում։ Այդ էլ մի տեսակ կենդանութիւն էր։ Կարճ միջոցից յետոյ ամենքը պառկոտեցին քնելու։

Հետևեալ առաւօտը, Աստուած իմ, ինչ թարմ օդ, ինչ փայլուն ցօղ, ինչ պայծառ արև, ինչ գոյնզգոյն ծաղիկներ, ինչ մեղմիկ զեփիւռ, ա՜խ կեա՜նք, կեա՜նք...

100. ԼԱԼՒԱՐ ՍԱՐԸ

Ծագում է մանուկ արևը գարնան
Կովկաս լեռների ձիւնի պատնէշից,
Զարթնում են մէկ-մէկ սարերն անըման
Զմրան անվրդով քնի մըշուշից.
Ահա Լալւարի[1]) վիթխարի ուսին
Բազմում է արփին թարմացած ոյժով,
Սարեր ու ձորեր իրար երեսին
Նայում են, ժպտում ամպի մշուշով...
Վերջին ձիւներն էլ ահա հալ ընկան,
Արտասուեց իսկոյն լեռների հսկան.
Ամէն մի ձորից աղբիւր է հոսում,
Ամէն մի թփից բիւլբիւլ է խօսում.

[1]) Լօռւայ ամենաբարձր սարը։

Ու գալար հովիտ, և ժայռի կըրծքեր,
Արձագանգ տալով գարուն են հընչում.
Ձըմրան փարախից հովւական երգեր
Զեփիւռի թևով սարերն են թռչում.
Ծաղկալից աշխարհ անվերջ ձորերի
Բացւում է, ժըպտում կոկոնից զըւարթ,
Փարթամ գեղութեան ոգին Գուգարքի
Ցընցում է գարնան բոյրով անարատ.
Ամպերն էլ իրար համբոյրներ տալով,
Զըւում են կայտառ, Լալւարը գըրկում,
Առաջին անգամ թունդ որոտալով,
Գուգարք աշխարհին ողջոյն են երգում.
Եւ հայրենիքում փայլակ-կայծակի
Գիշերւայ դըրոշմած գաղտնի համբոյրներ,
Երգում են երկրին սէրը երկնքի,
Դողում են սիրուց սարեր ու ձորեր.
Եւ խորհրդաւոր մի թովիչ ձայնով
Խօսում են նըրանք, իրար հետ փարւում,
Երգում են, խնդում, հազար բերանով
Լալւարի վիթխար հասակը գովում։

Ահա գարնան հետ և շարան-շարան
Դաշտավայրերից դէպի գով սարեր
Զգւեց սայլերի, ուղտերի քարւան—
Փախչում են շոգից թէ թուրք, թէ հայեր.
Թողնում են ձորում զանգի հնչիւններ,
Ձիերի խրխինջ, պայտերի դոփիւն,
Մէկ-մէկի կըցած անվերջ քարւաններ
Քաշում է նառը, ահեղ մռնչում.
Որը տանում է ալաչխի [1]) քեչան,

[1]) Հովւական վրանի մեծ տեսակը։

կուժն ու խնոցին, ճիպոտն ու չաթան [1]).
Որն էլ զարդարւած գիր [2]) ու փնջերով՝
Օրօրւում, անցնում լեռան լանջերով.
Բայց նառն ինքնագոհ քայլում է հանդարտ,
Բոժոժ ու զանգեր վըզին ու կըրծքին,
Եւ օրօրելով կապերտներ ու զարդ,
Գեղեցեկ հարսն է նա տանում մէջքին.
Մերթ բարկանալով, կանգնում է հպարտ,
Մերթ փրփուր թափում կատղած բերանով,
Մերթ երկար շուրթը կախելով բարդ-բարդ,
Նա պարծենում է գեղեցիկ բեռով։
Բռնել է ճանպէն թունդ իրարանցում,
Դոփում են ձիեր, սանձերը կըրծում—
Ազնիւ մետաքսից ոսկեթել գործած,—
Ազաջարիներ [3]) թամքերին գըցած,
Հուժկու կըրծքերից կապած թալիսման [4])՝
Արևելեան ճոխ արծաթն ու ոսկին,
Ճերմակ ղաթիրան, քօղն ամպի նման
Փըռփռում են սիրուն հարսների դէմքին։
Լեռների տօնն է. մարդ և անասուն
Ուրախ երգելով դիմում են սարեր,
Մոռնալով ձըմրան քաշած վայնասուն,
Ծաղիկ փնջելով անցնում են ձորեր.
Անցնում են արագ քոչ-քոչի միջով.
Գարնան արևից փայլում են զէնքեր,
Եւ թարմ կենսաբոյր թաւիշ կանաչով
Բացւում են, ժըպտում սարւորի դէմքեր.
Փոքրիկ երեխան պինդ մէջքին կպած՝

[1]) Բարակ ճիպոտներից հիւսւած վրանի շրջապատ։ [2]) Թըղթերում կարած՝ չար աչքից պահպանող աղօթքներ։ [3]) Մետաքսից գործւած ձիու ծածկոց։ [4]) Թղթերում կարած՝ չար աչքի դէմ աղօթքներ։

Խեղճ հովւի կինն էլ վազում է ոտքով,
Օգնում է մարդուն՝ գոհ ու սրտաբաց
Բախտի որոշած ծանր վիճակով.
Մայում են, բայում գառնուկ ու մաքին,
Թնդում կովերի, հորթերի բառաչ.
Իսկ տալընգալով գոմէշը ձագին
Կանչում է դանդաղ վազելով առաջ.
Վազում են յոգնած շները հոտի
Եւ լեզուն հանած թանչին են տալիս.
Լսւում է յանկարծ ձայնը լակոտի,
Որ քոչից ընկած՝ կալանչ է գալիս։
Քարւանի ծայրը սարերը հասաւ,
Հասաւ ու ձուլւեց թուխ ամպերի տակ.
Վըրան-վըրանի ետևից բըսաւ
Ծաղիկների մէջ գոյն-գոյն սիգաւէտ.
Ալաչուխ, դագա [1]), անվերջ վրաններ,
Շըրջան կազմելով սառն աղբրի ափին,
Ինչպէս ծեր արծւի կարկատած բըներ,
Ցենւեցին մէկ-մէկ բարձըր քարափին.
Դաշտեցի հայն էլ սառ ջրի կարօտ՝
Եկել է, գըրել բինէն այս ամառ
Լօք [2]), Լալւար, Լեջան [3]) աղբիւրների մօտ,
Տօքերից ազատ ապրելու համար։
Գուգարք սարերի սիգաւէտ լանջին
Բազմել են հայի, թուրքի բինաներ,
Բայց դարձեալ խառնւած քոչ-քոչի միջին՝
Դեռ երերում են ուղտի քարւաններ։
Խըրխնջում է ձին, կովը բառաչում,
Բոլորն էլ իրանց իւրան են ճանաչում.

[1]) Հովւական վրանի փոքր և հասարակ տեսակը։
[2]) Լօռւայ սարերից մէկը։ [3]) Լօռւայ սարերից մէկը։

Մայում է անուշ ամլիկը [1]) գառան,
Սարեր ու ձորեր նորից կեանք առան.

Գիշերը հասաւ. մըթին է ճանպան.
Մարում է կամաց աղմուկը քոչի.
Առւակի ափին քարւաններն իջան.
Կանչում են՝ «ըըղէք, ապրանք չըկորչի»։
Սայլերի ճըռռոց, ոչխար ու տաւար
Դըտնելով ձորում գիշերն իջևան,
Հանգիստ են առնում միւս օրւան համար։
Կըրակի վրայ առւակի ափին
Մի տեղ ընթրիք են շտապ պատրաստում,
Մի տեղ էլ կորած գառանն ու հորթին
Սար ու ձոր ընկած հովիւն է կանչում.
Մի այլ տեղ ուրախ շըջան բոլորած,
Ուտում են նըրանք կաթն ու խորոված.
Գիշերն էլ արդէն մնջում է, լռում,
Յոգնած քոչւորին հանգիստ քուն բերում,
Միայն մի կով է դարձեալ բառաչում
Եւ քունը կըտրած հորթուկին կանչում.
Լըսելով նըրան գիշերն անդադար,
Հևում է տըխուր ծերունի անտառ։
Ամպի փէշերը կախած մի ծայրին՝
Լալւարն էլ կարծես նոյն վիշտն է զգում,
Ինչպէս վիրաւոր արծիւը ժայռին,
Թևերը փռած քոչւորին հսկում։
Բայց Լօք սարերի կանաչ լանջերում
Մի բինա էլ կայ, որ դեռ չի քընում.
Այստեղ խարոյկի շուրջը բոլորած՝
Տեսած ու լսած արկածն են պատմում.

[1]) Մօր հետ անբաժան ապրող և ծծող գառը։

Եւ մեծ ու փոքրր ականջներ լարած՝
Աշուղ Գիքօյի երգերն են լըսում.
Պատմում է, երգում աշուղն անցեալից,
Ձօրերում տեսած հին իգիթներից.
Կըրակին գըցած կաղնի մեծ գերան՝
Սարւորն էլ արթուն լսում է նըրան։

101. ԳՈՒԳԱՐՔԻ ՍԱՐԵՐԸ

Ողջո՜յն, վեհափառ լեռներ երկնահուպ,
Ո՜վ հրաշալիք հզօր Արարչի,
Եւ, ահա, հոգիս՝ ինչպէս մի ասուպ,
Թռած գալիս է ձեր գլխին հանգչի.—
Այդ գագաթներին, որ ձիւնապսակ
Փայլատակում են ընդդէմ աստղերին,
Այդ ամպերի մէջ, որ կուտակ-կուտակ
Ծանրանում են ձեր շքեղ ուսերին.
Այդ սառն ու յստակ աղբիւրների մօտ,
Որ ապառաժից յորդառատ բղխում
Աւազի վրայ, կայտառ ծիծաղկոտ
Երեխի նման կրկչում են, խաղում.
Պարզ առուների դալար ափերին,
Որ սահանքաւոր իջնում են փրփրած,
Ուր որ կենսաշունչ հովը լեռնային
Մերթ վազվզում է, մերթ գըգւում կամաց.
Ուր որ համասփիւռ բուրմունքը ծաղկի
Եւ ծըծմբային հոտը կայծակի
Խառնըւում իրար և տարածւում են,
Խոռոչ ու ծործոր բռնում, լցնում են։
Օրհնութեան վայրեր, ուր առոյգ կեանքի
Եւ գըւարթութեան շունչն է միշտ խաղում.

Հոյակա՜պ երկիր, որ միայն երկնքի
Բարձրութեան մէջ ես խորհուրդդ խորհում։
Ուզում եմ պատմել, թէ ինչ եմ սիրել,—
Բարձրացնել փառքը քո վսեմ անուան,
Ուզում եմ երգել և քեզ մեծարել,
Արժանի՜դ երգի և երանութեան.
Բայց թոթովանքը ապիկար լեզուի
Աստւածայինը կարող չէ յայտնել,
Եւ նա միում է, որ պիտի սուլի,
Որ միմիայն քեզ է երկինքը տըւել։
Ա՜խ, թէ քո տըւած հոգուն ու սրտին
Տայիր և թարգման—հրաշափ լեզու,
Քեզ մօքից հանող քո թշւառ որդին
Քո վեհութեանը կըլինէր հասու։

102. ԿԱՐԿՈՒՏ

Ա.

Գարունն անցել էր, ամառը մտել, բիւր անթիւ բարիք գիւղացուն բերել. կանաչ արտերի ցորենն ու գարին, կորեկն ու հաճարն ուռել ու լցւել, ոսկեգոյն ներկւել. և այգիների խնձորն ու տանձը, դամբուլն ու ծիրան հասել, կարմրել, ծառերը բեռնւել. իսկ պարտէզների սերմն ու ձմերուկ, դդումն ու դադար փորներն ուռցրել, մեղրի համ առել...

Գետը պարզել էր, խոտը երկարել, հօտեր, նախիրներ դաշտերը փռւել. ծառերի գլխին և կամ արտերում թռչունք բուն դրել ձագուկներ հանել...

Սողում էր օձը խոտերի միջից, մեղուն թռչկոտում ծաղկից դէպ ծաղիկ. կրիան վիզը հանած պատեանից, քաշւում, քաշկռտւում թփերի տակից...

Պայծառ էր օրը, պայծառ էր երկինք.

Ուրախ են թռչունք, անասուն մարդիկ...

Բ

Բայց այն ինչ ամպ է, որ սարի տակից գալով գալիս է ու իրա ետքից՝ կարծես շղթայած քաշում է բերում մեծ ու սև ամպեր, ամեն տեղ փռում…

Մի րոպէ ևս. խորին մթութիւն ամեն ինչ պատեց. որոտաց երկինք, երկիր դղրդեց. փայլակն ու կայծակ իրարու խառնուած, մարդկանց սրտերը ահ ու դող ձգեց։ Մռնչաց քամին, շարժւեցին ծառեր. կաթեց, կաթկաթեց, յորդ անձրև թափւեց. անձրևի ետքից սառցէ գընդակներ, չըր՛խկ հա շըր՛խկ—երկիր գլորւեց։ Թափւում է թափւում, սար ու ձոր ծածկում, ո՛չ դաշտ է հարցնում, ո՛չ այգի ասում։

«Ա՛խ կարկո՛ւտ, կարկո՛ւտ, կանչում են մարդիկ,
Այս ինչ պատիժ է. խնայէ, երկինք…»

Գ.

Ծերը ծնկաչոք, արտասունք աչքին, Աստուած է կանչում՝ խնայել երկրին. պառաւը՝ հանած երկթէ կասկարան՝ բակն է շպրտում ու նզով կարդում. հարս ու աղջիկներ պատի տակ շարւած, սուր դանակներով կարկուտ են կտրում՝ երկնքին նայում, իսկ նրանց մօտը մշակ—երկրագործ յուսահատ կանգնած՝ ձեռը դրած ծոցում, մըխ-վո՛խ է քաշում, գլուխը շարժում…

Բայց հանդերի մէջ այս ինչ շփոթ է ու իրարանցում… Հօտը ցրւել է, նախիրը փախել, ձիերը խրտնել, դէս ու դէն ընկել, հաւքերը թռել, բունի մէջ պահւել, հովիւ, հովթարած, փայտահատ, կովարած, ամենքն էլ իրանց …րծերը թողած՝ թփերի տակին մնացել են սառած…

Դ.

…ադրեց կարկուտը. որոտը լռեց,—ամպերի ճեղքից ար… …ացեց. երկիրը ժպտաց, նորից փայլ առաւ, բայց ափ…ր փայլ էր որ նա ստացաւ։

Այգեպանը վազեց իր այգին մտաւ, դէս ու դէն նայեց, մնաց քարացած.—ծառեր տերևթափ, ճիւղեր կոտըրտւած, բոլոր պտուղներ կարկտահար եղած—«վա՛յ իմ աշխատանք, ափսո՜ս իմ այգի», ասաց, հեռացաւ, աչքերը լցւած…

Արտատէրը գնաց իր արտը հասաւ,—թուլացած ոտներ, սևացած աչքեր,—երբ տեսաւ հասկը ջարդւած, փշրւած, հողին հաւսարած, անգութ հեղեղից աւազով ծածկւած, «կորաւ իմ յոյսը, փչացաւ իմ արտ», ասաց ու գնաց, սիրտը մորմոքած…

Դրսում մնացած հաւքերն էլ թռան, գտան իրանց բուն, բայց ա՜խ, ինչ տեսան. բունը աւերւած, ձագուկներն ընկած, չորսից միայն մինը ողջ էր մնացած. իսկ այն սիւները թափւած ցեխի մէջ, անշունչ ընկել են աչքները փակել, որի գլուխը, որի թևիկը կարկտից ջարդւել։

Ծլւըլաց թռչունը, սգաց իր ձագուկ…
Դէս ու դէն ընկաւ՝ արաւ ողբ ու սուգ…

Այսպէս ամեն տեղ, որ մի ժամ առաջ
Տիրում էր յոյս, կեանք, ցնծութեւն անբաւ,
Այժմ յաջորդեց կարկտի շնորհիւ
Յուսահատութիւն, տառապանք ու ցաւ…

---

103. Ա՛Յ ՍԵՒ ԱՄՊԵՐ…

Ա՛յ սև ամպեր, վա՜յ սև ամպեր,
Սիրտս պատեց սև ու մութ.
Արդեօք ինչ էք բերում դուք ինձ,
Գարնան անձրև՞, թէ կարկուտ…

Յուսով-լուսով արտ եմ ցանել,
Արիւն թափել ու քրտինք,

Ողջ սուրբերին մոմ եմ վառել,
Աղօթք արել, որ երկինք
Արտիս նայի, տունս խնայի,
Օր տայ, կեանք տայ իմ հացին.
Վա՜յ բալէքս... Աստւած չանի.
Թէ որ անհամ մընացին...

Ա՜յ սև ամպեր, ինչ էք գոռում.
Սիրտս պատեց սև ու մութ
Արդեօք ինչ էք արտիս բերում,
Գարնան անձրև՞, թէ կարկուտ...

---

104. ՎԱՐԴԱՎԱՌ

Քրիստոսի պայծառակերպութեան տօնը, որ «Վարդավառ» է կոչւում, Ղարաբաղում և այնտեղից գաղթած գիւղերում շքեղութեամբ է կատարւում։ Նաւակատիք շաբաթ երեկոյին համարեա բոլոր ժողովուրդը հաւաքւում է եկեղեցու բակը, զուգւած, զարդարւած։ Այդ երեկոյին կըտեսնես ամենայետին աղքատի հագուստն էլ նոր։ Ամբողջ տարւայ մէջ չարչարւում, աշխատում են, հէնց կարծես այդ տօնի համար, որ միայն այդ օրերը իրանց հագուստը նոր լինի, իսկ մնացած ժամանակները հոգ չէ, եթէ հին, կեղտոտ ու պատառոտած հագուստներով լինին ապրում։ Շաբաթ երեկոյին, ժամը վերջացնելուց յետոյ, թէ մարդ, թէ կին գնում են տուն և ամեն ինչ պատրաստում են լոյս կիրակիի համար։

«Քրիստոսի Համբարձման» գիշերւայ համար նրանք պատմում են հետևեալ աւանդութիւնը. իբր թէ այդ գիշերը երկրիս բոլոր սուրբերը գնում են երկինք՝ իրանց «Հօրանց տունը», այսինքն ս. Աստւածածնի մօտ, ըստ ո-

րում նրանց մայրը նա է։ Սուրբերի գնալու ժամանակ երկինքը բացւում է. ով որ տեսնի այդ ժամը, և ինչ որ խնդրի Աստըծուց, նրան կըտրւի։ Մինչև անգամ պատահել են մարդիկ, որ այդ գիշերը անքուն են մնացել, և իբր այդ, երկինքը բացւելու ժամը, տեսել են, ոմանք այդ րոպէին խնդրել են որդի՝ որ և ծնւել է, ոմանք հարստութիւն՝ և դարձել են շատ հարուստ, բայց անժառանգ, ըստ որում միայն տրւում է այն՝ ինչ որ ցանկանում ես. ուրեմն խնդրելու ժամանակ պէտք է մի այնպիսի խօսք ասել, որ ամեն ինչ իր մէջ պարունակի։ Բայց մեր օրիորդներն այդ շատ լաւ գիտեն, և նրանք աշխատում են երկինքը բացւելիս տեսնել։ Դրա համար էլ հաւաքւում են միասին մի տեղ և նոյն գիշերւայ ուտելու պարէնն էլ հետները. երբ փոքր ինչ մթնում է, սկսում են իրանց «Գիւլում հա՛յ» սովորական երգը։ Մի քանի աղջկէք կերակուրներ են եփում, պատրաստում. միւսները ծաղիկներ են քաղում, փնջում ու իրանց քնքոյշ ու բարակ ձայնով թնդացնում են օդը՝ և անյագ սպասում են երկնքի բացման։ Երբ կերակուրները եփում են, դնում են մէջտեղը՝ և չորս բոլորը շարւում, որ պատանիներ չգողանան. եթէ նրանք կարողանան գողանալ, ուրեմն մրցանակը տարած կըլինին ու օրիորդների բախտը տղաներին կըլինի վիճակւած։ Իսկ պատանիները տեսնելով, որ իրանց թաղի օրիորդները գիշերը անքուն «Գիւլումով» են անցկացնում, իրանք էլ հաւաքւում, աշխատում են օրիորդների պատրաստած կերակուրներն ու ծաղիկները գողանալ. պատահում է, որ տղաները գալիս են և բռնի կերպով ուզում են նրանց ձեռքից խլել. բայց այդ ժամանակ օրիորդները վրայ են թափւում, ծագում է կռիւ, տուր ու դմփոց, իրար քիթ ու պռունգ են արիւնոտում ու չեն տալիս։ Իսկ երբ պատահում է, որ գողանալ են տալիս, այն ժամանակ վշտացած, տխուր տրտում օրիորդները

դառնում են տուն. այնուհետև գիշերը անքուն մնալն ու երկնքի բացւիլը և լոյս տեսնելը անհնար է։ Մէկ էլ պէտք է «Համբարձմանից» մինչև «Վարդավառ» պաս պահել ու նորից խաղ անել. որովհետև այն գիշերը դարձեալ երկինքը բաց է լինում, սուրբերը «Հարանց անից» վերադառնում են իրանց տեղերը։

---

105. ԱՇՈՒՆՔ

Ամառն իր բոլոր պտուղները հասցնելով՝ պահ է տալիս աշունքին, որ ինքը հանգստանայ և միւս տարին էլ նոյնքան պտուղ տայ։

Շարունակ երկար աշխատութիւնը երկար էլ հանգստութիւն է պահանջում։

Գալիս է աշունքը՝ ոչ այնպէս ուրախ, ինչպէս գարունքը կամ ամառը և ոչ այնպէս տխուր, ինչպէս ձմեռը։ Նա լուրջ, խոհեմ կերպով, փորձառու և խելօք մարդու նման հաշիւ է պահանջում իր կրակոտ երիտասարդ եղբօրից—Ամառից, ներում է նրա թերութիւնները և ինչ որ նա պակաս է լինում թողած, ինքն է լրացնում, որ երբ Ձմեռ պապը գայ, նրանից յանդիմանութիւն չլսի, թէ այս չըկայ, այն պակաս է, այս ինչ կամ այն ինչ գործը դեռ չի լրացած։

Աշունքը երբոր տեսնում է, թէ պակաս բաներ դեռ կան, փչում է իր փողը և ամենքին նոր գործի է հրաւիրում։ Ինքն էլ պարապ չի մնում։ Իր փողի ձայնի հետ նա փչում է ցրտաւուն քամին։ Այդ քամին որ դիպչում է ծառերին, նրանց վրայ մնացած պտուղները բոլորը թափւում են և յատակներին փռւում, դիզւում, Տերևները այդ քամուց դեղնում, սփրթնում են երկիւղից և դողդողալով թափւում, գետնին կուչ գալիս։

Թռչունները շուտով իրանց շահացրած ձագերը ժողովում են, իրար իմաց են տալիս և մեծ-մեծ կարաւաններով—խումբ-խումբ, երամ-երամ, շարան-շարան, բոյլ-բոյլ, կռկռալով, ծըւծըւալով, կըչկըչալով թռչում, հեռանում դէպի աւելի տաք երկիրներ...

Այգեպանն շտապում է իր խաղողը քաղել, գինի քամել, տեղաւորել, պահունի մրգերից կախաններ շինել, գեղապէտի համար պահել։

Պարտիզպանն էլ իր պարտէզի ու բոստանի մնացած բերքերն է ժողովում, ինչպէս—կարտոֆիլը, կաղամբը, սոխը, բողկը, տակը (ճակընդեղ), դազարը (ստեպղին) և միւս արմտիքը։

Երկրագործն էլ իր ցելերն է կեռավար անում, հազար աղօթքով ու մաղթանքով սերմը հողին պահ տալիս, ցանում, ցաքանում կամ սերմավար անում։ Այնուհետև սկսում է փայտ կրել, եթէ փայտ է վառում և ոչ աթար, իր խոտի ու յարդի քանակութեանն է նայում, որ եթէ քիչ է, վաղօրօք մի կերպ պատրաստութիւն տեսնէ, կամ թէ չէ՝ իր տաւարն ուրիշին պահ տայ։

Գազաններն էլ իրանց բների, որջերի պատրաստութիւնն են տեսնում։ Որը հին որջն է նորոգում, որը նորն է փորում, կամ մի յարմար ծառի խոռոչ ու քարայր որոնում։

Մի կողմից աշունքը շարունակում է իր փողը փչել՝ օրէցօր աւելի սաստիկ, աւելի ցուրտ։ Դաշտերում եղեամն է գնում, սարերի գլխին՝ ձիւն, որ մարդիկ ձմեռուան պատկերը տեսնեն և աւելի շտապեն։ Առաջ յորդ անձրևներ են գալիս, գետերը վարարում, յետոյ գալիս են մանրամաղ անձրևներ, որոնք ծծւում են ամեն բանի մէջ և մինչև ներքին խաւերն են անցնում։ Այդ տեսակ անձրևներից թէպէտ կաթում են հողածածկ տները, բայց դրանք շատ օգտակար են նոր ցանած սերմերին։

Աշնանային օրերը քանի գնում, կարճանում և ցըրտում են — գարնանային օրերի հակառակ, որոնք քանի գնում, երկարանում և տաքանում էին — մինչև հասնում է ձմեռը և սար ու ձոր ձիւնով ծածկում։

Աշնանային ամիսներն են — սեպտեմբեր, հոկտեմբեր և նոյեմբեր։

---

106. ՉԸՀՆՁԱԾ ԱՐՏ

Աշուն է խորին. ծիծառը թռաւ.
Անտառն է դատարկ. դաշտը մերկացաւ.
Միայն դաշտումը անհունձ մնացած
Տխուր ու տրտում մի արտ կայ կանգնած։
Կարծես հասկերը ասում են միմեանց.
— Ի՜նչպէս մրսում ենք մենք այս ցրտի տակ.
«Շատ տխրալի է գետնին խոնարհել
«Եւ առօք պտուղդ հողում թաթախել»։
«Ամենայն գիշեր մեզ մօտ իջնում են
«Անցնող թռչուններն ու մեզ ուտում են.
«Գազանները տրորում, քամին մեզ ծեծում.
«Ո՞ւր է մեր տէրը, ո՞ւմ է սպասում»։
Քամին տալիս է նրանց վատ համբաւ.
«Ձեր տէրը երկրից երկինք վերացաւ»...

---

107. ՍԵՐՄՆԱՑԱՆ

Ահա եկան աշունքւայ թուխպ օրերը,
Մաղմըղում է մանրահատիկ անձրևը,
Ծառերն իրանց տերևներից մերկացան,
Կռունկները շարան-շարան անց կացան։

Սևացել է դաշտը անթիւ ցելերով,
Բայց մի կողմից դեռ վարում են կեռերով.
Սերմնացանը՝ գոգնոցն ածած սերմացուն,
Սերմ է ձգում, աղաչելով Աստուծուն.
«Ով Տէր Աստուած, Դու իմ ցանքը պահպանես,
Առատ անձրև, կարմիր արև չխնայես,
Մէկ բուռն ահա ես տալիս եմ մկներին,
Այս մէկ բուռն էլ ագռաւներին, ծտերին.
Բայց մորեխը գոհ չի մնալ մէկ բռնով,
Երկու կըտամ, թող կըշտանայ դըրանով.
Մէկ բան էլ կայ, որ անունը չեմ տալիս.
Այդ դու գիտես... վերևից է նա գալիս...
Դու դրանցից արտս պահես անվնաս,
Ես տէրտէրից չեմ խնայիլ կալամաս.
Վանականներ, գործակալներ ինչքան գան.
Բոլորեքեանք առատ բաժին կստանան.
Կերթամ Մարաս խունկ ու մոմով, մատաղով,
Միայն արտս Դու պահպանիր ապահով։
Էլ ինչ ասեմ, Աստուած, Ինքդ լաւ գիտես,
Թէ ինչ պարտքի, պատուհասի մէջ եմ ես.
Գող, աւազակ մի կողմից են կողոպտում,
Պարտքատէրը միւս կողմից է ինձ խեղդում.
Դրանց ձեռքից եթէ մի բան է մնում,
Այն էլ գայլի կամ ցաւի է գոհ դառնում...
Մի տուն լեքը երեխէքս մերկ, քաղցած,
Տարին առատ, բայց ես չունիմ կորեկ հաց,
Յոյսս ահա ոտքիդ տակին փռած է,
Քո Սուրբ Աջը սրա վրայ տարածէ...»

---

108. ՍԵՐՄՆԱՑԱՆ

Փա՛ռք և երանի՛ քեզ, քա՛ջ սերմնացան,
Որ դաշտն հայրենի չես թողում խոպան,
Որ ջերմ յոյսերով դու նրա գրկում
Ապրում ես սիրով, և սիրով տանջւում։
Փա՛ռք քեզ, որ հզօր, անվհատ հոգով
Թափում ես, մշա՛կ, դու առատ քրտինք.
Քո սուրբ քրտինքով բազմում—բիւրաւո՛ր
Ապրում են մարդիկ խաղա՛ղ, երջանի՛կ։
Անխոնջ, ժրաջան դու մեղւի նման,
Հանգիստ չըգիտես հայրենի երկրում,
Վիշտ, ցաւ ես կրում դու նրա կրծքին,
Միշտ ուրախերես, միշտ զըւարթադին։

Դու երգ ես երգում վաստակի ժամին,
Ոգելից երգեր, սրտառո՛ւչ երգեր,
Եւ քամին նրանց տանում է, տանում
Սարեր ու ձորեր, անտառի խորքեր…
Ծիծաղ ու հրճւանք, կեանքի վայելքներ,
Լաց ու տառապանք, դառըն զրկանքներ,
Օրհնանք ու աղօթք—գայրոյթ ու բողոք,
Բոլո՛րն էլ երգով, վառ զգացմունքով
Պատմում ես միայն դու մայր բնութեան…
Եւ նա ձայնակից, ո՛վ ժիր սերմնացան,
Սրտաբուխ երգիդ, քո ջերմ զգացման,
Իր սրտի խորքից տալիս է քեզ միշտ
Բաղցր արձագանգ, սիրող մօր նման։

Վաղ առաւօտեան, վառ արշալուսին,
Օրը բացւելիս, արևը գարնան
Քեզ է առաջին ողջոյնը տալիս
Իրիկնադէմին, երկրի երեսին.

Երբ մութ է իջնում, քեզ է նա նորից
Լեռան ետևից «Մնա՛ս բարև» ասում.
Քեզ է համբուրում, քո դէմքը շոյում
Իր հեզիկ շնչով զեփիւռն հովասուն,
Քեզ է կախարդում, քո ուշքը խլում
Անուշ կարկաչով անհանգիստ առուն.
Գետակը ձորում, թռչունը օդում—
Բոլո՛րն էլ սիրով քեզ են ողջունում,
Քո վաստակն օրհնում ներդաշնակ ձայնով…

Քո սէրն է երգում, անխոնջ սերմնացան,
Եւ իմ հեզ մուսան, իր անկեղծ երգով.
Քեզ եմ կեանք հայցում, քեզ կեանք բարելից
Գըթոտ երկնքից սրտիս աղօթքով.
Ես աղօթում եմ, որ միշտ լի՛ սիրով
Քեզ ժպտայ երկինք քո վսեմ, գործում.
Որ միշտ երկնառաք արև-անձրևով
Ծաղկի քո վաստակ հայրենի երկրում…
Փա՛ռք և երանի՛ քեզ, քա՛ջ սերմնացան,
Որ դաշտն հայրենի չես թողնում խոպան,
Որ վառ յոյսերով դու նրա՛ գրկում
Ապրում ես սիրով, և սիրով տանջւում…

---

109. ԱՅԳԵՔԱՂ

Սուրբ Խաչ պասից մէկ կամ երկու շաբաթ էր անցել։ Լաւ չէ միտս, որովհետև ես այդ ժամանակ դեռ երեխայ էի։

Մէկ երեկոյ հայրս եկաւ այգուցը՝ խաղողով ու դեղձով լիքը մի քաղլակ ձեռին, տըւաւ մօրս, թէ՝ տուր երեխաներին, յետոյ աւելացրեց.

—Խաղողը ձեռքից գնում է. չորս կողմի այգիքը բա-

դել են, միայն մերն է մնացել մէջտեղ լիքը։ Ով ասես՝ ներս է մտնում։ Այգեպանն էլ դողդնում է. խեղճը չի կարողանում գողերի հախից գալ։ Անցեալ գիշերը Թուրքի չոբանները մտել են, ինչքան պոկել, տարել են, տասն այնքան էլ կոտրտել, փչացրել են։ Կարմիր խնձորին որ տեսնես, կասես արջեր են վրան կոխ տըւել, այնպէս են կոտրտել բոլոր ճղները։ Իծապտկի շարքումը էլ մի ճութ խաղող չես գտնի, այնպէս են սրբել, տարել։

—Ա՜յ կոտո՜րւին դըրանք, կուրանա՜յ դըրանց աչքերը— բացականչեց մայրս,—տեսնում ես դու՝ այդ անիծածներն ինչ են անո՜ւմ...

—Հիմա ինչ եղել է, եղել է, շարունակեց հայրս։ Ես ասում էի՝ քիչ էլ մնայ, աւելի լաւ հասնի, որ գինին թթու չըլինի, բայց որ չեն թողնում, ինչ արած... Գողին ի՞նչ դատաստան. մէկին բռնել ես տալիս, տեղը քսանն է լոյս ընկնում. թէ որ առաջ խաղողդ էին գողացել, յետոյ գալիս են տաւարդ տանում, գոմէշներդ քշում։ Դրանց պատիժն Աստուած պիտի տայ, մարդն ի՞նչ կարող է։ Ինչ որ է, դու էգուց հաց թխիր, մեր բարեկամներին իմաց տուր, միւս օրն սկսենք քաղելը, թէ չէ՝ այս տարի ոչ թէ ծախելու, այլ մեր խմելու գինի էլ չենք ունենալ։

—Դէ որ այդպէս է, ասաց մայրս, էգուց մարդ ուղարկիր, երեխէքս գան։ Կուրա՜նամ ես... առանց նրանց ի՞նչպէս քաղենք բաղը։

«Երեխէք» ասելով՝ մայրս ակնարկում էր քոյրերիս, որոնք մարդու էին տըւած զանազան գիւղերում, բայց իրարից այնքան մօտիկ-մօտիկ էին, որ մէկ օրումը կարելի էր ամենքին էլ իմաց տալ։ Միայն մէկը քաղաքումն էր, նրան էլ վաղուց էին ապսպրել որ գայ։

Երբոր քոյրերս եկան, յետոյ մայրս ինձ ուղարկեց իմ պապոնց տուն, որ նրանց էլ իմաց տամ։ Նրանց տանն էլ այնքան հարսներ ու երեխէք կային, որ մի սուրու ոչխա-

րից շատ։ Այնտեղից ուղարկեցին մօրաքրոջս մօտ, յետոյ մեր սանամայրերի, որ չըգիտեմ տասն էին—մեղայ քեզ Աստուած—թէ քսանը։ Յետոյ գնացի մեր կնքաւորենց տուն, այնտեղից էլ հանդիպեցի Գիւլնազ տատին ու ասացի։ «Տատի, մայրս ասեց՝ էգուց դու էլ, քո հարսներն ու թոռներն էլ համեցէք մեր բաղը, էգուց սկսում ենք քաղելը»։ Նա էլ պատասխանեց.

—Շատ լաւ, չարըդ տանեմ. դէ արի քեզ մի սեր ուտացնեմ, շատ ժամանակ է մեր տուն չես եկել։ Ասեցի՝ շնորհակալ եմ, պիտի գնամ ուրիշներին էլ իմաց տամ։ Բայց սուտ ասեցի, գիտէ՞ք. թէպէտ սուտ ասելը լաւ բան չէ, լաւ էլ ախորժակ ունէի սերի, բայց ինչ կանես, սաստի՜կ ամաչելուցս սուտ ասեցի։

Հիմա պիտի ասէք, այդքան մարդկանցը որ կանչեցիր, հապա այդքանին ի՞նչպէս պիտի կերակրէք։ Մի՛ վախենաք, այդ շատ հեշտ է։ Դրանք իրանց կերակուրներն էլ իրանց հետն են բերում, դեռ մի բան էլ աւելի։

Մենք արդէն երկու մեծ զօչ ունէինք, գիրութեամբ այգեքաղի համար գիրացրած, մի քանի էլ թոխլի ու այծ։ Մայրս չորս թոնիր հաց թխեց, բաւականաչափ էլ գաթայ, նազուք։ Պանիր էլ շատ ունէինք, խաղողն ու միւս մրգերն էլ այգին լիքը. էլ ուրիշ ինչ էր հարկաւոր։ Իսկ մեր հիւրերն էլ բերին ամեն մի տանից մի քանի եփած հաւ, բօլ գաթայ, բաղարջ, կաթնահունց։ Ամենից շատ մեր սանամայրերն էին բերել։

Հիմա էլ պիտի ասէք. այդ ինչ այգեքաղ է. դա մի ուխտագնացութեան, սար գնալու, կամ հէնց, ուղիղն ասած, հարսանիքի պէս բան է։

—Այո, հէնց այդպէս է. դեռ դրանցից մի բան էլ աւելի համարեցէք։

Այգեքաղի օրը բոլոր երեխէքն ու կնանիքը, բոլոր հարսներն ու աղջկեքը զուգւել զարդարւել էին իրանց

տօն օրւայ ամենանոր և գեղեցիկ հագուստներովն ու զարդարանքներովը։ Տղամարդիկն էին մնացել իրանց ամենօրեայ հագուստումը միայն գդակներն էին նորը դրել։ Տղամարդիկը չէին փոխել իրանց հագուստը, որովհետև նրանք կլթոց պիտի շալակէին, շալակ տային, խաղողը կխճորէին,—կոխ տային, տակառները սարքէին։ Էլ վաղուցւայ պէս հնձանում չէին կոխ տալիս, այլ նոր, եւրոպական ձևով ամեն սարքն ու կարգն ունէին, այսինքն մի քանի ահագին կխստակառներ, նրանց վրայ դրած՝ յատակը ծակծկոտ մեծ չան և էլի ուրիշ մի քանի տեսակ չաներ։ Խաղողն ածում են ծակծակոտ չանի մէջ, նրանում մէկը կանգնած, ոտները հանած, փոխկերը վեր կալած, կոխոտում է և թափում կխստակառը, որի մէջ գինին մնում է մի քանի օր, մինչև եփ է գալիս, ճաճան (չեչը) երեսին կանգնում, գինին պարզւում. այնուհետև կխստակառի վարի ծորակը բաց են անում, գինին թափում են, ածում տակառների մէջ ու յետոյ տանում դնում մառանումը։ Բայց այս մանրամասնութիւնները հիմա թողնենք։

Առաւօտը վաղ-վաղ հասանք այգին։ Ոչխարները մորթոտեցին, կրակ արին, պղնձները վրան դրին, շամփուրները շարեցին, գցեցին, որ նախաճաշիկի համար խորոված անեն։ Յետոյ մի-մի թաս արաղ խմեցին, մի-մի թիքայ խորոված, մի-մի պատառ կաթնահունց կերան և ըսկսեցին իրանց գործը։

Մեծերը՝ մի-մի քաղելակ վզան տակը դրած, սուր դանակները ձեռքերին՝ կտրտում էին խաղողի հասած ճութերը և գցում մէջը. փոքրերը այդ քաղլակները տանում էին մեծ կլթոցներն ածում, իսկ երիտասարդները կլթոցները շալակում էին տանում ածում կխստակառի վրայի չանը։

Ամբողջ այգին իր կեանքից զրկւելիս մի նոր կեանք էր ստացել։ Ձայն էր որ լսում էր ամեն մի թուփի տա-

կից, ամեն մի ծառի վրայից։ Մէկը կանչում էր.—կլթոցը լցւել է, եկէք տարէք. միւսը բղաւում էր.—քաղլակները լցւել են, շուտ արէք կլթոցը բերէք։

Մանր երեխէքը փոքրիկ թռչունների պէս անդադար դէս ու դէն էին ընկնում, ամեն ճութից մի հատիկ պոկում, համը տեսնում, և որովհետև էլ ոչ ախորժակ ունէին և ոչ փորներումը տեղ, միւս մրգեղէնների ծառերի վրայ էին մագլցում, կերածը մարսում, նրանց համն էլ տեսնում։ Մէկը բարձրանում էր խնձորենու վրայ, միւսը՝ սերկևիլի, երրորդը՝ տանձի. աւելի ճարպիկները բարձրանում էին ընկուզենու վրայ և կապկի պէս ճղնէ ճիւղը ոստոստելով՝ ուզում էին միմեանց բռնել։

Բարեսիրտ պառաւները ամենքն էլ ժպտում էին տղայոց երեսին, ամենքն էլ ձեռով անում, կանչում երեխաներին, երբեմն էլ, կարծես գիտութեամբ, տերևների տակին թաք էին կենում, մէկ էլ յանկարծ երեսները բաց անում, երեխաներին «ծիւկ» անում։

Ճաշի ժամանակը հասաւ։ Ամենքն էլ հաւաքւեցին մեծ ընկուզենու տակը. հացը, խաշլամէն փռեցին կանաչ խոտի վրայ և երկարումէկ բոլորւեցին նրա շուրջը։ Բայց ով ունէր ախորժակ հաց ուտելու։ Ծիծաղ, խնդութիւն, զըւարճութիւն, հանաքներ անել—այս էր նրանց ճաշը։

Ճաշից յետոյ էլի մի քիչ քաղեցին և երեկոյին բոլոր քաղւորները մի-մի քաղլակ խաղողով լցրին, իրանց հետ տարան։ Այսպէս շարունակւեց երեք-չորս օր և ամեն օր մի նոր ուրախութիւն, մի նոր զըւարճութիւն էինք սարքում.

110. Ա Շ Ո Ւ Ն

Աշունը եկաւ, թափեցաւ սաղարթ,
Էլ մի՛ փնտրիլ դու մանուշակ ու վարդ.

Բնութիւնը տխուր, պարտէզը տրտում,
Ձմեռւայ հոգսն է մարդոցը սրտում։
    Երեխան փակուած մենակ սենեակում,
Պատուհանից պարտէզ է նայում,
Միտքը բերում է գարնան օրերը
Մարգերի վրայ զուարթ խաղերը։
    Մի՛ տրտմիր, տղայ, թող անցնի մարտը,
Նորից կըբացուեն նարգիզն ու վարդը,
Նորից առուակը պիտի գայ հանդէս,
Նորից խաղալու դու կերթաս պարտէզ։

---

111. ՆԱԽԱՍԱՐԴ

Նաւասարդը ո՛չ կըպատմուի, ոչ կըգրուի, հապա պէտք է տեսնել, շօշափել քնքշութիւնը, ճաշակել քաղցրութիւնը։ Երանի՜ այն հային, որ Նաւասարդի օրը իր օջախումը կըգտնուի. երանի՜ նրան, որ Նաւասարդի անհուն քաղցրութիւնը, սրտաշարժ տեսարանը վայելելու բախտաւոր և երջանիկ րոպէ է ունեցել իր կեանքումը։

Ընթերցո՛ղ, եթէ հայրենասէր, գիւղասէր մարդ ես, գնա՛նք հետս հայի գիւղ, բայց ա՛յնպիսի գիւղ, որի բնակիչները իսկ Գեանջու թոռներ լինին։ Դէհ, շտապի՛ր, որ ուրբաթ երեկոյին գիւղում լինինք։—Տե՛ս, շաբաթապահն, ուրբաթ օր է, և գիւղում մօտ տասը տաւար մորթած. այնպիսի պարարտ մսեր, որ ճարպից տրաքում են։ Ամեն մարդ էլ կրում է միս, արտալյա և տանում իր տուն. վայր դրեց խօնչան, սինին, մսերը դարսեց, ինարկէ տան մեծը, որ շնորհքով կտորել գիտէ, սկսեց դարսել՝ խորովածացուն առանձին, եփելուն առանձին։ Արդէն մթնել է. բերել տուաւ չարխի ունկնաւոր պղինձը, մէջը մի շարք միս դարսեց, վրայից ձաւար (կորկոտ) շաղ տուաւ, հետն էլ աղ, էլի դէր միս կամ արտալի ծուծ. կրկին ձաւար ու

աղ ցանեց։ Դուռը թոնիրը վառում է. ցախը մի կողմից են դարսում, որ շեղջ կանգնի. իսկ երեխայքը՝ տղայ, աղջիկ զարթուն, թոնրի չորս կողմը բռնած՝ ծիծաղում, խընդում են, որ ահա ամին՝ հայրը՝ պղինձը կըդնի մէջը, որ եփուի։ Բերին պղինձը՝ երկու հոգի ունկներից բռնած։

Նանը դօշիկը յետ արեց, պղնձի ունկից կալեց, մի ուրիշն էլ միւս ունկից։ Կիսավառ ածխակոթերը հանեցին բակն ածեցին, կարմիր շեղջը յետ-յետ արին, պղինձը կամաց կախեցին, դրին մէջը։ Առաջ մի չափ ջուր ածեցին, յետոյ երկու, երեք՝ մինչև լցուեց. կրակքաշով շեղջը պղնձի չորս կողմը պատեցին.—պղինձը թաղեցին կըրակի մէջ։ Թոնրի բերանին խուփ դրին, որ բան չընկնի, իրանք միամիտ տուն գնացին՝ միւս օրուայ պատրաստութիւնը տեսնելու։

Միւս առաւօտը տան մեծը բազմած էր սփռոցի վրայ ուսարով, գառով, մեծով, փոքրով, եղբայրներով, զաւակներով։ Դեռ բերանները մանանայ չեն դրել, նանը թոնրի կշտին է, կերակուրը չի հանել. իսկ թոնրի մեծ պղինձը հանելը հեշտ բան չէ. երկու ուժեղ տղայք, ամեն մինը մի սահանի կեռ ձգում են պղնձի ունկը և կամաց-կամաց թոնրի միջից բարձրացնում։ Նանը կողքներին կանգնած՝ սիրտ է տալիս՝ «Քաշի կեա՛»։ Ահա այդ պատճառով այդ կերակրի անունը կպցրել են՝ քաշկեայ—իբր՝ քաշի, գայ։ Դեռ քաշկեան դուռն է, նրա անուշ հոտն ընկել է տուն և անուտիլ կշտացրել։ Շատ տեղ սովորոյթ ունին՝ հարիսա են եփում. բայց հարիսան ի՜նչ կարող է քաշկեայի պատուական համն ու հոտն ունենալ։—

Լա՛ւ, սո՛ւս, նանը եկաւ տուն, ամեն մէկը իր պասը քաշկեայով պէտք է բանայ։ Բաժինները ածելուց յետոյ՝ առաջ պապն ու տատը մի-մի դգալ վերցնում են պռընկներին տանում—տեսա՛ծ, տեսա՛ծ, բարձրաձայն կանչում։— «Ա՛յ խոխէք, ա՛յ բալէք, քաշկեայի զօրութիւնը ձեզ պա-

հապան ըլի, ծիծաղ երեսով, ուրախ սրտով մէկ էլ քաշկեայլին ռասո կեանք»։

Տասն էլ խօնչայի մէջ բերում է, խուրաքանչիւրի բաժինը տալիս, գլխին, ճակտին կամ թշին համբուրում և ասում «քմղցր պառաւխ, բա՛լա ջան, իմ տարբը հասնես, ծլես, ծաղկես, շլւեր անես»։ Նրանք էլ նանի սոխն քըն են համբուրում և մրգի բաժինն առնում։ Պապը կամ տան մեծը հայրը՝ գինու բաժակը ձեռքն առնելով՝ ասում է. «Ա՛յ տղէք, ա՛յ բալէք, շնորհաւոր Նաւասարդ ըլի, հաստա՛տ միայ մեր ազգի համար. սա մեր պապերի ազիզ օրն ա ըլել, մեզ վրայ պարտք են դրել՝ քանի շունչ ունինք, կատարենք, էս սովորութիւնը մեր մոտէն չգցենք. մեր հայութիւնն էլ Նաւասարդի վրայ ա, բա՛լէն կծիմ. դուք էլ անմոռ պահեցէք՝ թէկուզ խեղճ, թէկուզ հարուստ ըլիք. դէ, ձեզ մատաղ ըլիմ, մեր պապերի, սուրբ հայրապետների օրհնանքը ձեզ վրայ կենայ. ամէն»։

—Շնորհաւո՛ր Նաւասարդ ըլի. ազիզ, յաջողակ տարի ըլի, ձայն տուին, կրկնեցին միասին տղայ ու աղջիկ. և հարսներից սկսած՝ եկան համբուրեցին պապի ու տատի ձեռքերը։

112. ԱՇՆԱՆ ՏԵՐԵՒՆԵՐ

Աշնան սկզբին մի բարակ քամի
Սարից եկաւ դաշտերը իջաւ,
Վըսսա՛ց, փըսփըսաց մի բան անենքին
Ու անցաւ գընաց անտառը մտաւ։
Ծառը չորացաւ, հողը ցամաքեց,
Այստեղ ու այնտեղ բացւեցին ճեղքեր,
Անտառը դողաց ու վախից իսկոյն
Դեղին գոյն առան կանաչ տերևներ։

Շատ օր չէր անցել, ահա նոյն քամին
Սըլսլաց նորից, մտաւ մերկ դաշտեր,
Բերաւ, հաւաքեց, դէպի վեր քշեց
Աւազն ու փոշին ու չորցած խոտեր։
Մըտաւ անտառը, շաղհարեց ծառեր,
Թափեց տերևը, աջ ու ձախ փըռեց.
Փըչեց ու ձգեց թէ սար և թէ ձոր
Ու իրանց բուսած տեղից զըրկեց։

113. ՁՄԵՌ

Ձմեռը գալիս է թէ չէ, նրա առաջին ամեն ինչ դողդողում, սարսռում է։ Գթառատ ձիւնը միայն մերկացած գետնին օգնութեան է հասնում, իր հաստ վերմակով նրան ծածկում և այդպէս պաշտպանում նրան ձմեռւայ դառնաշունչ ցրտերից։

Կրակը դառնում է մի շատ սիրելի առարկայ և ամեն բանից աւելի հարկաւոր։ Ով որ դրսից տուն է մըտնում, ամենից առաջ կրակին է բարևում։

Չքաւորների ապրուստը տարւայ ոչ մի եղանակին այնքան դժւար չի լինում, ինչպէս ձմեռը։ Մէկի վառելիքն է հատնում, միւսի ուտելիքը, մէկը տաք հագնելիք չունի, միւսը ապահով բնակարան։ Քուրսին ու մանղալը թէպէտ տաքացնում են դրանց, բայց շատ անգամ էլ իրանց ածխահոտով գլխները շարունակ ցաւացնում են։ Այո՛, ածուխի կապոյտ ծխից պէտք է շատ ու շատ զգոյշ կենալ։ Քանի՜ քանի մարդիկ են մեռել նրանից, քանի անգամ ամբողջ ընտանիքով, մի գիշերւայ մէջ, քնած ժամանակը թմրել, կոտորւել են։ Ածուխի կապոյտ ծուխը մարդասպան է, երբ ամեն կողմից փակւած տեղ է գտնւում։

Ձմեռւայ եղանակին պէտք է ունւորները յիշեն չունւորներին և նրանց օգնեն ինչով որ կարող են։

Պինդ ձմեռը վայրենի անասուններին աւելի է վնաս տալիս, քան թէ մարդկանցը. գիւղացիներն աւելի են նեղութիւն քաշում, քան թէ քաղաքացիք. բայց եթէ գիւղացիք մի փոքր կրթւած ու աչքաբաց լինեին, ձմեռը նրանց ոչ մի վնաս չի տալ և նոյնքան օգտակար կլինէր, ինչքան միւս եղանակները։

Թէպէտ ձմեռը համարւում է երեք ամիս, բայց լեռնային տեղերում մինչև հինգ ամիս պինդ ձմեռ է լինում։

Ձմեռւայ ամիսներն են—դեկտեմբեր, յունւար և փետրւար։

---

114. ԳՆԱ, ՑՈՒՐՏ ՁՄԵՌ...

Գնա՛, ցուրտ ձմեռ, խստասիրտ ծերուկ,
Քո մէջ չըկա՛յ սէր, չըկա՛յ զգացմունք.
Քո մէջ չըկայ կեանք, կեանքի հրապոյր,
Ցնծութիւն, տարփանք, ծիծաղ ու համբոյր։

Աշխարհ ես մտնում դու արհաւիրքով,
Աշխարհ կաշկանդում քո ցուրտ կապանքով.
Նայւածքդ դաժան, շունչըդ մահաբեր,
Մարդկանց, բնութեան բերում են աւեր...
Լռում է գետակ անտառի խորքում,
Մարում սէր, փափաք և մարդու սրտում.
Ծաղիկն է թօշնում բլուրի կրծքին,
Ժըպիտը սառչում մարդու շրթունքին...

Գնա՛, ցուրտ ձմեռ, արի՛ ջերմ գարուն,
Բե՛ր մեզ կեանք ու սէր, լոյս, եռանդ, աւիւն,
Բե՛ր մեզ դու պայծառ արև ու աստղեր,
Ցոյսերի աշխարհ, գարնան երազներ...

Բե՛ր ծիծաղ անհոգ, անհոգ բոպէներ։
Խանդ, յոյզ ու բորբոք, սիրաշունչ երգեր,
Բե՛ր անուշ զեփիւռ, անձրև զովարար,
Կարկաջիւն աղբիւր, սար ու դաշտ դալար...

---

115. ՁԻՒՆ

«Ա՜խ ինչու—ինչու կուգայ պաղ ձիւնը,
Նորից ամիսներ պիտ մնամ տունը.
Տեսնելու չեմ ես կանաչ ծառ, արօտ,
Հոտոտ ծաղիկին պիտ մնամ կարօտ»։
—Ձիւնը որ կուգայ երկնքէն ի վար,
Իմացիր մեծ բախտ է մարդուս համար.
Վերմակի պէս տաք կըծածկէ գետնին,
Որ բոյսի արմատը ձմանայ ցրտին։
Նա հողին կուտայ հիւթ, պարարտութիւն,
Դաշտին ու արտին մեծ առատութիւն։
Մի՛ տրտնջար, մարդ, դու բնութենէն,
Թէ տաք և թէ ցուրտ՝ մեզ միշտ օգուտ են։

*
* *

116. ՉԸԳԻՏԵՄ ԻՆՉՈ՞Ւ

Չըգիտեմ՝ ինչու ձմեռւայ օրը
Յիշում եմ ես միշտ իմ խեղճ եղբօրը,—
Ասում եմ՝ արդեօք չունի՞ նա կարիք,
Հաց, միս, եղ ու փայտ ունի՞ նա մուշտակ,
Ամու՞ր է տունը, կտուրը չէ՞ ծակ...
Ու այսպէս ես միշտ ձմեռւայ օրը
Միտս եմ բերում իմ խեղճ եղբօրը։

117. ՁՄԵՌԸ ԵՐԵԽԱՆՑ ԳԻՒՂԵՐՈՒՄ

Բարեկենդան էր։ Ձիւնը եկել դիզուել, սար ու ձոր բռնել էր։ Պարզկայ գիշերը այնպէս էր գետինը սառցրել, որ ամեն մէկ ոտը կոխելիս՝ հազար տեղից տրաքտրաքում, ճռճռում, ճքճքում էր ու մարդի մարմինը սըսռացնում։

Ամեն մէկ ծառի ճեղքերից, ամեն մէկ կտրից հազար տեսակ սառցի լուլա, հազար տեսակ ձնի քուլա կախ էր էլել ու բիզ-բիզ իրար վրայ սառել։

Հէնց գիտենաս սար ու ձոր կամ նոր էր ծաղկել, կամ նոր ծերացել, մահւան դուռն ընկել, շունչն էր հացել, որ տայ ու աշխարքին հաս բարով ասի։

Թռչուն, գազան, անասուն, սողուն՝ որը փետացել, այստեղ այնտեղ վայր էր ընկել, որն էլ վաղուց, ամսով առաջ, բունը մտել, ձայնը կտրել, պաշարը վայելում, գարնան գալուն սպասում։

Գետերի, առուների երեսները սառոյցը մէկ գազ եկել, հաստացել, իրար վրայ դիզուել, այնպէս էր ջրի, աղբիւրի բերնին հուփ տուել, որ մօտներին կանգնողը միայն նրանց խուլ ձայնն էր լսում, որ սառցի տակին տխուր, տրտում քլքլում էր ու էլ ետ այստեղ, այնտեղ կամաց-կամաց ձայնը կտրում, պապանձւում, սառչում։

Այս առաւօտ արեգակը որ իր գլուխը բարձրացրեց ու աչքն աշխարհի վրայ գցեց, շողքը սարերի գագաթին, դաշտերի երեսին այնպէս էր պէծին պէծին տալիս, պլպղում, փայլում ու սառցի, ձնի հետ խաղում, ծիծաղում, կանաչ ու կարմրին տալիս, որ հէնց իմանաս, թէ ալմաստ, զումրուխտ, եաղութ ու հազար տեսակ անգին քարեր լինէին դաշտերի, սարերի գլխին, երեսին, լանջին փռուած։

Սարերի սառը բուքը, դաշտերի դառնաշունչ քամին

այնպէս էր մէյդան բաց արել, գոռում, փչում, հօսան անում, ձնի թեփը իրար գլխով տալիս, որ ճամբորդի քիթ ու պռունկը կպցնում, ճաքացնում էր, երեսը պատռում, գլխին, երեսին հազար անգամ խփում, աչք ու բերան լցնում, շատին կամ ձորերն էր գցում, խեղդում, կամ ձնումը թաղում, շունչը կտրում, կամ ոտ ու գլուխ փէտացած՝ ճանպից խռկում, սար ու ձոր գցում, խեղդում, կամ քարէքար տալիս։

Այսպէս մէկ խիստ ձմեռւան օրի լոյսն ու մութը որ բաժանւեց, աղօթարանը բացւեց. մեր գիւղացիք քնից վեր կացան, տան երթիկները բաց արին, երեսները լըւացին, մէկ երկու խաչ հանեցին, բարի լոյս ասեցին իրար, մանր երեխանցը ծածկեցին, ու ամեն մարդ գնաց իր բանին։

Մեծ մարդիկը միրուքները սանդրելով, պառաւ կընանիքը՝ չարսաւը կռնատակներին՝ կամաց-կամաց դուրս եկան, գնացին ժամ։

Երիտասարդներն էլ՝ ամառւայ պէս խոտ հնձելու, կալ կասելու, այգի փորելու, էտելու, թաղելու, դարման կրելու հոգս չունենալով՝ աչքները ճմռեցին ճըլմկտալով ու քնաթաթախ մտան գոմը, որ տաւարին, ձիանոցը խոտ տան, տակները սրբեն, ջուրը տանեն, ձիանը թիմարեն ու հետը խաղ ասելով՝ էլ ետ կապեն ու գնան տուն։

Ցարգեւոր հարսները՝ ատլաբոյը, ոսկեկար օշմաղը մինչև քթների կէսը խոր գցած, քօղ ու լաչակի ծայրը մինչև աչքների տակը խոր քաշած, որ էլ երեսները չէր երեւում, մէկ դարայի կամ դադակ միթանա հագներին՝ մովի կամ կտաւի շապկով զարդարած, մէկ մեծ գոտկով մէջքները չորս տակ, հինգ տակ կապած—թռչնիկի պէս կուփ-կուփ վեր թռան, երեսներին մի քիչ ջուր քսեցին, փէշով սրբեցին, ու որն սկսեց տունն աւլել, որը դուռը

սրբել, որն էլ չախմախին տըւաւ, կրակ արաւ, որ թոնի-րը վառի, կերակուր պատրաստի։

Տան նորահարսը, աղջկէքն էլ գլխները սանդրեցին, մազները հիւսած, քամակներին գցած, կարմրագագաթ մորթէ գդակը գլխներին՝ ականջները կապեցին՝ դաստա-ման ուսներին գցեցին, կուժը վրան դրին. բերանը կալան ու գնացին, որ տան համար ջուր բերեն, ջրի վրայ էլ եր-կար ժամանակ իրար հետ խօսելով, ծիծաղելով, մէկն ի-րանց տուն գնաց, միւսն իրանց։

Արեգակի շողքն ընկաւ տունը։ Բորեաղը մէկ կողմից էր շւացնում, բզզում, հոսանը միւս կողմից վզզում, ձիւնը պատուհաններովն ու երթկովը ներս ածում, աչք ու ա-կանջ լցնում։ Երեխէքն էլ քնաթաթախ վեր կացան, թոն-րի չորս կողմը բոլորուած, շարուած, ու դեռ անլըւայ, ոտները քարին, գետնին էին ծեծում, մօրները խփում, որ հաց առնեն ուտեն։ Աթարի սև, թանձր ծուխը դուռն ու երթիկը կալել, տունը մխի ծով էր շինել, այնպէս որ մարդի աչքը առաջը չէր կարող ջոկի։

Երեխաների սուգն ու շիւանը գլուխ էր տանում։ Որն օրօրոցումն էր լալիս, որը դեռ վերմակի տակին աչք ու բերան ծխով լիքը՝ գոռում, հարայ տալիս, հաց ուզում, որն էլ տըւած հացովը հերիք չէր, էլի ժնգժնգում, ու-զում էր, որ էլի տան, որ ձայնը կտրի։

Խեղճ տանտիկինը չէր իմանում, թէ ձեռը որի բեր-նին դնի, որի աչքը կշտացնի, ու իր բերանն ու աչքը հօ շատ բաց ու խուփ անելով, համարեա թէ մեռել էր։

Վերջապէս Աստըծու ողորմութիւնը հասաւ, ծուխը յետ քաշւեց, քամին դադարեց, ջրի գնացողները եկան, տղէքն էլ հաւաքւեցին։ Արեգակը մէկ նիզակաչափ եկաւ բարձրացաւ, բայց դեռ ժամաւորները չեկած, «ողորմի Աստուած» չըլսած, ո՞վ էր կարող բերանը նշխարք դնել…

---

118. ՁՄԵՌՆ Է

Ձմեռն է, ձմեռ, սիրուն երեխէք,
Ձմեռն է, և դուք դողում, մրսում էք,
Բայց դուք մենակ չէք, ես էլ եմ մրսում,
Ես էլ եմ ձեզ պէս դողում, սարսըռում։
Բայց գիտէ՞ք արդեօք ինչ է ձմեռը,
Այդ պատկառելի համարուած ծերը.
Ո՛հ, մի՛ հարցնէք, դուք կըսարսափէք,
Երբ դրա բարքը պատմեմ ձեզ մէկ-մէկ։
Այդ անիրաւը ուր ոտք է դնում,
Առանց խղճալու մահ է տարածում։
Երեսին առած ըսպիտակ դիմակ,
Մեզնից ծածկում է սև դէմքն այլանդակ։

Շատ ժամանակ չէ, ինչ որ դա եկաւ,
Եւ դուք լաւ տեսաք, թէ ինչեր արաւ.
Դրըա երկիւղից ջուրը քար կտրեց,
Քչքըչան առուն լուեց, պապանձւեց,
Դալար բոյսերը սառան, փէտացան,
Նախշուն հաւքերը թռան հեռացան,
Բայց էլի շատին իր ճանկը ձըգեց,
Բուք-բորան արաւ, բոլորին խեղդեց,
Սիրուն վարդենու թուփը չորցրեց
Սոխակի լեզուն տակիցը կտրեց։

Ով դու կեղծաւոր փարիսեցի ծեր,
Դու ունիս, գիտենք, շողոքորթներ էլ,
Որոնք բորանըդ,թիփիդ չեն տեսնում,
Ոչ բուք-բորեաղիդ տակ ցրտահարւում.
Սառցեղէն սրտին ի՞նչ բուք, ի՞նչ բորան
Կարէ ներգործել, կամ ի՞նչ ցուրտ, ի՞նչ բան.

Նըրանք սըղղում են, ինչպէս անգղայ,
Ձիւնով պատանած դոհերիդ վրայ,
Եւ դու, երեսպաշտ, լաւ ես որոշում
Հարըստին խեղճից և ջոկ-ջոկ որսում.
Մէկին տալիս ես կճեայ վառարան,
Միւսին և ոչ մի խեցեայ կրակարան.
Մէկին թանգագին մազեղէն մուշտակ,
Միւսին և ոչ մի ցնցոտի մաշկեակ.
Մէկին տալիս ես մի սիրտ սառցեղէն,
Միւսի թոքերը հանում ես տեղէն.
Մէկին տալիս ես միջոց զւարճութեան,
Միւսին դառն օրեր, օրեր հեծութեան,
Մէկին տանում ես դէպի մոլութիւն,
Իսկ միւսին դէպի դառն ստրկութիւն.
Մէկին կաշառով, միւսին երկիւղով
Թակարդ ես ձգում դիւական ցանցով...

Անմե՜ղ պատանիք, սիրուն երեխէք,
Փոքր ինչ հեռացայ, դուք ինձ կըներէք.
Եթէ իմանաք, թէ այս րոպէիս
Ի՞նչ պատկերներ են առաջըս գալիս.
Տեսե՞լ էք արդեօք խախուտ խրճիթներ,
Բոբիկ, գլխաբաց, տկլոր մանուկներ,
Դատարկ ամբարներ, հորեր, մարագներ,
Աղի պէս լիզւած երկայն մսուրներ,
Աչքերը պըշած՝ քաղցած տաւարներ,
Սիրտ պատըռտող մայեր, բառաչներ...

Ջրաղաց չըկայ,—ջուրը սառել է.
Ճանապարհ չըկայ,—ձիւնը կապել է.
Թէ մարդ, թէ տաւար միակերպ քաղցած,
Ողբում, լալիս են, մահւան դուռն ընկած։

Օրը կարճացել, գիշերն երկարել,
Լոյսը նըւաճւել, խաւարն է տիրել,
Երկինքն ամպապատ, գետինքը սառած,
Գարունը հեռու, ցուրտը կատաղած—
Այսպէս է ահա սոսկալի ձմրան
Ալիքով ծածկած պատկերը դաժան...

Ցուրտ է, սաստիկ ցուրտ, սիրուն երեխէք,
Եթէ ինձ նման դուք էլ մրսում էք,
Եկէք միասին մի հնար գտնենք,
Ձմռան ճանկերից մեր գլուխն ազատենք։
Դուք ձեր մանկական անարատ մտքով,
Ես իմ հասակիս բազմամեայ փորձով,
Եթէ կամենանք, խելք խելքի կըտանք,
Եւ ինչից ասես՝ կրակ կըստանանք,—
Կրակ լուսատու, պայծառ, անստւեր,
Որ տաքացնէ սառցեղէն սրտեր,
Որ կենդանացնէ գօսացած ձեռներ,
Որ հալեցնէ սառցապատ լեռներ—
Օրինակ առնենք մեզ կիզ-ապակին
Եւ մենք կըհասնենք մեր նպատակին։

---

119. ԱՂՔԱՏ ԿԻՆ

Ցուրտը փըչեց, ձըմեռ սաստիկ,
Ձիւնը ծածկեց գետինը,
Ամենայն մարդ մտաւ իր տուն,
Պատըսպարւիլ ցրտիցը։
Ժամի դռանը դողդողալով,
Կանգնած է մի աղքատ կին,
Նըրա հանդերձ պատառ-պատառ,
Չունի շապիկ իր հագին։

Անհամարձակ նա իր ձեռքը
Պարզում է անցկացողին—
«Ողորմություն արեք, պարոն,
Անտուն, անտեր աղքատին»:

Ձեզ, սիրելիք, ասեմ ով էր
Այս խղճալի աղքատը,
Այն ցրտումը ոտաբոբիկ
Կանգնած ժամի դռանը:
Շատ ժամանակ դեռ չէ անցել,
Երբ նա փառքով ու պատվով
Ման էր գալիս փողոցներում
Իր սեփական կառքերով.
Այժմ վախով նա իր ձեռքը
Պարզում է անց կացողին—
«Ողորմություն արեք, պարոն,
Անտուն, անտեր աղքատին»:

Ամենայն օր նրա դռանը
Կանգնած էին շատ կառքեր,
Միշտ հացկերույթ, ընթրիք, գինի,
Նվագարան ու տաղեր.
Ամենայն ոք ցանկանում էր
Լինել նրան բարեկամ:
Այժըմ զըրկված ամեն բանից՝
Ձյունի անգամ հացի գին:
«Ողորմություն արեք, պարոն,
Անտուն, անտեր աղքատին»:

Ամենայն օր իր մարմինը
Անուշահոտ ջրերով

Լվանում էր, մազը սանրում
Կըրիայի նուրբ սանրով.
Նա հագնում էր բեհեզ, կերպաս,
Դիպակ, թավիշ թանկագին.
Նա չըգիտեր ինչ ասել է
Կարօտությունն արծաթին:
Այժմ անլվա, մազերն արձակ,
Ձյունի հագուստ, թե և հին:
«Ողորմություն արեք, պարոն,
Անտուն, անտեր աղքատին»:

Ժամի դռանը նա կանգնած է.
Աչքերը կոր, վիզը ճուկ.
Նորա նախկին բարեկամքը
Չեն ասում նրան՝ «Խըղճո՜ւկ,
Ե՛կ դու մեզ մօտ, մենք կամոքենք
Քո վիճակի դառնություն.
Կըթուլացնենք ճակատագրից
Խիստ հարվածի սաստկություն»:
Նա տանում է տառապելով
Այս սոսկալի վըշտերին,
«Ողորմություն արեք, պարոն,
Անտուն, անտեր աղքատին»:

---

120. «ՓՇՈՒՐ ԸՄ ԽԱ՛Ց»

Յունվարի մի ցուրտ, շատ ցուրտ օր էր, թքէիր՝ գետին չէր ընկնի: Սպիտակ էր գետինը, սպիտակ էին տըների պատերն ու կտուրները, սպիտակ էին մանավանդ փողոցների և պարտեզների ծառերը. Ձյունի միատեսակ ճերմակ սավանը փռված էր ամեն տեղ, պատել էր ամեն ինչ: Գիշերը խիստ պարզկա էր, և այժմ սառած ձյունը

անցուղարձ անողների ոտների տակ անախորժ ճռճռոց էր հանում, որ մարդու մարմինը փշաքաղում էր։ Արև չըկար. մառախլապատ էր երկինքը. սաստիկ ցրտից յանկարծ խտացած գոլորշիները բարակ եղեամներ դարձած՝ խաղում էին օդի մէջ։ Ագռաւներն ու աներես ճնճղուկներն անգամ այսօր, սովորականին հակառակ, ճիչ ու աղմուկով չէին թռչկոտում կտրից կտուր, բակից բակ՝ պաշար թռցնելու. Նրանք նստոտել էին այս ու այն պատի վրայ, այս ու այն ծառի ճիւղերին լուռ, խղճուկ, կծկւած. սաստիկ ցուրտը սրանց էլ էր նեղել։ Ամեն մի անկիւնից, ամեն մի բնից, ամեն մի սաքուից, ուր որ կենդանի շունչ կար՝ ծուխ էր բարձրանում. մարդիկ կռւում էին ցրտի դէմ, ինչով և ինչպէս կարող էին՝ տաքանում էին։

Թէև արդէն առաւօտ էր, բայց Ա...ի փողոցները դատարկ էին և անկենդան. ծով էր գժւել այս կատաղի ցրտին գլուխ դուրս հանել տնից. հազիւ երբեմն փողոցները այս ու այն ծայրում ստւերների պէս երևում էին մուշտակների, եափունջիների կամ վերարկուների մէջ կոլոլւած մարդիկ, քիթ ու պռունգը փաթաթած, եղեամով ծածկւած. սրանք էլ, ծով գիտէ, որպիսի անհրաժեշտ կարիքից ստիպւած էին թողնել իրանց փափուկ բնակարանները, այն էլ ոչ թէ քայլում էին, այլ ակամայից վազում էին համարեա հևալով։

Այդ ժամին փողոցի հեռաւոր ծայրում յանկարծ անսպասելի կերպով. երևացին երկու փոքրիկ մանուկներ, եօթը և տասը տարեկան։ Խեղճերն այնքան վտիտ էին, որ ասես գերեզմանից դուրս քաշած մեռելներ լինէին. դժւար էր առանց սոսկումի նայել նրանց վրայ։ Երկուսն էլ գըլխաբաց, գզգզւած մազերով, որոնց վրայ առատօրէն թափւել էին եղեամների թերթիկներ. յօնքերի և աչքերի թերթերունքների վրայ նոյնպէս նստել էին եղեամներ, տալով մանուկներին մի անօրինակ, մի խղճալի տեսք։ Նրանց

մարմինների մերկութիւնը հազիւ հազ ծածկւել էր ինչ-որ կախկխւած ծւէններով, անհնարին էր նոյն-իսկ որոշել, թէ ինչ է նրանց հագինը, կամ որն է վարտիքը, շապիկը կամ արխալուխը։ Տեղացի չէին նրանք, այլ գաղթականներ հեռու տեղից, տարաբախտ, արիւնոտ երկրից էին եկել, անհայր, անմայր, անտէր... կատարեալ որբիկներ... Սրի և կրակի ճարակ դարձած իրանց խեղճ հայրենիքի մասին այս փոքրիկ թշւառները շատ քիչ գիտէին, կամ գուցէ և շատ բան գիտէին, բայց քիչ էին պատմում։

Խեղճերը գիշերները քնում են մի աստւածասիրի գոմում. այնտեղ շատ անասուններ կան, տաք է... Առաջ փորձեցին մեծ գոմէշների մսուրի մէջ քնել. բայց նրանք այս տարօրինակ մարմինները տեսնելով՝ խրտնեցին, փընչացրին. Թշւառները վախեցան և փախան մտան մի փոքրիկ, խղճուկ հորթիկի մսուրը, որ նոյնպէս նիհար էր, նոյնպէս տխուր, նոյնպէս թշւառ՝ որպէս երկու որբիկները։ Խեղճի մայրը հէնց նոր էր մեռել. Նրան ծծի տեղ չկար, ուստի կերակրում էին չոր խոտով. բայց նա դեռ ուտել չէր կարողանում, սովոր չէր. մէկ-մէկ ծիլ վերցնում էր, ծամըլմըռում և վեր ածում. Նա միշտ սոված էր, միշտ էլ տխուր, դունչը կախած, օր աւուր նիհարում էր ու նիհարում։

«Թշւառին թշւառն է միշտ մխիթար». որբ հորթուկը սիրով հիւրընկալեց որբ մանուկներին. Նրանք բարեկամացան և սիրեցին իրար. և երբ գիշերները երկու որբիկները ճիտ-ճիտ արած, իրար պինդ խտտած քնում էին մսուրի մէջ՝ հորթուկն էլ իր փոքրիկ դունչը դնում էր նոյն մսուրի շրթին, քնում էր, իր տաք շունչը մանուկների երեսին փչելով։ Գոհ էին մանուկները. միայն փոքրիկ որբը գիշերները շուտ-շուտ վեր էր թռչում, ճւում, ճչում, լաց լինում, ապա զարթելով, գանգատւում էր մեծին, թէ գալիս են... տանում են... մորթում են... գոմի

խաւարի մէջ սարսափում էր գևերից, չարքերից։ Եղբայրն այդ ժամանակ աւելի պինդ էր գրկում նրան, հանգստացնում էր, և նրանք կրկին քնում էին։

Լաւ էր գոմը նրանց համար, շա՜տ լաւ. տաք էր... Առաւօտները վաղ զարթնում էին և իրանց վայելած հիւրընկալութեան փոխարէն նախ աւելում, մաքրում, չորացնում էին հորթուկի տակը, գուրգուրում էին նրան, ապա կրում թափում էին մնացած անասունների աղբը և դուրս էին վազում՝ փողոցներում թափառելու... հաց հաւաքելու... Այսպէս էին ապրում նրանք, և գոհ էին — «զուլում» չըկար։

Սրանից առաջ էլ համարեա ամեն օր նրանք շրջում էին փողոցներում. տեղացիք տեսնում էին նրանց նոյն ցնցոտիների մէջ, նոյնպէս ոտաբոբիկ, նոյնպէս գլխաբաց, գզգզուած, որպէս այսօր, և ոչ ոքի խիղճը չէր վրդովւում։ Դէ եղանակը տաք էր, «եթիմն էլ աներես կլինի, հաց հաւաքելով կապրեն, է՛լի», մտածում էին նրանք և խիղճը հանգստացնում։ Բայց այսօ՜ր... Ոբբերը դարձեալ փողոցումն են։ Այս լաւ չէ, անտանելի ցուրտ է. օձի ճուտն էլ այս ցրտին թող դրսում չըմնայ, մեղք է, մտածում էին անցորդները... ախր այս ի՞նչպէս են բոբիկ, դողալով վազում և ի՞նչ կարիք կար այսօր էլ անպատճառ դուրս գալ... Ա՛խ, աներես լակոտներ...

— Վա՜յ, վայ, սրանց մտիկ տուր, սրանց, — ասաց մի մուշտակաւոր պարարտ մարմին իր հետ գնացողին՝ երկու վազող ոբբերի վրայ ցոյց տալով. օ՜ֆ, հոգիս մղկտաց, կըրակ մաղեց գլխիս, կրա՛կ... ի՞նչպէս են դողում, Աստուած իմ. ախր այս ցրտին ո՞ւր էին դուրս գալիս իրանց բնի՞ց... Եւ նա ի սրտէ ցանկացաւ, որ այդ ոբբերն այսօր գոնէ դուրս եկած չլինէին կամ գոնէ ինքը չըտեսնէր նրանց գողգողալիս, հանաք չէ, մարդու հացը հարամ ե-

ղաւ... — Եթէ ճաշին միտս ընկնին՝ դժւարութեամբ կըճաշեմ, — մտածեց նա և դէմքը կնճռեց։

Խօսակիցը հասկացաւ ընկերոջ խղճին հասած վիրաւորանքը և կամեցաւ նրան դուրս հանել այդ անախորժ վիճակից։

— Է՛հ, իզուր ես այդքան անհանգիստ լինում նրանց մասին, բարեկամ. նրանք սովոր են, կըտանեն. ա՛յ, այլ բան է, Աստուած չանէ, եթէ իմ և քո երեխաներին մի այդպիսի բան պատահի. գիտե՞ս, իմ Օնիկին որ եօրղանով էլ հիմա դուրս հանես՝ տեղն ու տեղը կըսառի, հաւատա, կըսառի. սրանց բանն ուրիշ է, սրանք կըտանեն.

Փաստաբանութիւնը խելացի էր, պարարտ մարմինն ու խօսակիցն անցան...

Իսկ ոբբե՞րը... Նրանք շարունակեցին առաջ գնալ փողոցով և ամենևին չէին էլ զարմանում, որ իրանք այս անտանելի ցրտին փողոցումն են, մինչդեռ իրանց հասակակից ո՛չ մի ուրիշ երեխայ չի երևում. նրանք մի բան միայն գիտէին, որ եթէ սաստիկ ցուրտ է, թէև իրանք էլ մերկ են, ոտաբոբիկ, գլխաբաց դողդողում են՝ բայց և այնպէս՝ պէտք է դռներն ընկնեն, որ հաց ճարեն, շա՜տ են սոված, երեկ ճաշից սկսած բան չեն կերել...

— Վա՛խ, Գի՛լօ. էս իմա՜լ ցուրտ ա, եաման, — ասաց փոքրիկը ձեռները իր կապտած շրթունքներին մօտեցնելով և ոտները խշխշացող ձիւնի վրայ վերև ներքև անելով։

— Խա՛, Մրտօ, շատ ցուրտ ա, մըմուռ մարդու ջիգեար կուտայ, շուտ արի։

— Ախր փագեախը (գոմ) տաք էր, — շարունակեց փոքրիկը լացակումած. արցունքների խղճուկ կաթիլները կախւեցին արտևանունքներից, բայց առանց ընկնելու սառան։

— Տաք էր, ապա որ անօթի ենք, ի՞նչ էնինք... Փոք-

րիկը լռեց, կծեց շրթունքները, փչեց մատներին—փու, փու, փու...

Ահա նրանք կանգ առան մի մեծ դարպասի առաջ, որ բացւած էր։ Բակի ներսում սաստիկ ցրտից կծկւած քնած էր մի մեծ գամփռ. Նա չէր նկատում մանուկներին, որոնք վախվխելով, ձեռք ձեռքի տըւած, անվստահ քայլերով ներս մտան բակը և մի փոքր առաջ գնալով՝ տեսան ահաւոր շունը։ Մեծը կանգ առաւ, չըհամարձակւելով աւելի առաջ գնալ։

—Մրտօ, շունը... կըկծի, գնանք։

—Ախր անօթի եմ, մսիմ, էլ դու երթանք— մրմնջաց փոքրիկը. էս տուն ճոչ ի, փշուր ըմ խաց ուզենք, էլման վազենք փաղեախ. ցուրտ ա, փէտացանք...

Նրանք մի փոքր էլ առաջացան, յուսալով անձայն, անշշուկ անցնել շան մօտից և տունը հասնել։ Բայց ձիւնի ճռճռոցը զարթեցրեց շանը, նա գլուխը բարձրացնելով տեսաւ երկու գզգզւած մանուկներին, մի կատաղի ոստիւն գործեց և վրաները յարձակւեց։ Վտանգն զգալով՝ խեղճ մանուկները ճչացին, իրար գրկեցին և վայրկենապէս նստեցին ձիւնի վրայ։ Այսպէս են պաշտպանւում շների յարձակումից մուրացիկ մանուկներն ու կանայք։ Ասես իրանց յաղթահարւած ցոյց տալով՝ այդ թոյլ արարածներն ուզում են գազանի սրտում գութ զարթեցնել։ Եւ արդարև շունը կանգ առաւ, կենդանու կատաղութիւնը զսպւեց որբերի անպաշտպանութեան առաջ. նա մի փոքր հեռու երպառկեց, գլուխը թաթերի վրայ դրած, սուս հսկելով երկու թշւառների վրայ, որ չըլինի թէ վեր կենան փախչեն։ Սրտաճմլիկ, արտասուելի տեսարան էր. երկու ոտաբոբիկ, գլխաբաց, ցնցոտիների մէջ դողդողացող մանուկներ, կապտած շրթունքներով, իրար կպած, կծկւել, նստել էին ձիւնի վրայ և լալիս էին. եղեամի թերթիկները խաղում էին ցուրտ օդի մէջ և պտըտւելով թափւում էին նրանց

գզգըզւած մազերի վրայ։ Կատաղած շունը շնթռկել [1]) էր նրանց կողքին մռմռալով, կարծես սպասում էր, որ թըշւառները վեր կենան թէ չէ՝ վրայ պրծնի, կտոր-կտոր անէ։ Բակումը ոչ ոք չըկար։ Մանուկները շարունակում էին յուսահատ լալ ու ճչալ, սարսափած աչքերով նրանք նայում էին մէկ շանը, մէկ էլ տան դռանը, այստեղից օգնութիւն սպասելով։ Ահա վերջապէս տան դուռը ճռռալով բացւեց և շէմքի վրայ երևաց մի կին։

«Փշուր ըմ խաց».—պոռացին մանուկները միասին դողդոջուն ձայնով։

—Աներես լակոտներ... ասում էի սրանք կըլինին,— մրթմրթաց նա և ներս մտնելով բերաւ մի կտոր հաց տըւաւ սարսափած մանուկներին, իսկ ինքը յետ դարձաւ։

Մանուկները խլեցին հացի պատառը և մինչ պատրաստւում էին շտապով դուրս թռչել դռնից՝ շունը վեր թռաւ նրանց ետևից, վրայ պրծաւ, փոքրիկ որբի ոտքից բռնեց, քաշեց կատաղի հափռցով։ Սարսափած մանուկը ճչաց և երեսի վրայ ընկաւ հացը ձեռքին, մինչդեռ մեծը շշկլւած՝ չգիտենալով օգնութեան վազել, թէ փախչել՝ կանգնած մնաց և լաց էր լինում։ Տանտիկինը վազեց, հալածեց կատաղած շանը ու երբ ձեռքից բռնելով վեր կացրեց որբիկին՝ երեխան ծանր տնքաց։ Գազանի սուր ժանիքները պատռել էին նրա փոքրիկ ոտքը, կաթ-կաթ արիւնը ծորում էին նրա վէրքից և թափւում ձիւնի վրայ։ Երեխան ձեռք տըւաւ ոտքին, ձեռքը ներկւեց արիւնով. նա զարհուրած յետ քաշեց ձեռքը, նայեց ափին, նայեց վիրաւոր ոտքին և էլ աւելի բարձր ձայնով լալ սկսեց։ Այնուամենայնիւ նա կռացաւ, վերցրեց հացի պատառը, և կաղալով ու տնքալով հետևեց իր եղբօրը։ Արիւնը շարու-

---

[1]) Նստել էր։

նակում էր կաթել նրա ոտքից, և երկուսով էլ լալիս էին, տեսնելով կարմիր կաթիլները…

Բայց և այնպէս՝ քաղցած, դողդողացող մանուկները կիսեցին հացի արիւնոտ պատառը և մի կտոր կրծելով՝ առաջ գնացին։

Դեռ երբէք հացի մի պատառն այսքան թանգ չէր գնւել…

---

121. ՈՂՈՐՄԱ՛Ծ ԵՂԷՔ

Երբ ձեր հոյակապ, շքեղ տներում
Անթիւ զարդարանք ձեզ շրջապատած—
Գոհար, ադամանդ, դիպակ, ապրեշում,
Դուք ծիծաղում էք՝ կեանքից լիացած.
Եւ այդքան գանձերն առատ ու անբաւ
Չէն էլ շլացնում ձեր աչքը բընաւ.

Երբ դուք բախտաւոր, «կենաց բաժակներ»
Ուրախ պարպում էք փարթամ խնջոյքում,
Ասացէք դուք ինձ, ո՛վ մեծատուններ,
Այդ գըւարթ ժամին, դուրսը, փողոցում
Դուք նկատում էք անճար աղքատին,
Լալով նայելիս ձեր լուսամուտին.

Խղճուկը քաշուած փողոցի անկիւն,
Քաղցած նայում է նա ձեր խնջոյքին
Եւ խուլ մրմնջում. «Ահա՛ լիութիւն,
Առատ բարիքներ. ահա՛ խնդագին
Ե՛ւ պայծառ օրեր, և՛ վիճակ խաղաղ,
Ահա՛ ամեն ինչ—կեանք, վայելք, ծիծաղ…

«Իսկ ե՞ս… ես թշւառ, ես մերկ, անօթի,
Իմ օթևանը խարխուլ ու մըթին։

Վա՜յ ինձ… ես մի այլ դառն վիճակի
Դատապարտուած եմ երկրի երեսին.
Կինս թոքախտում, տանս հոգս ու ցաւ,
Խեղճ զաւակներս քաղցած ու ծարաւ…

«Եւ շատ քչերին տըւած է կեանքում
Վայելել օրեր լի՛ երջանկութեան.
Անարդար բախտը կեանքի խնջոյքում
«Ապրի՛ր»—ասում է հարուստ մեծատան.
Իսկ ինձ—«դու հեռո՛ւ, դու բախտին օտա՛ր,
Անվերջ երազիր բախտալից աշխարհ…»։

Օ՜հ, նա, միայն նա կարող է ըզգալ,
Թէ ի՛նչ ասել են այս դաժան խօսքեր,
Ով ինքն է եղել թշւառ, տառապեալ…
Բայց դուք, դուք բախտի հարուստ ընտրեալներ,
Ձեզ ի՛նչ փոյթ… Ձեր կեանքն առատ է, լեցուն.
Ողորմա՛ծ եղէք, Աստուծոյ սիրուն։

Ողորմութիւնն մա՛յր է որբերին,
Մայր նոցա, որոնք իրանց սև բախտին
Խորթ մայր են կոչում։ Եւ այնտեղ, ուր միշտ
Տիրում է տանջանք, ցաւ, կարիք ու վիշտ,
Այնտե՛ղ է նա միշտ թռչում, սլանում
Եւ մարդկանց աչքից արտասուք սրբում։

Աղերսում եմ ձեզ յանուն որբերի,
Հալածուած բախտի անողոք վճռով,
Թո՛ղ մարդս բարի՛, ողորմա՛ծ լինի,
Թո՛ղ նա գթառատ, սիրաբուխ սրտով
Իր ճոխ գանձերից և՛ հէք թշւառին
Ջերմ կարեկցութեամբ միշտ հանէ բաժին.

Ողորմած եղէք։ Ահա գործ վսեմ…
Երբ անտէր մի որբ կամ ծեր մուրացկան
Ձեր դռան առաջ անով, տխրադէմ,
Լուռ սպասում է ձեր ողորմութեան,
Եւ դուք մնում էք անհոգ, անտարբեր—
Դուք Տիրոջ սիրտն էք խոցում, հարուստնե՛ր.

Ողորմած եղէք, որ հզօր Աստուած
Ձեզ և ձեր որդոց լինի պահապան,
Որ ձեր ամբարներ ցորենով լցուած՝
Նըրա օրհնութեամբ անսպառ մընան.
Ողորմէ՛ք… և ձեզ ամենայն գիշեր
Կայցելեն պայծառ, սիրուն երազներ…

Ողորմած եղէք, որ մահուան ժամին
Որբին, անճարին ձեր տըւած տուրքից
Հանդերձեալ աշխարհ դուք տանէք բաժին.
Որ նա, ում այստեղ կեանքն էր ողբալից,
Նա կարողանայ ձեր դըռան մօտով
Անցնել աննախանձ և խաղաղ հոգով։

Ողորմած եղէք, որ ապրէք գըւարթ,
Որ Տիրոջ սիրոյն լինէք արժանի.
Ողորմէ՛ք անվերջ, ողորմէ՛ք առատ…
Ջերմ աղօթքները տառապեալների
Թռչում են այնտե՛ղ, ո՛ւր սուրբ օթևան,
Ուր աղքատութեամբ հզօր ենք միայն…

---

122. ԻՄ ՊԱՆԱՐԱՄԸ

Ա

Ես մի ծեր մարդ եմ, սիրելի մանուկներ, իմ ընթերցողներ. պտըտել եմ շատ գիւղ ու քաղաքներ, անցկա-

ցել գետեր ու ծովեր, շատ բաներ տեսել ու շատ բան լսել, երբեմն տրտմել, երբեմն ուրախացել, այժմ ուզում եմ պանարամիս մէջ փոքրիկ պատկերով տեսածս ցուցնել…

Դէ՛հ, շուտով այստեղ, դուք ժիր մանուկներ,
Մե՛ծ ու պստիկներ, խելօք ու չարեր,
Կարգ-կարգ շարւեցէք, ինչ որ կըլսէք
Եւ կամ կըտեսնէք ձեր մտքում ամուր,
ամուր պահեցէք…

Սկսում է. ահա մի պատկեր։ Մի մեծ քաղաք է, մեծ-մեծ տներով, լայն լայն քուչէքով, ուր պտտում են մարդիկ ոտով ու կառքով, տաք-տաք մուշտակներ ուսերին ձգած, սիգար, պապիրոս բերանները դրած՝ ֆի՛ու, ֆի՛ու, ծծում, փչում են մուխը թանձրացած։

Թո՛ղ ծըծեն, փըչեն՝ փորներն ուռցնեն,
Ի՞նչ ունին պակաս, որ ինչ հոգս անեն…

Ահա մի պատկեր դարձեալ նոյն տեղից. մի խուլ փողոց է. ցեխոտ ու կեղտոտ, խարխուլ տնակներ աջ ու ձախ շինած, երկու դըրկիցներ դռան առաջին զրոյց են անում, քիթ քըթի տըւած։ Եւ հեռուն կանգնած մի աղքատ կնիկ շորերը պատըռտած, ոտքերը բոբիկ, մի հիւանդ մանուկ բռնած իր գրկում, եկող գնացողին ձեռք է դէմ անում…

Այժմ ձեզ ցոյց տամ մի այլ տեսարան.
Դարձեալ նոյն քաղքում մի լայն փողոց է,
Եղևնու ճիւղեր աջ ու ձախ փռած,
Մի մեծ բազմութիւն առաջ է անցնում
Դիակառքի չորս կողմը լցուած։

Առջևից գնում են քահանաները, ծաղկեայ փիլոններ ուսերին ձըգած և նրանց հետ էլ շատ տիրացուներ, մոմ ու խաչվառներ ձեռքներին բռնած. իսկ վերջից, տեսէք, ինչքան կառքեր կան, սևազգեստ կանայք մէջը նստոտած.

ա՜խ ինչպէս տխուր, ինչպէս վշտալից, հետևում են սըրանք մեռելի ետքից։

Դարձեալ մի պատկեր. քաղաքի ծայրում հինգ—վեց մշակներ ուսերի վրայ տանում են անբախտ ընկերին դիակ, որ քանի տարի իր երկրից հեռու, ծանր բեռի տակ մաշել է իր կեանք... չկան յուղարկներ—ո՜չ քոյր, ո՜չ եղբայր, չեն տեսնում նաև ոչ հայր և ոչ մայր. լուռ է փողոցը, լուռ են և մարդիկ, տեսնում է այս բոլոր միայն պարզ երկինք...

Ահա ձեզ մի այլ պատկեր. բարեկենդան է. մի մեծ զարդարուն սենեակ ձեր առաջ, կանթեղ ու լամպա վառած ձախ ու աջ, մեծ-մեծ հայելիք կախած պատերին, աթոռ, բազկաթոռ ամեն տեղ շարած, իսկ մէջտեղ երկայն սեղանը ձգած, տասնեակ մարդ ու կին ընթրիքի նստած. ա՜խ ինչե՜ր չկան նրանց առաջը դրած.

Շամպայն ու մադեր, անուշ գինիներ,
Խաշած ու խորուած լաւ ձկնեղէններ,
Խաւեար ու պանիր, տապակած հաւեր
Ու քանի՜ տեսակ քաղցրաւենիներ...
Ուտում են, խմում, քա՜ն քա՜ն ծիծաղում,
Բարեկենդանը լաւ անցկացնում...
Ես էլ մաղթում եմ բարի վայելում...

Ահա՜ նոյն տան կից փոքրիկ խրճիթում, մի թոյլ ու աղօտ ճրագի լուսում, չոր թախտի վրայ մայրը որդոց հետ բարեկենդանի ընթրիքն է անում։ Չըկայ ոչ սեղան, ոչ համեղ ընթրիք, չըկան գինիներ ու քաղցրաւենիք, այլ մի հին, մաշուած սփռոց առաջները, հացի կտորտանք նրա մէջ դրած ու մի ամանով պանրի փշրտանք. ուտում են անձայն, գլուխ քաշ ձգած...

Տխուր է խրճիթը, խոնաւ և անշուք, տխուր են դէմքերը մօրն ու որդոցը. միայն չար փիսոն նրանց մօտ պըպզած, շարժում է պոչը, աչքերը պլշած...

Այժմ ծերուկիս թողէք որ գնամ,
Եկող անգամը շատ բան ցոյց կըտամ.
Դէհ, մնաք բարեաւ, դուք, ժիր մանուկներ,
Մեծ ու պստիկներ, խելօք ու չարեր։

Բ

Անցան ամիսներ, բոլորեց տարին, ահա խեղճ ծերուկս կայ ձեր առաջին. եկէք մանուկներ, իմ աչքի լոյսեր, դառնացած սրտիս դուք միակ յոյսեր. դարձեալ բերի ձեզ ես իմ պանարամ, մի քանի պատկեր նորից ձեզ ցոյց տամ։

Պատկեր լաւ ու վատ երբոր կը տեսնէք,
Աղաչում եմ ձեզ, մտքից մի՛ հանէք։

Դէհ, սկսում է.

1

«Ամառը սարում»։

Տեսէք այս սարը կանաչով պատած, այստեղ ու այնտեղ վրաններ թողած, վրանի դիմաց հայ, թուրք գիւղական մի-մի գործ ձեռին բանի է նստած, որը տաշում է, որը սրում է, որը կար կարում, աղին օրօրում, որը հաց կամ կաթ է տաքացնում, կարագ ու պանիր, մածուն պատրաստում։

Ահա քիչ հեռի նրանց տաւարը, ոչխարի հօտեր, ձիանց բօլուկներ, մինչև փորի տակ խոտերում ծածկուած, կամ գլգլան ջրի ափը հաւաքուած, տկզած կանգնել են չեն շարժւում տեղից, ինչու-որ կուշտ են ու գո՜հ վիճակից։

Եւ գիտէք ո՞վ է մօթալ փափախով,
Հաստավիզ մարդը իր դագանակով,
Որ աչքը տնկած սարի լանջերին,
Մի բան է երգում գիլ-գիլ խոտերին՝
Դա է նախրորդը—տէրը տաւարի,
Որ սար է գալիս ամենայն տարի։

2

Ահա նոյն նախիր, նոյն հօտն ու ձիեր, բայց ոչ թէ ամառը սարի խոտերում և ոչ քըչքըչան ջրի ափերին, այլ ցուրտ ձմեռը գիւղի գոմերում:

Հալւել է միսը, ոսկրներ ցցւել, տկլած փորերնին մէջքներին կպել, քաղցած է տաւարը՝ խոտ չըկայ տալու, սառել են դաշտեր՝ գարունն է հեռու.

Կրծում են սովից մսուրի փայտեր,
Դոփում կճղակով, պլըշում աչեր,
Մայում, բառաչում, վիզերնին ծռում,
Թուլացած ընկնում, քաղցից սատակում:
Իսկ մեր գիւղացին, ո՜հ, ինչպէս խղճուկ
Կանգնած նայում է ու թափում արցունք…
Մեծ է նրա վիշտ, մեծ է նրա ցաւ,
Երբ մի անասուն նրա ձեռքից անցաւ:

3

Ահա ձեզ մի ուրիշ պատկեր:
«Գարնան սկզբում գիւղացու յոյսեր».

Գարուն է, գարո՜ւն, ի՜նչ քաղցրիկ անուն: Արտերը կանաչել են, ծառերը ծաղկել, ծաղկունքը բացւել ջրերը փուել, գեղջուկ մշակը յոյսերով լցւել:

Կըգայ ամառը՝ կըդեղնի ցորեն, հունձը կըհնձէ, կըժողվէ ամբար, կըհասնեն պտուղք՝ թափ կըտայ, կըլցնէ կթոց, կըկախէ շարեր:

Խոտ կայ տաւարին, գարման ձիերին,
Ծաղկունք՝ մեղուին, մեղր՝ մանուկներին.
Ո՜հ, մեր գիւղացին ինչպէս երջանիկ
Կանցնէ այդ տարին…

4

Պատկերը փոխւեց:

Ահա նոյն գեղջուկ ամառ ժամանակ, տխուր նստած

է իրան կտրի տակ. ո՞ւր է նրա յոյս, իր արտն ու այգին, ինչո՞ւ է ժանգոտ մանգաղ, գերանդին:

Մորեխը եկաւ արտերը կերաւ,
Մորեխից պրծածը՝ կարկուտը տարաւ.
Թրթուրը խժռեց ծառերի տերև,
Պտուղ չըմնաց՝ ողջ այրեց արև:
Սոված մեղուներ թռան փեթակից,
Բճիճը մնաց զուրկ ծորան մեղրից,
Դաշտը չորացաւ՝ խոտ չըկայ կովին,
Ամբարն է դատարկ՝ մահ է գեղջուկին.
Ո՜հ, ինչպէս թշւառ, ինչպէս յուսահատ
Կանցնի այդ տարին…

5

Նայեցէք հովտի փոքրիկ քաղաքին, ուր սև-սև ամպերը սարերի նման կանգնել են գլխին: Բնութիւնը խաղաղ է խաղաղ է և գետը, որ սարի կողմից իջնում է քաղաք, ջրում պարտէզներ, պտըտում ջաղացք, վշշալով անցնում, կորչում ձորերում, ամենայն տարի յոյս և կեանք բերում:

Ահա ամբոխը կանգնած գետափին, ուրախ է հոգով, երկնից ամպերին, որ անձրև կըտայ, կըջրէ երկիր, կեանք կառնէ մարդը, դաշտն ու այգին…

Իսկ փոքրիկ տղայք՝ տես՝ ինչպէս անհոգ
Խաղում, վազվզում են, «անձրևը» երգում,
Որ ցած գայ ջրէ, բացնէ կանաչ խոտ,
Աւլէ փոշիներ ու մաքրէ վատ օդ:

6

Ահա նոյն քաղաք, նոյն սև-սև ամպեր, որից թռչում են կրակէ նետեր, անձրևի տեղակ կարկուտ է թափում, որոտում երկինք, երկիր դըղըրդում:

Մարդիկ հաւաքւած իրանց տները, քարացած նայում են այդ ահեղ պատժին, որ փշրում է, ջարդում, տուն ու տեղ այրում. այգի ու պարտէզ խլում, հետը տանում։

Լացում է մանուկը մօր վզին փաթթւած,
Բառաչում է տաւարը դրսում մնացած,
Գոռում, գոչում է գետը կատաղի,
Ահ, սարսափ պատում ամէն սրտերի…

Եւ ահա յանկարծ մի ձայն է լսւում,
Մի ձայն զուժաբեր ամէնքին հասնում.
«Հեղե՜ղ, հեղե՜ղ, կանչում են մարդիկ,
Ա՜խ, մեռանք, կորանք, խնայէ, երկինք…»։

7

Հեղեղը եկաւ, հեղեղը գնաց,
Բայց տեսէք ահա տեղը ինչ մնաց։

Ահա մի ծերուկ խոտած մի դիակ, կիսամեռ ընկել է իր փլած տան տակ. նրանից հեռու գետնին տարածւել տասնամեայ մանուկ՝ մօր հատիկ զաւակ։

Ահա քոյր, եղբայր մէկմէկի գրկած, ընկել են իրանց ծնողաց կրծքին, իսկ այնտեղ խեղդւել սկեսուրն ու հարս օրօրոցում կապած մանուկը կողքին…

Սգում է քաղաքը, սգում են ամէնքը, որը իր հայրը, որը իր որդին, քոյրը իր միակ եղբայր թանգագին։

Ողբի լացի ձայն երկինք է հասնում, մեծ ու փոքրի սիրտ շարժում, մղկտում…

Ա՜խ, թողէք ծածկեմ այս տխուր պատկեր,
Պատկեր սոսկալի արիւնով ներկւած,
Որի ժանտ տեսիլ դեռ մինչև այսօր
Սարսափ է ազդում դժբախտ բնակչաց.

---

123. ՏԱՐԵՄՈՒՏ

«Կաղանդը», այսինքն Նոր տարւայ տօնը հայ ժողովրդի ամենաուրախ օրերից մէկն է։ Այդ օրը ամեն դասակարգի, ամեն վիճակի ու ամեն հասակի մարդիկ՝ բոլորն էլ մի նոր տեսակ հոգեկան ուրախութեամբ լցւած՝ «Շնորհաւո՜ր Նոր տարի» քաղցր խօսքն են ասում ու լըսում։ Այդ օրւան յատուկ զանազան երկրներում սովորութիւններ կան. բայց ամենից նշանաւորները Տաճկահայաստանում մինչև օրս պահպանւած սովորութիւններն են, որոնք կատարւում են ամենայն ճշտութեամբ։

Արդէն դեկտեմբերի 30-ին տան հասակաւոր կանայք պատրաստութիւն են տեսնում «Կաղանդի սեղանը» վայելուչ ու ճոխ կերպով սարքելու։ Չընայելով որ օրը պահոց օր է, այսու ամենայնիւ սեղանը պատրաստում են շատ սիրուն։ Զանազան մրգեղէն, ընկուզ, մեղր, ձիթապտուղ, սունկ և այլ պասի վերաբերեալ կերակուրներով ճոխ զարդարում են սեղանը, որի վրայ փայլում են գինին ու օղին՝ Հայաստանի այդ սիրելի ըմպելիքները, որ այդ օրը շատ առատ է լինում։

Դեկտեմբերի 31-ին թխում են բաղարջ։ Կաղանդի բաղարջը սովորական բաղարջներից ու գաթաներից տարբեր է։ Այդ բաղարջը շաղւում են ալիւրից, ձիթից ու մեղրից և շինում են արևի ու լուսնի ձևով։ Բայց բաղարջների մէջ իր մեծութեամբ որոշւում է «Տարին»։ Տարին շինում են բոլորաձև ութ վէրշոկ լայնութեամբ։ Դա շաղւած է լինում ալիւրից, իւղից, հաւկիթից ու մեղրից։ Խմորի մէջ դնում են մի մեծ արծաթեայ դրամ. «տարին» նախշում են եղէգնով ու ընկուզով. Նրա վրայ զանազան նկարների հետ գրում են նաև թըւականը։ Թխելուց յետոյ «տարին» պահում են մինչև Ծննդեան տօնը՝ յունւարի 9-ը։

Այդ օրը սովորաբար քահանայք տնօրհնէք են ման

գալիս: Տան հետ օրհնել են տալիս նաև «տարին»: Ցետոյ օրհնած «տարին» բաժանում են այնքան մասերի, որքան տանը անդամներ կան: Ո՛ւմ բաժնից որ դուրս է գալիս արծաթեայ դրամը, նա համարւում է «տարւայ տէրը»: Նրան առանձին յարգանք են ցոյց տալիս:

Դեկտեմբերի 31-ին, գիշերը 10 ժամից լսելի է լինում «Ալելու» ասող մարդկանց ձայնը: Նրանք այդ գիշերը աւետում են Նոր տարին. կարգով այցելում են ամենքի երդիկը ու երգում հետևեալ երգը,—

Ալելուեա, ալելուեա,
Հինը կերթայ, նորը կուգայ.
Հինը ուրախ ճանապարհէք,
Նորի համար պատրաստուեցէք:
Դուռ, լուսամուտ բացէք,
Ինչ որ կամիք՝ խնդրեցէք,
Թէ կեանք, թէ խելք, թէ մալ,
Ամենքիդ մուրազն ալ
Կուտայ, միամիտ եղէք.
Ազգներ ու խաթուններ,
Ձեզ շնորհաւոր նոր տարի.
Ապրիք շատ ու շատ տարի:

Տան տիկինները երգը լսելուն պէս՝ պատրաստուած են գոհացնելու մանուկներին: Նրանք տալիս են միրգ կամ դրամ, երբեմն էլ հաւկիթ: Երգող տղայոց ձայնին հետևում է հրացանաձգութիւն, որ մեծ բաւականութեամբ կատարում են երիտասարդները:

Նոր տարի օրը ամեն ոք պարտաւոր է իրանց մեծի ձեռքը համբուրել: Ո՜րքան ուրախալի է, երբ տեսնում ես, որ յիսնամեայ ազամարդը, ոպէս մի փոքրիկ մանուկ, չոգում, համբուրում է իր զառամեալ հօր կամ մօր ձեռքը, ասելով «Շնորհաւոր նոր տարի»: Իսկ ծերունիք օրհնում են նրանց և բարեմաղթում են երկար կեանք ու գործերին յաջողութիւն:

Նոր տարի օրը սովորութիւն կայ նուիրաբերութիւն անելու: Այդ նուէրները լինում են ամեն տեսակից. բայց այդ նուէրը ծանրագին է լինում, երբ սկեսուրը հարսնացուին տես է գնում:

Նոր տարու հետևեալ օրը «Բախտափորձում» են ասում. այդ օրը կանանց է պատկանում: Կանայք փոխադարձաբար գնում են միմեանց տարին շնորհաւորելու: Բախտափորձումի օրը կանանց ամենաերջանիկ օրն է: Նրանք այդ ամբողջ օրը երգելով ու պարելով են անցկացնում:

---

124. ՀՈՆԻ ԿՈՐԻԶԸ

Տարեմուտի. երեկոյին
Մայրս թխեց կարկանդակ,
Մէջը դրաւ հոնի կորիզ,
Իբրև բախտի նշանակ:
Կորիզն, ասաց, ում որ ընկնի,
Դովլաթաւոր կը դառնայ,
Ուր որ գնայ, ինչ գործ բռնէ,
Փառք ու պատիւ կըստանայ:

Կարկանդակը բաժանեցինք,
Կորիզն ընկաւ ինձ բաժին,
Եղբայրներս սրտնեղելով՝
Նախանձեցին իմ բախտին:

«Կոյր է բախտը», սուտ չէ ասած,
Մեծ եղբայրս փընթփընթայ,
«Մէթէ սա է ամենից մէջ
Աշխատաւոր, բանիմաց»...

Մէկէլներն էլ հաւանեցին
Մեծ եղբօրս ասածին.—
«Իրաւ, իրաւ, չէր արժանի»,
Միաբերան ձայնեցին...
Մայրս ասաց. խելօք կացէք,
Ահա կըգայ Նոր Տարին,
Նա որ տեսնէ ձեզ կռւելիս՝
Պարգև չի տալ ոչ մէկին.
Բայց որ տեսնէ՝ դուք սիրով էք
Եւ խռով չէք իրարից,
Այնուհետև ինչ որ ուզէք,
Չի խնայիլ ձեզանից»։
Այս ասելով՝ նա մեզ տըւաւ
Տեսակ տեսակ մրգեղէն,
Չիր ու չամիչ, տանձ ու խնձոր
Եւ զանազան քաղցրեղէն։
Քաղցրը կերանք ու քաղցրացանք
Եւ խնդացինք շատ ու շատ,
Ջարդ արինք նուռ, սերկևիլ,
Ունաբ, սալոր, թուզ, փշատ,
«Հանի կորիզն» այնուհետև
Բոլորովին մոռացանք,
Եւ շատ սիրով, իրար գրկած,
Պառկոտեցանք, քնեցանք...։

---

125. ՋՐՕՐՀՆԷՔ

Ամեն տարի յունուարի 6-ին՝ Ջրօրհնէքին ամենքն ուրախութիւնով շտապում են եկեղեցի կամ գետի ափը «խաչը ջուրը ձգելու» հրաշափառ հանդիսին մասնակցե-

լու, որը յատուկ շքեղութիւնով է կատարւում մեր եկեղեցում։ Այդ օրւայ խիստ ցուրտ ու սառնամանիքը յաղթահարւում են ու կարծես չքանում ջերմ փափագի, հաւատի ու սիրոյ առաջ։ Եւ յիրաւի, ո՞վ է այդ օրը վախենում մրսելուց։ Այդ օրը մեր հոգին ու սիրտը տիրում է կատարելապէս սեր մարմնին և ընկճում նրան։ «Հոգի առաւել է քան զմարմին», ասել է Տէր Յիսուսը, Որը այսօր մկրտւելով՝ պարգևեց մեզ նոր քաղցր կեանք, փրկեց մեզ խաւարի ճանկերից, շնորհեց լոյս և ազատութիւն սեր մտքին, սէր, գութ, խղճմտանք՝ մեր սրտին։ Ինչպէս է կատարւում մեր եկեղեցին այժմ այդ հանդէսը՝ ձեզ ամենքիդ յայտնի է։ Անշուշտ շատ հետաքրքրական կըլինի ձեզ, փոքրիկ ընթերցողներ, իմանալ թէ ինչպէս էր կատարւում այդ հանդէսը մի քանի հարիւր տարի առաջ, մեր պապերի ժամանակ։

Մի եւրոպացի ճանապարհորդ Արևելքում՝ Հաննովերի Հելտեսհայմ քաղաքացի, կրօնաւոր Վիլլեբրանդ անունով՝ 694 տարի առաջ իր ուղևորութեան ժամանակ՝ գըտնըւում էր Կիլիկիայում, ուր երկու ամսի չափ հիւրասիրեց նրան մեր Լևոն Ա թագաւորը։

Վիլլեբրանդ վարդապետը Սիս քաղաքում 1211 թւին ներկայ լինելով Հայոց Ջրօրհնէքի հանդիսին, ահա ինչպէս է նրան նկարագրում, որը մէջ ենք բերում, Հայր Ալիշանի «Յուշիկք» պատւական գրքից քաղելով։

«Սիս քաղաքը՝ տէր թագաւորի մայրաքաղաքն է, բընակիչները անթիւ են և հարուստ. պարիսպ չունի, ուստի նրան աւելի քաղաքւան կըկոչէի, եթէ մէջը չըլինէր Հայոց կաթողիկոսարանը։ Սակայն ունի մի ամուր բերդ լեռան գագաթի վրայ, որի ոտքից սկսում է քաղաքը աստիճանաբար դարիվայր տարածւիլ։ Ջրօրհնէքի հանդէսը հայերը այս կերպով են կատարում. Ծննդեան տօնից տասներկու օր առաջ՝ որ մենք լատիններս խնդումով, կե-

ըօրխումով ենք անցկացնում, նրանք ապաշխարութիւնով և պասով են անցկացնում, հրաժարւելով մսից, գինուց, իւղից։ Իսկ բուն խթման օրը՝ բոլորովին ծոմ են պահում, որպէս զի վերջալուսից յետոյ պատարագ մատուցանեն։ Իսկ երկրորդ օրը Քրիստոսի ծննդեան տօնն են կատարում, ասելով՝ Յիսուս նոյն օրը ծնաւ և 30 տարուց յետոյ նոյն օրը մկրտւեց։ Առաւօտուն ամենքն շտապում էին քաղաքի մօտի գետեզերքը գնալ, ուր որ Թագաւոր տէրն էլ գնում էր՝ այս կարգով. ինքը Թագաւորը զարմանահրաշ ճոխ պճնւած՝ բարձրահասակ ձիու վրա հեծած էր, նրա կողքից գնում էին Ալեման ասպետների կարգապետը, իրանց կրօնակից հազար ընկերներով. յետոյ գալիս է տէր Ռուբէն Թագաւորազնը, նրա ետևից Հայոց երկրի ազնըւականները, իշխանները, և զօրականների բազմութիւնը գեղեցկազարդ հագնւած, որոնց մարդիկ ամեն մէկ զօրախմբի դրօշները և փառերը տանում էին ձեռներին բարձրացրած և նրանց տարած ձիերի սանձից բռնած՝ մեծ Թագաւորի առաջից գնում էին։ Նրա և այդ խմբի միջով գընում էին շատ զինակիրներ իբրև անձնապահներ Թագաւորի, իսկ ժողովրդի բազմութիւնը չորս կողմից ողջունում էր նրանց սաստկաձայն աղաղակելով. «ՍՈՒՐԲ ԹԱԳԱՒՈՐ»։ Այսպիսի մեծ հանդիսով Թագաւորը եկաւ իջաւ գետեզերքում սարքած վրանի տակ. ապա եկան յոյներն իրանց սրբազանով, շատ սրբազան սպասներով, և ապա այնչափ փողերի և երաժշտական նըւագների ձայներ էին լսւում, որ աւելի մի հանդէս քան թէ մի թափոր էր ձևանում։ Սրանք էլ եկան իրանց որոշած տեղը կանգնեցին, և ամենքը սպասում էին Հայոց եկեղեցական ուխտին, որ գալիս էր խաչերով, խաչվառներով, ոսկեհուռ զգեստաւորւած, ակնախտիղ ծանրագին սպասներով, իրանց կաթողիկոսով, խոնարհական կերպով վայելչակարգ թափօր կազմած։ Երբոր բոլոր թափօրը մէկ տեղ եկաւ, սկսեցին բարձ-

րաձայն երգել, գրքեր, աւետարաններ և աղօթքներ կարդալ. օրհնեցին ջուրը, մկրտեցին սուրբ խաչը, հեղմամբ սրբալոյս միւռոնի։ Այդ ժամանակ մէկը գետի մէջ մտաւ և շաքարաբերան կանչեց. «Կեցցէ Թագաւոր մեր յաւիտեան», բոլոր բազմութիւնը պատասխանեց. «Ամէն»։ Յետոյ Թագաւորը և ուրիշները օրհնած ջրով իրենց ցօղեցին, իսկ ասորիները մերկացած ընկան ջուրը։

«Այս արարողութիւնն աւարտելուց յետոյ եկեղեցականները յետ դարձան իրանց տեղը, իսկ Թագաւորը և զինւորականները փութացին դէպի դաշտերը, և պալատականները երիվարները վազեցնելով, նիզակներ նետելով՝ զինւորական խաղեր արին, ամբողջ օրը մեծ ուրախութիւններով անցուցին։

«Այս էլ գիտցէք, որ տէր Թագաւորը այդ Սիս քաղաքի մօտ իրան զբօսանքի մի պարտէզ է պատրաստել, որի սքանչելի փափկութիւնները նկարագրելը, խոստովանում եմ, որ իմ կարողութիւնիցս վեր է»։

ՉՈՐՐՈՐԴ ՄԱՍՆ

ՀԷՔԻԱԹՆԵՐ ԵՒ ԶՐՈՅՑՆԵՐ

125. ՕՁԱՄԱՆՈՒԿ ԵՒ ԱՐԵՒԱՀԱՏ

Ձմեռն էր։ Հասակաւոր մարդիկը հաւաքուել էին օդէքը, այնտեղ էին զրոյց անում, հէքիաթ ասում և իրանց առօրեայ հոգսերի մասին խօսում, խորհրդածում։ Գիւլնազ տատի թոռներն էլ՝ քուրսու չորս կողմովը բոլորած՝ իրանց տատին էին հէքիաթ ասել տալիս՝ ականջ դնում։

Մի երեկոյ Գիւլնազ տատը մի քիչ «չեմ-չեմ» անելուց յետոյ՝ սկսեց Օձամանուկի և Արեւահատի հէքիաթը, որ երեխէքը դեռ չէին լսած, և աչքները չորս արած, ականջ էին դնում։

Ա.

—Դէ, լսեցէք, երեխէք, սկսեց Գիւլնազ տատը։

Շատ հին ժամանակներում, մի հեռու երկրում, Մասիս սարի միւս երեսիցն էլ դեռ շատ դէնը մի թագաւոր էր կենում։ Այդ թագաւորը շատ հարուստ էր. ոսկին ու արծաթը անհամբարք, զօրքն անթիւ, շատ ու շատ քաղաքների տէր. բայց զաւակ չունէր, այդ պատճառով իր ունեցած անթիւ գանձն ու հարստութիւնը աչքին չէր երեւում։

Ինչքան հէքիմ, ինչքան ջառահ, ինչքան բժիշկներ են գալիս, գեղ ու դուղ անում, ոչինչ չի լինում։ Յետոյ՝ էլ

գրբաց ասես, փալչի ասես, դերւիշ, ջադուքեար, ջինդար, ոչով ոչինչ չի կարողանում անել։

Թագաւորը տեսնում է, որ մարդկանցից օգուտ չըկայ, յոյսը դնում է Աստըծու վրայ։ Ամենայն օր մատաղ է անում, աղքատներին առատ ողորմութիւն է բաժանում, օրը եօթն անգամ աղօթք է անում, ծունր դնում, աղաչանք անում Աստծուն,—չի լինում, չի լինում, չի լինում։

Մէկ օր էլ՝ իրա մտքի խորն ընկած, յոյսը կտրած, այդ թագաւորը ման էր գալիս իրա պարտիզումը տխուր ու տրտում, մէկ էլ տեսնում է՝ հրէս մի սիրուն չահմար օձ, իր ձուտերը գլխին հաւաքած, ինքն ապառաժի վրայ մեկնուել, արեգուն է արել, ձուտերն էլ խաղ են անում իրանով,— որը մօր վզովն է փաթաթւում, որը փորի տակը մտնում, որը գլուխն է նրա բերանը կոխում կամ հոտոտում, լըպստում։

Թագաւորն այդ որ տեսնում է, մնում է տեղն ու տեղը սառած, փէտացած։ Մտիկ է տալիս մտիկ, յետոյ մի յոգոց քաշելով ասում է.

«Փառքդ շա՜տ լինի, Արարիչ Աստուած, օձի սիրտն էլ ես սէր դցել, որ իրա ձագերին սիրի, գուրգուրի, բայց ինձանում, դու էլ գիտես, որ քո տըւած սէրը կայ ու կայ. ինչո՞ւ չես ինձ էլ մի օձի ձագ տալիս, որ ես էլ նրան սիրեմ, նրան գուրգուրեմ, նրանով մխիթարւիմ»։

Դու մի ասիլ, Աստծու դռները՝ հէնց այդ խօսքն ասելիս՝ բացուած են լինում։ Թագաւորի այդ խօսքը Աստըծու ականջն է հասնում։

Սրա վրա մի տարի անցած չանցած, թագաւորի կնիկը ծնում է ու բերում—ի՜նչ էք կարծում, ի՜նչ,—մի օձի ձուտ։

—Ի՞նչ ես ասում, տատի, բացականչեցին մանուկները։

—Հա՛պա, երեխէք, մի օձի ձո՛ւտ, բայց ինչ ձուտ։ Այդ ձուտը լինում է թէ չէ՝ ամեն մի շունչ առնելիս,

մեծանում է, դառնում մի աժդահա, մի ահագին վիշապ։ Ծնողկանը, տատմայրը և միւսները ահ ու դողի մէջ ընկած՝ փախչում են, նրան թողում տեղն ու տեղը վէր ընկած,

Օձի ձուտը երբոր տեսնում է որ մենակ է մնացել, սկսում է լաց լինել։ Բայց ի՜նչ լաց, այնպէս է ծըւում, ծկլթում, որ թագաւորի բոլոր պալատը դղրդում է։

Թագաւորին չէին իմաց տալիս, թէ կինը օձ է ծնել, բայց երբ օձի ձայնը թագաւորի ականջն է հասնում, և նա սկսում է հարց ու փորձ անել, նոր ընկնում են ոտներն ու յայտնում, թէ՝ թագաւորն ապրած կենայ, բա չես ասիլ, թագուհին մի օձի ձուտ է ծնել, որ հիմա ահագին վիշապ է դառել, ու նա է, որ այդպէս ծըւում, ծղրտում է։

Թագաւորը իսկոյն միտն է բերում իր խնդիրքը ու մատը կծում է. «Հը՜մ, ասում է, ես ինչ որ ուզել եմ Աստուածանից, Նա էլ այն է տուել»։ Յետոյ իր մարդկանցըն ասում է.—Այդ վիշապն ի՜նչ մեծութեան կըլինի, մի մարդու չափ կըլինի՞։ Ասում են՝ դեռ չըկայ մի մարդու չափ, բայց այնպէս է մեծանում, որ մարդու մեծութիւնիցն էլ կանցնի շուտով։ Յետոյ թագաւորն ասում է.—Հիմա ի՞նչ անենք, ինչ կայ՝ կայ. Աստծու տուածն այդ է։ Օձ է, թէ վիշապ, իմ զաւակն է. պէտք է պահենք, պէտք է բան տանք ուտելու, որ քաղցած չըմեռնի։

Մարդիկը գնում են երթկովը ուտելու բաներ են դըցում առաջը, բայց օձը չի մօտենում ոչ մէկ բանի, այլ հէնց մի բերան ծըւում է։

Այդ որ իմանում է թագաւորը, ժողովում է իր գիտուն մարդկանցն ու հարցնում նրանց, թէ ինչ պիտի տանք այս օձին, որ ուտի. ես չեմ ուզում, որ դա քաղցած մեռնի։ Նրանցից մինը, որ ամենից իմաստունն է լինում, ասում է՝ դա ոչ մի բան չի ուտիլ, բացի աղջկանից։ Փորձեցէք, և կըտեսնէք որ իմ ասածը ճշմարիտ է։

Թագաւորն ասում է.—Ո՞ւմ վրայ փորձենք։ Դէ բեր, առաջ քո աղջիկդ տանք, յետոյ ուրիշներիցը կուզենք։

Դրա վրայ՝ միւս խելօքներն ասում են.—Թագաւորն ապրած կենայ, թէպէտ դուք ուղիղ դատեցիք, որ վճռեցիք ամենից առաջ այդ խօսքն ասողի աղջիկը գցել վիշապի բերանը, բայց դրա հետևանքը շատ վատ կըլինի քեզ համար։ Մենք ամենքս էլ չենք խնայիլ մեր աղջկեքը, կըտանք, բայց երբոր հերթը հասնի ժողովրդին, բանըն ուրիշ տեսակ կըփոխւի։ Նրանք որ իմանան, թէ իրանց աղջկեքը պիտի վիշապին տանք, մէջները խռովութիւն կընկնի, ամենքն էլ ոտքի կըկանգնեն ու քեզ թագաւորութիւնից կըգցեն։ Լաւն այն է, որ մարդիկ ուղարկենք ուրիշ երկիրներ, որ գնան նրանցից աղջկէք փախցնեն բերեն։

Թագաւորը տեսնում է, որ դրանց ասածն ուղիղ է, մարդիկ է ուղարկում Մասիսի այս երեսը, որ գան այստեղից աղջկէք փախցնեն, տանեն։

Դէ հիմա թողնենք վիշապին, որ դեռ մի քանի օր քաղցած մնայ, մենք էլ այն մարդկանց հետ գանք Մասիսի այս երեսը։

Բ

Մասիսի այս կողմումը մի մեծ գիւղ է լինում, անունը Արևան։ Գիւղի բնակիչները բոլորն էլ հայեր են լինում, ինչպէս հիմա մենք ենք։

Այդ գիւղում մի մարդ ու կնիկ են լինում, երկու էլ աղջիկ են ունենում։ Աղջկանց մէկը մարդի առաջւայ կընոջիցն է լինում, իսկ միւսը՝ երկրորդ կնոջ հետ բերովի։

Մարդը իր հարազատ աղջկանը շատ էր սիրում, բայց խորթ աղջկանն էլ չէր ատում. իսկ ինչ-որ կնիկն էր, նա ուրիշ տեսակ բնութիւն ունէր. շատ չար ու նախանձոտ սրտի տէր էր։ Նա իր աղջկանն էր սիրում, իսկ միւսին

ատելով ատում էր, նրա լոյս արևը խաւարացրել էր։

Կնոջ խորթ աղջկայ անունը Արևահատ էր, հարազատինը՝ Մամխի։ Արևահատը հէնց ուղիղ Արևահատ էր. նրա երեսը արևի նման շափաղ-շափաղ էր անում,—այնքան սիրուն էր. միւսն էլ հէնց ուղիղ մամխի էր—մամխի պէս սև, նրա թփի նման փշփշոտ։

Մօր բարկութիւնը շատ էր գալիս, թէ ինչի իր աղջիկը այնքան տգեղ ու գէշ էր, իսկ Արևահատը այնքան սիրուն, այնքան գեղեցիկ։ Ամբողջ օրերով աշխատեցնում էր Արևահատին—աթար էր շինել տալիս, կով կթել տալիս, հաց էր թխել տալիս, աման էր լըւանալ տալիս, խոտ ու դարման էր կրել տալիս, որ նրա սպիտակ ձեռները կնճռոտուեն, նրա շարմաղ երեսն այրուի, սևանայ, նրա շիմշատ մէջքը կորանայ, որ նրա ուժը պակասի, գունաթափուի, թառամի. բայց ընդհակառակն, նա աւելի էր ուժովանում ու գեղեցկանում, իսկ միւս աղջիկը, որ աղջիկ-պարոնի պէս էր մեծանում, օրէցօր աւելի էր նիհարում ու գէշանում։

Արևահատը աշխատելուց չէր նեղանում. նա այնպէս էր սովորել աշխատանքին, որ առանց ստիպելու էլ ինքը մի րոպէ հանգիստ չէր նստում։ Հէնց որ ծանր աշխատանքը վերջանում էր, տղամարդի անելիքներն էլ ինքն անում պրծնում, այնուհետև ձեռք էր զարկում իր մանածին ու գործքին։ Տանը ջահրա էր մանում, ջուր գնալիս էլ՝ իլիկը կամ սկսած գուլպան էր հետը տանում, որ աղբրին, մինչև հերթն իրան կըհասնի, մինչև կուժը կըլցնուի, ինքը պարապ չըկանգնի, իր իլիկը մանի կամ գուլպան գործի։

Ամէն բան Արևահատի ձեռից գալիս էր—հորագործ, գետնագործ, ոստայնագործ, կար, ձև, եփել, թխել, կըթել, հարել, շինել, սարքել։ Մի խօսքով՝ մի աղջիկ էր, որ հատը չըկար. բայց ի՞նչ կանես, որ խորթ մօր ձեռք

էր ընկել, իր արած բանը ինչքան լաւ էր լինում, այնքան վատ էր թւում անգութ կնկանը։ Ամէն անգամ, չար գայլի նման, մի պատճառ էր պտրում, ու անմեղ Արևահատին ոտի տակը գցում, տրորում, մազերից քաշքշում, քիթ ու պռունկը արունլըւայ անում, մարդուն էլ հաւատացնում, թէ քո աղջիկը հոգիս բուկս է հասցնում իր չարութիւնովն ու կամակորութիւնովը։ Արևահատը չէր կարողանում իրան արդարացնել. ուզում էր մի խօսք ասել, արտասուքը խեղդում էր նրան. հայրն էլ հաւատում էր կնոջ խօսքին ու բարկանում հարազատ աղջկայ վրայ։

Արևահատը իր սրտի ցաւերը միշտ իր մօր գերեզմանի վրայ էր թափում։ Շատ անգամ գնում էր գերեզմանատուն, մօր գերեզմանի վրայ չոքում, աղի արցունք թափում, գանգատւում, սիրտը հանգստացնում, էլ ետ գալիս տուն։ Շատ անգամ մօր գերեզմանի վրա էր դնում գլուխն ու քընում, երազումը մօրը տեսնում, վզովն ընկնում, փաթաթւում. նա էլ մխիթարում էր նրան ու խրատ էր տալիս, որ բարի լինի, բարի կենայ, ամէն նեղութեան համբերի։ «Աստուած չի կորցնիլ անմեղին, ասում էր նա, միայն դու այնպէս կաց, որ Աստուած քեզ հաւանի, քեզ սիրի, այնուհետև Նա իր պաշտպանութիւնը քեզնից չի խնայիլ, քեզ այդ նեղութիւնիցը կազատի»։ Այս խօսքերը լսելով՝ Արևահատը նոր ուժ, նոր հոգի էր ստանում, մխիթարւում էր, ցաւերը մոռանում, օրէցօր վարդի նման բացւում, մանիշակի պէս փնջւում։

Այնքան արդար ու անմեղ էր նրա հոգին, որ ամէն առաւօտ երեկոյ աղօթք անելիս՝ նրան այնպէս էր թւում, թէ իր հոգին թռչում, վերանում էր մինչև երկինքը, հասնում Աստուծու աթոռին, այնտեղ Նրա հրեշտակների հետ փառաբանում Նրա անունը։

Ողորմութիւնն այնպէս էր տալիս, որ նրա տըւած

շատ քիչն էլ աղքատի աչքումը այնքան շատ էր երևում, որ խեղճ մարդը աչքերը երկինքն էր դցում ու արտասուքն աչքերին՝ Արևհատի համար արևշատութիւն խնդրում։

Թէ Աստուած էլ շատ էր սիրում Արևհատին, այդ մասին ինչ կասկած։ Երբոր մի մարդու Աստուած չսիրի, չարը նրան չի տանի, ու բարին նրան չի սիրի։ Բոլոր անմեղ արարածները նրան տեսնելիս՝ ցնծում, խնդում էին, այնքան էին սիրում։ Իրանց տանու բոլոր կենդանիները, կովը թէ եզը. ոչխարը թէ այծը, շունը թէ կատուն՝ տանտիկնոջը տեսնելիս՝ փախչում էին կամ վրան խէթ-խէթ մտիկ տալիս,—շունը հաչում էր վրան, կատուն չանգռում էր, կովը չէր թողնում իրան կթի, քացի-քացի էր անում, ձին խրտնում էր, եզը պլշում, այծն ու ոչխարը փախչում էին.—բայց այդ միևնոյն կենդանիները, այդ անմեղ անասունները երբ Արևհատին էին տեսնում, շրջապատում էին նրան, փաղաքշում, լիզ տալիս, մէկ-մէկու հարու տալով՝ իրար ձեռքից խլում։ Կովը կթւելիս՝ երբ որ տեսնում էր թէ Արևհատը լաւ չի նստած՝ ինքն այնպէս էր կանգնում, որ կթելը յարմար լինի։ Ջուրը կամ այգի գնալիս՝ շունը կշտիցը չէր հեռանում, որ նրան ամէն չարից , փորձանքից պահպանի, նրա հրամանին միշտ արթուն, միշտ պատրաստ լինի։

Ահա այսքան գեղեցիկ, այսքան բարի ու այսքան սիրելի էր Արևհատը. բայց ինչ կանես որ խորթ մօր սիրտը քարացել էր, խղճմտանքը մեռել, ամօթը կորել, խեղճ Արևհատի համար նոր-նոր տանջանքներ էր հնարում։

Հէնց այդ օրերումը գիւղումը լուր է տարածւում, թէ հանդ գնացող աղջկեքը էլ յետ չեն գալիս, մի վիշապ է լոյս ընկել, նրանց կուլ է տալիս։

Այս լուրը շատ ուրախացնում է խորթ մօրը։

Ասում է՝ այս լաւ եղաւ. այս յիմար աղջկանը նու-

ղարկեմ հանդ. թող գնա վիշապի բերանն ընկնի։

Մի օր կով ու ոչխար Արևհատի առաջն է անում, թէ՝ տար հանդումն արածացրու։ Մի հաց էլ տալիս է, թէ այս էլ կըտանես հետդ ման կածես, երեկոյին էլի յետ կըբերես, որ ես ուտեմ։ (Որովհետև հանդումը ման ածած հացը խիստ համով է լինում, ուզում է որ այն համով հացը ինքն ուտի)։ Շատ էլ բուրդ է տալիս, թէ՝ այս էլ մինչև երեկոյ բոլորը բարակ կըմանես, հետդ կըբերես։

Արևհատը՝ կով ու ոչխար առաջն արած, քշում է նրանց առանց իմանալու, թէ մինչև ուր պիտի տանի։

Վերջապէս՝ երբոր հասնում է մի լաւ կանաչկոտ տեղի, որ դեռ արածացրած չէր, այնտեղ նստում է, իլիկը մանում, իր դառն օրը լալիս, անմեղ անասուններն էլ մըշմշալով արածում են։

Իրիկնապահին, արևի մարեմար ժամանակը, հէնց ուզում էր թէ վեր կենայ, տաւարն առաջն անի, գնա տուն, մէկ էլ տեսնում է, որ ահա մի պառաւ կնիկ կայ կշտին կանգնած։ Վեր է կենում, որ շան առաջին կանգնի, որ պառաւին չըկծի, պառաւն ասում է. «Մի վախենար, Արևհատ, շունն ինձ չի կծիլ, նա էլ է իմանում, որ ես չար պառաւ չեմ. տեսնո՞ւմ ես՝ ինչպէս ուրախ է, ինչպէս պոչը շարժում է։

—Բայց դու ո՞վ ես, նանի, ես քեզ չեմ տեսած, դու մեր գիւղիցը չես, հարցնում է Արևհատը։

—Ես ոչ մի գիւղից չեմ, հոգիս, ես այս երկրացի չեմ. ես Արևի մայրն եմ. եթէ լսել ես, «Արևամայր» որ ասում են՝ ես եմ։ Քո դառն օրերը, քո անմեղութիւնն իմ գութս շարժեցին. ես եկել եմ, որ քո տարաբախտութեան վերջ տամ։ Ջոքիր առաջևս, ես քեզ պիտի օրհնեմ, որ դու գընաս քո մուրազին հասնես»։

Պառաւի այս խօսքերը շատ զարմացնում են Արևա-

հատին։ Մէկ էլ լաւ մտիկ է տալիս, տեսնում է, որ իր ծանօթ կանանց նման չէ։ Այնպէս է շողշողում նրա ամբողջ հագուստը, որ կասես ոսկուց էր ձուլած և ոչ թէ սովորական պաստառներից կարած։ Նրա աչքերն այնպէս էին ցոլցլում, փայլում, ինչպէս արևի ճառագայթները։ Նրա խօսելու ձևն այնքան քնքուշ էր, ձայնն այնքան անուշ, որ Արևահատին թւում էր, թէ իր հարազատ մայրն է խօսում հետը։ Հէնց որ պառաւն ասում է՝ չոքիր, նրա ծնկները թուլանում են. ընկնում է առաջը, ուզում է Արևամօր ոտները համբուրի. բայց նա Արևահատի գլուխը բարձրացնում է, ձեռքը դնում է վրան և հետևեալ օրհնանքը տալիս.

«Ոտքիդ տակին վարդեր բացւին,
Չորս կողմըդ փուլի մանիշակ,
Բարով հասնես քո մուրազին,
Գլխիդ տեսնեմ թագ ու պսակ։

Քո ժպիտը վարդի նման,
Արտասուքդ՝ մարգարիտի,
Ուր որ գնաս՝ Աստւած քեզ հետ,
Օձ ու կարիճ քեզ չըխայթի։

Քո խրճիթը պալատ դառնայ,
Ողջ սիւները՝ անգին քարից,
Պատ ու յատակ՝ ոսկի, արծաթ,
Առաստաղը՝ գոհարներից»...

Այսպէս օրհնում է Արևամայրը և էլի ուրիշ շատ բաներ է ասում, խրատներ է տալիս, գուշակում է նրա ապագան, ամեն բան առաջուց ասում է և զգուշացնում։ Յետոյ ասում է՝ դէ, վեր կաց, սիրուն Արևահատ, ես քեզ

սիրեցի, ես քեզ օրհնեցի, ես քեզ աղօթեցի, որ էլ այսուհետև քեզ մի վնաս չըլինի, քո մէկ մազը չըպակասի։ Յետոյ համբուրում է Արևահատին ու ասում.—այս համբուրովս ես քո գեղեցկութեան վրայ իմն էլ եմ աւելացնում. յետոյ տալիս է մի փոքրիկ կապոց։ Այդ կապոցի մէջ լինում է մի ձեռք հագուստ։ Բայց ինչ հագուստ... բոլորն անգին քարերով զարդարուած ու այնքան էլ նուրբ, այնքան բարակ է լինում, որ հէնց իմանաս, ոչ բամբակից է, ոչ մետաքսից, այլ արևի ճառագայթներից է գործած։ Ասում է՝ այս կապոցը ծոցումդ կըպահես, մինչև քո հարսանիքի օրը, միայն այն օրը կըհագնես։ Ես հիմա գնում եմ, իմ որդին ինձ է սպասում։ Այս էլ ասելուց յետոյ՝ աներևութանում է, արևն էլ մայր է մտնում։

Այս անցքն այնպէս զարմացնում է Արևահատին, որ չի իմանում, քնած է, թէ արթուն, երազումն է տեսնում, թէ ճշգրիտ։ Ձեռը ծոցն է տանում, տեսնում է, որ կապոցը տեղն է. ուրեմն երազումս չեմ, ասում է ինքն իրան, և այնքան ուրախանում է, որ բոլոր տխրութիւնը փարատւում է, ունքերը բացւում, երեսը զւարթանում, քաղցածութիւնն անցնում։

Վեր է կենում իրա կով ու ոչխարն առաջն անում, ճանապարհին նրանց ջոկ-ջոկ շոյելով, իր ուրախութիւնը նրանց պատմելով գնում։

Գնում է գնում, մէկ էլ տեսնում է որ ահա մի քանի ձիաւոր են գալիս, զէնք ու զրահում կոլոլած։ Արևահատի սիրտն իմանում է, որ լաւ մարդիկ չըպիտի լինին. այդ բանը շունն էլ է իմանում և զանազան շարժմունքներով իր վախն իմաց է տալիս Արևահատին։ Տեսնում է, որ դրանց ձեռքից փախչել չի կարող, իսկոյն ցեխ է քըսում երեսին, որ իր սիրունութիւնը նրանց աչքումը չերևայ, որ իր վրայ ուշադրութիւն չըդարձնեն։

Մարդիկը գալիս, հասնում են և տեսնում՝ մի գեշ աղ-

ջիկ։ Յետոյ մէկ-մէկու իրանց լեզուով ասում են՝ մեզ համար մէկ է, սիրուն եղած, գէշ եղած, երկուսն էլ վիշապի փորը պիտի մտնեն։

Հիմա դուք իմացաք, կարծեմ, թէ դրանք ինչ մարդիկ պիտի լինին։ Ասում են՝ «աղջիկ, էլ դէս ու դէն չըփախչիս, արի մեզանից մէկի գաւակին նստիր, քեզ պիտի տանենք»։

Արևհատը մնում է շուարած։ Մտքումն ասում է՝ «էլ ինչ կարող եմ անել, ուր տանում են՝ թող տանեն. մեր տանից խոմ վատ տեղ չեն տանելու»։ Իրա կովի, ոչխարների աչքերը պաչպչում է, նրանց մնաս բարով ասում ու նստում մէկի գաւակին։ Խեղճ անասունները կարծես իմանում են բանի էութիւնը, սկսում են ետևից բառաչել ու մայել. իսկ շունը չի բաժանւում նրանից, այլ վնգըստալով ու մնգմնգալով գնում է նրանց ետևից։

Այդ աւազակները գնում են մի քարափի դէմ ընկնում, այնտեղ վեր են գալիս, Արևհատին ներս տանում մի մաղարա։ Հէնց որ ներս է մտնում, տեսնում է որ ինչ, մինչև երեսուն-քառասուն աղջկանից աւելի կան, շրջակայ գիւղերից հաւաքած այնտեղ։ Այդ խեղճ աղջկերքն այնպէս էին հեծկլտում, որ տեսնողի մազերը փշաքաղւում էր։ Վախենում էին, թէ բարձր ձայնով լաց լինին. ձայները փորներն էին գցել ու արտասուքի հեղեղ էր, որ թափում էին հեկեկալով։

Արևհատը նրանց սիրտ է տալիս, թէ՝ մի վախենաք, մեզ կըտանեն կըծախեն, մենք էլ կըփախչինք կըգանք էլի մեր աշխարհքը։ Բայց շատերն իմանում էին, որ նրանց պիտի տանեն վիշապին տան, որովհետև նրա համբաւը տարածւել էր ամեն տեղ։

Մութը որ վրայ է հասնում, դրանց դուրս են բերում քարափից, ու առաջներն արած՝ սարով ձորով քշում, տանում են օձահայր թագաւորի մօտ։

Այստեղ Գիւլնազ տատն ասում է՝—«Երեխէք, ես բեզարեցի, քունս տանում է, մնացածն էլ էգուց իրիկուն կասեմ»․ բայց երեխէքը վրայ են թափւում, քունը փախցնում, թէ՝ չի լինիլ, պէտք է, վերջացնես, որ տեսնենք վերջն ինչպէս է լինում։ Գիւլնազ տատը ճարահատւած շարունակում է, բայց որովհետև քունը տանում էր, էլ շատ չի երկարացնում։

Գ․

«Աղջկեքը տեղ են հասնում։ Քաղաքի մեծ ու փոքրը հաւաքւում են, որ տեսնեն ինչ աղջկեք են եկողները, ու տեսնում են որ ինչ, բոլորն էլ հայ աղջկեք, մինը քան զմիւսը գեղեցիկ։ Շատ ափսոսում են, որ այդ խեղճերը պիտի վիշապի կերակուր դառնան։ Նրանց միջին միայն Արևհատն է ամենից տգեղ երևում, որովհետև երեսին ցեխ ու մուր էր քսել, սիրունութիւնը չէր երևում։ Թագաւորը հրամայում է, որ դրանց լաւ տան մէջ պահեն, լաւ հագցնեն, լաւ ուտեցնեն, գիրացնեն և օրէնը մէկը տան օձին։ Առաջին օրը ընտրում են Արևհատին, թէ՝ սա ամենից տգեղն է, և չի էլ վախենում. առաջ սրան տանենք, որ միւսներն էլ սիրտ առնեն։

Բռնում են Արևհատի կռնիցը, թէ՝ դէ արի գնանք. քեզ պիտի մարդու տանք, քո փեսացուն թագաւորի որդին է, դու թագուհի կըդառնաս։ Այսպէս խաբելով, կըռնից բռնած, տանում են օձի բնակարանը, որ թագաւորական պալատումը մի ընդարձակ տեղ էր բռնում իր առաջի պարտէզովը ու նրա միջի գեղեցիկ հաւուզներովը։

Երբոր մտնում են պարտէզ և այնտեղից ուզում են դուռը բաց անեն, ներս գցեն, Արևհատը ասում է.—Որովհետև ինձ տանում էք թագաւորի որդու մօտ, թողէք առաջ այս հաւուզումը երեսս լւանամ, հագուստս շտկեմ, մազերս սանդրեմ, թէ չէ՝ ամօթ է։ Ասում են՝ շատ լաւ.

ինչ անում ես՝ արա, մենք կըհեռանանք կշտիցդ, որ դու չամաչես մեզանից։

Արեւհատը որ մենակ է մնում, երեսը լըւանում է, գըլուխը սանդրում. Արեւամօր տըւած հագուստը հագնում է։ Այսպէս զուգւած, զարդարւած որ դուրս չի գալիս, նրա տանող մարդիկը մնում են ապշած, այնպէս են կարծում, թէ մի նոր արեգակ դուրս եկաւ պարտէզիցը. չեն հաւատում, որ նա իրանց տարած աղջիկն է, որ նա մի հողեղէն է. ասում են՝ սա երկնքից կըլինի եկած՝ խեղճ աղջըկայ կերպարանքով, բայց հիմա փոխւեց, իր պատկերն առաւ։

Արեւհատը մօտենում է նրանց, ու էլ խեղճ-խեղճ չի խօսում, այլ հրամայում է, թէ ինչ էք պըլըշել տաւարի պէս, ցոյց տըւէք ինձ ճանապարհը, ուր պիտի գնամ։ Այսպէս որ հրամայում է նրանց, նրանք դողում, սարսափում են. չոքում են առաջին, մեղայ գալիս, խնդրում են որ իրանց յանցանքը ների։ Ասում են՝ քեզ բերել ենք ոչ թէ մարդու տալու, այլ վիշապին, որ ահա այս տան մէջն է։ Եթէ ուզում ես, մենք քեզ կազատենք, թէկուզ թագաւորը դրա համար մեզ խեղդել տայ։

Արեւհատն ասում է՝ հարկաւոր չէ. տըւէք ինձ այս դռների բանալիքը, դուք գնացէք, ես վիշապից չեմ վախենում։

Բանալիներն առնում է, բաց է անում դուռը, սենեակից սենեակ անցնելով՝ մտնում է մի մեծ դարբազ. տեսնում է որ ահա այստեղ, տախտի վրա մի ահագին վիշապ է մեկնւած։ Արեւհատը մի քիչ հեռու կանգնում է ու ասում.—Բարով քեզ, թագաւորի որդի։ Ես Արեւամօր կշտիցն եմ գալիս. նա շնորհաւորում է քո ծնունդը, ու քեզ արեւշատութիւն է ցանկանում։

Վիշապը գլուխը բարձրացնում է ու սուր աչքերով մտիկ է տալիս Արեւհատին։ Արեւհատը սկսում է դողդողալ, բոլոր ջանը սարսռում է, մազերը փշաքաղւում։ Օձը տեսնում է որ Արեւհատը վախենում է, գլուխը շուռ է տալիս՝ տանում պոչի մօտ, բայց մէկ էլ էլի յետ է դառնում մտիկ տալիս, այսպէս կրկնում է մի քանի անգամ և խեղճ աղջկանը հալ ու մաշ է անում։ Յետոյ Արեւհատի միտն է ընկնում Արեւամօր տըւած խրատը. նոր սիրտ է առնում ու ասում է։—«Թագաւորի որդի, եթէ ինձ ուտելու ես, մի անգամից կուլ տուր, ես պըրծնեմ, էլ ինչու ես ինձ այսպէս տանջում. իսկ եթէ ոչ՝ Արեւամօր անունովը ես քեզ հրամայում եմ՝ դուրս արի քո խորխիցը»։

Այս խօսքի սաստն ու վիշապի կծկւիլը մին է դառնում։ Կծկւում է կծկւում, կոլոլւում, դողդողում, ոլորւում, մէկ էլ որ չի տրաքւում, նրա ձայնից բոլոր պալատն այնպէս է թնդում, որ թագաւորն ինքը տեղիցը վեր է թռչում։

Ամեն կողմից վազում, գալիս են, որ տեսնեն ինչ պատահեց. ու գալիս տեսնում են որ ինչ—վիշապի խորխը մի կողմ ընկած, ու նրա տեղ՝ սպիտակ սաւանում փաթաթւած մի սիրուն տղայ, մօտն էլ խաս ու զումաշում ծփալիս, արեւի նման շարմաղ մի աղջիկ նստած՝ իրար հետ խօսում, ծիծաղում են։ Իսկոյն վազում են թագաւորին ականջաբեռնուկ. նրան աչքալոյս են տալիս ու ասում՝ «բա չես ասիլ, օձը մի սիրուն, շարմաղ տղայ է դառել»։ Թագաւորը, թագուհին վազում են, իրանց որդուն ջոկ, Արեւհատին ջոկ գրկում, համբուրում։ Տղային հագցնում են, զուգում, զարդարում, անունն էլ դնում են Օձամանուկ։ Յետոյ Օձամանուկին ու Արեւհատին եօթն օր, եօթը գիշեր հարսանիք են անում։ Նրանք հասնում են իրանց մուրազին, դուք էլ հասնէք ձեր մուրազին»։

126. ԼՈՅՍ ԵՒ ՄՈՒԹ ԱՇԽԱՐՀՆԵՐ

(Մանկական աշխար-հայեացք)

«Երեխէք, նայեցէք այս վայր ընկած չինարի ծառին, տեսէք ինչպէս մեկնուել է, և արդէն սկսել է փթիլ: Մի ժամանակ սա դալար է եղել և ձեզ նման փոքր: Բայց երբ որ սկսել է բարձրանալ, շատ գոռոզացել է: Պտուղ չի ունեցել, որ ճղները կռացնէր, գլուխը խոնարհեցնէր: Աստուած սրան բարձրանալու շնորհք է եղել տուած, բայց սա իր գլխի պատիւը չի իմացել, Աստըծու ողորմութիւնը չի հասկացել: Այս յիմարն ուզեցել է այնքան բարձրանալ, որ գլուխը երկինք հասցնէ և իր ճղներով երկնքի սիրտը ծակծկէ: Աստուած բարկացել է սրա գոռոզ մտածութեան վրայ և ահագին բարձրութիւնից տապալել է»:

Այս խօսքն ասողը Գիւլնազ տատն էր, որի անունը դուք, իմ փոքրիկ ընթերցողներ, պէտք է, որ լսած լինիք: Լուսահոգին ամեն բան գիտցող մի պառաւ էր և շատ երեխայասէր: Օրը ցերեկով բոլոր երեխէքս հաւաքուել էինք մօտը, յոգնած լինելով շատ խաղալուց, որ տատիկը մի բան պատմի մեզ, որ մենք համ լսենք, համ հանգստանանք: Դուրսը, կանաչ խոտի վրայ, մի տանձենու շուաքում էինք նստոտել: Եղանակը գարնանային էր:

—Մենակ ծառերը չեն, որ յիմարանալ, գոռոզանալ գիտեն. մի ժամանակ մարդիկն էլ են այդպէս եղել: Նրանք էլ մի աշտարակ են շինել այն մտքով, որ նրա ծայրը երկինք հասցնեն և այնտեղից Աստըծու հետ կռուեն: Աստուած համբերել է մի առ ժամանակ, մինչև նրանք աշտարակի ծայրը մօտեցրել են երկինք և սկսել են աւելի գոռոզանալ: Դրա վրայ Աստըծու համբերութիւնը հատել է. նրանց աղմուկից ու աղաղակներից ձանձրացած, սաստիկ քամի է բարձրացրել և աշտարակի ա-

մէն մի քարը, ամեն մի քարփիշը ուրիշ-ուրիշ աշխարհք է գցել...

—Ո՜ւհ, ինչքա՜ն բարձր է եղել այդ աշտարակը, որ ծայրը մինչև երկինք է հասել, բացականչեց երեխաներից մէկը:

—Աշտարակը չի եղել բարձր, ծաղրեց նրան մի ուրիշը, այլ երկինքն է եղել ցածր: Այնպէս չէ՞, տատիկ, որ երկինքն առաջ շատ մօտիկ է եղել:

—Այո, երկինքը մեզանից մօտիկ է եղել, բայց այդ եղել է աշտարակը շինելուց առաջ: Աշտարակը շինելիս երկինքը բարձր է եղել, և աշտարակն էլ այնքան բարձրացրած են եղել, որ նրա գլուխը գետնից երևալիս չի եղել. այնքան բարձր է եղել, որ ձմեռը նրա վրայ բարձրացողը մինչև ամառը հազիւ է եղել ցած գալիս... Բայց դրանից առաջ, ճշմարիտ է, երկինքը շատ մօտիկ է եղել մեզանից, այնքան մօտիկ, որ երեխէքը գնդակ խաղալիս շատ անգամ երկնքին է եղել դիպչում գնդակը և այնտեղից էլ մնում:

—Ինչո՞ւ էր այնտեղ մնում գնդակը, տատիկ. թող դիպչէր ու էլ յետ վայր ընկնէր—հարցնում էինք մենք և մի և նոյն ժամանակ աւելի մօտենում տատիկին, որ լաւ լսենք նրա պատմութիւնը երկնքի մօտիկութեան մասին:

—Նրա համար էր այնտեղ մնում, որ երեխէքը միւս անգամ երկնքին չխփեն և Աստըծուն անհանգիստ չանեն: Հապա չէ՞ք լսել, որ մէկ անգամ Արևամանուկը պատահմամբ իր նետը դիպցրել էր Արեգին, նա էլ անիծել էր Արևամանուկին դրա համար և ասել. «Այսուհետև ցերեկները չապրիս դու, որ իմ երեսը չտեսնես»: Այնուհետև խեղճ Արևամանուկը ցերեկները մեռնում է եղել և գիշերը կենդանանում: Նրան այդ պատժից ազատում է Արևահատը՝ Օձամանուկի նշանածը: Բայց Արևահատի վերջը ձեզ չեմ պատմել կարծեմ:

—Հիմա պատմիր, տատի, հիմա պատմիր, աղաչակեցին երիխաներից մի քանիսը, իսկ միւսները զանազան հարցումներ արին երկնքի մօտիկութիւն մասին...

Գիւլնազը մի բան պատմելիս պարապ չէր նստում, նա կամ գուլպայ էր անում, կամ ակնոցը քթին դրած՝ երեխաների պատռած շորերն էր կարկատում, երբեմն էլ՝ ձեռքի գործը մի կողմ էր դնում և երեխաներից մէկի կամ միւսի գլուխը քաշում դնում ծնկան վրայ, որ տեսնի՝ հարսները լաւ են լուացել երեխի գլուխը և մաքրել թէ ոչ։ Նա մի և նոյն ժամանակ առանց ուշադրութեան չէր թողում տան հոգսը. շատ անգամ միջահատում էր իր պատմութիւնը և զանազան հրամաններ էր տալիս այս և այն հարսին։ Երեխէքս գիտէինք այդ և ամենայն զգուշութեամբ փաղաքշում էինք նրան, փայփայում, որ նա ուրիշ ոչ մի բանի վրայ ուշադրութիւն չըդարձնէ, այլ միայն մեզանով զբաղուի, մեր հետաքրքրութիւնը լցնէ։

—Այո, մի ժամանակ երկինքը շատ մօտիկ էր երկրից—շարունակեց տատիկը։ Երկնքից լսւում էր Աստուծու ձայնը. Նա այնտեղից խօսում էր մարդոց հետ և յայտնում էր նրանց իր կամքն ու հրամանը. պատուէրներ էր տալիս և հասկացնում էր, թէ ինչ պէտք է անեն և ինչ չըպէտք է անեն։

«Ուղիղ կէս գիշերին լսում էին հրեշտակների քաղցր մեղեդիքը։ Աքաղաղներն ամենից առաջ էին լսում նրանց ձայնը և իրանց միաձայն կանչիւնով զարթեցնում էին մարդկանցը, որ վեր կենան և հրեշտակների հետ միասին փառաբանեն Աստուծու հազար ու մէկ անունը...

«Աքաղաղները հիմա էլ են լսում հրեշտակների ձայնը», աւելացնում էր տատիկը և խոր յոգոց քաշում մի այնպիսի ձևով, որ կարծես ինքն ապրած լինէր այն հին ժամանակումը, իր ականջովը լսած լինէր Աստուծու ձայնը և հրեշտակների մեղեդիքը, և այժմ զրկւած այն երջանկութիւնից։

Զարմանալի մի աշխարհ է մանկական աշխարհը. ափսոս որ մարդ խելահաս եղած ժամանակ՝ էլ չի կարողանում մտնել այդ աշխարհը, որ իր առաջւան լածները մէկ անգամ էլ լսէ։ Ամենայն ինչ, որ մանկութեան ժամանակ մօտիկ էր, մեծացած ժամանակ հեռանում է. ինչ որ հեշտ էր, դժւարանում. ինչ որ պարզ և հասկանալի էր, խաւարում և անըմբռնելի դառնում։ Ինչքան հիմա ես յիշում եմ մանկութեանս ժամանակ մեզ համար ոչ մի վերացական բան չըկար, ամենայն ինչ տեսանելի և շօշափելի էր։

—Առաջ Մութ աշխարհքն էլ է եղել մեզանից մօտիկ, ասում էր Գիւլնազ տատը։ Պատահել է, որ աղջկեքն իլիկ մանելիս՝ յանկարծ թելը կտրւել է և իլիկը մի հորի միջով ընկել է Մութ աշխարհքը։ Եթէ իլիկ մանող աղջիկը մի բարի աղջիկ է եղել, Ներքի աշխարհքի բարի պառաւները նրա իլիկը վեր նետելով յետ են դարձրել նրան։ Բայց հիմա ներքին աշխարհքն էլ է հեռացել մեզանից։

Գիւլնազ տատը մի երկար հեքիաթ էր պատմում, որի մէջ Մութ կամ Ներքի աշխարհքի մասին մի այսպիսի կտոր կար—

...Անտես-Աննմանին դէւը փախցրեց։ Թագաւորազն Գուրգէնը, որ Աննմանի փեսացուն էր, վեր առաւ իր երկու եղբայրներին և դէւի հետքովը գնաց և գտաւ նրան հորի մէջ։ Դէւը մրափած էր։ Այդ երևում էր նրանից, որ հորի բերանից ծուխ ու բոց էր բղխում։ Այդ դէւի արտաշնչութիւնն էր։ Մեծ եղբօրը կախեցին հորի մէջ, որ երթայ ազատէ Աննմանին. նա չըկարողացաւ կրակին դիմանալ և աղաղակեց—«վա՜յ, այրւեցի՜, այրւեցի՜»... Նրան դուրս քաշեցին և միջնակին կախեցին։ Նա էլ աղաղակեց—վա՜յ, այրւեցի։ Նրան էլ դուրս հանեցին։ Յետոյ

Գուրգէնն ասեց. «Հիմա ինձ կախեցէք, և ինչքան էլ աղաղակելու լինիմ, թէ այրւեցի, վեր չըհանէք։ Եւ ճշմարիտ՝ Գուրգէնը գնաց մինչև հորի յատակը, առանց ձայն հանելու։ Այնտեղ նա գտաւ Անտես-Աննմանին։ Նրա ծընկան վրայ էր դրել հրէշ դէւն իր գլուխը և քառասուն օրով մրափել։ Այնտեղ կախած էր դէւի Թուրը։ Միայն այն Թրովը կարելի էր կտրել նրա գլուխը և այն էլ մէկ զարկով միայն. եթէ երկրորդ անգամ զարկէին, նա կրկին կըկենդանանար։

Աննմանը ծունկը դուրս քաշեց թէ չէ՝ դէւը զարթեց և իսկոյն ոտքի կանգնեց, բայց միևնոյն ժամանակ Թուրը պսպղաց և դէւի գլուխն ընկաւ գետին։—«Մէկ էլ զարկիր, մէկ էլ, մէկ էլ»… գլգլացրեց գլուխը, բայց Գուրգէնը չըզարկեց և ասաց. «Ես մէկ անգամ եմ ծնւել իմ մօրից և ոչ թէ երկու անգամ»։

Հրէշ դէւին սպանելուց յետոյ Գուրգէնն ու Աննմանը պտըտեցին դէւի ստորերկրեայ ընդարձակ բնակարանը և ինչ որ գանձ ու հարստութիւն ունէր, բոլորն էլ ժողովեցին և վեր բարձրացնել տւեին։ Երբ որ մնացին միայն իրանք, սկսեցին երկար վիճել, թէ ով իրանցից առաջ բարձրանայ։ Աղջիկը տեսաւ որ Գուրգէնը յամառութեամբ չի ուզում ինքն առաջ բարձրանալ, ասեց նրան.—Ես շատ կասկածում եմ, թէ մի գուցէ քո եղբայրներդ քեզ վեր չըհանեն և դու մնաս հորի մէջ։ Եթէ իմ նախազգացմունքըս կատարւելու լինի, դու կերթաս դէւի գոմը. այնտեղ քո առաջդ կըգան մի սև այծ և մի սպիտակ ոչխար. եթէ կարողանաս ոչխարի վրայ նստել, նա քեզ վեր կըհանէ Լոյս աշխարհք, իսկ եթէ չըկարողանաս, և այծն ընկնի տակդ, նա քեզ կըտանէ Մութ աշխարհք, որտեղից դու այլ ևս Լոյս աշխարհք ընկնիլ չես կարող։ Այս ասելուց յետոյ Աննմանը վեր բարձրացաւ, իսկ Գուրգէնին նրա անիրաւ և անգութ եղբայրները թողեցին հորի մէջ…

Գուրգէնը շատ աղաչեց, պաղատեց և տեսաւ որ իր եղբայրների սիրտը քարացել է, ճարը կտրած գնաց դէպի դէւի գոմը, որ փորձէ իր բախտը—նստէ ոչխարի վըրայ։ Բայց անիրաւ այծը այնքան ճարպիկ էր, որ ոչխարին պոզահարելով մի կողմ ձգեց և ինքն ընկաւ Գուրգէնի տակը և տարաւ ձգեց Մութ աշխարհքը։

Այդ աշխարքըն էլ մեր աշխարքհի նման քաղաքներ և գիւղեր ունէր և մինչև անգամ գիշեր ու ցերեկ կար, թէև ասւում էր Մութ։ Նա մի քաղաքում իջևանեց մի պառաւի տան և նրանից իմացաւ, որ քաղաքացիք ջրի պակասութեան համար շատ նեղութեան մէջ են։ «Ամբողջ քաղաքում մի աղբիւր կայ միայն, բայց նրանում էլ բոյն է դրել մի ահագին վիշապ և ամենայն օր մէկ աղջիկ են տանում գցում նրա երախը, որ ապա թոյլ է տալիս ջուր վերցնել։ Էգուց էլ հերթը մեր թագաւորի միամօր աղջկանըն է. նրան պիտի տանեն ահռելի գազանի բերանը ձըգեն», ասաց պառաւը և սկսեց լալ։

Գուրգէնը շատ ծարաւած էր, այս որ լսեց նրա ծարաւն աւելի սաստկացաւ։ Միւս առաւօտ, դեռ լոյսը չըբացւած, վեր կացաւ նա, և պառաւին էլ զարթեցրեց, որ տանէ աղբիւրի տեղը ցոյց տայ իրան։ Պառաւը տարաւ նրան և հեռւից ցոյց տւաւ աղբիւրը։ Գուրգէնը դէւի Թուրը ձեռին՝ մօտեցաւ և տեսաւ մի լիճ, որի մէջ մեկնւել էր վիշապը մի ահագին լեռնակղզու պէս։ Ամբողջ լիճը ժահահոտութիւնով և ապականութիւնով թունաւորւած էր։ Վիշապի գլուխը գտնւում էր աղբիւրի ակումը, որ բղխում էր մի լայնաբերան քարայրից։ Նա անշարժ էր, կարծես թմրած լինէր կամ մրափած։

Վիշապի գլխավերևը նոր արդէն մի ծառից կապել էին թագաւորի աղջկանը, որին պիտի կուլ տար վիշապը մի քանի րոպէից յետոյ։ Աղջիկն արդէն մեռելի գոյն էր ստացել։ Գուրգէնը մօտեցաւ նրան, կապերն արձակեց և

սիրտ տըւաւ, որ չը վախենայ։ Թուրը ձեռին մօտեցաւ վիշապին և այնպիսի մի հարւած տըւաւ նրա վզին, որ վիշապը երկու անհագին կտոր դարձաւ, իսկ լիճն արիւնի ծով։ Թագաւորի աղջիկը ձեռքը թաթախեց արիւնի մէջ և Գուրգէնի մէջքին նշան դնելով, ինքը վազեց տուն, որ թագաւորին յայտնէ եղելութիւնը։ Հաւաքւեցին բոլոր քաղաքացիք և քառասուն ջուխտ գոմէշով հազիւ կարողացան ամեհի գազանի լէշը դուրս քաշել այնտեղից և մաքրել աղբիւրը։

Թագաւորն ուզեց վարձատրել Գուրգէնին, և մունետիկ ձգեց քաղաքի մէջ, որ գտնեն նրան և բերեն, և գըտան նրան թագաւորի աղջկայ դրած նշանով։

Թագաւորն ասեց Գուրգէնին. «Դու որ փրկեցիր ինձ և իմ ժողովրդին չար վիշապի գերութիւնից, այսօր դու ես մեր տէրը և թագաւորը. ուզիր իմ աղջիկս և իմ տեղ թագաւոր եղիր»։

Գուրգէնը պատասխանեց. «Ես այս երկրիցը չեմ. ես Լոյս աշխարհքիցն եմ ընկել այստեղ». և սկսեց պատմել իր գլխի անցքը և յետոյ աւելացրեց. «Եթէ կարողանաք ինձ Լոյս աշխարհք գցել կրկին, ես ուրիշ բան չեմ ուզիլ ձեզանից»։

Թագաւորն ասեց. «Այդ անհնարին բան է. Լոյս աշխարհքը շատ ու շատ բարձր է մեզանից. ով կարող է քեզ վ ե ր թ ռ ց ն ե լ և տանել այնտեղ։

Գուրգէնն ասեց. «Ինչպէս լինի, ես պէտք է վեր բարձրանամ. քո առաջարկութիւնը ես ընդունել կարող չեմ։

Թագաւորն ասեց. «Դու գիտես. բայց որ չըկարծես, թէ ես ընդդէմ եմ քո գնալուն, ես կըժողովեմ իմ աշխարհքի բոլոր գիտուններին, թող նրանք մեզ ասեն, թէ արդեօք մի հնար կա՞յ վեր բարձրանալու։ Եւ մինչև այդ, իմ իշխանութիւնը և բոլոր հարստութիւնս քեզ եմ յանձնում…

Թագաւորը ժողովեց իր բոլոր աստղաբաշխներին, իմաստուններին և յայտնեց նրանց Գուրգէնի ցանկութիւնը։ Նրանք ասեցին, թէ հին ժամանակներում, ճշմարիտ է, ներքին և վերին աշխարհների մէջ սերտ յարաբերութիւն է եղել, բայց յետոյ՝ մեր մեղքիցն է եղե՞լ թէ պատահմամբ, մեր աշխարհը ցածրացել է, առաջ քիչ և յետոյ շատ։ Լսած ենք, որ մեր հեռացած ժամանակն էլ մի սանդուխք է եղել և այդ սանդուխքով արդար մարդիքը վեր բարձրանալիս և վայր իջնելիս են եղել, բայց հիմա այդ սանդուխքն աներևոյթացել է, էլ չի երևում…»

Այսպէս Գուրգէնը մնաց Մութ աշխարհում մոլորւած։ Սկսեց պտըտել զանազան տեղեր, հարց ու փորձ անել և ոչ մի տեղից մի դուռը չըգտաւ վեր բարձրանալու։

Մէկ օր դուրս էր եկել որսորդութեան։ Շատ ման գալուց յոգնելով՝ նստեց մի հսկայական ծառի տակ, որ փոքր ինչ հանգստանայ, մէկ էլ մի ծըւծըւոց լսեց ծառի վրայից, նայեց, և… ինչ տեսնի… Ծառի վրայով սողում էր մի ահռելի սև վիշապ դէպի մի մեծ բոյն, որի մէջ լիքն էին մեծ-մեծ թռչուններով, բայց դեռ չէին թևաւորւած։ Երևում էր, որ դրանք ձագուկներ էին մի հըսկայական թռչունի։ Այդ ձագուկները օձին տեսնելով սարսափի մէջ էին ընկել և սկսել էին ծըւծըւալ։ Այս որ տեսաւ Գուրգէնը, առաւ իր նետաղեղը և ուղղակի շեշտեց վիշապի գլխին և վայր կործանեց։ Յետոյ հանեց դէւի թուրը և վիշապին կտոր-կտոր անելով, մի անհագին բլուր շինեց։ Այս բարեգործութիւնից ու քաջութիւնից սիրտը մխիթարւած, պառկեց ծառի ստւերումը և խոր քնի մէջ մտաւ։

Այս անցքից մի քիչ յետոյ թռչունների մայրը թռած եկաւ և Գուրգէնին տեսնելով այնտեղ պառկած, կարծեց, թէ նա է իր թշնամին, որ ամենայն տարի կոտորում է իր ձագերին։ Նա իսկոյն յետ դարձաւ և ճանկերով մի ջա-

ղացաքարի չափ ժայռ վերցրած՝ բերաւ, որ ձգէ Գուրգէնի վրայ։ Այս որ տեսան ձագուկները, մի սարսափելի ծըւծըւոցով և աղաղակով զգուշացրին իրանց մօրը և հասկացրին, որ Գուրգէնը ոչ թէ նրանց թշնամին, այլ նրանց ազատարարն է։

«Նայիր, ասեցին, մայրիկ, այդ բլրի վրայ և տես ինչ գազան է. դա գալիս էր, որ մեզ ուտի, և այդ մարդն էր, որ սպանեց դրան և մաս-մաս արաւ»։ Այս որ լսեց մայր Թռչունը, երախտագիտական զգացմունքով լցուած, ժայռը տարաւ առաջւան տեղը դրաւ և վերադարձաւ իր ձագուկների մօտ։

Գուրգէնը դեռ քնած էր։ Ծառի ստուերն անցել էր միւս կողմը և արևն ընկել էր Գուրգէնի վրայ։ Օրը շատ շոգ էր։ Մայր Թռչունը, որ ասւում էր Զումրութ, չուզեց Գուրգէնին զարթեցնել. նա իր հսկայական թևերը փռեց ամպհովանու պէս և շըւաք արաւ Գուրգէնի վրայ, որ նա հով-հով քնէ։ Վերջը, Գուրգէնը որ զարթեց, կարծեց, թէ մթնել է արդէն, բայց Թռչունը որ թևերը յետքաշեց, կրկին լուսացաւ և Գուրգէնը տեսաւ հսկայ Զումրութին, որ խօսեց Գուրգէնի հետ և ասեց.

—Ով ազնիւ երիտասարդ, դու իմ փրկիչն ես երկնքից իջած. դու այնպիսի մի բարերարութիւն ես արել ինձ, որ չըգիտեմ ինչո՛վ կարող եմ վարձատրել քեզ։ Ահա ուղիղ հարիւր տարի է, որ ես չէի կարողանում ազատել իմ ձագերին այդ անգութ գազանի երախից։ Այսօր դու փրկեցիր ինձ դրանից, ազատեցիր իմ ամբողջ սերունդը։ Օ՜... եթէ դա գողի պէս չըհետամտէր, եթէ ես կարողանայի գոնէ մեկ անգամ տեսնել դրան, դրա գլուխը կըջախջախէի... Ո՛վ պատւական և քաջ երիտասարդ, ի՞նչ ես կամենում, որ ես քեզ համար ձեռք բերեմ. ո՞ր թագաւորութիւնն ես ուզում, որ քեզ տամ. ո՞ր թագաւորի աղջիկն ես ուզում, որ գնամ բերեմ. ի՞նչ փառք ու

պատիւ ես ուզում, որ քեզ տամ. որքա՞ն հարստութիւն ես ուզում որ աշխարհիս ամեն ծայրից հաւաքեմ բերեմ քեզ համար. ասա ինձ, ամենայն ինչ մի ակնթարթի մէջ կըկատարեմ ես։

—Ես ոչինչ չեմ ուզում, պատասխանեց Գուրգէնը քնաթաթախ, աչքերը տրորելով... ես ոչինչ չեմ ուզում, այլ միայն Լո՛յս, Լո՛յս-Աշխարհք. կարո՞ղ ես տանել ինձ Լոյս-Աշխարհք...

—Լո՛յս-Աշխարհք... բացականչեց Զումրութը։ Ուրեմն դու այնտեղի՞ց ես ընկել մեր աշխարհը, և ինչ հրաշքով։

Գուրգէնը պատմեց իր գլխի անցքը։

—Շատ լաւ, ասեց Զումրութը, ես քեզ կըտանեմ Լոյս-Աշխարհք, թէպէտ դա մի շատ դժւար ճանապարհորդութիւն է թէ ինձ համար և թէ քեզ համար։ Քառասուն օր հազիւ կարող ենք հասնել։ Միշտ թռած պիտի գնամ. իջնելու տեղ չըկայ։ Մեզ հարկաւոր է քառասուն օրւան պաշար վերցնել հետներս. քառասուն ոչխար և քառասուն տիկ ջուր։ Դու կերթաս այդ տկերն ու ոչխարները կըբերես թագաւորից և մենք ճանապարհ կընկնենք տասն օրից յետոյ, երբ որ ձագուկներս թռցրած կըլինիմ։

Գուրգէնը՝ ճանապարհ ընկնելու օրը՝ քառասուն ոչխար մորթեց և ամեն մէկը չորս կտոր արաւ և դարսեց պարկերումը, տկերն էլ ջրով լցրեց, բոլորը դարսեց Զումրութի վրայ և ինքն էլ նստեց վրան։ Զումրութն ասեց. «Եթէ գլուխս աջ կողմդ մեկնեմ, մի կտոր միս կըգցես բերանս, իսկ եթէ ձախ՝ տկի բերանը կըդնես բերանումըս»։ Այս ասաց Զումրութն ու թռաւ ամպերը ճեղքելով՝ բարձրացաւ դէպի Լոյս-Աշխարհք։

Քառասուն օրը լրացաւ, բայց նրանք դեռ տեղ չէին հասել։ Մսի պաշարը հատել էր։ Զումրութը գլուխը մեկնեց դէպի աջ. Գուրգէնը այլ ևս միս չունէր, որ գցէր բերանը։ Հանեց թուրը և իր ոտքից մի կտոր միս կտրեց

և գցեց Զումրութի բերանը։ Սրանից յետոյ մի ժամ չանցած, Զմրութն իջաւ Լոյս-Աշխարհքի վրայ։ Գուրգէնը վայր իջաւ արիւնթաթախ և չըկարաց ոտքի վրայ ուղիղ կանգնել, ոտքի ջլերը կտրատել էր։ Զումրութն ասեց․ «Գուրգէն, ես քո միսը չըկերայ․ հանիր, ահա բերանումս է, դիր տեղը և իմ թևս քսիր վրան, իսկոյն կառողջանայ»։ Գուրգէնն էլ այնպէս արաւ և իսկոյն առողջացաւ։

Յետոյ Զումրութը Գուրգէնին մի քանի խրատներ տըւաւ, թէ որտեղ պիտի գտնէ Աննմանին, իսկ ինքը, նոր պաշարով բեռնաւորւած՝ մնաս բարով ասեց Գուրգէնին և դարձաւ կըկին դէպի Ներքի աշխարհքը…

Ահա թէ ինչ էր պատմում Գիւլնազ տատը Մութ կամ Ներքի աշխարհքի մասին։ Երկինք գնալը այսքան դժւարութիւն չունէր։ Արևահատը Արևամանուկին ցերեկւայ մահից ազատելու համար, մի ջուխտ երկաթէ տրեխ է հագնում և մի երկաթէ գաւազան է բռնում ձեռին և ճանապարհ է ընկնում դէպի արևմուտք։ (Այնպէս էին անում առհասարակ, որոնք որ ուզում էին Աստըծու մօտ գնալ։ Այնքան գնում էին, որ տրեխները մաշւում էր, գաւազանի ծայրը կտրում։ Այդ նշան էր, որ արդէն աշխարհի ծայրն են հասել)։ Արևահատի տրեխները որ մաշւում են, նրա առջև բացւում է մի հրեղէն պալատ։ Ներս է գնում և տեսնում է այնտեղ նստած Արևամօրը, այսինքն Արեգակի մօրը, որ մի շատ սիրուն պառաւ է լինում։ Արևամայրը նրան սիրով ընդունում է, իմանում է, գնալու պատճառը և թաքցնում է նրան, որ տղան՝ Արեգակը՝ չըտեսնէ նրան։ Երեկոյին տղան ներս է մտնում, շատ շոգած ու քրտնած… մայրը նրան աղաչում է, որ խնայէ Արևամանուկին և ազատէ նրան մահից։ Տղան մօր խօսքը չի կտրում․ վեր է առնում մի կտոր բամբակ, իր քրտինքը սրբում է նրանով և ասում է․ ահա այս է նրա դեղը․ եթէ իմ քրտինքը քսեն նրա երսին, նա կառող-

ջանայ․ բայց ո՞վ կըտանէ։ Այստեղ մայրը յայտնում է Արևահատի գալը, դուրս է բերում նրան թագցրած տեղից։ Արեգակը նրան սիրով ընդունում է և կարճ ճանապարհ է ցոյց տալիս կրկին իր տեղը գնալու։

Գիւլնազ տատը, որ այս հէքիաթում Արևի համար ասում էր, որ տղայ է, նա ուրիշ անգամ ասում էր՝ Արեգակն ու Լուսինը քոյր ու եղբայր են։ Մօր մասին խօսք չըկար։ Նա ասում էր․ որովհետև Արեգակն աղջիկ էր, գիշերը վախենում էր ման գալ, իսկ ցերեկը՝ ամաչում։ Լուսինը նրան մի բուռը լիքն ասեղ տըւաւ և ասեց․ «Ով որ քեզ մտիկ տայ, դու այս ասեղներով կըծակծկես նրա աչքերը»։ Այնուհետև քոյրն սկսեց ցերեկը ման գալ, իսկ եղբայրը՝ գիշերը։

Գիւլնազը չէր ասում, որ ցերեկի պատճառը Արեգակն է, որ առանց արեգակի ցերեկ չի լինիլ․ ոչ․ ցերեկն ինքն իր համար մի ջոկ բան է, գիշերը ջոկ։ Արեգակ լինի, չըլինի, ցերեկ պիտի լինի։ Նա ասում էր՝ ցերեկն ու գիշերը մի ծեր մարդու ձեռքում են գտնւում։ Ծերունին նստած է մի բարձր սարի վրա և երկու կծիկ ունի ձեռին, մինը սև և միւսն սպիտակ։ Երբ որ գլորում է սև կծիկը, աշխարհքը մթնում է, և երբ որ սպիտակն է գլորում, լուսանում է և ցերեկ դառնում։ Այդ ծերունին՝ էլ մի ուրիշ բան չունի… շարունակ սպիտակը կծկում է, սևը բաց թողում, սևը կծկում է, սպիտակը բաց թողում։

Գիւլնազ տատիկը շատ անգամ խոր յոգոց քաշելով ասում էր․

— Էհէհէյ, հէյ… դուք հէնց կարծում էք, թէ մեր աշխարհքն առաջ էլ այսպէս է եղել… Ո՛չ։ Հին ժամանակները, երբ որ Աստւած մօտիկ է եղել մեզանից, նրա ողորմութիւնն էլ անպակաս է եղել։ Ամեն ձմեռ երկինքը ձիւնի տեղ ալիւր է եղել թափելիս, ձիւնի պէս սպիտակ, նրա պէս մաքուր։ Մարդիկ հաւաքում են եղել երկնքի

ալիւրը և իրանց ամբարները լցնում այնքան, որ բաւականանար մինչև միւս ձմեռը…

Մէկ անգամ, երբ տատիկն արդէն սկսել էր պատմել, թէ հին ժամանակներումը մարդիկ ինչպէս են եղել ապրելիս, երեխաներից մէկը, որ գլուխը տատիկի ծնկանը դրած քնել էր, յանկարծ զարթեց, և պատմութիւնը միջահատելով, հարցրեց տատիկին.

—Յետո՞յ, տատիկ, յետո՞յ…

—Ի՞նչ յետոյ, հոգիս, հարցրեց տատիկը…

—Դու չասեցի՞ր, որ երկինքն առաջ շատ մօտիկ էր մեզանից… յետոյ ի՞նչպէս եղաւ, որ նա այդքան բարձրացաւ։

—Այնպէս եղաւ, որ երեխէքը երբոր սկսեցին շատ չարութիւն անել, անդադար վազվզում, թռչկոտում էին և Աստծուն չէին թողում հանգիստ քնել, Նա էլ բարձրացրեց երկինքը, հեռացաւ, առանձնացաւ, որ երեխէքն իր քունը չըխանգարեն։

—Այդպէս չէ, տատիկ, այդպէս չէ, մէջ ընկաւ մի սրամիտ երեխայ, որ ուրիշ կերպ էր լսել այդ անցքը։

—Հապա ի՞նչպէս է եղել, հարցրինք ամենքս միաբերան։

—Թող տատիկն ասի… Աստծուն խռովեցնողը ոչ թէ երեխէքն են եղել, այլ մի անգէտ պառաւ է եղել, որ երեխի…

—Այդ սուտ է, այդ սուտ է… խնդալով ընդհատեց Գիւնազ տատը, չուզենալով՝ որ պատճառը պառաւները լինին եղած։

Այստեղ երեխէքս պաշտպան հանդիսացանք տատիկին և բարկացանք նոր զարթած երեխայի վրայ, որ միջահատեց տատիկի պատմութիւնը։ Գիտէինք առաջուց, որ եթէ տատիկի պատմութեան թելը կտրէինք, էլ միւս

անգամ նա իր ասելիքի ծայրը չէր գտնի, այնպէս էլ կըխափանուէր գործը։ Եւ ճշմարիտ այդպէս էլ եղաւ։

Տեսնելով որ տատիկը էլ նոր բան պատմելու տրամադրութիւն չունի, սկսեցինք խառնիխուռն շատ հարցեր առաջարկել։ Աղջկէքը հարցնում էին, թէ՝ այդպէս չէ՞, տատիկ, որ եթէ աղջիկը կանաչ-կարմրի տակով անց կենայ, տղայ կըդառնայ. տղէքը հարցնում էին, թէ՝ այնպէս չէ՞, տատիկ, որ եթէ մէկը կարենայ իր արմունկիցը պաչել, ծիտ կըդառնայ, և ուրիշ այս տեսակ հարցումներ։ Իսկ ես էլ, որ պակաս հետաքրքիր երեխայ չէի, հարցրի տատիկին, թէ՝ պապ Ուխայն իր աշակերտին ինչպէս էր աղունակ, կաչաղակ, ծիտ և ուրիշ թռչուններ շինում։

—«Ահա այսպէս»․ ասաց տատիկը և փոքրիկներից մէկին ծնկան վրայ կանգնեցրեց, ձեռքերից բռնեց և վեր ու վայր թափ տալով, երգեց—

Ղո՛ւ—ղո՛ւ—ղո՛ւո՛ւ…
Ա՛ ղու—ղո՛ւո՛ւ…
Նա՛աակ, նա՛աակ,
Ա—ղո՛ւ—նա՛կ…
Թռռռռռ…

Այս ասելուց յետոյ երեխան թռաւ գետնի վրայ կանգնեց և ծիծաղելով ասեց.—Ո՞ւր է, տատիկ, ես աղունակ չըդառա՛յ…

—Վնաս չունի, հոգիս, պատասխանեց տատիկը, դեռ փոքր ճնճղուկ ես, երբ որ կըմեծանաս, աղունակ կըդառնաս…

—Տատիկ ջան, տատիկ, ինձ էլ մի կաչաղակ շինե՛ս… ասաց մի ուրիշը։ Տատիկը նրան էլ դրաւ իր ծնկներին և առաջուան ձևով երգեց—

Ջա՛—չա՛—չա՛ա՛ա՛…
Կա՛—չա՛—չա՛ա՛ա՛…

Ղա՛առկ, ղա՛առկ
Կա՛—չա՛—ղա՛կ
Թռռռռռ...

—Տատիկ ջան, տատի, ինձ էլ մի ծիտիկ շինես, ասաց ամենից փոքրիկը: Տատիկը նրան էլ վեր առաւ և վեր ու վայր թռցնելով՝ երգեց—

Ծիտ եմ, ծիտ եմ, ծլըլում եմ,
Ճի՛կ, ճի՛կ, ճի՛կ...
Ոստոստում եմ, թռչկոտում եմ,
Տի՛կ, տի՛կ, տի՛կ...
Ա՛րի, թևիկ, ա՛րի, փե՛տրիկ,
Որ ես դառնամ փոքրիկ ծիտիկ,
Փոքրիկ ծիտիկ,
Պիծիկ միծիկ,
Թռռռռռ...

Այսպէս բոլոր երեխայքս մի-մի թռչուն դառնալով թռանք, և տատիկից խօսք առնելով, որ նա միւս անգամ կըպատմէ մեզ պապ Ուխայի հէքիաթը, գնացինք մեր ընդհատած խաղը շարունակելու...

---

127. ԱՐԵՒԱՄԱՆՈՒԿ

1

Մի գեղեցիկ գարնանային առաւօտ էր:

Արևը նոր էր դուրս եկել ու իր բարի լոյսը տուել Մասիսի գագաթին:

Մասիսի ձիւնապատ գագաթը սկսել էր այնպէս փայլիլ, փայլփլիլ, այնպէս կանաչ-կարմրին տալ, որ տեսնողի խելքը գնում էր:

Մի ժամից յետոյ սարի զանազան մասերից քուլա-

քուլա ամպեր բարձրացան, աջ ու ձախ, վեր ու վայր շարժուելով. մեծանալով ու փոքրանալով, փռուելով ու խմբուելով, զանազան ձևեր առացան:

Այս հիանալի պատկերներն ամենայն առաւօտ նկարւում էին Մասիսի վրայ, բայց ոչ ոքի ուշադրութիւն չէին գրաւում:

Ոչ ոք ժամանակ չունէր նայելու. ոչ ոք ճաշակ չունէր հիանալու: Դա մի սովորական երևոյթ էր ամենքի համար, մի հասարակ արևաբաց էր, որ շողշողալով՝ ամենքին իմաց էր տալիս, որ վեր կենան իրանց գործին կենան, իրանց բանին գնան:

Այգեպանն շտապում էր, որ շուտով այգին գնայ ու անցած օրուայ կիսատ թողածն աւարտի, տաւարածը տաւարն էր արօտ տանում, աղջկէքն ու հարսները դէպի աղբիւրն էին վազում, պառաւները կերակուրի պատրաստութիւն էին տեսնում:

Բայց այս անգամ մէկը կար, որ Մասիսին էր նայում, նրա փայլուն տեսքից հիանում ու զւարճանում:

Այդ մէկը մի մանուկ էր:

Մի առոյգ զւարթ ու սիրուն մանուկ:

Մի ոսկեթել մազերով, նախշուն աչքերով մանուկ:

Նրա երեսն արևի նման լոյս էր տալիս, ձիւնի նման փայլում:

Նրա աչքերն արեգակի նման ճառագայթներ էին արձակում:

Նա կարծես հողեղէն չէր, այլ հրեղէն: Նա հէնց իմանաս Արեգակի ծնունդը լինէր, Արևի որդին:

Եւ հէնց անունն էլ Արևամանուկ էր:

2.

Ամեն առաւօտ, երբ արևի շողքն ընկնում էր Մասիսի վրայ, Արևամանուկը պէտք է վեր կացած լինէր, որ

մայր արևի առաջին ողջոյնը, առաջին բարի լոյսն ընդունէր։

Նա շատ էր սիրում ամպեղէն երևոյթների, ամպեղէն ձևերի վրայ նայել։

Առաւօտեան արշալոյսը, թէ երեկոյեան վերջնալոյսը — որ կրակէ գոյնով ներկում, նկարում են հորիզոնի վրայ կուտակուած ամպերը — հազարաւոր պատկերներ էին ցոյց տալիս նրան։

Ամպերի շարժումները, նրանց ձևափոխութիւնները գրաւում, յափշտակում էին նրա ուշքն ու միտքը։

Առաւօտ էր լինում՝ թէ երեկոյ, խաղաղ էր լինում երկինքը՝ թէ փոթորկալից, կուտակուած էին լինում ամպերը՝ թէ ցրուած, մի ուղղութեամբ էին շարժւում՝ թէ զանազան, — նա այդ ամէն ձևերին ու շարժումներին մի միտք մի նշանակութիւն էր տալիս, ու ամէն ինչ, որ լսել էր հեքիաթներումը, տեսնում էր նրանց մէջ։

Այդ ամպերը շատ անգամ նրա աչքումը վիշապների կերպարանք էին ստանում և մէկմէկու կուլ տալիս։

Երբեմն գազաններ էին դառնում ու իրար հետ կռւում։

Երբեմն դառնում էին ոչխարի հօտեր ու մի լեռնաչափ հովիւ էլ՝ գերանաչափ մի սրինգ բերնին դրած՝ ածում էր։

Երբեմն դառնում էին մեծ-մեծ վրաններ ու նրանց մէջ ներս ու դուրս էին անում վիթխարի հսկաներ։

Երբեմն դառնում էին զօրախմբեր ու իրար դէմ պատերազմում։ Այդ լինում էր աւելի փոթորկի ժամանակ, երբ որոտում էր երկինքը, փայլատակում կայծակը ու ամպերը իրար էին խփւում։

Արևամանուկը ոչ միայն չէր վախենում այդ որոտմունքներից, այլ բարձրանում էր մի քարի վրայ ու ամպերին հրամաններ էր տալիս, գոչելով՝ — յառա՜ջ, յե՜տ, ա՜ջ, ձա՜խ, միասի՜ն, կարգո՜վ, արա՜գ…

Այսպէս բղաւում էր հեռուից, մինչև կարկուտը կամ տարափը վրայ էր տալիս ու մեր մանուկ զօրապետին փախցնում, ձգում քարայրերի ու ծառախոռոչների մէջ։

Ինչպէս տեսնում էք, մեր Արևամանուկը թէպէտ փոքր էր, հազիւ տասը կամ տասներկու տարեկան կըլինէր, բայց շատ սրտոտ էր ու սրամիտ։

Երևում էր որ ժամանակով մեծ ու երևելի մարդ պէտք է դառնայ։ Այսպէս էին ասում բախտ գուշակողները, այսպէս հաւատացած էին ամէնքը։

Բայց նա այժմ դեռ մի գառնարած էր։

3

Այս՝ ինչ որ ասում եմ, ով է իմանում, թէ մեզանից քանի-քանի տարի առաջ է եղել։ Եթէ ասեմ հազար տարի, երկու հազար տարի, երեք հազար տարի, էլի քիչ կըլինի։

Այդ հին ժամանակումը Մասիսի ու Արագածի արանքումը, ուր որ հիմա Արարատեան մեծ դաշտն է, ուր որ մեր Սուրբ Էջմիածինն է, Երևան քաղաքն է, Երասխ գետն է, Գեղամայ ծովն է, ահա այդ գաւառումը մի մեծ գիւղ է լինում, Արևա՞ն, թէ՞ Արմաւան անունով, հաստատը չըգիտեմ, և յատուկ տեղն էլ չեմ կարող ձեզ ասել։

Արմաւանի օդն ու ջուրը շատ մաքուր էր ու առողջարար։ Նրա աղբիւրը քառասուն ակն ունէր, քառասուն տեղից բղխում էր ու յետոյ միանում, դառնում մի այնպիսի գետ, որ եօթը ջրաղաց էր պտտեցնում։ Բացի դրանից գիւղի հանդերն էլ լիքն էին անմահական աղբիւրներով։ Այդ աղբիւրներն ամէնքն էլ մի-մի անուն ունէին՝ իրանց յատկութեանը յարմար տուած, որին ասում էին «կաթնաղբիւր», որին «սառնաղբիւր», որին «աղաբերուկ», որին «պարկակերի», որին «գառնակերի» և ուրիշ անուններ։

Լաւ աղբիւրը շատ սիրելի բան է։ Նա իր խմողի ե-

բեսին խնդում, ծիծաղում է, քըչփըչում, թաքուն բաներ ասում, մօտը պառկողի միտքն օրօրում է ու վրան անուշ քուն բերում։ Երանի՜, հազար երանի այն մարդուն, որ իր մանկութեան ժամանակ այդպիսի տեղերում է անց կացրել իր կեանքը, անմահական աղբիւրների ու ծաղկունքների ծոցումն է մեծացել…

Արմաւանի հայերը, թէ մարդիկ և թէ կանայք, բոլորըն էլ գեղեցկադէմ, վայելչակազմ, ուժեղ և բարձրահասակ էին։ Գլխացաւ, փորացաւ, սրտացաւ, բկացաւ, ծաղիկ, կարմրուկ և ուրիշ բոլոր մեր տեսած ցաւերի անունը նրանք չէին լսած։ Մարդիկը հիւանդ էին լինում միայն այն ժամանակ երբ վիրաւորուած էին լինում գազանից կամ թշնամուց և կամ ծառից վայր ընկած։ Նրանց կեանքը շատ երկար էր, շատ էին ապրում։ Այնքան ապրում էին, որ շատ ապրելուց բեզարում էին։ Շատ քիչ ապրողը հարիւր տարի էր ապրում, բայց սովորաբար երկու և երեք հարիւր տարի էին ապրում ու մի քանի անգամ ատամները փոխում, նոր ուժ ստանում։

Ծերացած հայրն ունենում էր քսան, երեսուն զաւակ, երեք չորս այդչափ էլ թոռներ, մի այնքան էլ ծոռներ։ Մի գերդաստանի, ընտանիքի մէջ մինչև երեք-չորս հարիւր հոգի էին լինում, բոլորն էլ իրար հնազանդ՝ ամեն փոքրը իրանից մեծին, և ամենքն էլ ի միասին՝ մեծ հօրը։

Մեծ հայրը միւս բոլոր հայրերի գլխաւորն էր, գլուխն էր, և այդ պատճառով ասւում էր հայրապետ, այսինքն հայրերի գլուխ, կամ նահապետ, որ մի և նոյն նշանակութիւնն ունի։

Գերդաստանի բոլոր անդամները մի յարկի, մի ծածկարանի տակ չէին մնում, այլ ջոկ-ջոկ յարկերի ու ծածկոցների։ Ամեն անգամ, երբոր մէկին պսակում էին, նրա համար առաջուց մի վրան էին գործում բրդէ կամ մազէ թելից։ Այսպէսով տարեցտարի շատանում էր վրանների

թիւը։ Վրաններն այն յարմարութիւնն ունէին, որ շարժական էին, և ուր ուզում էին՝ տանում էին, ամառն աւելի բարձր ու լեռնային տեղեր, ձմեռը՝ ցածր ու դաշտային։ Քարաշէն տներ էլ ունէին, բայց հասարակ։ Դրանք մի տեսակ ձմեռանոցներ էին, աւելի անասունների համար, քան թէ մարդկանց։ Միայն մեծ նահապետն էր ունենում լաւ քարաշէն տուն։

Մեծ նահապետը որ վախճանւում էր, նրա մեծ որդիքը հեռանում էին միմեանցից, և դառնում էին ջոկ-ջոկ նահապետներ։ Նրանք երկիրն էլ էին բաժանում իրանց մէջ և ամեն մէկը մի ջոկ գաւառում էր բնակւում։

Իմ ասած ժամանակը նահապետներ շատ կային, բայց ամբողջ Արարատեան դաշտը, Երասխի ափերը, Աբագածի արևմտեան և Մասիսի հիւսիսային երեսները, Գեղամայ ծովի արևմտեան ափերը, Գառնու և Հրազդան գետերի հովիտներն իրանց շրջակայ լեռներով մի նահապետի ձեռքի էին, և այդ նահապետն էր մեր Արևամանուկի հայրը։

Արևամանուկի հօր անունն էր Արևամանեակ, բայց նրա որդիքն ու թոռները դժւարանում էին ասել «Հայր-Արևամանեակ», որովհետև շատ էր երկար, այդ պատճառով ասում էին «Հայր-Մանեակ» կամ «Հայրմա». իսկ նրա մօր անունն էր »Արևամատ», բայց նրան էլ փոխանակ ասելու «Մայր-Արևամատ», ասում էին «Մայր-մա» կամ «Մամար»։ Նոյն իսկ Արևամանուկին չէին ասում «Արևամանուկ», այլ «Արմիկ» կամ «Արամիկ»։

Բայց թէ ինչու ամենի անունի մէջ էլ «արև» կայ, այդ ես չըգիտեմ, միայն շատերն ասում են՝ այդ նրանից է, որ մենք՝ հայերս՝ մի ժամանակ արևապաշտ ենք եղել, մեր նահապետն էլ համարւում է եղել արևի փոխանորդ, նրա ազգական, ցեղ, ծնունդ. ահա այս պատճառով նրանց մեծ մասի անունն էլ արևով էր սկսւում։ Բայց այս տե-

սակ մութ բաները մենք յետոյ կիմանանք, հիմա մենք դառնանք մեր Արևամանուկին։

4

Ահա այսպէս՝ մեր սիրելի Արևամանուկը Արևամանեակ Նահապետի որդին էր։

Դեռ եօթը տարեկան հասակում՝ նրա թիկունքն ու կուրծքն այնքան լայն էին ու մէջքն այնքան բարակ, որից երևում էր, որ նա մի փոքր առիւծ էր, որի պէսին մեր հէքիաթներումը ասում են ա ս լ ա ն բ ա լ ա ս ի, այսինքն՝ «առիւծի ձագ», կորիւն առիւծի։ Նրա աչքերը խոշոր-խոշոր և կրակոտ էին, երկայն թերթևունքները մինչև վարի կոպերն էին հասնում, գլխի մազերը խիտ ու երկայն։

Հին ժամանակները մազ ածիլելու սովորութիւն չունէին, բայց խուզում էին ուսերի հաւասարութեամբ, սանդրում էին դէպի յետ ու կապում վարսակալով, այսինքն մի մազակապ ժապաւէնով։ Արևամանուկի մազերի գոյնը հրաշէկ էր, այսինքն կրակի գոյն ունէր և փայլում էր ջուհարի նման։ Նա համարւում էր «հրահեր» այսինքն կրակէ մազեր ունեցող։ Այդ տեսակ մազեր ունեցողին մեր հէքիաթներումը ասում են ոսկեքաքուլ, ոսկեբոչոր։

Արևամանուկի մազերը չէին խուզում։ Այդ տեսակ մազեր ում վրայ էլ լինում էր, չէին կտրում։ Նա իր մազերը երկու հիւս էր անում և աջ բաժինը դէպի ձախ, ձախինը դէպի աջ տանում, բկովը երկու անգամ պատ տալիս, վզին կապում ու ծայրերը կախ գցում մէջքին։ Նրա համար էր այնպէս անում, որ խաղալիս ու վազվզելիս մազերն իրան չխանգարեն։

Երբոր Արևամանուկը ծնւում է, նրանից յետոյ նրա մայրը երկար ժամանակ երեխայ չի բերում, այս պատճառով նրան եօթը տարի շարունակ ծիծ է տալիս և ծծից չի կտրում։ Ամբողջ օրը խաղում էր Արևամանուկը,

բայց հէնց որ ճաշելու ժամանակը գալիս էր, նա առաջ մի նախաճաշիկ էր անում մօր ծծովը ու յետոյ ճաշն ուտում. մէկ էլ ճաշելուց յետոյ էր վրայ ընկնում մօր ծըծին ու բերանը քաղցրացնում. գիշերն էլ մօր ծոցումն էր քնում և ամեն անգամ զարթնելիս՝ ծիծը բերանն էր առնում։

—Բաւական է, որդի, էլ ի՞նչ կայ, որ ինչ ծծես, ծըծերս ցամաքել են,—ասում էր շատ անգամ մայրը, բայց էլի ծիծը դնում-էր բերանը, և գլուխը շփելով՝ քնացնում։

Արևամանուկը սիրում էր և կովի ծիծը ծծել։

Շատ անգամ երբ որ հարսները կովերը կթելիս էին լինում, նա անցնում էր միւս կողմը և կովի ծծերից մէկը բերանն առնում, ծծում։ Հարսները քթին էին խփում, որ յետ քաշուի, բայց նա էլ ջգրու արձակում էր հորթի կապը, խփում էր կովին և այսպէսով ինքը յաղթում էր հարսներին և ուզածի չափ ծծում։ Պատահում էր, որ մինչև կովի կթելը՝ ինքն արդէն ցամաքացրած էր լինում ծըծերը և խեղճ հորթին էլ չէր լինում բաժին թողած։

Կերակուրներից նա ամենից շատ սիրում էր իւղն ու մեղրը։ Իւղը նա կաթի պէս էր խմում, իսկ մեղրաբլիթը գաթի պէս ձեռքն էր առնում կծում։

Էլ ինչ ասել կուզի ուրեմն, որ ով տարով կըմեծանայ, մեր Արևամանուկը օրով էր մեծանում ու զօրանում։ Դեռ տասը տարեկան հազիւ կըլինէր, այնպէս էր աճել, զարգացել, որ տեսնողը կարծում էր, թէ առ նուազն տասնըհինգ կամ տասնըվեց տարեկան կըլինի, բայց երբ դառաւ տասնըհինգ տարեկան, արդէն մի կատարեալ չինարի ծառ էր և էլ իր հասակին վայել չէր համարում իր տարիքն ունեցող մանուկների հետ խաղալ, այլ քսան, երեսուն տարեկանների հետ էր խաղում, նրանց հետ մըրցում և ամեն տեսակ մարզմունքների մէջ յաղթում էր ամենքին։

Միշտ յաղթելը և ոչ մի անգամ չյաղթուելը մեր Արևամանուկի համար դառաւ մի այնպիսի յատկութիւն, որ յաղթելն ու մեռնելը—նրա համար միևնոյն էր: Այդ բանը նկատել էին նրա խաղընկերները և երբ պատահում էր իրանից աւելի ուժեղների, նրանք խնայում էին Արևամանուկին և չէին ուզում յաղթել, որ նրա սիրտը չկոտրւի: Այս տեսակ վեհանձնական սովորութիւն ունէին Արմաւանցիք. նրանք նշանաւոր քաջին և ուժեղին միշտ խնայում էին, նրան սիրում, պաշտում և իրանց պարծանքն էին համարում:

5

Արևամանուկն արդէն դառել էր տասնըհինգ տարեկան, բայց իր ծնողների հսկողութիւնից դեռ չէր ազատւել: Նրա ընկերներից որը տաւարած էր, որը հովիւ, որը եզնարած էր, որը հօտաղ, բայց նրան միայն գառներն էին պահ տալիս, այն էլ միայն գարունքը, իսկ մնացած ժամանակ տանից չէին դուրս թողում: Չէին դուրս թողում, որովհետև գիտէին որ նա ոչ մի տեղ հանգիստ չի մնալ, իր ուժը կփորձի ամեն բանի վրայ ու փորձանքի մէջ կընկնի:

Բայց որքան շատ էին զսպում նրան ու հսկում վրան, նա այնքան աւելի էր ցանկանում վազել, ընկնել անտառները, ձորերը, բան տեսնել, բան շինել, իր պարսատիկն ու նետաղեղը փորձել:

—Մայրիկ, ինձ ուղարկեցէք տաւար,—աղաչեց նա մէկ անգամ իր մօրը:—Ես աւելի լաւ տեղեր կըտանեմ արածացնելու, կովերն էլ աւելի կաթ կըտան և շուտ չեն ցամաքիլ:

—Ի՞նչ հարկաւոր է, որդի, պատասխանում է մայրը,—մենք այնքան տաւար չունինք, որքան պահողներ ունինք. նրանք էլ լաւ գիտեն, թէ որտեղ պէտք է արածացնեն:

—Բայց ես, մայրիկ, մինչև ե՞րբ պէտք է տանը պարապ մնամ ու երեխանց հետ խաղամ: Աղջիկ էլ չեմ, որ բուրդ գզեմ, գուլպա գործեմ, իլիկ մանեմ: Չէ՞ որ ես տղայ եմ: Իմ ընկեր տղայքը բոլորն էլ տաւար են գնում, ես ինչո՞ւ չըգնամ

—Տաւարածութիւնը հեշտ բան չէ, հոգիս: Տաւարը շատ հեռու տեղեր են տանում: Գող է, գազան է, ամեն ինչ պատահում է տաւարածներին:

—Ես էլ հէնց դրա համար եմ ուզում տաւար գնամ, որ մի քիչ հեռու տեղեր տեսնեմ: Ինձ ի՞նչ պիտի անեն գողերն ու գազանները: Բա մեր շներն ինչացո՞ւ են: Մեր Կարանն ու Խեղդանը որ մօտս լինին, էլ ի՞նչ գող, ի՞նչ գազան, կըմօտենայ մեր տաւարին: Չէ, մայրիկ, ես պիտի գնամ տաւար: Բայց եթէ չըթողնէք, ես կըփախչիմ կընկնիմ Մասիսի ձորերը. կերթամ քաջերին կըգտնեմ, կասեմ՝ «Եկել եմ ձեզ մօտ, որ ինձ սովրեցնէք լաւ ձի հեծնել, նետ ձգել, թուր ու նիզակ գործ ածել»:

—Արմիկ, Մասիսի քաջերը սուր ու թուր չունին, ոչ ձի հեծնել գիտեն, ոչ նետ ձգել:

—Բա էլ ինչի՞ քաջեր են, մայրիկ:

—Հէնց նրա համար չունին, որ շատ քաջ են: Նրանք այնքան քաջ են, որ կարիք չունին զէնք ու զրահի: Այնքան ուժով են որ ահագին կաղնի ծառը արմատահան կանեն, և այդ կըլինի նրանց համար ինչպէս մի թեթև մահակ. բայց այդ մահակով նրանք հազար ձիաւորի պատասխան կըտան: Նրանք ի՞նչ կանեն նետաղեղը, քանի որ Մասիսի ստորոտից բլրաչափ ժայռերն այնպէս են շըպրտում, որ սարի գլխովն անց են կացնում միւս կողմը գցում:

—Այդ ինչքան ուժով են, մայրիկ. ո՞վ գիտէ՝ իրանք էլ ինչ ահագին հսկաներ են:

—Իհարկէ, այնքան մեծ-մեծ են, որ նրանց տակին

ոչ թէ ձի, այլ ոչ էլ ուղտ և ոչ փիղ կըկարենայ դիմանալ։ Ամեն մինը մի սարի չափ կայ։ Երբոր նրանք դուրս են գալիս իրանց խոր ու մութ այրերից ու որսի ետևից ընկնում, Մասիսի ձորերը դըմբդըմբում են ու դաշտերը դողդողում։ Երբոր նրանք կրակ են անում, որ ճաշ եփեն, ով գիտէ քանի քանի գերան են դարսում իրար վրայ։ Նրանց խարոյկի ծուխն ու ալիքը Մասիսի գագաթիցն է դուրս գալիս ու վրան ամպանում։

—Եթէ այդպէս է, մայրիկ, նրանց մօտ գնալ չի լինիլ, նրանք՝ ով գիտէ՝ մարդ էլ են ուտում։

—Չէ, հոգիս, նրանք մարդակեր չեն։ Իմ պապը մէկ անգամ գնացել է նրանց մօտ Ես այդ ժամանակը շատ փոքր եմ եղել, ինձ յետոյ են պատմել։ Ասում են՝ իմ պապը որ գնացել է նրանց մօտ, առաջ հարցրել են, թէ դու ո՞վ ես. նա էլ ասել է՝ ես Արևազանց ցեղիցն եմ։ Այդ որ լսել են, ասել են. «Որովհետև դու Արևազանց ցեղիցն ես, քեզ վնաս չենք տալ. բայց եթէ Վիշապազանց ցեղիցը լինէիր, մեծ կտորըդ ականջդ կըթողնէինք։

—Ուրեմն նրանք մեր ցեղին սիրում են, մայրիկ, իսկ Վիշապազանց ցեղին ատո՞ւմ։

—Այո, մեր ու դրանց մէջ կարծեմ մի տեսակ ազգականութիւն կայ։ Այժմեան քաջերի մայրը մեր ցեղիցն է եղել։

—Որ այդպէս է, ես կերթամ նրանց մօտ, կասեմ ես ձեր պապոնց երեխան եմ, նրանք էլ ինձ լաւ պատիւ կըտան։

—Դու այդպէս ես կարծում, բայց ո՞վ գիտէ, վա՜յ թէ քեզ այնտեղ պահեն, ու էլ բաց չըթողնեն։ Կըգցեն մի խոր ու մութ այրի մէջ, մի ահագին ժայռով էլ բերանը կըփակեն, յետոյ՝ գնա կաց այնտեղ ու սպասիր, թէ քեզ երբ պէտք է ազատեն։

—Դէ որ այդպէս է, ես էլ չեմ գնալ նրանց մօտ, բայց տաւար պիտի գնամ, ինչ կուզէք՝ արէք։

—Իհարկէ, որդի, էլի լաւ է տաւար գնաս, քան թէ քաջերի մօտ։ Բայց գիտե՞ս, սիրելի Արմիկ, քո հայրը քեզ ուրիշ տեսակ է ուզում պահել։ Նա ուզում է, որ դու տուն պահել, տուն կառավարել սովորես, գնացող եկողի հանդիպես, նրանցից խելք ու շնորհք, վերցնես, մարդավարութիւն սովորես և ոչ թէ ընկնես ձորերն ու վայրենանաս։ Ահա պատճառը, որ հայրդ քեզ տաւար չի ուղարկում։ Բայց նա ընդդէմ չի լինիլ, որ դու լաւ գիտենաս՝ ձի նստել, նետ-ձգել, նիզակ ու վահան գործ ածել։ Հասկացա՞ր. բայց որովհետև սիրտդ շատ է ուզում տաւար գնալը, վնաս չունի, մի քանի ժամանակ էլ տաւար գնա։ Այդ քո առաջին փափագն է, թող կատարուի. թող կողքդ ու մէջքդ մի քիչ էլ տաւարումը հաստանան։

6.

Արմաւանի երեխայքը շատ ուշ էին սկսում տնական հոգսերին մասնակցել։ Մանուկները դառնում էին տասնհինգ, քսան տարեկան, բայց դեռ էլի համարւում էին տղայ. այսինքն երեխայ։ Մինչև տասնըչորս տասնըհինգ տարեկան դառնալը ոչ մի պարապմունք չէին ունենում, բացի ուտելուց ու խաղալուց։

Նրանց սկզբնական ուսումն ու կրթութիւնն էլ խաղն էր։ Եւ պէտք է ասենք, որ պակաս ուսում չէր և շատ էլ լաւ էր։ Լաւ էր նրանով, որ մեզ նման վաղօրօք չորս պատի մէջ չէին փակւում ու կորցնում իրանց առողջութիւնը, մէկ էլ նրանով՝ որ նրանց խաղերն անմիտ ու անօգուտ խաղեր չէին։ Նրանք իրանց խաղերով աւելի լաւ էին պատրաստւում իրանց անձը ապագայ գործունէութեան, ապագայ պարապմունքների համար, քան թէ հիմա մենք։

Նրանց հարկաւոր էր լինել ուժեղ, ճարպիկ, սրամիտ, հնարագէտ, առաքինի. պէտք է իմանային լաւ ձի

հեծնել, լաւ վազել, լաւ լողալ, ծառերի վրայ մագլցել, պառակների ու ժայռերի վրայ բարձրանալ, մեծ ոստիւններով ցատկել, սուր ու նիզակ գործ ածել, վահանով պաշտպանուել, ուղիղ պարսատիկ ու նետ ձգել,—պէտք է իմանային անասնապահութիւն, վար ու ցանք, փայտատաշութիւն, քարտաշութիւն, դարբնութիւն... և այս բոլորը այն ժամանակւայ երեխէքը սովորում էին խաղալով։

Մեծերը նրանց չէին ասում, թէ ա՛յս արէք և ա՛յն չինեցէք. ա՛յս խաղացէք և այն մի՛ խաղաք։ Երեխէքն իրանց կամքովն էին անում, ինչ որ անում էին.—փոքրերը փոքրն ու հեշտը, մեծերը մեծն ու դժուարը, և այնքան սիրով և ուրախութեամբ, այնքան ոգևորուած ու տաքացած, որ շատ անգամ հացն էլ էին մոռանում։

Նրանց գիշերւայ խաղերն ուրիշ էին, ցերեկւանն ուրիշ, ամառւանն ուրիշ, ձմեռւանն ուրիշ. ուրիշ էր տղաների խաղը և ուրիշ՝ աղջիկներինը։ Ամեն տեղի, ամեն դէպքի, ամեն ժամանակի յարմար խաղեր ունէին։

Խաղում էին ամենախիստ կարգապահութիւնով։ Եթէ խաղացողները լինում էին· մինչև հարիւր հոգի, էլի այնպէս կարգով էին խաղում, որ ոչ մի անկարգութիւն չէր պատահում, և եթէ պատահում էլ էր երբեմն, մեղաւոր երեխային իսկոյն հեռացնում էին իրանցից, որ մեծ պատիժ էր համարւում։

Խաղերի մեծ մասը երկու խմբով էին խաղում։ Առաջ երկուսին մայր էին նստեցնում, միւսները ձագեր դառնում։ Ձագերը զոյգ-զոյգ էին դառնում և վիճակով ընկնում մէկը մէկ և միւսը՝ միւս մօրը։ Այսպիսով բոլոր խաղացողները դառնում էին երկու խումբ, ամեն մէկը իր մօր հովանաւորութեան և պաշտպանութեան տակ։

Մայրը իր ձագերից ամեն մէկի պաշտօնն իրան հասկացնում էր, և նրանք պիտի կատարէին իրանց մօր պատ-

ւէրը ամենայն ճշտութեամբ և ճարպիկութեամբ։ Այս խաղերի մէջ շատ լաւ սովորում էին պաշտպանուելու և յարձակուելու կերպերը. սովորում էին շարքով կանգնել, շրջան կազմել, խմբուել, ցրուել, մէջք մէջքի տալ, վայր թափուել, չորեքթաթ վազել, փորսող տալ, մի ոտքով վազել, ծեծի դիմանալ, հակառակ խմբի բոլոր շարժումները գիտել, նրա մտադրութիւնը նախագուշակել։

Այս խաղերի մասին էլ ես չեմ ուզում երկարացնել խօսքով։ Դուք ինքներդ, եթէ գիւղի երեխայք էք, կարող էք ասել, թէ ինչ տեսակ խաղեր գիտէք. միայն պէտք է գիտենաք, որ իմ ասած հին խաղերի կէսի կէսն էլ չըկայ հիմա, և ինչ էլ որ կայ, այն ժամանակւայ եղածի միմիայն ստուերն է և ոչ իսկականը։ Բայց ինչ էլ որ լինին, դրանք էլ են հարկաւոր և շատ բաւական են մեզ։

Մեր Արևամանուկը խաղալ շատ էր սիրում։ Պառաւներն ասում էին, որ նա մօր արգանդումն էլ խաղալիս է եղել, և սուտ չէին ասում։ Բոլոր խաղերի մէջ նա այնպէս շուտ ճարպիկացաւ, որ էլ ձագ չէր դառնում, այլ իրանից մեծերի վրայ էր մայր նստում և ամեն երեխայ աշխատում էր, որ նրան վիճակւի, նրան ընկնի, նրա ձագը դառնայ, նրա զօրեղ պաշտպանութեան տակ գտնուի։

7.

Ահա այս աստիճան զօրացած էր մեր Արևամանուկը, երբ որ սկսեց տաւար գնալ։ Տաւարումն էլ երկու թէ երեք օր միայն փոքրութիւն արաւ, շուտով տաւարածապետ դառաւ, այսինքն տաւարածների գլխաւոր։ Տաւարածապետ լինելը հեշտ բան չէ ։ Նա պէտք է ամենից զօրեղը լինի և ամենից ճարպիկն ու սրտոտը։ Ճշմարիտ է, նրա գործը հեշտ էր նրանով, որ պիտի նստէր սառն աղբիւրների մօտ, հով ու զով տեղերումը և միւսներին հրամայէր, որ տաւարը մակաղից դուրս անեն, գոմէշները՝ ցեխերից, այս կողմ քշեն, այն կողմ տանեն, ետ ժողովեն,

ականեն. բայց և դժուար էր նրանով, որ եթէ տաւարներից մինը կորչէր, նա պիտի ման գար գտնէր, գող ու գազանի ճանկերից նա պիտի փրկէր։ Իսկ գազաններ այն ժամանակ շատ ու շատ կային. հիմա այնքան գայլ ու աղուէս չըկայ, ինչքան որ այն ժամանակ բուլթառներ ու փալանգներ (վագրեր) կային։ Արևամանուկը մի քանի շաբաթ շարունակ շատ լաւ պահեց տաւարը, այնպէս որ ոչ մէկի բիթը չառնեց, բայց ասած է՝ «Տատն ամեն օր գաթա չի թխիլ»։

Մէկ անգամ մի եզը կորցրեց. շատ ման եկաւ, վերջը մի գոռոցի ձայն հասաւ ականջը։ Մինչև ինքն ականջ կըդնէր, որ տեսնէր որտեղից է գալիս ձայնը, իր քաջ շըները—Խեղդանն ու Կտրանը—աւելի շուտ իմացան տեղը և նետի պէս թռան դէպի ձայնը։ Գոռոցը հասարակ բառանչ չէ. այդ ձայնը հանում են միայն գազանների ճանկ ընկած ժամանակը, և այդ գիտեն՝ ինչպէս տաւարներն ու մարդիկը, նոյնպէս և շները։

Արևամանուկը ոչ մի զէնք չունէր, բացի մի հաստագլուխ մահակից։ Մահակը ձեռին՝ վազեց շների ետևից և նրանց գտաւ մի ձորակի մէջ հաչելիս։ Հեռուից նկատեց, որ մի գազան վայր է ձգել ահագին եզանը, թանթուլները դրել նրա մէջքին, իսկ գլուխը դէպի շները ծռած այնպէս կատաղի կերպով նայում է, որ աչքերից կրակ է թափւում։ Շները հաջում էին հեռուից, պոչները ներս քաշած, և սիրտ չէին անում գազանին մօտենալ։

Արևամանուկը՝ էլ չըմտածելով թէ ինչ պէտք է անէր արդեօք, սաստիկ բարկացաւ շների վրայ և գոռաց. «Խեղդա՛ն, խեղդի՛ր, Կտրա՛ն, կտրի՛ր», ու ինքը մի ճարպիկ ոստիւնով թռաւ ընկաւ գազանի մէջքի վրայ ու բռնեց նրա վզիցը։ Այդ տեսնելով՝ շները սիրտ առան ու հախռեցին գազանի ետևից։ Գազանը բարկացաւ և ցատկեց տեղիցը, բայց նրանից պոկ չեկան ոչ Արևամանուկը

և ոչ շները։ Գազանն աւելի կատաղեց. երեսը շրջեց, բաց արաւ ահագին ըռեխը, և ուզում էր Արևամանուկի գլուխը հախռել ու փշրել, բայց նա իսկոյն ձեռքը ձգեց գազանի բերանն ու լեզւի տակիցը այնպէս պինդ բռնեց քաշեց, որ գազանի թանթուլները թուլացան և նա սկսեց խռխռացնել։ Գազանը որ խեղճացաւ, թուլացաւ, Արևամանուկը նրան իր տակն առաւ, աջ ոտքը նոյնպէս կոխեց գազանի բերանը և երկու ձեռքով քաշեց նրա լեզւիցը։ Այդ միջոցին Խեղդանը հախռեց նրա բկիցը, Կտրանն էլ փորատակերից։ Այսպէս միացած ուժով գազանին անշընչացրին, սատկեցրին։

Թափ ու քրտնքի մէջ կորած՝ յետ քաշուեց Արևամանուկը, և նոր տեսաւ, թէ ինչ վիշապ էր սպանածը։ Վագր էր, մի ահագին ու քուլթառ վագր, որ բոլոր շրջակայքի վրայ իշխում էր։ Նրա երկիւղից ոչ ոք չէր համարձակւում տաւար կամ ոչխար տանել այն տեղերը, ուր որ տարել էր Արևմանուկը։ Ամբողջ գիւղերով աշխատում էին նրան սպանել, բայց չէին կարողանում։

Եզը վաղուց արդէն շունչը փչել էր։ Անիրաւ գազանը մի հատ հարւածով կոտրել էր նրա մէջքի սէռը և մի ծուէն կաշի էր հանել։

Արևամանուկը մաշկեց գազանը ու մորթին քաշ տալով գնաց տուն։ Նրա այս քաջագործութեան համբաւը շուտով տարածւեց ամեն տեղ։ Տասնըհինգ տարեկան հասակում վագր խեղդել,—հեշտ բան չէ։ Բայց ով իմանում էր, թէ այդ քաջութիւնը Արևամանուկն է արել, չէր զարմանում. ասում էին՝ նա կարող է առիւծի բերան էլ ձգել մեն մենակ, առանց շների օգնութեան։

Արմաւանցիք սովորութիւն ունէին, որ երբ մէկը մի քաջութիւն էր անում, նրա վրայ գովասանական երգ էին շինում ու երգում ամեն տօնի օր։ Երգում էին տղէքն ու աղջկէքը ձեռք ձեռքից բռնած, խմբով ու պարելով։

Այս անցքից յետոյ Արևամանուկի վրայ էլ շինեցին մի գովասանական երգ, որ ասում էին տղէքն ու աղջըկէքը փոխ առ փոխ։ Ահա այդ երգը։

—Աղջըկէք, պար բռնեցէք,
Արմիկի երես գովեցէք.
Ա՜յ երես, շարմաղ երես,
Դու մեզ չըթողնես սևերես։

«Բարձր սարէն պաղ ջուր կուգայ,
Արմիկի երես կըլըւայ.
Ա՜յ երես, արև երես,
Քո շափաղով մեր սիրտ կերես»։

—Աղըջկէք, պար բռնեցէք,
Արմիկի աչեր գովեցէք.
Ա՜յ աչեր, սիրուն աչեր.
Արևի պէս փայլուն աչեր։

«Արմիկի աչերն արեգակ,
Մեզի կըտայ լոյս ու կրակ.
Ա՜յ աչեր, վառ-վառ աչեր.
Մանուշակի թառ-թառ աչեր»։

—Աղջըկէք, պար բռնեցէք,
Արմիկի կռներ գովեցէք.
Ա՜յ կռներ, ուժեղ կռներ,
Դուք կըշարժէք մեծ-մեծ լեռներ։

«Արմիկի կռներն է գերան,
Կըպատառի վագրի բերան.
Ա՜յ կռներ, գթոտ կռներ,
Դուք կըբանաք մեր փակ դռներ»։

—Աղջըկէք, պար բռնեցէք,
Արմիկի հասակ գովեցէք.

Ա՜յ հասակ, բարձր հասակ,
Քեզ կըվայլէ դափնեայ պսակ։
«Արմիկի հասակն է սօսի,
Շուքը մեզնից չըպակասի.
Ա՜յ հասակ, չինար հասակ,
Ո՞վ չի տար քեզ դափնեայ պսակ։

(Միասին և թռչկոտելով)

Ո՞վ պատառեց վագրի բերան,
Արմիկ պատռեց վագրի բերան.
Վագրի բերան—ահա այսքան—
Ժանիքները մէկ-մէկ գերան.
Ապրի Արմիկ, ապրի շատ օր,
Իր թշնամին ընկնի գլոր...

---

128. ՍԱՍՈՒՆՑԻ ԴԱՒԹԻ ԹԱԳԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆԸ

Ա

Մսրա Մէլիքը անհամար զօրքով,
Եկաւ ու նստեց Բաթման գետի քով.
Ով եկաւ—խըմեց,
Գետը ցամաքեց.
Սասմայ քաղաքում մընացին ծարաւ.
Ջէնով Օհանին զարմանքը տարաւ.
Բուրջը վեր առաւ, սարը բարձրացաւ,
Սարը բարձրացաւ, տեսաւ, ինչ տեսաւ—
Ճերմակ վըրանից դաշտը ճերմակել,
Ասես էն գիշեր ձըմեռը եկել,
Ըսպիտակ ձիւնով ծածկել էր Սասուն.
Լեղին ջուր կտրեց, կապ ընկաւ լեզուն.

Հարա՜յ կանչելով՝ փախաւ տուն ընկաւ.
—Վա՜յ, փախէ՛ք, եկա՛ւ... հա՜յ, հարա՜յ, եկա՛ւ։
Մըսրայ Թագաւոր ելել է, եկել,
Եկել մեր դաշտին բանակ է զարկել.
Թիւ կայ աստղերին, թիւ չըկայ զօրքին...
Վա՜յ մեր արևին, վա՜յ մեր աշխարհքին...
Ե՛կ, ոսկի տանենք, աղջիկներ տանենք,
Չոքենք առաջին, պաղատանք անենք,
Գուցէ մեզ գթայ։
Մեզ սըրի չըտայ...
—Դու կա՛ց, հօրեղբա՛յր, դու գարդ մի՛ անիր.
Գընա՛, քո օդում դու հանգիստ քընիր։
Ասաց Դաւիթը. ես կերնեմ կերթամ,
Մըսրայ Մէլիքին պատասխան կըտամ։
Դաւիթը թողեց Ջէնով Օհանին,
Գընաց ախոռից դուրս քաշեց հօր ձին,
Ջըրանը հագաւ, զէնքերը կապեց,
Ձին հեծաւ, կանգնեց ու ձէնով երգեց.
«Սասմա՛յ քոյրեր, բարո՛վ մնաք,
Քուրութիւն էք արել ինձ.
Սասմա՛յ մայրեր, բարո՛վ մնաք,
Մօր նըման էք սիրել ինձ։
Կըռիւ կերթամ, դուշմանը ձեզ
Չըգայ, գերի չըտանի.
Ո՛վ իմանայ—մին էլ էսպէս
Ինձ չըտեսնէք կենդանի...
Խընդրում անէք, թէ դաշտ գընաք,
Չըմոռանաք ձեր Դաւթին.
Բարո՛վ մնաք, բարո՛վ կենաք
Մեր աշխարհքին, մեր հանդին»։
Երգեց Դաւիթ ու ձին քշեց։
Ելաւ Սասմայ սարի գլուխ,

Նայեց ներքև,—դաշտը խիտ-խիտ
Հոխած փոշին, կըրակ ու ծուխ։
Տեսաւ, կանգնեց ամպի տակին,
Ու էն անծայր ծովի վըրայ
Գոռաց ձէնովն իր ահագին՝
Տարածելով սարսափ ու ահ.

—Ով քընած էք—արթո՛ւն կացէք,
Ով արթուն էք—ելէք կեցէք,
Ով կեցեր էք—զէնք կապեցէք,
Զէնք էք կապել—ձի՛ թամբեցէք,
Ձի էք թամբել—ելէ՛ք, հեծէ՛ք,
Յետոյ չասէք, թէ մենք քընած,
Դաւիթ գող-գող եկաւ, գընաց...»

Էսպէս գոռաց, ապանդակեց
Ու, ինչ ամպից կայծակ զարկի,
Մըսրայ զօրքի մէջ տեղ զարկեց,
Շողացնելով թուր—կայծակի։

Զարկեց, փըշրեց մինչև կէսօր։
Կէսօր արիւնն ելաւ հեղեղ,
Քըշեց, տարաւ հազարաւոր
Մարդ ու դիակ ողջ միատեղ։

Կար զօրքի մէջ մի ալևոր,
Աշխարհք տեսած ու բանագէտ,
—Տղէ՛ք, ասաւ, ճանպայ տըւէք,
Գընամ, խօսեմ ես Դաւթի հետ։

Գընաց կանգնեց Դաւթի առաջ,
Էսպէս խօսեց էն ծերունին.
—Դալա՛ր կենայ կուռըդ, ո՛վ քաջ,
Թուրըդ կտրուկ միշտ քո ձեռին։

Մի ծերունուս խօսքին մըտիկ,
Տե՛ս՝ քու խելքը ինչ է կտրում.–
Ի՞նչ են արել քեզ էս մարդիկ,
Հէ՞ր ես սրանց դու կոտորում։

Ամեն մինը մի մօր որդի,
Ամեն մինը մի տան ճըրագ,
Որը կինն է թողել էնտեղ՝
Աչքը ճամփին, խեղճ ու կրակ.

Որը մի տուն լիք մանուկներ,
Որը ծընող՝ աղքատ ու ծեր,
Որը լացով, քօղն երեսին,
Նորապսակ ջահել հարսին...

Թագաւորը զօրով-թըրով
Հաւաքել է, էստեղ բերել,
Խեղճ մարդիկ ենք, պակաս օրով.
Մենք քեզ վնաս ի՞նչ ենք արել։

Թագաւորն է քո թշնամին,
Կռուի ունիս, իր հետ արա.
Հէ՞ր ես քաշում Թուր-կայծակին
Էս անճարակ խալխի վըրայ։

—Լաւ ես ասում դու, ծերունի,
Ասաւ Դաւիթն ալևորին,
Բայց Թագաւորն ո՞ւր է հիմի,
Որ սև կապեմ նրա օրին։

—Մեծ վըրանում քընած է նա,
Է՜ն որ միջից ծուխը կելնի.
Էն ծուխն էլ հօ ծուխ չի որ կայ,—
Գոլորշին է իր բերանի,

Ասին. դէպի մեծ վըրանը
Ասպանդակեց Դաւիթն իր ձին,
Քըշեց, գընաց ու դըռանը
Գոռաց կանգնած արաբներին.

—Ո՞ւր է, ասաւ, ի՞նչ է կորել,
Դո՛ւրս կանչեցէք, գայ ասպարէզ.
Թէ մահ չունի—մահ եմ բերել,
Գըրող չունի—գըրողն եմ ես։

Մելիքն, ասին, քուն է մըտել,
Օխտը օրով պէտք է քընի.
Երեք օրն է դեռ անց կացել,
Չորս օր էլ կայ—քունը առնի։

—Ի՞նչ, բերել է աղքատ ու խեղճ
Խալխին լցրել ծովն արիւնի,
Ինքը մըտել վըրանի մէջ,
Օխտը օրով հանգիստ քընի՜...

Քընել-մընել չեմ հասկանում.
Վե՛ր կացրէք շուտ. դուրս գայ մէյդան.
Էնպէս դըրան ես քընացնեմ,
Որ չըզարթնի էլ յաւիտեան...

Ելան մարդիկ, ճարահատուած՝
Շամփուր դըրին թէժ կըրակին
Ու զարկեցին խոր մըրափած
Մըսրա-Մելքի բաց կըրընկին։

«Օ՜ֆ, էլ հանգիստ քուն չունի մարդ
Էս անիծուած լըւի ձեռից»,
Խոր մըռընչաց հըսկան հանգարտ
Ու շուռ եկաւ, քընեց նորից։

Ելան, բերին մեծ գութանի
Խոփը, դըրին թէժ կըրակին
Ու կաս-կարմիր, կէծկըծալի,
Շիկցած դըրին մերկ թիկունքին։

«Օ՜ֆ, էլ հանգիստ քուն չո՛ւնի մարդ
Էս անիրաւ մոծակներից»․
Աչքը բացաւ հըսկան հանդարտ,
Ուզում էր ետ քընել նորից.

Տեսաւ Դաւթին, գլուխն ահեղ
Վեր բարձրացրեց մըռնչալով,
Փըչեց վըրէն, որ թըռցընի
Էն աժդըհին մի փըչելով.

Տեսաւ, տեղից ժաժ չի գալի,
Զարմանք ու ահ պատեց հոգին.
Արնոտ աչքերն ըսպառնալի
Յառեց խոժոռ Դաւթի աչքին։

Նայեց թէ չէ—ըզգաց՝ իր մէջ
Տասը գոմշի ուժ պակասեց.
Պառկած տեղից վրայ նստեց
Ու ժպտալով՝ հետը խօսեց։

—Բարո՛վ, Դաւիթ, յոգնած ես դեռ,
Ե՛կ, մի նստիր, խօսենք կարգին,
Յետոյ դարձեալ կռիւ կանենք,
Եթէ կըռիւ կուզես կըրկին...

Իր վըրանում բըռնակալը
Քառսուն գազ խոր հոր էր փորել,
Յանցով փակել մութ բերանը,
Վըրէն փափուկ խալի փըռել։

Ում որ յաղթել չէր կարենում,
Շողոմելով կանչում էր նա,
Նըստեցնում էր իր վըրանում
Էն կորստեան հորի վրայ։

Իջաւ Դաւիթ ձիուցը ցած,
Գընաց, նըստեց... ընկաւ հորը։
—Հա՜, հա՜, հա՜, հա՜, վերից խընդաց
Մսրայ դաժան թագաւորը։

—Դէ, թո՛ղ հիմի գընայ, խաւար
Հորում փըթի, էնքան մընայ.
Ու ահագին մի ջաղցաքար
Բերաւ, դըրաւ հորի վըրայ։

Բ

Քընեց էն գիշեր Ձէնով Օհանը։
Գիշերն երազում երևաց ծերին՝
Մըսրայ երկնքում արև ճառագած,
Սև ամպ էր պատել Սասմայ սարերին։
Սաստիկ վախեցած՝ վեր թըռաւ տեղից.
—Վա՜յ, կնիկ, ասաւ, մի ճըրա՛գ արա.
Գընաց մեր մանուկ Դաւիթը ձեռից,
Սև ամպ էր իջել Սասունի վրայ։
—Տունըդ չըքանդուի, ասաւ կընիկը,
Ով գիտէ Դաւիթն ուր է քեֆ անում..,
Դու էլ քեզ համար քու տանդ քնած՝
Ուրիշի համար երազ ես տեսնում։
Քընեց Օհանը։ Վեր կացաւ դարձեալ.
—Կնի՛կ, Դաւիթը նեղ տեղն է ընկած.—
Մըսրայ վառ աստղը շողում էր պայծառ,
Մեր աստղը հագիւ ցոլքում գալկացած։

—Ի՞նչ եղաւ քեզ, մա՛րդ, գիշերւան կիսին,
Բարկացաւ վըրէն կընիկն աղմուկով.
Խաչ քաշեց էլ ետ Օհանն երեսին,
Շուռ եկաւ, քընեց խըռոված հոգով։
Մի ուրիշ պատկեր աւելի ահեղ.—
Տեսաւ երկնքի բարձըր կամարում
Վառւում էր Մըսրայ աստղը փառահեղ,
Սասմայ աստղիկը սուզւեց խաւարում։
Զարթնեց վախեցած։—Տունըդ քանդւի՛, կին,
Ես վո՛նց լսեցի քու էդ կարճ խելքին.
Կորաւ մենմենակ մեր ջահէլն անտէր,
Վեր կաց, ըշտապի՛ր, շո՛ւտ զէնքերըս բէր…

Գ.

Ելաւ Օհան, գոմը մտաւ,
Զարկեց Ճերմակ ձիու մէջքին.
—Է՛յ Ճերմակ ձի, մինչ Ե՞րբ, ասաւ,
Կը հասցընես Դաւթի կուշին։

—Մինչև լուսը կըհասցընեմ,
Ու ձին տըւաւ փորը գետին։
—Մէջքըդ կոտրի, լուսն ի՞նչ անեմ,
Լաշի՞ն հասնեմ ես, թէ՞ նաշին։

Կարմիր ձիու մէջքին զարկեց.
Սա էլ էրետ փորը գետնին։
—Ջա՛ն Կարմիր ձի, մինչ Ե՞րբ, ասաւ,
Կը հասցընես Դաւթի կըռւին.

—Մի ժամի մէջ, Կարմիրն ասաւ,
Կը հասցնեմ Դաւթի կըռւին։
—Լեղի՛ դառնայ, սև ու մահ ցաւ,
Ինչ տըւել եմ քեզ էն գարին։

Հերթը եկաւ, Սևին հասաւ։
Գետին չէրետ փորը սև ձին։
—Է՜յ, ջա՛ն սևուկ, մինչ Ե՞րբ, ասաւ,
Կը հասցընես Դաւթի կըռւին։

—Եթէ ամուր մէջքիս մընաս,
Ոտըդ դընես ասպանդակին,
Մինչև մէկ էլ ոտըդ շուռ տաս—
Կըհասցնեմ, ասաւ Սև ձին։

Դ.

Սև ձին քաշեց ձէնով Օհան,
Ջախը դըրաւ ասպանդակին,
Այն էլ մինչև շուռ տար վըրան՝
Կանգնեց Սասմայ սարի գլխին։

Տեսաւ Դաւթի նըժույգն անտէր
Սարերն ընկած խըրխընջալով,
Ներքև Մըսրայ զօրքը ծըփում,
Ինչպէս անծայր, ծըփուն մի ծով։

Օխտը գոմշի կաշի հագաւ,
Որ չը պատռի իրեն զօրից,
Կանգնեց Օհան ու ամպի պէս
Գոռաց Սասմայ սարի ծէրից.

—Դաւի՛թ, գոռաց, ո՞րտեղ ես դու,
Յիշի՛ր Խաչը Պատարագի,
Սուրբ Տիրամօր անունը տո՛ւր,—
Լոյսը դուրս Եկ արեգակի…

Ձէնը գընաց գըմբգըմբալով՝
Դաւթի ականջն ընկաւ հորում,

—Հա՜յ-Հա՜յ, ասաւ, հօրեղբայրս է,
Սասմայ սարից ինձ է գոռում։

—Ո՜վ Մարութա Աստուածածին,
Ո՜վ անմահ Խաչ Պատարագի,—
Ձե՛զ եմ կանչել,—հասէք Դաւթին...
Կանչեց, տեղից կանգնեց ոտքի։

Ինչպէս զարկեց Ջաղացքարին,
Քարը եղաւ հազար կըտոր,
Կտորները երկինք թըռան,
Ու գընում են մինչև էսօր։

Ելաւ հորից, կանգնեց ահեղ.
Սարսափ կալաւ դև Մելիքին։
—Դաւիթ, ասաւ, եկ դեռ էստեղ,
Սեղան նստենք... խօսենք կարգին...

—Էլ չեմ նստիլ ես քու հացին,
Դու տըմարդի, վախկոտ ու նենգ.
Շո՛ւտ զէնքըդ ա՛ռ, հեծի՛ր քու ձին.
Դո՛ւրս եկ մէյդան, կըռիւ անենք։

Կըռիւ, անենք, ասաւ Մելիք,
Իմն է միայն զարկն առաջին։
—Քոնն է, զարկի՛ր, կանչեց Դաւիթ,
Գընաց, կեցաւ դաշտի միջին։

Ելաւ, կանգնեց Մըսրա-Մելիք.
Իր գուրզն առաւ, հեծաւ իր ձին,
Քըշեց, գնաց մինչ Դիարբէք
Ու էնտեղից եկաւ կըրկին։

Երեք հազար լիդր էր քաշում
Հըսկայական իր մըկունդը.

Եկաւ, զարկեց, կորաւ փոշում
Ու երերաց երկրի գունդը։

—Երկիր քանդուեց, կամ ժաժք եղաւ,
Ասին մարդիկ շատ աշխարհքում։
—Չէ, ասացին արնի ծարաւ
Հըսկաներն են իրար զարկում։

—Մեռաւ Դաւիթ էս մի զարկից,
Ասաւ Մելիք իրեն զօրքին։
—Կենդանի՛ եմ. ամպի տակից
Գոռաց Դաւիթ Մըսրա-Մելքին։

—Հա՜յ-հա՜յ, մօտիկ տեղից եկայ.
Տես, ո՛րտեղից հիմի կը գամ։
Ու վեր կացաւ, կանգնեց հըսկան,
Իր ձին հեծաւ երկրորդ անգամ.

Երկրորդ անգամ քըշեց Հալաբ
Ու բաց թողեց ձին Հալաբից։
Բուք վերկացաւ, տեղ ու տարափ,
Արար աշխարհ գոռաց թափից։

Եկաւ զարկեց, զարկի ձէնից
Մօտիկ մարդիք ողջ խըլացան։
—Դընա՛ց Դաւիթ Սասմայ տանից,
Գուժեց գոռոզ Մըսրայ արքան։

—Կենդանի՛ եմ, գոռաց Դաւիթ.
Մին էլ արի—հերթն ինձ հասաւ։
—Հա՜յ-հա՜յ, մօտիկ տեղից եկայ,
Կանչեց Մելիք ու վեր կացաւ։

Երրորդ անգամ հեծաւ իր ձին,
Գընաց մինչև հողը Մըսրայ,

Ու էնտեղից՝ գուրզը ձեռին՝
Քըշեց, եկաւ Դաւթի վըրայ։

Եկաւ, զարկեց բոլոր ուժով.
Ծանր զարկով հըսկայական,
Փոշին ելաւ Սասմայ դաշտից,
Բըռնեց երեսն արեգական։

Երեք գիշեր ու երեք օր
Կանգնեց փոշին ամպի նման,
Երեք գիշեր ու երեք օր
Բօթը տըւին Դաւթի մահուան։

Երբոր անցաւ երեք օրը,
Էն ամպի պէս կանգած փոշում
Կանգնեց Դաւիթ, ինչպէս սարը,
Գըրգուռ սարը մէգ-մըշուշում։

Մելի՛ք, ասաւ, ո՞ւմն է հերթը...
Սարսափ կալաւ գոռ Մելիքին,
Մահուան դողը ընկաւ սիրտը,
Ու տապ արաւ գոռոզ հոգին։

Գընաց, խորունկ մի հոր փորեց,
Իջաւ, մըտաւ վիհն էն խաւար,
Վըրէն քաշեց քառսուն կաշի
Ու քառասուն ջաղացի քար։

Մըռընչալով՝ ելաւ տեղից
Էն առիւծի առիւծ որդին,
Իր ձին հեծաւ, ու փոթորկեց,
Խաղաց, շողաց Թուր-կայծակին։

Առաջ վազեց՝ մազերն արձակ՝
Մելքի պառաւ մայրը ջադու.

—Դաւի՛թ, մազըս առ ոտիդ տակ,
Էդ մի զարկը ինձ բաշխիր դու...

Երկրորդ անգամ Թուրը քաշեց,
Էս անգամ էլ վազեց քուրը.
—Դաւի՛թ, եթէ կուզես, կանչեց.
Իմ սրտին զարկ երկրորդ Թուրը...

Վերջին զարկի ժամը հասաւ,
Ելաւ Դաւիթ երրորդ անգամ.
—Էս մի զարկն ու Աստուած, ասաւ.
Էլ մարդ չըգայ, պէտք է որ տամ։

Ասաւ, ելաւ ու փոթորկեց,
Թըռաւ, ցոլաց Դաւթի հուր ձին,
Ձին փոթորկեց, փայլատակեց,
Ու ցած իջաւ Թուր-կայծակին։

Անցաւ քառսուն գոմշի կաշին,
Անցաւ քառսուն քարերը ցած,
Միջից կըտրեց ժանտ հըրէշին,
Օխտը գազ էլ գէնը գընաց։

—Կենդանի՜ եմ, մին էլ արի,
Գոռաց Մէլիք հորի տակից.
Լսեց Դաւիթն ու զարմացաւ
Իրեն զարկից, Թուր կայծակից...

—Մելի՛ք, ասաւ, թա՛փ տուր մի քե՛զ...
Ու թափ տըւաւ Մելիքն իրեն,
Միջից եղաւ ճիշտ երկու կէս,
Մէկն ընկաւ դէմն ու միւսը դէն...

---

129. ԵՐԿՈՒ ՀՍԿԱՅ

(Հին զրոյց)

Ա

«Ո՞վ է այդ հսկան, ինչ ուժի տէր է,
Որ ամբողջ աշխարհք իր ձեռքն է առել.
Երկրի մի ծայրում ինքը նստել է,
Զորս ծայրն աշխարհի իր ստրուկ դարձրել։

«Ո՞վ է, ո՞վ դա որ թագաւորների
Վրայ տուգանք ու հարկեր է դնում,
Ինչո՞ւ չի գալիս այց իմ աշխարհի,
Ինչո՞ւ չի գալիս Ռոստոմիս տեսնում—

«Իմ սարի նման Ռոստոմին տեսնում,—
Թէ սիրտ չի անում նրա հետ կռուել,
Հապա ինչո՞ւ է հեռուից սպառնում.
Հապա ինչո՞ւ է ողջ երկրին տիրել։

«Ո՛չ, նա թոյլ մարդ չէ, նա էլ է հսկայ,
Պիտի անպատճառ տեսնեմ ես նրան.
Տեսնեմ Ռոստոմիս չափ ոյժ նրա մէջ կա՞յ,
Տեսնեմ ինչ մարդ է, ո՞վ է այդ հսկան»։

Բ

Այս ասաց Զալը նժոյգը հեծաւ,
Մնաս բարով ասեց իրա աշխարհին,
Զիուն մտրակեց, սար ու ձոր ընկաւ,
Գնաց պրտռելու հսկայ Սալմանին։

Է՛հ, Աստուած գիտէ—շատ գնաց թէ քիչ,
Յոգնած էր, իջաւ, ծառի տակ նստեց,
Տեսաւ, հեռըւում մի ինչ որ տեղից
Ծուխ է բարձրանում, ձին այն կողմ քշեց,

Տեսա՜ւ, ինչ տեսաւ, ո՜հ, դու չըտեսնես,
Տեսաւ, ինչ տեսաւ, էն ինչ էր, Աստուած։
Տեսաւ մի հսկայ, հսկայ լեռան պէս,
Մի իլան յարմար ձիու վրայ նստած։

Բերանն էր դրել չիբուխ անագին,
Չիբուխի բերանը—ինչպէս մաղարա,
Դուրս փչած ծուխը նման թուխ ամպին.
(Լուլէն ինչ կըլէր,—էն էլ դու սա՛ս)։

Բայց չըվախեցաւ Զալ փահլեանը.
Մօտեցաւ, բարև հսկային տըւաւ.
Հսկան չընդունեց նըրա բարևը,
Ոչ էլ Զալի կողմ երես դարձրաւ։

Սիրտը կոտրւեց Զալ փահլեանի,
«Ես Զալը լինիմ, Ռոստոմն իմ որդին,
Ու սա ինձ վրայ ուշք էլ չըդարձնի՜»․
Եւ հսկայի վրայ քշեց նա իր ձին։

Քշեց նա իր ձին և ուժգին գոռաց,
Հսկայի մէջքին մըրախը զարկեց.
Հսկան յետ նայեց հիմա ու ժպտաց,
Ապա նա Զալի վզիցը բռնեց.

Բռնեց ու հաւի վառեկի նման
Ոլորեց, ձիու փորի տակ կապեց—
Իբր թէ ոչինչ. կրկին իր ճանպան
Անհոգ ու հանդարտ նա շարունակեց։

Գնաց աղբրի մօտ մի վրան տեսաւ,
Տեսաւ մի վրան, և այնտեղ իջաւ,
Զալի ականջը մի սիւնից մեխեց,
Որ չըփախչի նա, ու ինքը քնեց։

Գ

Արթնացաւ։ «Ո՞վ ես, ո՞վ դու փահլեան,
Որ յանդգնեցիր խիզախել իմ դէմ»։
—Աղա՛, քո ղուլն եմ, արևդ մեռնեմ,
Զալի երկրից եմ,—խեղճ օտարական։

«Զալի երկրի՞ց»... Հսկան ազատեց
Զալ փահլեանին. «Ազատ ես, գնա՛,
Գնա՛, Զալի տղայ Ռոստամին ասա՝
Սալմանը քեզի կռուի հրաւիրեց։

Գնա՛, Զալի տղայ Ռոստամին ասա,
Բաւ է, ինչ հեռուից իրար սպառնացինք,
Եկ, այժմ կռուենք, հերիք է հերիք,
Աշխարհն երկու տէր պիտի չունենայ։

Գնա՛, Զալի տղայ Ռոստամին ասա,
Որ դուրս գայ շուտով, կռուենք իրար դէմ.
Կամ նա կըյաղթէ, կամ ես կըյաղթեմ.
Թող երկրիս տէրը յաղթողը դառնայ։

Գնա՛, Զալի տղայ Ռուստամին ասա,
Որ դուրս գայ շուտով, իրան եմ սպասում—
Գնա՛, քեզ իբրև դեսպան եմ ղրկում,
Քեզ ազատում եմ, դէհ, շուտով գնա՛։

Դ

—Հայրիկ, ինձ պատմիր, ինչո՞ւ ես տխուր,
Ի՞նչըդ է ցաւում, ո՞վ է վշտացրել։
«Որդի՛, ցաւերըս, աւա՜ղ, շատ են խոր—
Զալ փահլեանին մարդ է անպատւել»։

—Բա՛, դու Զալն ըլիս, Ռոստամ քո որդին,
Եւ մարդ անպատւել քեզ համարձակւե՞ց։

«Այո՛, ես Զալն եմ, Ռոստամ իմ որդին,
Բայց կայ մի Սալման, և նա այդ արեց։

«Այո՛, կայ Սալման, որ Ռոստամի հօր՝
Տըւած բարևին չըպատասխանեց.
Այո՛, կայ Սալման, որ Ռոստամի հօր՝
Շանն էլ անվայել՝ կերպով շղթայեց։

«Դէհ, գնա՛, գնա՛, էլ մի սպասիր,
Գնա՛, անպատւած հօրըդ վըրէժն ա՛ռ,
Գնա՛, թէ մարդ ես, Սալմանին յաղթիր,
Ապա եթէ ոչ՝ էլ յետ մի՛ դառնար։

«Գնա՛, Սալմանը քեզ կռուի կանչեց,
Գնա՛, անպատւած հօրըդ վրէժն առ.
Ցոյց տուր Սալմանին, որ դու Ռոստամն ես,
Ապա եթէ ոչ՝ էլ յետ մի՛ դառնար։

«Գնա՛, քաջ կացի՛ր, բայց ազնիւ վարուիր,
Գնա՛, որդեակ իմ, հօրըդ վրէժն առ,
Գնա՛, Ռոստամ ջան, քաջի պէս կռուի՛ր,
Ապա եթէ ոչ, ո՛հ, յետ մի դառնար...»։

Ե

Ռոստամն ախոռից կանչեց իր ձիուն,
Մօտեցաւ նըրան ձին խըրխընջալով.
«Հէյ, Նշխեբալաք, հեռու եմ գնում,
Քեզնից բաժնուում եմ, դէհ, մնաս բարով։

«Դէհ, մնաս բարով, բայց չըմոռանաս,
Մէկ է ճանապարհ, հազար նեղութիւն...
Երբ նեղ տեղն ընկնիմ, ինքդ կիմանաս,—
Թռիր սար ու ձոր, հասիր ինձ իսկոյն»։

Ապա կենդանու ջուխտ աչքից պաչեց.
Բայց Նշխեբալաքն աշխոյժը կորցրեց,

Պաչած աչերից ջուխտ արցունք թափեց,
Եւ տխուր դէմքով Ռոստոմին նայեց...

Զ.

«Հայր, մեռս բարով, անձ գնում եմ,
Ընկած պատիւըդ պիտի յետ բերեմ,
Թէ որ ինձ տեսար, յաղթող կըտեսնես,
Ապա եթէ ոչ՝ ինձ տեսնելու չես։

«Մի յուսահատուիր, դու դեռ չես ընկել,
Ողջ է Ռոստոմը, դեռ նա չի մեռել.
Թէ որ ինձ տեսար, յաղթող կըտեսնես,
Ապա եթէ ոչ՝ ինձ տեսնելու չես։

«Դէհ, մեռս բարով, սիրտըդ մի կոտրիր,
Հուփ եմ գնում, մի յուսահատուիր.
Թէ որ ինձ տեսար, յաղթող կըտեսնես,
Ապա եթէ ոչ՝ ինձ տեսնելու չես,

«Բայց նայիր ձիուս, նա կըգգայ իսկոյն.
Երբ հասնի չարիք ինձ կամ նեղութիւն,
Կիմանայ, ոտքով գետին կըդոփի,
Սանձը կըկտրի, դէս ու դէն կընկնի,

«Իմացիր, որ ես նեղ տեղն եմ ընկել.
Առ այն ժամանակ իմ բոլոր զէնքեր,
Կապիր ձիուս վրայ, թող արձակ դաշտում,
Կըգայ, ուր լինիմ, կըգտնի իսկոյն»։

Ապա նա առաւ իր քեռու տղան՝
Սրտոտ ու ձայնեղ, անունն էր Վըժան.
Մէկ որ գոռում էր, թռչուն ու գեռուն
Սարսափում էին մարդ և անասուն։

Երկուսն էլ հագան դէրւիշի շորեր,
Ուսին ձգեցին մի-մի թմբուկ էլ

Ու ճանպայ ընկան թմբուկ զարկելով,
Դէրւիշի նման խաղեր կանչելով։

Է

Շատ չար ու բարի ճանպին ռաստ եկան,
Շատ անծանօթ տեղ, ոգիներ տեսան,
Տեսան նրանք Ջիներ, Դէւէր, Զանգիներ
Հուրի, Փէրիներ, Քաջքեր ու Չարեր։

Բայց ով խիզախեց կտրեց նրանց առաջ,
Նա իր արևին մեռս բարով ասաց,—
Նըրա մէկ կէսը ընկաւ Հնդկաստան,
Մէկը Չինմաչին, մէկը Փռանգստան.

Բայց խմբով դէւեր կարկտի նման
Յարձակւում էին և կտրում ճանպան,
Մէկ դէւի ոտից բռնում էր Ռոստոմ,
Նրանով միւսների գլխները ջարդում։

Այսպիսով նրանք բաւական գնացին,
Է՛հ, ղարիբ էին, ցաւեր քաշեցին,
Շատ քաղց ու ծարաւ, շատ ցրտեր կերան,
Բայց ամենևին չըվըհատեցան։

Ը.

Մի օր նրանք տեսան, որ ամպերի մէջ,
Մի ինչ որ սև բան արագ թռչում էր.
Թռչուն չէր լինիլ—թըւում էր շատ մեծ,
Մարդ էլ չէր լինիլ,—նա թևեր ունէր։

Երկար նայեցին, տեսան, որ դէւ էր,
Մի թևաւոր դէւ, զարհուրելի բան,
Ոտքերով բռնած մի աղջիկ ունէր—
Մի հրեղէն աղջիկ, փախցնում էր նըրան։

«Է հէյ», որոտած Վըժանը ուժգին,
Դէւը սարսըռաց, բայց դեռ թռչում էր,—
Ռոստոմը վերցրեց մի լեառ ահագին
Եւ այն է՝ նըրան ուզում էր խփել,

Յանկարծ աղջըկան դէւը վայր ձգեց,
Ինքն էլ թուլացած ընկնում էր հետը,
Բայց ուշքի եկաւ, ոյժը հաւաքեց
Եւ ապա թափով ճեղքեց ամպերը։

Թ.

"Ո՞վ ես դու, ո՞վ ես, ի՞նչ տեղից, ասա,
Ո՞վ է քո հայրը, աննման խաթուն.
—Աստուած քո բազկին աւելի ոյժ տայ,
Հայրս է թագաւոր այս ինչ աշխարհում։

«Զըզւելի դէւը ո՞ւր էր փախցնում քեզ,
Զոռո՞վ էր տանում, թէ քո կամքով էր.
—Ուր էր տանում ինձ,—այդ չըգիտեմ ես;
Դէւն ինձ մեր տանից ուժով փախցրեց։

«Դէ՜հ, գնանք գտնենք սրա հօրը, Վըժան,
Կորած աղջիկը իր տիրոջ դարձնենք,
Ապա մենք բռնենք կրկին մեր ճանպան,
Հսկայ Սալմանին գնա՜նք որոնենք»։

Աղջկայ հօրը նրանք գտան շուտ,
Հայրը մեծ պատւով նրանց ընդունեց։
Յոյսն աղջկանից կտրել էր վաղուց,
Գտաւ կորուսար և նա արտասւեց։

Եւ յետոյ նստած մի ճոխ խնջոյքի,
Ուրախանում էին երկար ու խնդում,
Ապա խոնջացած, յոգնած Ռոստոմի
Աչքը քուն տաւ, քաղցր և անուշ քուն։

Ժ.

Յանկարծ մի ահեղ որոտ լսւեցաւ,
Թնդացին ուժգին սարեր ու ձորեր,
Մարդիկ վայր ընկան. ձայնը գոռում էր.
«Ռոստո՛մ, հասի՛ր շուտ, Սալմանն ինձ տարաւ»։

Վեր թռաւ քնից շփոթւած Ռոստոմ,
Նայեց իր կողքին, բայց չըկար Վըժան՝
Նըրա տեղ կանգնած իր ձին աննման
Նշխերալաքն էր տիրոջը նայում։

Արիւն ու քըրտինք կտրած փրփրում,
Ոտքով դոփում էր գետինն անհամբեր,
Թամքի վրայ առած Ռոստոմի զէնքեր,
Տիրոջ հրամանին պատրաստ սպասում։

Եւ ձիու մէջքին Ռոստոմը թռաւ.
«Դէ՜հ, գնա՜ թռիր,
«Դէ՜հ գնա՜ վազիր,
«Սալմանին գտիր,
«Սալմանին հասի՛ր»։

ԺԱ.

Սալմանը տարաւ Վըժանին կապեց,
Մութը գնդանում ամուր շղթայեց,
Ապա յետ դարձաւ, տեսաւ, որ հեռւում
Ռոստոմը դէպի իրան է վազում։

Հեծաւ կրկին ձի, ընդառաջ անցաւ,—
Ռոստոմ Սալմանին ահա մօտեցաւ.
Հսկաներն իրար խոր ողջունեցին,
Ապա ձիաներն յետ-յետ քաշեցին։

Զէնքերն աջ ձեռին, վահաններ ձախին,
Հրապարակի վրայ նրանք պըտտեցին.
Ապա լախտերը ձեռքերին առած,
Իրար վրա ընկան վառւած, կատաղած։

Յանկարծ երկիրը դողալ սկսեց,
Լեռներ քանդւեցին հովիտների մէջ,
Դաշտը ծովի պէս ալեկոծւում էր,
Իսկ մուԹ գնդանում Վըժան գոռում էր։

Բայց հսկաները կռւում են կրկին,
Գուրզերը առան, լախտը ձգեցին,
Գուրզն էլ փշրւեց, վահանն էլ ճայԹեց,
Սուրն էլ կոտրւեց, բայց ոչ ոք չընկճւեց։

Կրկին ձիաներն յետ ու յետ տարան,
Ապա հսկաներն հանգչելու իջան։
Մէկ տարի անցաւ, Թէ երկու, կրկին
Հսկաներն իրար վրայ վազեցին։

Կրկին երկիրը դողալ սկսեց,
Լեռներ քանդւեցին հովիտների մէջ,
Դաշտը ծովի պէս ալեկոծւում էր,
Իսկ մուԹ գնդանում Վըժան գոռում էր...
Այսպէս անցկացան երկար տարիներ,
Բայց նրանց կռիւը դեռ չի վերջացել։

ԺԲ.

Ռոստոմ ու Սալման աշխարհի ծայրում
Դեռ մինչև հիմա կռւում են, կռւում...

Ահա դրանից է, որ երբեմնապէս
Տարին կամ երկու տարին մի անգամ

Երկիրը շարժւում է ծովի ջրի պէս,
Շատ տեղ ճաքում է, լսւում է խուլ ձայն—

Այդ հին կռիւն են Ռոստոմ ու Սալման
Կրկին ու կրկին վերանորոգում,
Ջարդում են իրար զէնքեր ու վահան,
Իսկ մուԹ գնդանում Վըժանն է գոռում։

---

130. ԱՄԻՐԱՆ

1.

Մեզնից ոչ հեռու, Վըրաց աշխարհում,
Կովկաս լեռների լանջերից մէկում,
Ուր Լեախւա գետն է հոսում փրփրած,
Քարափի գլխին հովիւ էր նստած։
Հովիւն ածում էր իր սալամուրին[1])
Ու հանգիստ տալիս իր ոչխարներին։
Քաղցր հնչիւնը սալամուրի
Եւ կարկաջիւնը արծաԹ ջրերի,
Իրար խառնւելով բընուԹեան ծոցում,
Մի կախարդական երգ էին կազմում։
Անուշ գեղգեղից ձորեր, սար ու քար
Ըզմայլւում էին, ձայն տալիս իրար։
Ջահէլ վրացին երգից տաքացաւ
Ու իր խաշներին իսպառ մոռացաւ։
Հօտի առաջնորդ երկու այծերը
Քաշւեցին հեռու, դէպի լեռները.
Ոչխարներին էլ իրանց հետ տարան,
Հովիւի աչքից հեռացան, կորան։

---

[1]) Սրինգ։

2.

Եւ հրապուրուած հովիւն ըսթափւեց,
Թողեց սրինգը, իր շուրջը նայեց,
Բայց հոտը չը կար... Իսկոյն նա իջաւ
Քարափի գլխից, մահակը առաւ,
Դէպի լեռները գնաց վազէվազ,
Ցիրուցան հոտը ժողւեց հազիւ հազ։
Բայց չարաճճի երկու այծերը,
Տըմբտըմբացնելով ձիգ մօրուքները,
Երկայն պոզերը օդում շարժեցին,
Կամակոր ձայնով պինդ մըկըկացին.
Ապա թռչելով քարափից-քարափ,
Վազեցին, հասան Լեախուայի գետափ։
Հովիւը յոգնած՝ վազում էր, վազում—
Ճարպիկ այծերին հասնել չէր կարում։
Գետի եզերքից այծերը փախան,
Վազեցին ձորը ու աչքից կորան։
Հովիւը քրտնած՝ վազում էր, վազում—
Ըմբոստ այծերին գտնել չէր կարում։

3.

Եւ մեր հովիւը յոգնած, շնչասպառ,
Ահա բարձրացաւ մի սարի կատար.
Երկար աչք ածեց, նայեց իր չորս դին,
Փախած այծերը դարձեալ չը կային,
Եւ անդնդախոր ձորերից յանկարծ
Մի ահեղագոչ գոռիւն որոտաց։
Ահ ու սարսափից հովիւը ցնցւեց
Եւ արձան կտրած՝ ականջը լարեց։
Այդ զարհուրելի ձայնիցը դաժան,
(Որ ոչ որոտ էր և ոչ էլ գազան)

Լեռներ ու ձորեր էին դղրդում,
Եւ դղրդոցը երկինք հասցնում։
Իրան սիրտ տալով՝ հովիւը ջահէլ
Դէպի այդ ձայնը ըսկսեց քայլել։
Քանի հովիւը առաջ էր գնում,
Այնքան այդ ձայնը հուժկու էր դառնում։

4

Եւ նա պատեանից դաշոյնը հանեց,
Մի մեծ քարայրի առջևում կանգնեց։
Ապա երեսը խաչակնքելով՝
Ներս մտաւ այրը ահ ու սարսափով։
Եւ ինչ է տեսնում—Յատակի վըրայ
Պառկած՝ գոչում է մի մարդ աժդահա...
Հովւի ծնկները ահից դողացին,
Գլխի մազերը բիզ-բիզ ցցւեցին...
Հաստ շղթաներով կապւած, կաշկանդւած,
Հսկան փռւած էր, գետնին ամրացած,
Նա մռնչում էր, ուժգին հառաչում,
Ահարկու ձայնով այրը տատանում.
Ճգնում էր փշրել շղթան ամրակուռ,
Բայց նըրա ջանքը անցնում էր ի զուր։
Նըրա մի կողքին մի թուր էր ընկած,
Իսկ միւս կողքին էլ դրած էր չոր հաց։
Շղթայած ձեռքը թըրին էր մեկնում,
Բայց նա հեռու էր, ձեռքը չէր հասնում.
Ամուր կապանքը ձգում էր կըկին,
Յուսահատ գոչում, հառաչում ուժգին։

5

Հովիւը շրջւեց և ուզեց փախչել,
Բայց հսկան յետքից ըսկըսեց կանչել.

«Մի վախիր ինձնից, դու, ով բարի մարդ,
Եկ, ինձ մոտեցիր անվախ ու հանդարտ»։
—«Ասա ինձ, ո՞վ ես վիթխարի հսկայ,
Չար ոգի՞ ես դու, թէ՞ մի քրիստոնեայ»։
«Ես նա եմ, որը ճեղքեց ամպերը,
Սլացաւ վերև, դէպի աստղերը.
Ես նա եմ, որը երկինք վերացաւ,
Եւ աստղերի մէջ փառքով բազմեցաւ.
Ես նա եմ, որը չըհնազանդւեց.
Տիրոջ պատւէրը ոտնատակ տըւեց.
Ես նա եմ, որը երկնքից խլեց,
Անշէջ կրակը ու բերաւ աշխարհ—
Ինձ արգելւած էր, բայց ես գողացայ,
Այդ պատճառով էլ այս օրին հասայ.
Ես նա եմ, որին ամբողջ Վըրաստան
Վաղուց յիշում է, կոչում Ամիրան»...

6.

Հէնց Ամիրանի անունը լսեց,
Հովիւը իսկոյն երկիւղից ցնցւեց.
Նրա աչքերը յանկարծ մթնեցին,
Նա տատանւեցաւ ու փուեց գետնին։
Իսկ Ամիրանը առաջւայ նըման,
Ուժգին գոչում էր, ձըգձըգում շղթան։
Երկար դարերով հսկան բանտարկւած,
Իր մթին այրում, շղթայով կապւած,
Արցունք էր թափում, դառըն հեկեկում,
Աստըծու տըւած պատիժը կրում։
Եւ հըրեշտակը երկնից ամեն օր
Բերում էր այրը մի հացի կտոր.
Իսկ եօթը տարին հազիւ մի անգամ
Քարայրի պատը բացւում էր առժամ,

Արևի շողքը քիչ ներս էր մտնում
Ու դարձեալ փախչում, բանտը մթնացնում.
Այսպէս Ամիրան իր մեղքի համար
Գետնին շղթայւած՝ տանջւում էր երկար։

7.

Երբ որ հովիւը քիչ ուշքի եկաւ,
Հսկան խրախուսեց, նրան սիրտ տըւաւ։
Տեսնելով նրա դառը տանջանքը,
Հովիւը յայտնեց իր համակրանքը.
«Թէ ես կարենամ, թէ ձեռքովս գայ,
Անշուշտ քեզ կօգնեմ, տառապեալ հսկայ»։
—«Սուրըս մոտեցրու...Սուրըս թէ ինձ տաս —
Ես կըխորտակեմ այս ծանր շղթաս»։
Բարի հովիւը երկար չարչարւեց,
Բայց սուրը ծանր էր, տեղից չըշարժւեց։
—«Օ, աղաչում եմ, շուտով տուն վազիր,
Պարան կամ շղթայ բեր, սըրիս ապիր,
Ես այն պարանով սուրըս կըքաշեմ,
Կըմօտեցնեմ ինձ, շղթաս կըփշրեմ.
Եւ երբ ազատւեմ իմ կապանքներից,
Թանգագին փրկանք կըստանաս ինձնից։
Սակայն զգոյշ կաց, որ վերադարձին
Չըխօսես ընաւ, չըխօսես ճանպին...»։

8.

Հովիւը իսկոյն ճանապարհ ընկաւ,
Վազէվազ գնաց, իրանց տուն հասաւ։
Նա առաւ իր հետ հաստ-հաստ պարաններ
Ու մի քանի հատ ամուր շղթաներ.
Անխօս, լուռ ու մունջ դուրս ելաւ տանից,
Դէպի քարայրը ըշտապեց նորից։

Նա դեռ չէր հասել հսկայի բանտին,
Երբ որսորդները նրան բռնեցին.
«Է՛յ, ո՞ւր ես տանում շղթան, պարանը.
Շուտ ասա, թէ չէ՝ բո՛ւրդ է քո բանը»։
Հովիւը լուռ էր, ոչինչ չէր խօսում։
Բայց որսորդները նրան չարչարում,
Քաշքշում էին, ծեծում անխնայ,
Որ հարց ու փորձին նա պատասխան տայ,
Համբերութիւնից հովիւը ելած,
Դաշոյնը հանեց, գոչեց կատաղած.
«Փուճ սրիկաներ, ինձ հանգիստ թողէք,
Թէ չէ՝ բոլորիդ կըմորթեմ մէկ-մէկ...»

9.

Յանկարծ երկինքը ուժգին որոտաց,
Ամբողջ աշխարհը թնդաց, դղրդաց.
Լեռան գագաթից պոկուեց մեծ ժայռը,
Գլորուեց ներքեւ, դէպի քարայրը,
Եւ որսորդները երկիւղից փախան,
Նապաստակի պէս ձորում կուչ եկան։
Վազեց հովիւը, վազեց շնչասպառ,
Հասաւ այրի մօտ... բայց ճամպայ չըկար —
Վիթխարի ժայռը անյողդողդ կուրծքը
Թեքել էր այրին ու փակել մուտքը։
Եւ յուսահատուած հովիւը լացեց,
Երկար հեկեկաց, հսկային կանչեց.
Բայց ժայռի տակից պատասխան չըկար։
Լեռներն էին լոկ ձայն տալիս իրար,
Միանում հովուի սրտառուչ ողբին,
Անդրադարձնում նոյն ողբը կրկին...

10.

Եւ Ամիրանի տխուր վախճանը
Այժմ էլ յիշում է ողջ Վրաստանը.
Մինչեւ հիմա էլ Կովկաս լեռներում,
Որտեղ Կազբեկն է երկինք բարձրանում,
Մեր հովուի տարած պարանն ու շղթան
Գետնին թափթըփած՝ կան ու կըմնան...

Հ.Ս.Խ.Հ. ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
С.С.Р.А. Публичная Б.
7/XI 1922
имени А. Мясникяна
Ա. ՄՅԱՍՆԻԿՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍՆ

Ընտանեկան կեանքից առած յօդուածներ, արձակ եւ բանաստեղծական, դիւրըմբռնելի եւ բարոյակրթական

*Հրաւէր. . . . 3
Ջանասէր մանուկը. . 4
*Ծրաշան տղայ. Ռ. Պատ. 5
Հրաշալի խոտ. . . 5
*Նամուս ու Ղէյրաթ. Յակ. 6
Հայրը և որդիքը. Թարգ. Յ. Ա. 6
Կարդա. Ա. Ծատ. . . 7
Պապը և Թոռնիկը. Գրիմ. 9
*Մանկանը. Ս. Շ. . 9
Մեծն ու փոքրը. Յ. Ա. 10
*Որբիկ. Աղ. Ծատ. . 11
Եղբայրութիւն Ս. Ն. . 11
*Երկրի Մշակն. Աղ. Ծատ. 12
Բարեխղճութիւն Գ. Ք. Ղուկասեան. . . 14
*Անլոյս խաւարը Յով. Յով. 14
Վեհանձնութիւն. Մայր. Խօսքից . . . 15
Քամին և արեւը. Թարգ. Գ. Ք. Ղուկասեան. . . 16
*Կանաչ տերեւով. Յակոբ. 17
Ազահութիւն. Գ. Ք. Ղուկ. 17
*Բաժանութիւն. Կրիլով. 19
Մայրասէր որդի. Թարգմանեց Յ. Ա. . . 20
*«Կեանքը սիրոյ մէջ է». Մ. Մամիկոնեան. . 21
*Մանուկին. Ջ. Բալուղեան 22
Արցունք. Թարգ. Աղ Ծատ. 23
*Մանուկին. Կրասինսկի. 26
Ուսումնածարաւ մանուկը. Ե. Ք. Գեղ. . . 27
*Անգրագէտ. Թարգ. Յովհաննէս Յովհաննիսեան. 31
Կոյրը և կաթը. Լ. Տօլստոյ. 32
*Կոյրերի կռիւը. փոխ. Ղ. Ա. 33
Հաստատութիւն. Գ. Ք. Ղուկ. 34
*Արուեստին աղօթքը. Ղ. Ա. 35
Ուշկալ ծառայ. Գ. Ք. Ղուկ. 36
*Էշ և սոխակ. Թ. Ղ. Ա. 37
Կիրակոսն ու վարժապետը. Ղ. Ա. . . 39
*Անվնաս հագուստ. Ղ. Ա. 40
Երկու Խոփ. Թ. Գ. Ք. Ղուկասեանց. . . 41
*Դու քեզ հաւատա. Լ. Մ. 42
Անբախտ նաղիկը. Ն. Ջ. 42
*Երգչի անէծքը. Թ. Յովհաննիսեան. . . 47
Հագար և Իսմայէլ. Մէլիք. 48
*Բոլոր մարդիկ եղբայրներ են. Թարգ. Աղ. Ծատ. 54
Աղասի . . 55
Աղասու մօր երգը Ռ. Պ. . 57

ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍՆ

Կենդանիների կեանքից. կենսագրական եւ առակաւոր

Մեր Դուրսունը. Ղ. Ա. . 59
*Խոզն ու եզը. Խ. Ար. . 68
Էշը Եւրոպայում և Կովկասում. Կ. Մ. Շ. . . 70
*Էշն ու գիւղացին. Կռիլով 78
Վանայ կատու. Վ. Փափազ. 79
*Առիւծն ու մծակը . 81
Սոխակ. Բազմավէպից . 83
Սոխակներ. Կռիլովից Ղ. Ա. 84
Հաւատարիմ շունը . 85
*Իմ շնիկ . . . 87
Արծիւն ու հաւը . . 88
*Արծիւն ու ճիճուն. Աղ. Ծատուրեան . . 89
*Արծիւն ու կաղնին. Յովհաննէս Թումանեան. . 90
Ճնճղուկ. Տուրգենևից, . 91
*Թռչուն Բարկաս: . 92
Աղաւնիներ. Տուրգենևից, Րաֆֆի . . . 93
Նենգ ագռաւ. Ս. Քամալ. 95
* Գառն ու Գայլը. Կռիլովից. Ղ. Աղ. . . . 99
*Լուսնահաչ. Ղ. Ա. . 101
Ծիծեռնակների վրէժը. Թարգմանեց. Յ. Ա. . 102
*Թռչնիկներ. Հիւգօից Րաֆ. 102
Թութակն ու սոխակը. Գ. Ք. Ղուկասեանց . . 103
*Գերի Թութակը. Րաֆֆի 104
Թուխսըկան. Բարկաս. 104
*Անբախտ վաճառականներ. Յովհ. Թումանեան . 106
Անճոռնի բադիկը. Անդերսէնից Ղ. Ա. . . 10[illegible]

ԵՐՐՈՐԴ ՄԱՍՆ

Տարուայ չորս եղանակները. գիւղական կեանք եւ պարապմունք

Գարուն. Ղ. Ա. . 125
*Հրաւէր գարնան. Գամ. Ք. 127
*Խնդիր գարնան. Գամ. Ք. 127
*Մանիշակ Գամ. Քաթ. 127
Տունը կաթում է. Ղ. Ա. 128
*Խոզարածի բինա. Ղ. Ա. 130
Բնութեան կենդանանալը. Պռօշեանց : . . 130
*Գարնան գալուստը. Յ. Ղ. 133
Առաւօտը. . . 134
*Լուսադէմին. . . 135
Մի պատկեր գարնանային կեանքից. Կ. Մ. Շ. . 136
*Հովիւ. Ս. Շահազիզ. 139
Մի օր գիւղումը. Կ. Մ. Շ. 139
*Գիւղի ժամը. Յով. Յովհ. 143
Գարունքուայ մեծ տօները. 145
*Օրօրոցի երգ. Գամ. Քաթ. 146
Ծաղկազարդ. Ղ. Ա. . 14
Փրկչի գալուստը. Ն. Տ. Ա- ւետիքեան . . 149
Ջատիկ Ղ. Ա. . . . 140
*Ջատկի Երգը. Գամ. Ք. 154
*Հայր Յովսէփ և Մանուկ Յիսուս. Ղ. Ա. . . 151
Ամառ. Ղ. Ա. . . 153
*Ամառ. . . . 157
Աղասին դաշտումը. Խաչատուր Աբովեան. . . 158
Երաշտ. Պ. Պռօշեան. . 160
*Անձրևի կաթ. Ա. Ծատ. 162

Օտարի օգնությունը. Թարգ-
մանեց Յ. Ա. : . 163
*Հունձ. . . . 164
Ամառն Երևանում. Խաչա-
տուր Աբովեան. . . 165
*Պարտիզպան. Ղ. Ա. . 168
Սար գնալը. Գար. Յովհ. 169
*Լալւար սարը. Ս. Միր. 171
*Գուգարքի սարերը. Յով.
Թումանեան. . . 176
Կարկուտ. Կ. Մ. Շ. . 177
*Ա՛յ սև ամպեր. Ա. Ծատ. 179
Վարդավառ. Ունիացի 180
Աշունք. Ղ. Ա. . . 182
Ջրհնձած արտ. . . 184
*Սերմնացան. Ղ. Ա. . 184
*Սերմնացան. Ազ. Ծատ. 186
Այգեքաղ. Ղ. Ա. . 187
*Աշուն Գամ. Քաթ. . 191
Նաւասարդ. . . . 192
*Աշնան տերևն. Կ. Մ. Շ. 194
Ձմեռ. Ղ. Ա. . . 196
*Գնա՛ ցուրտ ձմեռ. Ա. Ծ. 196
*Ձիւն. Գամ. Քաթ. . 197
*Զրգիտեմ ինչու. Գամ.
Քաթիպա. . . . 197
Ձմեռը Երևանայ գիւղե-
րում. Խ. Ա. . . 191
*Ձմեռն է. Ղ. Ա. . 208
*Աղքատ կին. Մ. Նալբ. 203
«Փշուրըմ Խմց». Աւ. Ա.Հ. 205
*Որորմած եղէք. Ա. Ծ. 212
Իմ պանարամը. Կ. Մ. Շ. 214
Տարեմուտ. Շիրակեցի 221
*Հոնի կորիզը. Ղ. Ա. 223
Ջրօրհնէք. Պատմակ. 224

ՉՈՐՐՈՐԴ ՄԱՍՆ

Հէքիաթներ եւ զրոյցներ

Օձամանուկ և Արևահատ.
Ղ. Աղայեան . . 228
Մանկական աշխարհ-հա-
յեացք. Ղ. Ա. . . 242
Արևամանուկ. Ղ. Ա. 256
*Սասունցի Դաւթի քա-
ջագործ. Յով. Թում. 278
*Երկու հսկայ. Գ. Աստ. 286
*Ամիրան. Յար. Թում. 295

2013
3211
ՀՀ Ազգային գրադարան
NL0061947